

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL ÇALIŞMALAR -1

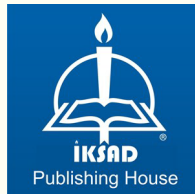
EDİTÖRLER

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

SON BAŞVURU TARİHİ
YAYINLANMA TARİHİ

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL ÇALIŞMALAR – 1

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

YAZARLAR

Prof. Dr. Ahmet AK

Prof. Dr. Mehmet KARA

Prof. Dr. M. Nedim BAYUK

Doç. Dr. Abdulkadir GÜZEL

Doç. Dr. Tunahan AVCI

Dr. Öğr. Üyesi İnanç ALİKILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi Sevda KÖSE

Öğr. Gör. Dr. Hülya ERASLAN

Öğr. Gör. Dr. Nurgül ERGÜL GÜVENDİ

Dr. Maya MOALLA

Uzm. Bünyamin DURNA

Uzm. Serhat BADILLI

Betül ÇETİN

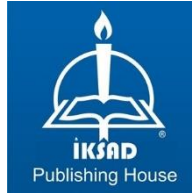
Betül ŞENGÜL

Büşra KÜPELİ

Elif Nur DOĞAN

Gülcan ERDEN KOCAARSLAN

Seher ÖCAL

Copyright © 2023 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or
transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical
methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2023©
ISBN: 978-625-367-320-8
Cover Design: İbrahim KAYA
October / 2023
Ankara / Türkiye
Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....1

BÖLÜM 1

COVID-19’UN HAVAYOLU İŞLETMELERİNİN PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AVRUPA, AMERİKA VE ASYA ÖRNEĞİ

Elif Nur DOĞAN

Doç. Dr. Tunahan AVCI.....3

CHAPTER 2

INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP: SOME THEMES EXTRACTED FROM LITERATURE

Dr. Maya MOALLA.....33

CHAPTER 3

SCHUMPETERIAN DYNAMICS OF ENTREPRENEURSHIP

Dr. Maya MOALLA.....55

BÖLÜM 4

1493 NUMARALI NALLIHAN NÜFUS DEFTERİNE GÖRE NASUH PAŞA MAHALLESİ (1831)

Seher ÖCAL.....71

CHAPTER 5

COMMUNICATION, STRATEGY AND INNOVATION: A NEW PARADIGM

Lecturer Dr. Nurgül ERGÜL GÜVENDİ.....85

BÖLÜM 6

GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM, HEDONİZM VE GENÇ TÜKETİCİLERİN TÜKETİM EĞİLİMLERİ

Betül ÇETİN

Prof. Dr. M. Nedim BAYUK.....95

BÖLÜM 7

ADINI FİZİK COĞRAFYA UNSURLARINDAN ALAN KÖY YERLEŞME ADLARININ COĞRAFİ ANALİZİ: HALİLİYE İLÇESİ (ŞANLIURFA) ÖRNEĞİ

Uzm. Serhat BADILLI.....123

BÖLÜM 8

AKÇAABAT İLÇESİNDE UZAKTAN ALGILAMA YÖNTEMLERİYLE ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME VE RİSK DUYARLILIKLARININ OLUŞTURULMASI

Doç. Dr. Abdulkadir GÜZEL

Uzm. Bünyamin DURNA.....163

BÖLÜM 9

TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA SORUNU ve EKONOMİK ETKİLERİ

Prof. Dr. Mehmet KARA

Büşra KÜPELİ.....195

BÖLÜM 10

ŞANLIURFA YEME- İÇME RİTÜELLERİNİN GASTRONOMİ TURİZMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Dr. Hülya ERASLAN.....221

BÖLÜM 11

DİJİTALLEŞMENİN ÇALIŞANLAR ÜZERİNE MEYDAN OKUYUŞU

Dr. Öğr. Üyesi Sevda KÖSE.....245

BÖLÜM 12

EBÜ'L-MUÎN NESEFÎ'NİN ŞEFAAT ANLAYIŞI

Prof. Dr. Ahmet AK.....275

BÖLÜM 13

VERGİ DENETİMİ VE MUHASEBE

Betül ŞENGÜL.....293

BÖLÜM 14

ORTAOKUL GÖRSEL SANATLAR DERSİNE YÖNELİK DİJİTAL UYGULAMALAR: CANVA ÖRNEĞİ

Gülcan ERDEN KOCAARSLAN.....307

BÖLÜM 15

TOPLUMSAL CİNSİYET VE KALIP YARGILAR

Dr. Öğr. Üyesi İnanç ALİKILIÇ.....325

ÖNSÖZ

Sosyal bilimler, “İnsana ilişkin konuları araştıran, merkeze insanı ve insan topluluğunu alan akademik disiplinler bütünü” olarak tanımlanabilir. Sosyal bilimler kapsamına iktisat, işletme, hukuk, siyaset bilimi, psikoloji, beşerî coğrafya, antropoloji, dil bilimi, İletişim, arkeoloji, müzik, tarih, gastronomi vb. birçok akademik branş girmektedir.

Akademik çevremizden gelen talep üzerine 2023 yılında da “Sosyal Bilimlerde Güncel Çalışmalar-1” kitabını çıkarmaya karar verdik. İKSAD Uluslararası Yayınevi tarafından yayımlanan “*Sosyal Bilimlerde Güncel Çalışmalar-1*” (*Current Studies in Social Sciences-1*) isimli bu kitapta “Sosyal Bilimler” alanında yapılmış 15 adet güncel çalışmaya yer verilmiştir. Bu çalışmalardan 3 adeti İngilizce, 12 adeti ise Türkçe dilinde hazırlanmıştır. Bu kitabın hazırlanmasında bölüm yazarlığı yaparak katkı sağlayan; Doç. Dr. Tunahan Avcı ve Elif Nur Doğan’a (Erciyes Üniversitesi), Dr. Maya Moalla’ya, Seher Öcal’a (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi), Öğr. Gör. Nurgül Ergül Güvendi’ye (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi), Prof. Dr. M. Nedim Bayuk ve Betül Çetin’e (Harran Üniversitesi), Uzm. Serhat Badıllı’ya (Harran Üniversitesi), Doç. Dr. Abdulkadir Güzel ve Uzm. Bünyamin Durna’ya (Harran Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Kara ve Büşra Küpeli’ye (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi), Öğr. Gör. Dr. Hülya Eraslan’a (Harran Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Sevda Köse’ye (Kocaeli Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Ak’a (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi), Betül Şengül’e (Harran Üniversitesi), Gülcan Erden Kocaarslan’a (Ankara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İnanç Alikılıç’a (Malatya Turgut Özal Üniversitesi) gönülden teşekkür ediyoruz. Ayrıca, kitabın basımında emeği geçen İKSAD Yayınevi Grubu Başkanı Sefa Salih Bildirici’ye ve tüm yayınevi çalışanlarına teşekkür etmeyi borç biliriz. Yine, akademik faaliyetlerinden bizi her zaman haberdar eden İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Başkanı değerli dostumuz Dr. Mustafa Latif Emek’e teşekkür ederiz.

Bu kitabın akademik camiaya katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY
Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Editörler

BÖLÜM 1

COVID-19'UN HAVAYOLU İŞLETMELERİNİN PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AVRUPA, AMERİKA VE ASYA ÖRNEĞİ

Elif Nur DOĞAN²

Doç. Dr. Tunahan AVCI³

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8420578>

¹ Bu çalışma birinci yazarın yüksek lisans tez çalışmasına dayanmaktadır.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Havacılık Yönetimi Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye. uygunelifnur@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6805-023X

³ Erciyes Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, Kayseri, Türkiye. tnavci@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0434-5834

GİRİŞ

Havayolu taşımacılığı zaman, güvenlik, konfor gibi nedenlerden dolayı en çok tercih edilen ulaşım alternatiflerinden bir tanesidir. Son dönemlerde havayolu ve havalimanlarındaki gelişimlerle birlikte alternatif ulaşım araçlarından çok daha fazla tercih edildiğini de söylemek mümkündür. Havacılık sektörü günden güne hızla gelişse de ekonomi ile doğrudan ilişkili olduğundan dolayı ekonomik bağlamda yaşanan krizlerden en çok etkilenen sektörlerden bir tanesi olarak da kendini göstermektedir. Türkiye’de yaşanan bazı krizler ve havacılık sektörü ile bağlantısı örneklenmek istenirse, 1994 ekonomik krizinde döviz piyasası enflasyonun altına düştüğünden dolayı dış açık oranında artış meydana gelmiştir. Türkiye’de döviz kuru artış gösterdiğinden ve sektörde yakıt harcamaları da döviz kuru üzerinden yapıldığı için sektör olumsuz etkilenmiş, alınan yeni önlem kararları ile sektör yeniden toparlanabilmiştir. 2000 – 2001 ekonomik krizinde ise krizin sebepleri arasında dışsal faktör olarak Asya ve Rusya krizleri, içsel faktör olarak “Enflasyonu Düşürme Programı”nın uygulamaya konmasıdır. Tüm bu sebeplerin sonucunda faiz oranlarında artış, döviz rezervlerinde azalış kriz ortamını hazırlamıştır. Türkiye’de yaşanan bu kriz ortamında enflasyonun ve döviz kurunun yüksek olması havacılık sektöründe mali krizlere sebep olmuştur (Kaygın & Kavak, 2021).

Dünya Sağlık Örgütü 2020 yılının mart ayında yeni tip COVID-19 salgını ilan etmiş ve 2020 yılının nisan ayında 210 ülkede 2 milyondan fazla kişiye bulaşmış ve bulaşma sonucunda 150 binden fazla kişi hayatını kaybetmiştir. Salgın 2020 yılının sonlarına doğru neredeyse tüm dünyada etkisini göstermiş ve normal hayatı güçlü bir şekilde etkilemiştir. Böylece ekonomilerin istikrarlı ilerleyişinde ve piyasalarda belirsizlik meydana gelmiştir. COVID-19 salgını nedeniyle perakende satışlarda, hizmet sektöründe, ulaşım ve altyapı alanları da etkilenmiştir. Tüketimi temsil eden tüketim mallarının toplam perakende satışlarının yıllık büyüme oranlarında düşüşler yaşanmakla birlikte ulaşım faaliyetlerinde de keskin bir şekilde düşüş yaşamıştır (Mohsin, Hongzhen, & Hossain, 2021).

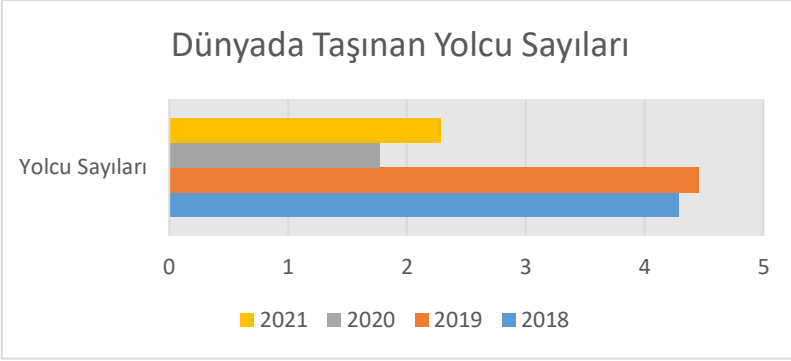
Havalimanlarının ve uçakların, salgının yayılımını hızlandıracak yerler olduğundan dolayı havacılık sektörünün de yeni COVID-19 salgınından etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Salgının etkilendiği ülkeler seyahat ile

alakalı önlem ve kısıtlamalar almaya karar vermiştir. Bu karar her ne kadar yerinde olsa da havacılık sektöründe insan teması kaçınılmaz olduğundan dolayı salgının yayılımında merkez olduğu gözlemlenmiştir. Dünya genelinde çoğu havacılık otoritesi salgın ile alakalı ek düzenlemeler getirip, yeni kararlar almıştır. Türkiye ve Türkiye özelinde İstanbul'un Asya ile Avrupa arasında bir köprü görevi üstlenerek bir aktarma merkezi olduğundan iş seyahatleri ve turizm amaçlı seyahatlerin merkez üssüdür. Bundan dolayıdır ki gerek COVID-19 salgını süresince gerekse COVID-19 salgını sonrasında Türkiye de salgından etkilenen ülkeler arasında yer almıştır (Genç & Işıktaş, 2022).

COVID-19 salgını dünyanın neredeyse tüm bölgelerinde etkisini göstermiş olup küresel çapta havacılık sektöründe operasyonel ve finansal konularda olan değişimler merak uyandırmıştır. Bundan dolayı bu çalışmada Avrupa, Amerika ve Asya bölgelerinde faaliyet göstermekte olan havayollarının operasyonel performanslarının COVID-19 salgınından ne derece etkilendiği incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada Avrupa, Amerika ve Asya bölgelerinde belirlenen 10 havayolu, toplamda 30 havayoluna ait operasyonel verilerin etkinlik değerleri veri zarflama analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Operasyonel etkinlik analizinde girdi değişkenleri olarak uçak sayısı, çalışan sayısı ve arz edilen koltuk kilometresi; çıktı değişkenleri olarak doluluk oranı, yolcu sayısı ve RPK'dan yararlanılmıştır. Verilerin tamamı havayollarına ait yıllık faaliyet raporlarından yararlanılarak 2018 – 2021 dönemine ait yıllık verileri araştırmanın analiz kısmını oluşturmuştur.

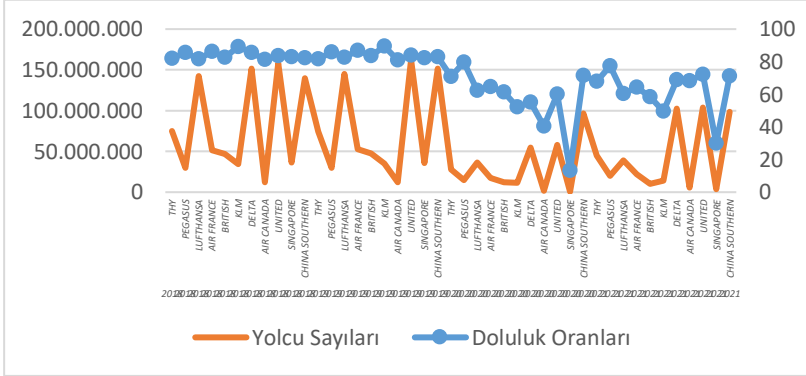
1. COVID-19 SALGINININ DÜNYA HAVA TRAFİĞİNE ETKİLERİ

SARS CoV-2 virüsü 2020 yılının ilk aylarından itibaren bir tehdit olmanın ötesine geçmiş ve havacılık sektörünü telafisi çok zor bir krize yöneltmiştir. Çoğu ülke salgınının yayılımını önlemek amacıyla kısıtlamalar koyduğundan dolayı havayolu ulaşımına olan talep ve arzlarda düşüşler yaşanmıştır. 2019 yılında 2018 yılına göre 170 milyon fazla yolcu taşınırken COVID-19 salgınının yayılmasının başlaması ve genişlemesinin ardından yolcu sayılarında ciddi düşüşler meydana gelmiştir (Hopancı, Akdeniz, & Şahin, 2021).

Tablo 1: 2018 – 2021 Yılları Arası Dünyada Taşınan Yolcu Sayıları

Kaynak: (The World Bank, 2021)

Dünya bölgelerinde COVID-19 salgının etkileriyle birlikte Tablo 1’de de görüldüğü üzere yolcu sayılarında düşüşler meydana gelmiştir. Havayolları bu durumdan doğal olarak etkilenmiş olup yeni önlemler ve düzeltici faaliyet girişimlerinde bulunmuştur.

Tablo 2: Bölgeler Çapında Havayollarına Ait Yolcu Sayıları ve Doluluk Oranlarındaki Değişimler

Kaynak: (IATA, 2021)

Tablo 2’de Avrupa, Amerika ve Asya bölgelerinde faaliyet göstermekte olan bazı havayollarına ait 2018, 2019, 2020 ve 2021 yıllarını kapsayan yolcu sayıları ve doluluk oranlarına yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere havayolları kendi aralarında değerlendirildiğinde, yıllar bazında dalgalı değişimler gözlenmekle birlikte havayollarının genel kapsamda yolcu sayıları

ve doluluk oranları, COVID-19 salgınının etkisini göstermekte olduğu 2020 ve 2021 yıllarında 2018 ve 2019 yıllarına göre düşüşler meydana geldiği gözlemlenmiştir.

Havacılık sektörünün COVID-19 salgınından oldukça etkilenmesinin temel nedeni COVID-19 salgınının yayılımının engellenmesi amacıyla yurt içi ve yurt dışı uçuşlarında gerçekleşen iptallerdir. Hükümetlerce kararlaştırılan yurt dışı uçuş iptallerinin bir sonucu olarak da vize alımları durdurulmuş ve turizm sektörü de yüksek oranda etkilenmiştir. Havayolu endüstrisinde yolcu, kargo, uçak imalat, havaalanı işletmeciliği, yemek ve servis sağlayan şirketler arasında pandemiden en çok yolcu, yemek ve hizmet sağlayan şirketler etkilenmiştir. COVID-19 salgını sebebiyle havayolu işletmeleri tarafından geniş gövdeli uçaklardan dar gövdeli uçaklara olan talep artmış ve böylelikle uçak siparişleri iptal edilmiş olup uçak üretim şirketleri de negatif yönde etkilenmiştir. Bazı havayollarından örnekleme yapılacak olursa, Qatar Havayolları İtalya'ya olan tüm uçuşlarını iptal edip, uygun maliyetli olmayan uçaklarının faaliyetlerini durdurmuştur. Emirates Havayolları da faaliyetlerinin büyük bir kısmını durdurma kararı almıştır. COVID-19 salgını sebebiyle dünyanın çeşitli bölgelerinde havacılık sektöründe işsiz kişi sayısında da artışlar olmuştur. Orta Doğu'da yaklaşık 1 milyon kişinin işsiz kaldığından söz etmek mümkündür. Asya Pasifikte havacılık sektöründe faaliyet gösteren yaklaşık 11.2 milyon, Avrupa'da ise 5.6 milyon kişinin işsiz kaldığı sonucuna varılmıştır. IATA'nın istatistiklerinde, COVID-19 salgını sırasında seyahat taleplerine olan azalmadan dolayı, havacılık sektöründe dünyada istihdam edilen yaklaşık 65.5 milyon kişiden 25 milyon kişinin işsiz kaldığını göstermektedir. Bu süreçte, en büyük gelir kaybı 113 Milyar ABD Doları ile Asya Pasifik bölgesinde gerçekleşmiştir. Avrupa'da 89 Milyar Dolar, Afrika'da 6 Milyar dolar gelir kaybı görülmüştür (Roy, 2020).

1.1. Havayolu Taşımacılığında Performans Değerlendirmesi Hakkındaki Çalışmalar

Çin'in Wuhan kentinde 2019 senesinin sonlarına doğru ortaya çıkan COVID-19 salgını tüm sektörleri etkilediği gibi havacılık sektörünü de derinden etkilemiştir. Havayolu işletmelerinin çoğunda uçuş sayıları, personel sayıları, hedef sayılarında azalmalar meydana geldiğinden dolayı finansal ve operasyonel verilerde değişimler meydana gelmiştir.

Küreselleşmenin de hız kazanmasıyla birlikte havayolu işletmelerinin finansal veya finansal olmayan verileri yardımıyla etkinliklerinin ölçülmesi ve işletmelerin kendi arasında kıyas yapılması oldukça önem kazanmıştır. Bununla beraber havayollarının finansal verilerinin karşılaştırılması ve etkinlik değerlerinin saptanmasıyla ilgili çalışmalar yapılmış olup, bu çalışmalardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Kıracı, Asker, Güngör (2022) COVID-19 salgınının küresel çapta faaliyet gösteren altı uçak kiralama şirketinin finansal performansları üzerindeki değişimin etkisini incelemeyi hedeflemişlerdir. 2018 senesi birinci çeyrek ve 2020 senesi dördüncü çeyrek verileri dahil olmak üzere işletmelerin cari oran, finansal kaldıraç oranı, toplam borç/özsermaye oranı, özsermaye oranı, uzun vadeli borçlar/toplam varlıklar oranı, faaliyet karı/toplam varlıklar oranı gibi oranlar analize dahil edilmiştir. Çalışmada CRITIC tabanlı CODAS yöntemi tercih edilmiştir. Çalışma sonucunda, rekabet piyasasında bazı havayollarının önde olduğu ve genel manada COVID-19 salgınının uçak kiralama şirketlerinin finansal performansını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Şenvar ve Çağın (2021) havalimanları ve havayolu işletmeleri dahil olmak üzere COVID-19 salgınının, havacılık sektörü üzerinde operasyonel ve ekonomik etkilerini ayrıca turizm sektörü ile ilişkisinin incelenilmesini amaçlamışlardır. Bölgesel, ulusal ve uluslararası kuruluşların kaynak ve ikincil verileri kullanılarak betimsel bir yaklaşım benimsenmiştir. Çalışmada 2019, 2020 ve 2021 verilerinden yararlanılmış olup, COVID-19 salgınının, 2020 senesinde havalimanı ve havayollarında kayıplara sebebiyet vererek dünyada, Avrupa'da, Türkiye'de uçak ve yolcu trafiğinin negatif yönde etkilenmesine neden olmuştur. Havacılık sektörünün turizmin en büyük aracı olmasından dolayı Türkiye'de turizm sektörü de 2020 senesinde negatif etkilenmiş olup, 2021 senesinde 2019 verileri seviyesine ulaşılmasa da toparlanma olduğu gözler önüne serilmiştir.

Dube vd. (2021) Avrupa, Kuzey Amerika ve Pasifik Asya ülkelerinde havacılık endüstrisi üzerinde COVID-19 salgınının etkilerini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Araştırma kapsamında 19 havayolunun IATA, ICAO, EUROCONTROL ve Flightradar 24'ten alınan günlük verilerinden faydalanılmıştır. Araştırma sonucunda, araştırma kapsamındaki işletmelerin

salgından büyük oranda etkilendiği ve ciddi gelir kayıpları yaşadıklarını ortaya koymuşlardır.

Saban ve Trabzon (2021), çalışmalarında COVID-19 salgınının hava taşımacılığı sektöründe faaliyet göstermekte olan işletmelerin performanslarının nasıl etkilendiğinin ortaya konulmasını hedeflemiştir. Türk Hava Yolları'nın finansal ve finansal olmayan verilerinden faydalanılmıştır. Finansal veri kaynaklarının değerlendirilmesi amacıyla gelir tablosu ve bilançodan yararlanılarak oran analizli karşılaştırma yapılmış olup; yolcu sayısı, personel sayısı, uçuş sayısı gibi finansal olmayan veriler aracılığıyla da karşılaştırma yapılmıştır. Çalışma sonucunda, COVID-19 salgınının başladığı yıl olan 2020 senesi 2019 senesine göre olumsuz değerlendirilmiştir.

Stanojević, Mitiz ve Radivojević (2021) çalışmalarında COVID-19'un Avrupa havayolu endüstrisi üzerindeki ekonomik etkilerini incelemeyi amaç edinmişlerdir. Araştırmada Avrupa'da önde gelen beş havayolu işletmesinin 2015-2020 dönemleri likidite ve karlılık oranları incelenmiş olup, finansal tablo analizi ve tanımlayıcı istatistiklerden faydalanılmıştır. Çalışma sonucunda salgının Avrupa'da faaliyet gösteren beş havayolu üzerinde olumsuz etkileri gözlemlenmiştir.

Pehlivanlı (2020) COVID-19 salgını öncesi ve sonrasında Türkiye'deki havalimanlarının performanslarını araştırmıştır. Bu amaca göre çalışmada Devlet Hava Meydanları İşletmesi bünyesinde olan ve en fazla yolcuya hizmet veren 20 havalimanı verilerinden yararlanılmıştır. Havalimanlarının karşılıklı etkinliklerinin analizi için çıktı odaklı Veri Zarflama Analizi tercih edilmiş olup, girdi verisi olarak yolcu terminal alanı ve personel sayısı; çıktı verisi olarak yolcu trafiği, yük trafiği ve toplam hareketlilik kullanılmıştır. COVID-19 öncesi ve COVID-19 sonrası sürecin değerlendirilmesi amacıyla ise Malmquist Toplam Faktör Verimliliği yöntemi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, COVID-19 sürecinin başlangıcı dahi havacılık sektöründe olumsuz etkiler meydana getirmiştir.

Dayı ve Ulusoy (2018) yaptıkları çalışmada dünyadaki 19 havayolu işletmesinin finansal performanslarını göz önüne alarak başarılarını değerlendirmek amacıyla 2008-2014 dönemine ait çeşitli finansal rasyolar ile oran analizinde elde ettikleri verileri Minimum Spanning Tree yönteminden yararlanarak analiz etmişlerdir. Çalışmalarında elde edilen bulgu; çalışmaya

dahil olan havayolu işletmelerinin finansal performanslarının pozitif yönde ilerleme kat ettiği ve Türk Hava Yolları'nın kârlılık oranı, satış gelirleri ve toplam varlıkları açısından büyüme gösterdiği ortaya konulmaktadır.

Öncü, Çömlekçi, Coşkun (2013) çalışmalarında yoğun bir rekabet ortamında faaliyet gösteren havayolu işletmelerinin etkinliklerinin ortaya konulmasını amaçlamışlardır. Bu doğrultuda analiz olarak Veri Zarflama Analiz Yöntemi kullanılmış olup, çalışmaya dahil edilen yedi havayolu işletmesinin mali tablo verilerinden yararlanılmıştır. Girdi olarak cari oran, özsermaye oranı ve kısa vadeli borçlar/toplam aktifler, satılan malların maliyeti verileri ile çıktı olarak aktif karlılığı ve net kar marjı verileri analize konu olmuştur. Çalışma sonucunda analize tabii tutulan yedi havayolu işletmesinden üç tanesinin etkin olduğu ve etkin olmayan havayolu işletmelerinin etkin olabilmeleri için gerekli olan potansiyel iyileştirme oranları ortaya konulmuştur.

2. COVID-19'UN HAVAYOLU İŞLETMELERİNİN PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AVRUPA, AMERİKA VE ASYA ÖRNEĞİ UYGULAMASI

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak araştırmanın amacı, önemi ve sonrasında sınırlılıklarına değinilmiştir. Bölümün devamında ise araştırma yöntemi hakkında temel bilgiler ve araştırma bulguları yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

COVID-19 salgını 2020 senesinin sonlarında Çin'in Wuhan kentinde etkilerini göstermeye başlamış olup zamanla tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Böylelikle neredeyse bütün sektörler bu salgından etkilenmiş ve bunlardan bir tanesi de havacılık sektörü olmuştur. Salgının etkileri arttıkça neredeyse tüm dünyada uçuş sayıları azalmış hatta bazı ülkelerde uçuş sayıları durma noktasına gelmiştir. Havayolu işletmeleri bu gelişmelerden sonra finansal açıdan zorlanmalar yaşamış, operasyonel açıdan da zaman zaman negatif bir etki görmüşlerdir. Bundan dolayı da havayolu işletmelerinin finansal ve operasyonel performanslarının COVID-19 salgınından ne derece etkilendiğini gözlemlemek önem arz etmektedir. Bu araştırmanın amacı, Avrupa, Amerika ve Asya bölgelerinde faaliyet gösteren havayolu işletmelerinin COVID-19 döneminde finansal ve operasyonel performanslarının değerlendirilmesidir.

2.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Yapılan çalışmada, Avrupa, Amerika ve Asya bölgelerinden toplamda otuz havayolu işletmesinin yıllık raporlarından alınan veriler finansal ve operasyonel veri kısmını oluşturmaktadır. Asya bölgesine ait Hainan Havayolu'nun operasyonel verilerine yıllık rapor ve havayolunun resmi sitesinden ulaşılamayıp, bundan dolayı operasyonel değerlendirme kısmı 29 havayolundan oluşmaktadır.

2.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, havayollarının etkinliklerinin belirlenebilmesi amacıyla veri zarflama analiz yöntemi kullanılmıştır. Etkin değerlerinin yakından gözlemlenebilmesi hedeflendiğinden dolayı operasyonel veriler analize konu olmuştur.

2.3.1. Veri Zarflama Analizi İle İlgili Temel Bilgiler

Veri zarflama analizi, üretilen mal ya da hizmet ile ilgili benzer ekonomik karar verme birimlerinin etkinliklerinin tespit edilmesi gayesiyle geliştirilmiş bir parametresiz etkinlik yöntemidir (Behdioğlu & Özcan , 2009). VZA, ilk olarak Edwardo Rhodes tarafından oluşturulmuştur (Çınaroğlu , Doruk, & Avcı, 2018). Ferral tarafınca 1957 senesinde yöntem, tek girdi ve tek çıktı temelli olarak geliştirilmiş ve sonrasında Charnes, Cooper, Banker ve Rhodes tarafınca 1978 ve 1979 senelerinde çok girdi ve çok çıktı bir yöntem olarak geliştirilmiştir (Dinçer, 2008).

Veri zarflama analizi, girdi ve çıktıya dayalı olarak iki yönlü bir analiz yöntemidir. Girdiye dayalı veri zarflama analizi, belirli çıktı bileşenlerini en etkin şekilde üretebilmek amacıyla kullanılabilir en uygun ve doğru girdi bileşenlerinin ne olması gerektiğini araştırmaktadır. Çıktıya dayalı veri zarflama analizinde ise belirli bir girdi bileşenleri ile ne kadar çok çıktı bileşeni elde edilebileceği incelenmektedir (Avcı & Aktaş, 2015).

Veri zarflama analizi uygulanabilmesi açısından gerekli adımlar şu şekilde sıralanabilmektedir (Behdioğlu & Özcan , 2009):

- Girdi ve çıktı seçimi
- Verilerin elde edilebilirliği ve güvenilirliği
- Veri zarflama analizi ile göreceli etkinlik ölçümü
- Etkinlik değerleri
- Referans kümesinin belirlenmesi

- Etkin olmayan karar birimleri için hedef belirlenmesi
- Sonuçların değerlendirilmesi

VZA doğrusal programlama tekniklerini kullanarak karar verme birimlerinin etkinliğini ölçmeye yarayan, birden çok girdi ve çıktıyla uygulanabilen bir yöntemdir. Çıktı ve girdi odaklı olmak üzere literatürde yaygın olarak kullanılan ölçüğe göre sabit ve değişken getiri modelleriyle uygulanabilen veri zarflama analiz yönteminde bu çalışma için çıktı odaklı ölçüğe göre sabit ve değişken getiri modelleri ayrı ayrı incelenmiştir.

2.4. Araştırmanın Veri Toplama Aracı ve Araştırma Verileri

Araştırmanın veri toplama aracı otuz havayolunun yıllık finansal raporlarıdır. Yapılan literatür çalışmasında Kiracı, Asker ve Güngör (2022), Stanojevic, Mitiz ve Radivojevic (2021), Dayı ve Ulusoy (2018), Öncü, Çömlekçi ve Coşkun (2013) yaptıkları çalışmalarda finansal girdi değerlerini mali tablolardan alınan cari olan, özsermaye oranı ve alacak devir hızını analize dahil etmiş ve yine benzer şekilde çıktı değerleri olarak kar marjlarından yararlanmışlardır. Yıllık finansal raporlardan çalışmada kullanılan değişkenlere ait yıllık bazda veriler alınmıştır. Aşağıdaki tablolarda finansal ve operasyonel girdi, çıktı değişkenleri ve açıklamaları verilmiştir

Tablo 3: Operasyonel Girdi, Çıktı Değişkenleri ve Açıklamaları

GİRDİ	AÇIKLAMA
1. Uçak Sayısı	İşletmenin sahip olduğu kiralık uçaklar dahil tüm filosunda mevcut bulunan uçak sayısıdır.
2. Çalışan Sayısı	Havayolu işletmesi bünyesinde kabin, kokpit, yer hizmeti çalışanlarının tamamıdır.
3. ASK	Arz edilen koltuk kilometresini ifade etmektedir.
ÇIKTI	
1. Doluluk Oranı	Kullanılan koltuk kapasitesinin karşılığıdır.
2. Yolcu Sayısı	Havayolu işletmesi tarafından seyahati gerçekleşmiş, ücretli bilet satın almış kişileri ifade etmektedir.
3. RPK	Ücretli yolcu kilometresini ifade etmektedir.

Tablo 3'e göre araştırmanın operasyonel girdi değişkenleri uçak sayısı, çalışan sayısı ve ASK (arz edilen koltuk km) iken çıktı değişkenleri ise doluluk oranı, yolcu sayısı ve RPK (ücretli yolcu km)'dir.

2.5. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamı belirlenmiş olan havayolu işletmelerinin yıllık bazda operasyonel değerlerinden girdi değişkeni olarak uçak sayısı, çalışan sayısı, ASK ve çıktı değişkenleri olarak doluluk oranı, yolcu sayısı, RPK değerleri ile havayolu işletmelerinin performanslarının belirlenmesi olmuştur. Araştırmada 2018, 2019, 2020 ve 2021 yıllarına ait verilerden yararlanılmıştır.

2.6. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde operasyonel verilerle ölçüğe göre sabit getiri etkinlik skorları, ölçüğe göre değişken getiri etkinlik skorları, etkinlik sonuçlarının özet tablosu ve etkin olmayan havayollarının etkinlik sağlayabilmesi için referans alması gereken havayolları tablolarına yer verilmiştir

2.6.1. Operasyonel Verilerin Ölçüğe Göre Sabit Getiri Etkinlik Skorları

Bu bölümde operasyonel verilerin CCR (ölçüğe göre sabit getiri) etkinlik skorları tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4: Operasyonel Verilerin Ölçeğe Göre Sabit Getiri Etkinlik Skorları

		ETKİNLİK SKORLARI			
BÖLGELER	HAVAYOLLARI	2018	2019	2020	2021
AVRUPA	<i>Türk Hava Yolları</i>	0.944	0.93	0.89	0.874
	<i>Pegasus</i>	1.000	1.000	1.000	1.000
	<i>Lufthansa</i>	0.924	0.931	0.791	0.759
	<i>SAS</i>	0.872	0.843	0.815	0.622
	<i>Vueling</i>	1.000	1.000	1.000	1.000
	<i>Air France</i>	0.969	0.973	0.828	0.809
	<i>British Airways</i>	0.935	0.943	0.77	0.734
	<i>KLM</i>	1.000	1.000	1.000	0.673
	<i>Norwegian</i>	1.000	1.000	0.949	1.000
	<i>Virgin</i>	1.000	1.000	1.000	0.688
AMERİKA	<i>Delta</i>	0.981	0.979	0.685	0.873
	<i>Southwest</i>	0.975	0.96	0.736	1.000
	<i>Air Canada</i>	0.942	0.927	0.543	0.86
	<i>United</i>	0.96	0.953	0.753	0.91
	<i>American Airlines</i>	0.951	0.968	0.871	0.991
	<i>JetBlue</i>	0.982	0.957	0.711	0.964
	<i>Azul</i>	0.968	0.959	1.000	1.000
	<i>Alaska</i>	0.969	0.96	0.691	0.932
	<i>Hawaiian</i>	1.000	1.000	0.797	0.872
	<i>LATAM</i>	0.948	0.944	0.959	0.938
ASYA	<i>Singapore</i>	1.000	1.000	0.166	0.389
	<i>Ana All Nippon</i>	0.825	0.787	0.436	0.504
	<i>Japan Airlines</i>	0.89	0.842	0.555	0.498
	<i>Korean</i>	0.914	0.933	0.686	0.396
	<i>China Southern</i>	0.938	0.934	0.921	0.897
	<i>Cathay Pacific</i>	0.974	0.987	0.726	0.392
	<i>EVA</i>	0.958	0.95	0.648	0.316
	<i>Bangkok Airways</i>	1.000	1.000	1.000	1.000
	<i>Air Astana</i>	1.000	1.000	1.000	1.000

Tablo 4’de aktarıldığı üzere 2018 yılında Avrupa bölgesinde 5, Amerika’da 1 Asya’da 3 havayolunun, 2019 yılında Avrupa’da 5, Amerika

bölgesinde 1, Asya'da 2 havayolunun, 2020 yılında Avrupa'da 4, Amerika'da 1, Asya bölgesinde 2 havayolunun, 2021 yılında ise Avrupa'da 3, Amerika'da 2 ve Asya bölgesinde ise 2 havayolunun etkin skorda olduğu ölçüğe göre sabit getiri etkinlik analizi sonucunda saptanmıştır.

Ölçüğe göre sabit getiri operasyonel etkinlik analizi ile ilgili genel bir yorumlama yapılmak istenirse Avrupa bölgesinde en fazla havayolunun etkin olduğu yıllar 2018 ve 2019 olurken en az havayolunun etkin değerinde olduğu yıl ise 2021'dir. Amerika bölgesinde ise yalnızca iki havayolunun etkin olduğu 2021 yılı en fazla sayıda havayolunun etkin olduğu yıl olarak görülmektedir. Asya bölgesi incelendiğinde 2020 ve 2021 yıllarında 2018 ve 2019'a göre etkin olan havayolu sayısında düşüş yaşanmıştır.

Ölçüğe göre sabit getiri operasyonel etkinlik analizi etkinlik skorlarına bakılarak COVID-19 salgınının etkinlik skorlarında negatif etkileri gözlemlenmektedir.

2.6.2. Operasyonel Verilerin Ölçüğe Göre Değişken Getiri Etkinlik Skorları

Bu bölümde operasyonel performans gözlemlenmek amacıyla operasyonel verilerle BCC (ölçüğe göre değişken getiri) etkinlik skorlarının analizi yapılmış olup analiz sonuçları tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5: Operasyonel Verilerin Ölçeğe Göre Değişken Getiri Etkinlik Skorları

BÖLGELER	HAVAYOLLARI	ETKİNLİK SKORLARI			
		2018	2019	2020	2021
AVRUPA	<i>Türk Hava Yolları</i>	1.000	1.000	1.000	0.97
	<i>Pegasus</i>	1.000	1.000	1.000	1.000
	<i>Lufthansa</i>	1.000	1.000	0.865	0.771
	<i>SAS</i>	0.881	0.847	0.844	0.622
	<i>Vueling</i>	1.000	1.000	1.000	1.000
	<i>Air France</i>	1.000	1.000	0.881	0.903
	<i>British Airways</i>	0.982	0.991	0.827	0.742
	<i>KLM</i>	1.000	1.000	1.000	0.723
	<i>Norwegian</i>	1.000	1.000	0.966	1.000
	<i>Virgin</i>	1.000	1.000	1.000	1.000
AMERİKA	<i>Delta</i>	1.000	1.000	0.789	0.983
	<i>Southwest</i>	1.000	1.000	0.94	1.000
	<i>Air Canada</i>	0.951	0.934	0.581	0.861
	<i>United</i>	1.000	1.000	0.864	0.984
	<i>American Airlines</i>	1.000	1.000	1.000	1.000
	<i>JetBlue</i>	0.99	0.964	0.731	0.97
	<i>Azul</i>	0.977	0.961	1.000	1.000
	<i>Alaska</i>	0.978	0.968	0.753	0.938
	<i>Hawaiian</i>	1.000	1.000	0.847	0.872
<i>LATAM</i>	0.985	0.983	1.000	0.956	
ASYA	<i>Singapore</i>	1.000	1.000	0.167	0.423
	<i>Ana All Nippon</i>	0.827	0.789	0.451	0.512
	<i>Japan Airlines</i>	0.898	0.849	0.586	0.502
	<i>Korean</i>	0.918	0.936	0.709	0.396
	<i>China Southern</i>	1.000	1.000	1.000	1.000
	<i>Cathay Pacific</i>	0.993	1.000	0.746	0.392
	<i>EVA</i>	0.974	0.962	0.651	1.000
	<i>Bangkok Airways</i>	1.000	1.000	1.000	1.000
	<i>Air Astana</i>	1.000	1.000	1.000	1.000

Tablo 5’de görüldüğü üzere BCC modelinde operasyonel analiz sonucunda 2018 yılında Avrupa bölgesinde 8, Amerika’da 5 ve Asya’da 4 havayolunun, 2019 yılında Avrupa’da 8, Amerika ve Asya bölgesinde 5’er havayolunun, 2020 yılında Avrupa’da 5, Amerika ve Asya bölgelerinde 3’er havayolunun, 2021 yılında ise Avrupa ve Asya bölgelerinde 4’er ve Amerika bölgesinde 3 havayolunun etkin skorda olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ölçeğe göre değişken getiri operasyonel etkinlik skorları ile ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında Avrupa bölgesinde en fazla 2018 ve 2019 ve en az 2021 yılında etkin değerler olduğu görülmektedir. Amerika bölgesinde de Avrupa bölgesi ile benzer duruma rastlanmıştır. Asya bölgesinde ise en fazla havayolunun etkin olduğu yıl 2019 yılı olarak değerlendirilmiştir.

Ölçeğe göre değişken getiri operasyonel etkinlik skorları sonuçlarından anlaşıldığı üzere COVID-19 salgınının etkinlik skorları üzerinde negatif etkilerine rastlanmıştır.

2.6.3. Operasyonel Etkinlik Analizi Genel Sonuçları

Havayollarının operasyonel performansının incelenmesi finansal performans değerlendirmesi kadar önem arz etmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada havayollarının operasyonel performansları ölçeğe göre sabit ve değişken getiri modelleri ile incelenmiş olup tablo 4 ve 5’de analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Bu bölümde de tablo 6’da genel sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 6: Operasyonel Etkinlik Analizi Genel Sonuçları

		CCR				BCC			
		2018	2019	2020	2021	2018	2019	2020	2021
AVRUPA	Toplam Havayolu	10	10	10	10	10	10	10	10
	Etkin Havayolu Sayısı	5	5	4	3	8	8	5	4
	Etkin Olmayan Havayolu Sayısı	5	5	6	7	2	2	5	6
	Ortalama Etkinlik	0.96	0.962	0.904	0.91	0.986	0.983	0.938	0.873
	En Düşük Etkinlik	0.872	0.843	0.77	0.622	0.881	0.847	0.827	0.622
	En Yüksek Etkinlik	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
AMERİKA	Toplam Havayolu	10	10	10	10	10	10	10	10
	Etkin Havayolu Sayısı	1	1	1	2	5	5	3	3
	Etkin Olmayan Havayolu Sayısı	9	9	9	8	5	5	7	7
	Ortalama Etkinlik	0.96	0.96	0.774	0.934	0.988	0.981	0.85	0.956
	En Düşük Etkinlik	0.942	0.927	0.543	0.86	0.951	0.934	0.581	0.861
	En Yüksek Etkinlik	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
ASYA	Toplam Havayolu	9	9	9	9	9	9	9	9
	Etkin Havayolu Sayısı	3	3	2	2	4	5	3	4
	Etkin Olmayan Havayolu Sayısı	6	6	7	7	5	4	6	5
	Ortalama Etkinlik	0.944	0.937	0.682	0.599	0.956	0.948	0.7	0.691
	En Düşük Etkinlik	0.825	0.787	0.166	0.316	0.827	0.789	0.167	0.392
	En Yüksek Etkinlik	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
3 BÖLGE	Toplam Havayolu	29	29	29	29	29	29	29	29
	Etkin Havayolu Sayısı	9	9	7	7	17	18	11	11
	Etkin Olmayan Havayolu Sayısı	20	20	22	22	12	11	18	18
	Ortalama Etkinlik	0.954	0.953	0.786	0.814	0.976	0.97	0.829	0.84
	En Düşük Etkinlik	0.825	0.787	0.166	0.316	0.827	0.789	0.167	0.392
	En Yüksek Etkinlik	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	10.001	1.000

Tablo 6’da ölçeğe göre sabit getiri modeli operasyonel etkinlik analizinde, Avrupa bölgesinde COVID-19 salgınının en çok yaygın olduğu 2020 ve 2021 yıllarında ortalama etkinliğin düştüğü, Amerika bölgesinde 2020 yılında ortalama etkinlikte düşüş yaşandığı, 2021 yılında tekrar yükselişe geçtiği ve Asya bölgesinde ise COVID-19 salgını döneminde ortalama etkinlikte negatif yönlü bir eğilim olduğu saptanmıştır.

Ölçeğe göre değişken getiri modeli operasyonel etkinlik analizinde, Avrupa, Amerika ve Asya bölgelerinde COVID-19 salgını döneminde ortalama etkinlikte düşüşler yaşandığı gözlemlenmiştir.

2.6.4. Operasyonel Etkinlik Analizinde Etkin Olmayan Havayollarının Referans Kümeleri

Ölçeğe göre sabit ve değişken getiri operasyonel etkinlik analizlerinde etkin olmayan havayollarının etkin olabilmeleri için referans olması gereken havayolları tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Operasyonel Etkinlik Analizi Etkin Olmayan Havayollarının Referans Kümeleri

		REFERANS KÜMELERİ							
		CCR			BCC				
		2018	2019	2020	2021	2018	2019	2020	2021
<i>Türk Hava Yolları</i>		Vueling Norwegian KLM	KLM Vueling Norwegian	Pegasus Azul	Air Astana Pegasus	-	-	-	Southwest Bangkok Pegasus
	<i>Pegasus</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Lufthansa</i>		Vueling KLM	KLM Vueling	Pegasus Azul	Air Astana	-	-	China Southern LATAM	Southwest Bangkok Pegasus
	<i>SAS</i>	KLM Pegasus Vueling	Hawaiian Vueling KLM	Bangkok Vueling Pegasus	Vueling Norwegian Air Astana	Southwest Pegasus Vueling United KLM	Vueling Hawaiian KLM	Pegasus American Vueling	Air Astana Azul Norwegian Vueling
<i>Vueling</i>		-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Air France</i>		Vueling KLM	Vueling KLM	Virgin Pegasus	Air Astana	-	-	KLM Pegasus China Southern	Southwest Bangkok Pegasus
AVRUPA									

AMERIKA									
<i>British Airways</i>	Norwegian KLM	KLM Norwegian	Pegasus Azul	Air Astana	Delta Lufthansa Singapore Air France	Delta Air France China Southern Singapore KLM	Pegasus LATAM China Southern	Air Astana Southwest Pegasus	
<i>KLM</i>	-	-	-	Air Astana Bangkok	-	-	-	Southwest Bangkok Pegasus	
<i>Norwegian</i>	-	-	Azul Bangkok Pegasus	-	-	-	Air Astana Pegasus Azul	-	
<i>Virgin</i>	-	-	-	Pegasus Bangkok Air Astana	-	-	-	-	
<i>Delta</i>	KLM Vueling	KLM Vueling	Pegasus Azul	Azul Air Astana	-	-	Pegasus China Southern American	Southwest American Bangkok	
<i>Southwest</i>	KLM Vueling	KLM Vueling	Bangkok Pegasus	Azul Vueling	-	-	Pegasus China Southern American	-	
<i>Air Canada</i>	Hawaiian KLM	Hawaiian KLM	Bangkok Azul	Air Astana	Hawaiian KLM	KLM Hawaiian	Air Astana Bangkok	Azul Air Astana	

<i>United</i>	Vueling KLM	KLM Vueling	Pegasus Azul	Air Astana Azul	-	-	LATAM China Southern American	Southwest China Southern American Bangkok
<i>American Airlines</i>	KLM Vueling	Vueling KLM	Pegasus Azul Bangkok	Vueling	-	-	-	-
<i>JetBlue</i>	KLM Vueling	Vueling KLM	Azul	Air Astana Azul Pegasus	Southwest KLM Vueling	Delta American KLM Vueling	Azul American LATAM	Azul Southwest Pegasus
<i>Azul</i>	Bangkok Vueling Hawaiian	Vueling Hawaiian KLM	-	-	Vueling Bangkok Hawaiian	Vueling KLM Hawaiian	-	-
<i>Alaska</i>	KLM Vueling	KLM Vueling	Pegasus Azul	Air Astana Azul Pegasus	Southwest Vueling KLM	Delta KLM Vueling	Pegasus LATAM China Southern American	Southwest Pegasus Azul
<i>Hawaiian</i>	-	-	Azul Pegasus Bangkok	Azul Air Astana	-	-	Air Astana Azul Bangkok	Azul Air Astana

	ASYA							
<i>LATAM</i>	KLM Vueling	KLM Vueling	Pegasus Azul	Azul Air Astana	United Norwegian KLM THY Pegasus	Norwegian United KLM THY Pegasus	-	Air Astana Southwest Bangkok Pegasus
<i>Singapore</i>	-	-	Pegasus Azul	Bangkok Pegasus Air Astana	-	-	Azul Pegasus	Southwest Bangkok Pegasus
<i>Ana All Nippon</i>	KLM	KLM	Pegasus Azul	Air Astana	Delta KLM	KLM Delta	LATAM Pegasus	Southwest Pegasus Air Astana
<i>Japan Airlines</i>	Vueling KLM	KLM Vueling	Pegasus Bangkok	Azul Pegasus	Vueling Southwest KLM	Delta American KLM Vueling	Azul American Pegasus	Southwest Pegasus Azul
<i>Korean</i>	Vueling Norwegian KLM	KLM Vueling Norwegian	Pegasus Azul	Air Astana Azul	Norwegian KLM Vueling	Vueling Norwegian KLM	Pegasus LATAM China Southern	Azul Air Astana
<i>China Southern</i>	KLM Vueling	Vueling KLM	Virgin Pegasus	Azul Air Astana	-	-	-	-

<i>Cathay Pacific</i>	Singapore KLM Virgin	Singapore Virgin KLM Pegasus	Pegasus Azul	Air Astana	Air France Singapore KLM	-	LATAM Pegasus	Azul Air Astana
<i>EVA</i>	Virgin Hawaiian KLM	Virgin Hawaiian KLM	Pegasus Air Astana Virgin	Norwegian	KLM Virgin Hawaiian	Hawaiian KLM Virgin	Pegasus Air Astana	-
<i>Bangkok Airways</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Air Astana</i>	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 7'ye göre ölçüğe göre sabit operasyonel etkinlik modelinde 2018 yılında Türk Hava Yolları'nın referans kümeleri Vueling, Norwegian ve KLM Havayolları olurken SAS Havayollarının referans kümeleri Vueling, KLM ve Pegasus Havayolları olmuştur. Etkin olmayan havayollarının en fazla referans aldığı havayolları havayolları ise Avrupa bölgesine ait Vueling ve KLM olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Havacılık tarihi, yüzyıllar önce ilkel uçuş denemelerinden 1903 yılında Wright Kardeşlerin havadan ağır motorlu uçuş yapmaları ve günümüz de dahil olmak üzere insanlı uçuş gelişimlerinin tamamını kapsamaktadır. Hava taşımacılığı 1903 yılında sivil bir amaçla başlamasına rağmen 20. yüzyılın başlarında ülkeler arasında yaşanan siyasi krizler sonucunda meydana gelen savaşlar nedeniyle, askeri alanda da gelişmeye başlayan bir sektör olmuştur. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşları askeri hava taşımacılığının gelişmesinde büyük bir paya sahiptir. Havayolu taşımacılığının gelişmesi birçok kişinin hayatını etkilemiş ve uluslararası hava taşımacılığının başlaması ve gelişmesi dünyanın ölçeğini değiştirmiştir. Havayolu taşımacılığının gelişmeye başlamasıyla beraber birçok altyapı ve üstyapı hizmetlerine olan gereksinim artış göstermiştir. Havayolu taşımacılığının yeni başladığı dönemlerde gerekli meteorolojik ve seyrüsefer sistemlerinin olmaması uçuşları oldukça zorlaştırmaktaydı fakat I. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemlerde sistemler kurularak sektör bir adım daha gelişmiştir. Yıllar geçtikçe havayolunda insan, kargo taşımacılığı ve askeri taşımacılık giderek hız kazanmış ve ticari uçuşların da başlamasıyla beraber yeni havayolu şirketleri kurulmuştur. Zaman ve teknoloji faktörleriyle doğru orantıda gelişen havacılık sektörüne her geçen gün yenilikler eklenmektedir.

Havacılık sektörü oldukça gelişen ve en çok tercih edilen ulaşım türü olmasına karşılık gerçekleşen ekonomik krizlerden oldukça etkilenmiştir. 2008 senesine kadar zincirleme şeklinde gerçekleşen ekonomik krizler gerek global düzeyde gerekse Türkiye'de derin izler bırakmıştır. Zincirleme yaşanan küresel krizlerden sonuncusu olan COVID-19 salgını, havacılık sektörünü ve havacılık sektöründe en çok pay sahibi olan havayolu işletmelerini etkilemiştir. Bundan dolayı COVID-19 salgınının havayolu işletmelerinin performansları üzerindeki etkisi bu çalışmanın konusu olmuştur.

Bu çalışmada COVID-19 salgınının Avrupa, Amerika ve Asya bölgelerinde bulunan toplam 30 havayolu işletmesinin performansları üzerindeki etkisi incelenmiştir

Çalışmanın, literatüre olan katkısı değerlendirildiğinde, daha önce yapılan çalışmalarda COVID-19 salgınının operasyonel performansına etkisi incelenirken veri zarflama analizinde ya ölçeğe göre sabit getiri ya da ölçeğe

göre değişken getiri etkinlik analizi bu çalışmada her iki analiz de yorumlanmıştır.

Çalışmada, Avrupa, Amerika ve Asya bölgelerinde faaliyet göstermekte olan havayollarının operasyonel değerlerinin COVID-19 salgınından ne derece etkilendiği incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada Avrupa, Amerika ve Asya bölgelerinde belirlenen onar havayolu, toplamda otuz havayoluna ait operasyonel verilerin etkinlik değerleri veri zarflama analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Operasyonel etkinlik analizinde girdi değişkenleri olarak uçak sayısı, çalışan sayısı ve arz edilen koltuk kilometresi; çıktı değişkenleri olarak doluluk oranı, yolcu sayısı ve RPK'dan yararlanılmıştır. Verilerin tamamı havayollarına ait yıllık faaliyet raporlarından yararlanılarak 2018 – 2021 dönemine ait yıllık verileri araştırmanın analiz kısmını oluşturmaktadır.

Analiz kısmı genel olarak değerlendirildiğinde, ölçeğe göre sabit getiri operasyonel etkinlik analizi sonuçlarına göre Avrupa bölgesinde en fazla havayolunun etkin olduğu yıllar 2018 ve 2019 olurken en az havayolunun etkin değerinde olduğu yıl ise 2021'dir. Amerika bölgesinde ise yalnızca iki havayolunun etkin olduğu 2021 yılı en fazla sayıda havayolunun etkin olduğu yıl olarak görülmektedir. Asya bölgesi incelendiğinde 2020 ve 2021 yıllarında 2018 ve 2019'a göre etkin olan havayolu sayısında düşüş yaşanmıştır. Ölçeğe göre değişken getiri operasyonel etkinlik analiz sonuçlarına göre ise Avrupa, Amerika ve Asya bölgelerinde en fazla 2018 ve 2019 en az 2020 ve 2021 yıllarında etkin değerlere rastlanmıştır. Sonuç olarak, Ölçeğe göre sabit getiri operasyonel etkinlik analizi ve ölçeğe göre değişken getiri operasyonel etkinlik skorları sonuçlarından anlaşıldığı üzere COVID-19 salgınının etkinlik skorları üzerinde negatif etkilerine rastlanmıştır.

Ölçeğe göre sabit ve değişken getiri operasyonel etkinlik analizinde literatürdeki çalışmalarla benzer olarak COVID-19 salgınının havayolu işletmelerinin operasyonel performans değerlerine olumsuz etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. COVID-19 salgınının havacılık sektörüne etkileri uzun süredir merak uyandıran bir konudur ve sektörle ilgili performans değerleri oldukça önem taşımaktadır. Bu bağlamda COVID-19'un havacılık sektörüne olan etkileriyle alakalı çalışmaların artırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını Ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi* , 7-21.
- Adıgüzel, M. (2019). *Hayallerini Uçuran Adam NURİ DEMİRAĞ* (2 b.). İstanbul: Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları.
- Akça, M. (2020). Covid-19'un Havacılık Sektörüne Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 45-64.
- Aksoy, C., & Dursun, Ö. O. (2018). A General Overview Of The Development OOF The Civil Aviation Sector In Turkey. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 1060 - 1076.
- Avcı, T., & Aktaş, M. (2015). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Havalimanlarının Performanslarının Değerlendirilmesi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3), 67-77.
- Behdioğlu, S., & Özcan , G. (2009). Veri Zarflama Analizi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 301-326.
- Bocutoğlu, E., & Dinçaslan, M. (2014). 1925- 1950 Döneminde Türk Havacılık Endüstrisi ve İkinci Dünya Savaşı Sonrası Konjonktürün Türk Havacılık Endüstrisine Etkileri. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(7), 157-173.
- Budak , F., & Korkmaz, Ş. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi (SAYOD)* , 62-70.
- Bulut, G. (2012). EUROCONTROL Bünyesinde Geliştirilen Tek Avrupa Hava Sahası ve Benzeri Düzenlemelerin Ege Hava Sahası Sorunlarına Etkileri. *Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Çınaroğlu , E., Doruk, N., & Avcı, T. (2018). Erciyes Üniversitesi Fakültelerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Etkinlik Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(4), 1025-1043.
- DHMİ. (2021). *DHMİ Genel Müdürlüğü Görevde Yükselme Yazılı Sınavı*. Ankara: Devlet Hava Meydanları İşletmesi.
- Dinçaslan, M. (2012). Türkiye'de Milli Burjuvazinin Girişimci Tipolojisi Olarak Nuri Demirağ ve Uçak Fabrikası Örnek Olayı. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler ENstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Programı Yüksek Lisans Tezi*. Trabzon.
- Dinçer, E. (2008). Veri Zarflama Analizinde Malmquist Endeksiyle Toplam Faktör Verimliliği Değişiminin İncelenmesi ve İMKB Üzerinde Bir Uygulama. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 25(2), 825-846.

- Dışişleri Bakanlığı. (2022). *Türkiye Cumhuriyet Dışişleri Bakanlığı*. Türkiye Cumhuriyet Dışişleri Bakanlığı Girişimci ve İnsani Dış Politika: https://www.mfa.gov.tr/uluslararası-sivil-havacılık-orgutu-_icao_.tr.mfa adresinden alındı
- EASA. (2020). *European Union Aviation Safety Agency*. https://www.easa.europa.eu/easa-and-you/international-cooperation/easa-by-country?easa_relationship%5B%5D=field_easa_country_mbmo_target_id adresinden alındı
- ECAC. (2014). *ECAC*. Avrupa Sivil Havacılık Konferansı: <https://www.ecac-ceac.org/about-ecac> adresinden alındı
- Erdemli, M. (2011). Düünden Bugüne Türk Havacılık Tarihi ve Eskişehir. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı T.C. Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir.
- Eurocontrol. (2019). *Supporting European Aviation*. EUROCONTROL: <https://www.eurocontrol.int/about-us> adresinden alındı
- FAA. (2020, Mart 24). *Federal Havacılık İdaresi*. <https://www.faa.gov/about/history/> adresinden alındı
- Genç, M., & Işıktaş, S. (2022). Covid-19 Pandemi Sürecinin, Türk Havacılık Sektörü Çalışanlarına ve Müşterilerine Olan Etkileri: SWOT Analizi. *nternational Journal of Arts & Social Studies (ASSTUDIES)*, 44 - 65.
- Google News. (tarih yok). 12 09, 2020 tarihinde Google News: https://news.google.com/covid19/map?hl=tr&mid=%2Fm%2F01znc_&gl=TR&ceid=TR%3Atr adresinden alındı
- Güngör, I. (2018). Türkiye'de Havayolu Taşımacılığının Gelişimi ve Ekonomi Üzerine Etkileri. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Güngör, I. (2018). Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA). *Türkiye'de Havayolu Taşımacılığının Gelişimi ve Ekonomi Üzerine Etkileri*, 35-36.
- Hopancı, B., Akdeniz, H., & Şahin, Ö. (2021). COVID19 Pandemisinin Havacılık Sektörü Üzerine Etkileri. *Mühendis ve Makina*, 446-467.
- IATA. (2018). IATA: <https://www.iata.org/en/about/history/> adresinden alındı
- IATA. (2021). *Passenger Traffic & Sales Data*. Montreal: International Air Transport Association.
- ICAO. (2023). *ICAO Uniting Aviation A United Nations Specialized Agency*. International Civil Aviation Organization: <https://www.icao.int/about-icao/History/Pages/Milestones-in-International-Civil-Aviation.aspx> adresinden alındı
- İnceöz, S. (1996). Türkiye'nin İlk Uçak Fabrikasını Kuran Adam: Nuri Demirağ. *Aksiyon Dergisi*, 24-29.

- JAA. (2016, Temmuz 6). *Sky Brary*. JAA: <https://www.skybrary.aero/index.php/JAA> adresinden alındı
- Kösekahya, P. (2020). Being a Cornea Specialist in Coronavirus Pandemic. *Clinical And Experimental Ocular Trauma And Infection*, 24-26.
- Kuyucak , F., & Vasigh, B. (2012). Civil Aviation. *Encyclopedia of Global Studies, Thousand Oaks*.
- Macit, A., & Macit, D. (2020). Türk Sivil Havacılık Sektöründe Covid-19 Pandemisinin Yönetimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 100-116.
- Mohsin, A., Hongzhen, L., & Hossain, S. (2021). Impact of COVID-19 Pandemic on Consumer Economy: Countermeasures Analysis. *SAGE Open*, 1-10.
- Nergiz, A. (2019). Türkiye'nin Sivil Havayolu Taşımacılığının Gelişimi ve "Havayolu Devlet İşletme İdaresi" (1933-1956) Dönemi. *Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Öz, A. (2015). Hava ve Uzay Hukukunda Tahkimin Gelişimi. *Yüksek Lisans tezi* . Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Roy, S. (2020). *Economic Impact Of Covid-19 Pandemic*. ResearchGate.
- SHGM. (2020, 03 14). *Bakanlık Tarafından Yapılan Basın Açıklaması*. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü: <http://web.shgm.gov.tr/tr/haberler/6316-basin-aciklamasi> adresinden alındı
- SHGM. (2020, 03 24). *Uçuş Operasyon Emniyet Bülteni*. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü : <http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/Covid-19/covid-19-uob.pdf> adresinden alındı
- SHGM. (2023). *Tarihçe*. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü: <https://web.shgm.gov.tr/tr/kurumsal/1--tarihce> adresinden alındı
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. (2010). *Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Hava Seyrüsefer Yıllık Emniyet Rporu*. Ankara: SHGM.
- Tatar, C. (2018, Eylül). Türk Havacılık Tarihi (1909-1954) Milli Mücadele Dönemii Öncesi ve Sonrası Türk Havacılığı. *T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi*. Afyonkarahisar.
- The World Bank. (2021). *Air Transport, Passengers Carried*. The World Bank IBRD - IDA: https://data.worldbank.org/indicator/IS.AIR.PSGR?most_recent_year_desc=false adresinden alındı
- THK. (2022). *Tarihçe*. Türk Hava Kurumu: http://thk.org/thk_kurumsal/itemlist/category/156-tarih%C3%A7e adresinden alındı

- Yalçın, O. (2009). Mühürdarzade Nuri Bey'in (Demirağ) Hayatı ve Çalışmaları (1886-1957). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 743-769.
- Yılmaz, F. (2020). Türkiye'De Sivil Havacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi Ve 2003-2018 Yılları Arasında Sektörün Değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(1), 113-129.
- Yüksel, H. (2014). Dünyada Havacılık Sektörünün Gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8.

CHAPTER 2

INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP: SOME THEMES EXTRACTED FROM LITERATURE

Dr. Maya MOALLA¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8420678>

¹ Dr, mayamoalla@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4076-2790

1.Introduction

The exploration of how innovation is created is one of the most dominant Schumpeter's contributions to economics. The creation of "new combinations" is the foundation stone of the innovation process according to Schumpeterian claim. He meant by the new combinations: transforming the old resources, knowledge, or equipment into new and valuable ones, utilizing entrepreneurial function that makes supplying new systems, products, services, knowledge, strategies, and organizations possible. One might logically inquire: how to make this happen? The answer that logically follows is acquiring the knowledge until it "sinks into the strata of subconsciousness". Of course, it is difficult to modify the customary routines, but the innovation will transform into a reflexive response if acquiring knowledge becomes a habit. Then finding new ways to do things will be empowered by the accumulated theoretical and practical knowledge (Schumpeter, 1934). For successful innovation, not only new ideas but also decision-making competencies eliminate individuals' unwillingness and inspire them to adopt new approaches. Schumpeter emphasized human capital as a significant factor that stimulates the innovation process. This doesn't imply that the entrepreneurial function must be manifested in a single physical individual. Communities throughout all eras vary from each other in finding the appropriate ways to organize the entrepreneurial function (Schumpeter, 2017). For further elaboration, we intend to provide an attempt to explain Schumpeterian innovation and entrepreneurship theory. According to Schumpeterian assertion, there is a mutual relationship between innovation and profit yields. Schumpeter believed that the process of innovation can be characterized as an "industrial mutation" by which the economic framework undergoes continuous changes. He identified five strategies for innovation which are: the promotion of a variety of a product that is already familiar in the market, generating unique strategies of production, developing marketing techniques, providing new raw materials, or partially completed products, and modifying the industrial structure by creating or dismantling a monopoly position. Schumpeter claimed that the foundation stone of economic development lies behind dismantling the old structures and generating new ones. Such a process takes place as one possible result of the competitive advantages stemming from the innovation process. According to the Schumpeterian notion: the process of innovation occurs across four

different aspects which are: invention, innovation, diffusion, and imitation. While diffusion and imitation have a greater mien on the economy, invention has less one. In Schumpeterian theory, entrepreneurs are vital factors for economic growth and the development since their ability to generate new prospects for investment, employment, and growth. In addition, the diffusion of innovation is crucial for hastening the maintained economic growth. The diffusion could be described by the time when the imitators begin to generate earnings. It is important to pay attention to the fact that Schumpeter distinguish between the innovation and the implementation of the innovation. In other words, the entrepreneur can be defined as who ensures the completion of objectives by utilizing the existing resources. In addition, Schumpeter called the units that secured borrowing from banks to fund the acquisition of innovation entrepreneurs. Different definitions for entrepreneur had been introduced in the economic literature for example Walras, Marshall, Wieser, and Cantillon (1755) who defined an entrepreneur as an undertaker that is open to uncertainty. Another example, the definition comes from Jean-Baptiste Say (1845) who postulated that the entrepreneur derives advantageous notions from the musings of the philosopher. However, Schumpeter promulgated a divergent perspective. In essence, Schumpeter claimed that entrepreneurship can flourish absent proprietary capital in a time during which the entrepreneur was perceived to be the owner of capital. Schumpeter postulated that the entrepreneur is the individual that exhibits unique properties and prioritizes only the duties that facilitate creative development. Even if the entrepreneur doesn't gain profits in every instance, profits assuredly come into existence thanks to the entrepreneur's contributions. As per Schumpeter's circular flow, once someone has created a business instantly ceases acting as an entrepreneur. Therefore, no individual remains an entrepreneur enduringly, and likewise, there is no businessman who has gone through his career without filling an entrepreneurial function for at least some point. Toward the end of the 1930s, Schumpeter put forth an alternative conception of entrepreneurship. His alternative view ascribed much greater significance to innovation itself rather than entrepreneurship. More precisely, it is less reliant on the individual entrepreneur. More plainly, Schumpeter claims that entrepreneurship is not necessarily restricted to a single individual, the entire nation or its agenda can take that function. Furthermore, the new theory switches the old theory's vision

of the association between the entrepreneur and banker to a more functional orientation, adopting the idea of contemporary banks providing liquidity for innovators seeking to organize and direct their nascent businesses. Schumpeter postulated that entrepreneurs possess a distinct set of skills that define them as persons who take risks that others avoid, solve problems, thrive in uncertain environments, stay attuned to new opportunities, adapt to changing circumstances, take proactive action, and maintain unwavering determination towards achieving their visions. Such skills empower the entrepreneur to channel funds with two ingredients which are: firstly, the capital sourced either from lending (per Schumpeter's first theory) or from the public sector (per the later theory); and secondly, technical know-how to steer the new combinations. The main motivation of this paper is achieving to a fuller comprehension of the relationship between entrepreneurship and innovation and economic growth based on some themes extracted from the literature. This work is made up of three sections. The first section includes the introductory part in which a simple attempt to explain Schumpeterian Innovation and Entrepreneurship theory. In the second section we tried to answer the question how to create innovation. The third section is about evaluating the presented literature and conclusion.

2.How to create innovation?

Paiva et al. (2018) allied the evolution of capitalism in Brazil to innovation and entrepreneurship by juxtaposing Smith's concepts of "capitalist" and "division of labor" with the Schumpeterian vision of "innovation" and "entrepreneur". The results revealed that Adam Smith's notion of labor division aligns in a rudimentary way with Schumpeter's framing of innovation, since the former induces transient disequilibrium in the capitalist structure, and economic surpluses, thereby permitting apprehending entrepreneurial competition devoid of a non-pricing vantage point. Moreover, it was argued that innovation and entrepreneurship are important not just in regard to firms but fundamental to the operations of capitalism itself. Furthermore, it was posited that there is a vital necessity for Brazil to conduct public initiatives aimed at facilitating innovation to efficiently confront economic recession and lay a robust basis for cultivating an entrepreneurial mindset that enables individuals' creative and innovative skills to rise. Block,

Fisch, and van Praag (2017) put forth conclusions extracted from 102 experimental case studies; that the innovative entrepreneurship is a vital pole for economic development. They revealed that regional contexts and clusters have a mien on the innovation activities of start-ups on one hand, and on another hand, the collaboration between university and industry have a positive mien on firm innovativeness in clusters. Furthermore, they concluded that venture capital spurs innovation, while a firm trait, its entrepreneurs' ways of operating, and knowledge governance all determine how much a firm can innovate. Based on the Schumpeterian notions of innovation and personal mastery of creative destruction, Pedro Filho et al. (2017) constructed methodological frameworks to strengthen sustainable innovation potential depending on a group on the populace immersed in sustained environmental upkeep in the Amazon zone. The chief conclusion stresses the importance of diagnosis as the inaugural phase while devising strategic push for maintainable innovation and indicates that there is a necessity to orient the Amazon people, especially the regional businesspersons, to training geared towards inventiveness by utilizing the necessitated schemes and policies in order activate social actors' attitudes to achieve the envisioned benefits. Leković and Marić (2017) deliberated the portrayal of individual entrepreneurs in the truest connotation of the word. They distinguished between the Schumpeterian vision of entrepreneur as a temporary rather than occupational behavior and the Marshallian one which align the entrepreneur's behavior with the "management" function; hence according to them the former entrepreneur ensures longevity in contrast with the latter. Accomplishing a genuine entrepreneurial authenticity hinge on the individual's cognitive capability to discerning things in a way that could be evidenced to be factual at a later time, even if it cannot be proven at the present time. The availability of technology gives individuals chance to be entrepreneurs yet it is a double-edged sword because that the obtainability of technology allows for achieving advancements and changing business conditions by some market players, the matter that creates new business opportunities from one side and on the other side represents a major business limitation or restriction for some extent. Lekovic & Maric claimed that the entrepreneur is in the center of these developments because that he/she generates a new combination of means for the production as per Schumpeterian notion. They pointed out that the power and potential of technological change hinges on the individuals who act not

only autonomously but also dependently on the market stage, because the dependent individuals are exclusively dependent on their own creations as opposed to others who depend on external resources. High levels of innovation and business globalization could be achieved through dependent entrepreneurial behavior. Grobbelaar, Tijssen, and Dijksterhuis (2016) asserted that the innovation is not partial for the developed countries; the developing countries or poor countries by means of inclusive innovation could also attain improvements and create employment opportunities via the innovation of new combinations of production. They conduct their research built upon an observational examination of 15 collegiate-directed inclusive innovation activities in the Western Cape Territory in South Africa. Their empirical results show that the inclusive innovations could be (co-)created, launched, or operated by a varied diversity of academic divisions and individual faculty engaging with low-income consumer groups or businesspersons. Additionally, they demonstrated that analyzing the myriad structural parts and responsibilities can grant renewed insights so as to be aware of the mechanism of inclusive innovation systems and improve suitable methodologies for measuring their impacts in order to meet the need for the innovation components. Erebor et al. (2017) enhanced Schumpeter's vision about innovation as the engine of economic development. They indicated that for the final-year students from Architecture and Business Studies in the 2016-2017 academic period in Covenant University, Nigeria; it is close to impossible surviving the competition or assimilating into the domain of building and contract supervision without the elemental awareness and the creatively training gained through activities like line drawings and ideas generation. They argued that providing the students with entrepreneurial dexterities make them more adaptable and thereby develop into Lines-Ideas initiators, given their immersion in line design and brainstorming. The acquisition of the entrepreneurial skills is undoubtedly the crucial and vital key for the business intelligence because it provides the students with the necessary alternatives of livelihood and enhances the economic empowerment and national development. Leković and Marić (2016) also endorse Schumpeter's vision that entrepreneurs essentially function as innovators who create the environment for gains by establishing a transient monopoly via organizational and technological advancement which disturbs the existing state of equilibrium and forces the

business actors to respond to emerging threats concurrently with providing business opportunities through new market space. That is the Schumpeterian creative destruction by through competitive advantages can be achieved in the organizations such as specialization in satisfying the requirements of customers / clients uniquely, producing a generally greater impression. Of course, the objective goes beyond just gaining a competitive lead, it also encompasses holding onto that advantage as competition tries to mirror the business strategy. The steady and long-term basis of maintainable competitive advantage is the business innovation which is the core and exclusive hallmark of entrepreneurial endeavors and small businesses. Lekovic & Maric aimed to ascertain the extent of interconnectedness among innovative entrepreneurial initiatives at diverse stages of maturity and degrees of business achievement. Džbánková and Sirůček (2016) indicated that an increasing interest in the theme of entrepreneurship and the personality of the entrepreneur as the origin of the innovation and competitiveness take place due to the global changes and intensifying competition in world markets. They reflected Schumpeterian entrepreneurship as a celebration of the individual entrepreneur-innovator-modern entrepreneurship, through whom the economy propels ahead. (L. B. Nunes 2016) applied Schumpeter's concept of entrepreneurship to Preston Tucker, the designer of Tucker 48 in Chicago in the late 1940s, and concluded that the innovative industrial ideas may disturb the monotonous flows of the markets stimulating a destructive creative process, which in its turn may result in new industries and businesses. Addae-Boateng & Dzisi (2016) adapt the Schumpeterian notion of entrepreneurship utilizing newness or innovation as the key component causing change through producing new combinations by uniting the existing resources in any social unit. Furthermore, at time when competition is fierce, they claimed that it is close to impossible surviving the market without innovation and entrepreneurship by which the enterprise sustains its business protocols and outdoes expectations set by itself and its competitors. Addae-Boateng & Dzisi argued that the family businesses, in which entrepreneurs need to harness creativity and adopt actions that motivate team members to be pioneering, can produce new business start-ups (entrepreneurship). Therefore, attempted to uncover the techniques management applies to fortify innovation in family-centric ventures. The study displayed that seven elements to gauge the potential of innovative concepts,

which are the originality of the idea, its market prospects, cost, expert advice, the effect of both current and future environmental forces, obtainability of raw materials and supplies, and the idea's future plea. Allen and Shakantu (2016) considered Schumpeter's theory of innovation as the solution of the construction industry's problems. They indicate a rethinking how construction business operations will be structured and how projects will be executed. This mentioned way is efficient in reshaping the business of construction and can be explained as following: As communications afford the base for the interaction that keep collaboration going in an organization, it will be critical in the construction industry to improve the structure of it in order to cope with the arrival of digital information and consequently improving delivery results on projects. They propose the use of the form (BIM) as the foundational platform to revamp the project delivery process for enhanced efficiency. Allen & Shakantu explained the challenges within the construction sector as following: in a distinct manner unlike other sectors, the construction sector operates on par with a craft-based industry, resulting in the production of significant waste quantities. This is disadvantageous to the final product's price and being unsustainable from both a business and environmental standpoint. Moreover, the construction industry is viewed as a high-risk venture characterized by an absence of collaboration, limited trust and ineffective communication among project participants, resulting in inefficient operations, contractual disagreements, and contentious working ties. Diniz, Vasconcelos, and Martins (2015) analyzed the corporate entrepreneurship of the Rio Grande do Norte's salt industry through the lens of Schumpeter's doctrine. The entrepreneurial actions of the entrepreneurs who invested in the Rio Grande do Norte's salt industry held primary accountability for the construction of the creative structure and the internal trade of sea salt, in which the Rio Grande do Norte produces most of this significant input to industry and agriculture of Brazil. Combining the entrepreneurial actions with the best natural conditions have fostered a setting that can autonomously augment the productivity of has industry. It is worth noting that the salt industry has been performed throughout the Brazilian coast from Para to the Rio de Janeiro State, but the Northern Rio Grande do Norte's coast deliver about 94% of the Brazilian sea salt. Foss and Klein (2015) classified the Schumpeterian innovation as the most recognized notions of entrepreneurship; but he indicated that a newer research strand is

building on Knight's perspective of entrepreneurship as discretionary decision-making amidst ambiguity; such as owning, controlling, and combining heterogeneous properties, which vary in their traits, and organizing these resources within an enterprise to generate products and services in order to achieve economic profit. Michaelides and Milios (2014) argued that some of Schumpeter's ideas are possibly not unique since many of them had been described by Rudolf Hilferding's notion. For instance, Hilferding differentiated the entrepreneur who takes charge of using the capital in production and the capitalist who takes the risk in order to expand his capital. Additionally, he expressed another personality who has analogous features to those of an innovative manager and this distinction was at the core of Schumpeter's theory. Moreover, Hilferding conveyed the thesis that 'the size and technical equipment of the monopolistic combination ensure its superiority' a notion that resonates strongly with the Schumpeterian Theory. Furthermore, both Schumpeter and Hilferding pointed out that the demand for investment funds shapes the creation of credit money. Another similarity is that both of them confirms that development requires an innovation, facilitating the company to generate an extra profit and reinforces the credit creation so as to finance new investments. Tülüce and Yurtkur (2015) reported that in the field of strategic management entrepreneurs create innovations in order to generate economic growth at time when competition is fierce according to Schumpeterian notion. They supported the Schumpeterian idea of that the maintained competitive advantage can be achieved by the entrepreneurs. Mann and Shideler (2015) reported that the growth strategies should target the Schumpeterian innovative activities those produce new combinations. Mann & Shideler aimed to address the need for more precise indices of Schumpeterian activities among US states due to the inconsistent qualities caused by the multiple types of entrepreneurships captured by popular entrepreneurship proxies, such as firm births and sole proprietorships. They indicated that the Schumpeterian Activity Indices are different from the common proxies of entrepreneurship. Dolfsma and Van der Velde (2014) distinguished between the Schumpeterian two marks which are responsible for the new combinations in the economy in order to suggest the Schumpeterian Mark III perspective. They reported that in the Schumpeterian Mark I perspective, solo entrepreneurs establish new enterprises to augment the innovative capacity of an industry, but in

the Schumpeterian Mark II perspective, large incumbents contribute to an industry's innovativeness. They found, utilizing New Product Announcements as a measure of innovation, that small firms dominated industries were more innovative than larger firms dominated industries. The difference between Dolfma & van der Velde's study and other studies is taking industries' structural and dynamic levels of competition into consideration, and by doing that they conclude the Schumpeterian entrepreneurial function regarding the elevated current and escalating influx of new enterprises into an industry, decrease innovativeness of the industry, therefore they suggest a Schumpeterian Mark III perspective based on the conclusion that the innovativeness of the small firms is different from that of large and new ones. Sahut and Peris-Ortiz (2014) also confirms that small businesses offer the most advantageous sphere for entrepreneurship and innovation; that entail dedication and close collaboration between company members with no necessity to leverage the know-how and resources common to large-scale production. Messori (2014) reported that it is significant to specify the debt contracts between each bank and entrepreneurs based on the Schumpeterian vision of that the bank credit operates as money-capital and hence constitutes the needed basis for grasping the innovative processes envisioned by entrepreneurs. Fedele (2014) commenced from Schumpeter's process of creative destruction and his vision about the innovation as an uninterrupted procedure of change and accumulation of knowledge that generates the economic development; in order to analyze the impression of technological progress as a pioneer or adopter in the market. Formisano & Fedele claimed that at time when competition is fierce, technological innovation is able to improve the companies' internal productivity by disturbing the stationary balance when introducing new combinations allows increasing the market competitiveness for the reason of gaining sustainable competitive advantages which are essential keys of value creation and maintainable growth. Henton and Held (2013) reported that Silicon Valley served as a paradigm of consistent creative disruption for more than fifty years. They described how the Silicon Valley persists to cultivate a social innovation ecosystem that accommodates the spectrum of evolving technologies which not only streamlined industries but also rearranged the industrial infrastructures and the economic institutions. Silicon Valley has undergone consecutive surge-decline phases by modifying

its societal and organizational framework to adopt new technologies and market forces. Henton & Held conclude that each region should become its own Silicon Valley by accepting creative destruction as a natural cycle of boom and bust, and customizing/leveraging technologies in accordance with its strengths and investing on innovation infrastructure and human capital. Lukeš (2013) endeavored to provide sharper understanding how entrepreneurs' innovative behavior at work differs from managers' one on one hand and on the other hand he distinguishes between entrepreneurs who have and do not have employees utilizing samples from Germany, the Czech Republic, Italy, and Switzerland. The key distinction between the entrepreneurs and all other groups is their foremost position in achieving the innovation outputs. Independent entrepreneurs create new ideas and eliminate hindrances during implementation to a larger degree than employed individuals. People who manage others communicate new ideas and seek to involve other people in the execution of new ideas more than those without subordinates. Based on Schumpeterian considerations, Galindo and Méndez-Picazo (2013) examined the link between innovation and economic expansion in ten developed countries during the period of (2001-2009). They inferred that innovation plays a vital role in the economic growth process and the entrepreneur is the engine of it as he/she harnesses the new technologies to advance the firms' activity and to attain higher profits. Yanya, Abdul-Hakim, and Abdul-Razak (2013) sought to examine the effect of entrepreneurship on income disparity and poverty in 76 provinces in Thailand utilizing a regression analysis. In spite of the Global Entrepreneurship Monitor's report which reported a noticeably high entrepreneurial activity compared to Japan and the United States, findings indicate that entrepreneurship, measured by the count of new business setups, has had an adverse contribution to the growth of Gini-coefficient and the headcount index but there is no important impact on income of the poor. The general results of Yanya et.al. indicated that entrepreneurship has minimal or no significance in income distribution and poverty in Thailand. Rangone (2012) considered the entrepreneurship metamorphosis from Schumpeter's "Creative Destruction" theory and Galbraith's "Technostructure" as the key constituent in achieving economic evolution that currently draws primarily from new technologies and innovations. Rangone also considered new paradigms of entrepreneurship based on the concept of the intellectual capital which is more

significant than movable and immovable capitals since it can be morphed into a more significant competitive edge than rivals. Rangone revealed the updated facet of entrepreneurship in relation to its connection with the new economic challenges at the global (globalization) and at the local level (glocalization). He concluded that under changeable socio-economic conditions the entrepreneur figure is a crucial component for local economic expansion. Nunes and Balsa (2013) adopted Schumpeterian idea of that entrepreneurship generates growth by allowing entering of new firms and/or ensuring the endurance of the current entities; in order to divide countries into clusters in regard to their entrepreneurial activities and aspirations concerning innovation, business growth and international orientation utilizing the statistical technique of cluster analysis applied to the Global Entrepreneurship Monitor database for 59 countries in 2010. Nunes & Balsa reported that the realization of a national entrepreneurship rate is contingent upon the socio-economic conditions of business and the special patterns of entrepreneurship aspirations in some regions. Dopfer (2012) argued that Schumpeter's notion can be expanded into a new more general-micro-meso-macro framework in economics. In the micro level entrepreneurs achieve innovations; in the meso level followers imitate entrepreneurs and in the macro level the economic development could be achieved by the creative destruction process. The essential stage is the meso stage in terms of that several agents can physically execute one idea as Dopfer referred. For this reason, the meso stage shapes a 'deep' invisible macro structure. Dodgson (2011) reported that innovation and entrepreneurship hinge on novel amalgamations, created within social networks. So, he examined how social networks affect broad spectrum of innovations over a prolonged duration, including both strong and weak ties; utilizing the case of Josiah Wedgwood, an ideal Schumpeterian entrepreneur. His results display that social network investigation in innovation and entrepreneurship benefits from Schumpeterian notion on the diverse types of innovation and extended perspectives on network configurations. Li, Zahra, and Lan (2017) reported that in spite of the worldwide interest in promoting entrepreneurship; the propensity to create and develop new firms vary enormously throughout countries for not well understood reasons. They tried to investigate the cross-national variance in new venture creation rates grounded on two theories; the first core one is the Schumpeterian notion which postulates that countries that have greater

technological prospects for entrepreneurs to exploit are likely to exhibit elevated rates of new business inception. The other proposition originates from the institutional economic consideration of entrepreneurship; which posits that a more favorable incentive framework for entrepreneurs to establish new enterprises can be provided by countries with facilitating formal institutions. Li & Zahra found that both technological opportunities and formal institutional development have important impacts on the heterogeneity of new venture formation rates throughout countries. Bloch & Sapsford (2011) reported that Schumpeterian analysis of economic development differ from those Malthusian and other classical economists. Schumpeter claims that endogenous technical change is built into the capitalist organization of the economy, which permits entrepreneurs to benefit by presenting innovations as novel amalgamations; that proposes that the technical change is guaranteed under capitalism, but actually it is intermittent and its nature, location and extent are indeterminate. Bloch & Sapsford claimed that the challenge for economics today is to improve models enable understanding the process of technical change and thus avoiding the false implications when dealing with natural resource restrictions concealed in the Malthusian model. Foster (2010) revealed that entrepreneurs are, unavoidably, included in a process of 'creative destruction' where failing entrepreneurs are just as essential as successful ones, for the cause that they cannot improve in manner assumed in traditional economics due to the uncertainty that they face in the changing economic systems. Foster advised six key ingredients as essential for an economy to avoid the long wave recession; which are: organizational innovation, technological innovation, institutional innovation, available finance, available skills and available physical energy. Douhan and Henrekson (2010) draw on Schumpeter and introduce the entrepreneur as a potential disturber of an institutional equilibrium; as a mean to show that Baumol's classification scheme of entrepreneurship as productive, unproductive and destructive; clearly fails to determine the exact impact of entrepreneurship in real-world circumstances characterized by suboptimal institutions. Douhan & Henrekson mainly distinguish between business and institutional entrepreneurship and reveal that the latter constitutes a significant set of entrepreneurial profit opportunities by reforming or offsetting ineffective institutions in order to be welfare-improving. Goetz and Shrestha (2009) aimed to investigate how the Wal-Mart Stores, Inc. and

Starbucks Corp that facilitate social networking impact self-employment or entrepreneurship earnings by applying spatial econometric analysis to data from more than 3,000 U.S. counties. They supported both Schumpeter's and Putnam's notions about the significance of creative destruction and social networking in augmenting the productivity of entrepreneurs, though the impact of the latter isn't as definitive as that of the former. While the presence of Wal-Mart stores is concomitant with higher returns to self-employment, the consequences for coffee shops and drinking places are mixed. A negative impact on yields occurs when Wal-Mart stores and drinking places exist in the same county. Auerswald (2008) argued that transactions costs are the attach that binds entrepreneurial new combinations. When transactions costs decrease generating a schism among incumbent organizations, ownership of intricate and challenging-to-reproduce production practices by these exact organizations facilitates retaining their cohesion. The closure of incumbent firms spawns opportunities for entrepreneurs; the scene of Schumpeterian rents offers the incentive to seize those opportunities. Olsson and Frey (2002) revealed that technological progress created by the convex combination of ideas is affected by five factors which are: First, the exhaustion of technological opportunity due to the combinatory process. Second, the price of integrating ideas is associated with the gap between the stem ones. Third, profits maximization is associated with integrating the technologically analogous ideas. Fourth, the technology constrained by the social acceptance. Fifth, the limitations implied by the ruling technological paradigm limit the space for eternal recombinant growth.

3. Conclusion

In this paper, we sought to provide some insights that may facilitate comprehension of the dynamics and ramifications of innovation, entrepreneurship, and their affiliation to economic growth and development. Owing to the nexus between labor division and innovation/entrepreneurship, innovation and entrepreneurship are not confined to individual companies but are ingrained in the mechanics of whole capitalism. One possible explanation may be that work segmentation yields exclusive understanding and know-how within organizations, and that can bring forth the growth of distinctive production practices and promote organization's endurance and longevity in a dynamic and competitive market due to forming competitive advantage

stemmed from produced challenging-to-replicate practices. One of the important factors that have a positive mien on innovation is the alliance between universities and industries with the presence of regional contexts and clusters. The interpretation for this may be the ability for more easily sharing knowledge, know-how, assets, information, and best practices. While universities create new ideas, industries make these ideas done because of their infrastructure and experience. The synchrony between them can stimulate innovation by utilizing their competencies to develop new technologies, products, and processes. Additionally, innovation could be fostered by the existence of territorial circumstances and clusters especially with the existence skilled labor, and supportive infrastructure. Stimulating individual's creative and innovative skills, specifically entrepreneurs, could be achieved through implying the necessary strategies that ensure orienting them towards training that enable them create new ideas, practices, or technologies to be utilize in achieving long-term social, economic and environmental sustainability or ideally determine fixes for difficulties to mitigate their unfavorable repercussions on the environment and society. It bears pointing out that crafting an atmosphere that cultivates and sustains creative thinking and problem-solving skills by providing entrepreneurs with the necessary knowledge, training programs, and tools is an important factor that fuels the entrepreneurship/ innovation process and accordingly societal well-being. The entrepreneurial activities could be provisional or occupational. While occupational entrepreneurship refers to individuals engage in entrepreneurship as a lifelong profession or occupation, temporary one refers to individuals who undertake sporadic or solitary entrepreneurial endeavors. Both types are necessary for innovation/ entrepreneurship process in terms of obtaining competitive advantages. Such entrepreneurial activities hold the promise of creating employment opportunities in both developed and developing countries. Differing angles, social networks and collaboration proves critical in spurring innovation and entrepreneurship. The social network and collaboration have a mien on entrepreneurs' productivity and self-employment gains. However, their impact is prone to change upon unique surroundings. One of the factors significantly affects entrepreneurs' productivity is the technological progress in terms of the depletion of technological possibilities, profits maximization, social acceptance, the price of integrating ideas and confines

imposed by tech-centric worldviews. Along with technological progress, institutional entrepreneurship can contribute to welfare improvement and entrepreneurial profit opportunities by reforming or offsetting ineffective institutions.

REFERENCES

- Allen, Christopher, and Winston Shakantu. 2016. *The BIM Revolution: A Literature Review on Rethinking the Business of Construction*. <https://doi.org/10.2495/SC160751>.
- Auerswald, Philip. 2008. "Entrepreneurship in the Theory of the Firm." *Small Business Economics* 30 (February): 111–26. <https://doi.org/10.1007/s11187-006-9023-0>.
- Block, Joern H., Christian O. Fisch, and Mirjam van Praag. 2017. "The Schumpeterian Entrepreneur: A Review of the Empirical Evidence on the Antecedents, Behaviour and Consequences of Innovative Entrepreneurship." *Industry and Innovation* 24 (1): 61–95. <https://doi.org/10.1080/13662716.2016.1216397>.
- Diniz, Marco Túlio Mendonça, Fábio Perdigão Vasconcelos, and Márcia Barbosa Martins. 2015. "Inovação tecnológica na produção brasileira de sal marinho e as alterações sócioterritoriais dela decorrentes: uma análise sob a ótica da Teoria do Empreendedorismo de Schumpeter." *Sociedade & Natureza* 27 (December): 421–37. <https://doi.org/10.1590/1982-451320150305>.
- Dodgson, Mark. 2011. "Exploring New Combinations in Innovation and Entrepreneurship: Social Networks, Schumpeter, and the Case of Josiah Wedgwood (1730--1795)." *Industrial and Corporate Change* 20 (4): 1119–51. <https://ideas.repec.org//a/oup/indcch/v20y2011i4p1119-1151.html>.
- Dolfsma, Wilfred, and Gerben Van der Velde. 2014. "Industry Innovativeness, Firm Size, and Entrepreneurship: Schumpeter Mark III?" *Journal of Evolutionary Economics* 24 (September): 713–36. <https://doi.org/10.1007/s00191-014-0352-x>.
- Dopfer, Kurt. 2012. "The Origins of Meso Economics." *Journal of Evolutionary Economics* 22 (January): 133–60. <https://doi.org/10.1007/s00191-011-0218-4>.
- Douhan, Robin, and Magnus Henrekson. 2010. "Entrepreneurship and Second-Best Institutions: Going beyond Baumol's Typology." *Journal of Evolutionary Economics* 20 (4): 629–43. <https://doi.org/10.1007/s00191-010-0174-4>.
- Džbáňková, Zuzana, and Pavel Sirůček. 2016. "THE ENTREPRENEUR ACCORDING TO J. A. SCHUMPETER AND A VIEW OF MANAGEMENT SCIENCE AND PSYCHOLOGY."
- Erebor, E., B. Adewale, P. Opoko, P. Aderonmu, P. Anweting, D. Adisa, T. Majoroh, et al. 2017. "ENTREPRENEURIAL CHARACTERISTICS OF PROSPECTIVE LI-ID PRENEURS." *EDULEARN17 Proceedings*, 4319–24. <https://doi.org/10.21125/edulearn.2017.0193>.
- Fedele, Maria. 2014. "Firm Value Creation and Viability between Product and Process Innovation," January.

- https://www.academia.edu/78041709/Firm_value_creation_and_viability_between_product_and_process_innovation.
- Foss, Nicolai J., and Peter G. Klein. 2015. "Introduction to a Forum on the Judgment-Based Approach to Entrepreneurship: Accomplishments, Challenges, New Directions." *Journal of Institutional Economics* 11 (3): 585–99. <https://doi.org/10.1017/S1744137415000168>.
- Foster, John. 2010. "Productivity, Creative Destruction and Innovation Policy: Some Implications from the Australian Experience." *Innovation* 12 (3): 355–68. <https://doi.org/10.5172/impp.12.3.355>.
- Galindo, Miguel-Ángel, and María-Teresa Méndez-Picazo. 2013. "Innovation, Entrepreneurship and Economic Growth." *Management Decision* 51 (3): 501–14. <https://doi.org/10.1108/00251741311309625>.
- Goetz, Stephan J., and Sundar S. Shrestha. 2009. "Explaining Self-Employment Success and Failure: Wal-Mart Versus Starbucks, or Schumpeter Versus Putnam*." *Social Science Quarterly* 90 (1): 22–38. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6237.2009.00600.x>.
- Grobbelaar, Sara, Robert Tijssen, and Marjolijn Dijksterhuis. 2016. "University-Driven Inclusive Innovations in the Western Cape of South Africa: Towards a Research Framework of Innovation Regimes." *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development* 9 (December): 1–13. <https://doi.org/10.1080/20421338.2016.1225549>.
- Henton, Doug, and Kim Held. 2013. "The Dynamics of Silicon Valley: Creative Destruction and the Evolution of the Innovation Habitat." *Social Science Information* 52 (4): 539–57. <https://doi.org/10.1177/0539018413497542>.
- Leković, Božidar, and Slobodan Marić. 2016. "Innovativeness as a Source of Competitive Advantage for Entrepreneurial Ventures and Small Business." *Strategic Management* 21 (September): 3–12.
- Leković, Božidar, and Slobodan Marić. 2017. "The Technological Availability: Incentive for Opportunity Entrepreneurship." *Strategic Management* 22 (September): 11–18.
- Li, Yong, Shaker Zahra, and Sai Lan. 2017. "Heterogeneity in New Venture Formation Rates Across Nations: The Schumpeterian and Institutional Economics Views." In , 1–35. https://doi.org/10.1142/9789813220607_0001.
- Lukeš, Martin. 2013. "Entrepreneurs as Innovators: A Multi-Country Study on Entrepreneurs' Innovative Behaviour." *Prague Economic Papers* 22 (1): 72–84. <https://doi.org/10.18267/j.pep.441>.
- Mann, John, and David Shideler. 2015. "Measuring Schumpeterian Activity Using a Composite Indicator." *Journal of Entrepreneurship and Public Policy* 4 (April): 57–84. <https://doi.org/10.1108/JEPP-07-2013-0029>.
- Messori, Marcello. 2014. "A Schumpeterian Analysis of the Credit Market."

- Structural Change and Economic Dynamics* 28 (C): 43–59.
<https://ideas.repec.org/a/eee/streco/v28y2014icp43-59.html>.
- Michaelides, Panayotis, and John Milios. 2014. “The Schumpeter-Hilferding Nexus.” *Journal of Evolutionary Economics*, June.
<https://doi.org/10.1007/s00191-014-0361-9>.
- Nunes, Alcina, and Carlos Balsa. 2013. “Clustering Entrepreneurship Aspirations: Innovation, Growth and International Orientation of Activities.” *International Journal of Innovation and Regional Development* 5 (2): 165–78.
<https://ideas.repec.org/a/ids/ijirde/v5y2013i2p165-178.html>.
- Nunes, Luís Beato. 2016. “Schumpeter’s Entrepreneurs in the 20th Century: The Tucker Automobile.” *Technological Forecasting and Social Change* 102 (C): 14–20.
<https://ideas.repec.org/a/eee/tefoso/v102y2016icp14-20.html>.
- Olsson, Ola, and Bruno S. Frey. 2002. “Entrepreneurship as Recombinant Growth.” *Small Business Economics* 19 (2): 69–80.
<https://doi.org/10.1023/A:1016261420372>.
- Paiva, Matheus, George Cunha, Celso Junior, and Michel Constantino. 2018. “Inovação e Os Efeitos Sobre a Dinâmica de Mercado: Uma Síntese Teórica de Smith e Schumpeter.” *Interações (Campo Grande)* 19 (February): 155. <https://doi.org/10.20435/inter.v19i1.1561>.
- Pedro Filho, Flávio de São, Váldeson Lima, Silva Neto José Moreira da, Carlos André Müller, and Gleimiria Costa. 2017. “Building the Capacity for Sustainable Innovation in the Amazon Region.” *International Journal of Innovation and Learning* 22 (January): 23.
<https://doi.org/10.1504/IJIL.2017.085246>.
- Rangone, Adalberto. 2012. *Emerging Challenges for Entrepreneurship and SMEs in the Context of Knowledge Capitalism and Glocalization*.
- Sahut, Jean-Michel, and Marta Peris-Ortiz. 2014. “Small Business, Innovation, and Entrepreneurship.” *Small Business Economics* 42 (4): 663–68.
<https://www.jstor.org/stable/43552953>.
- Schumpeter, Joseph A. 1934. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Harvard Economic Studies. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schumpeter, J. 2017. *Essays: On Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles and the Evolution of Capitalism*. New York: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781351311489>.
- Bloch, H. Sapsford, D. 2011. “The Malthusian Paradox: Declining Food Prices in the Very Long Run.” 2011. In *Chan, F., Marinova, D. and Anderssen, R.S. (Eds) MODSIM2011, 19th International Congress on Modelling and Simulation*. Modelling and Simulation Society of Australia and New Zealand (MSSANZ), Inc.

<https://doi.org/10.36334/modsim.2011.D14.bloch>.

Tülüce, Nadide Sevil, and Asuman Koç Yurtkur. 2015. "Term of Strategic Entrepreneurship and Schumpeter's Creative Destruction Theory." *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 11th International Strategic Management Conference, 207 (October): 720–28. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.10.146>.

Yanya, Muhammadsuhaimee, Roslan Abdul-Hakim, and Nor Azam Abdul-Razak. 2013. "Does Entrepreneurship Bring an Equal Society and Alleviate Poverty? Evidence from Thailand." *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, PSU-USM International Conference on Humanities and Social Sciences, 91 (October): 331–40. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.430>.

CHAPTER 3
SCHUMPETERIAN DYNAMICS OF ENTREPRENEURSHIP

Dr. Maya MOALLA¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8420704>

¹ mayamoalla@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4076-2790

1. INTRODUCTION

Schumpeter's perspective on entrepreneurship is at the heart of his theory on innovation. He argues that the development of "new combinations" is primarily propelled by the entrepreneurial function. This involves reshaping traditional resources and knowledge into significant new constructs. In Schumpeter's notion, entrepreneurs are more than just innovators; they're critical decision-makers who combat reluctance and advocate for fresh strategies, marked by the relevance of human capital. Despite the fact that the entrepreneur was traditionally perceived as a singular person's duty, Schumpeter indicates that the entrepreneurial activity isn't exclusive to a single individual; diverse groups or even whole nations can adopt this position. Entrepreneurs are crucial in introducing innovation, accessing funds, and cultivating a competitive edge. They are distinguished as singular entities giving precedence to creative growth, resolving obstacles, and daring endeavors. Schumpeter refines this perspective over time. While he first focuses on the individual entrepreneur, he subsequently attributes more significance to innovation as a whole, proposing that entrepreneurship can be collaborative. In Schumpeter's notion, an entrepreneur can thrive even in the absence of possessing capital, instead, their defining traits are shaped more by their creative and innovative inputs rather than by their financial holdings. After setting up a business, individuals typically move beyond a strictly entrepreneurial stance, emphasizing the fleeting aspect of entrepreneurship. The main motivation of this paper is to delve into Schumpeterian entrepreneurial function (Schumpeter, 1934, 2017). This study is structured as follows: Section 2 shows Schumpeterian entrepreneurship dynamics supported by contemporary studies; Section 3 presents some recommendations.

2. SCHUMPETERIAN ENTREPRENEURSHIP DYNAMICS

The Schumpeterian notion identifies the entrepreneur as a fundamental driver in economic growth, pivotal in advancing innovation by devising new pairings, and persistently changing in their capacity and nexus with the expansive economic structure. In this section, we'll delve into the main components of entrepreneurship as taken from the Schumpeterian notion of innovation.

2.1. Innovation and "New Combinations": Innovation, at its essence, is about creating "new combinations" or distinct ways of operation. In referencing these "new combinations, we mean the act of harnessing what's in place – be it resources, established knowledge, or even instruments and machinery – and modifying or reworking them to yield something that's both innovative and enriching. This might manifest as refined products, bettered services, or even trailblazing plans. So, how does the entrepreneur fit into this? The entrepreneurial function is essential in this sequence. It acts as the enabler or leader of this transformation. Entrepreneurs discern openings and shortcomings in existing frameworks, products, or services, and they harness their proficiency and insight to craft these "new combinations." Fundamentally, entrepreneurs deploy their unparalleled capabilities to catalyze new structures, launch groundbreaking products, create contemporary strategies, architect new tactics, and even establish modern organizations, all by drawing upon extant resources and knowledge but adapting them in creative fashions. Matzembacher et.al. (2019) underscore the heightened relevance of entrepreneurship amidst economic adversities. By referencing foundational qualities of entrepreneurship, which encompass zeal, knowledge, and proficiency in innovation, they spotlight a developing socio-economic movement in Brazil: the growth of street businesses as familial trades. In this context, the informal workforce endeavors to deliver top-notch products, zeroing in on patrons with greater purchasing power. Notably, their investigation zooms in on the activities of 44 food trucks, further fleshed out by discussions with 11 food truck owners. A central discovery was that the vanguards in this domain, essentially the first food trucks to debut, resonated strongly with the ethos of Schumpeterian entrepreneurship. Leveraging Schumpeter's notion of innovation, anchored in a location-based context, the authors contend that business risks can be lessened in settings where innovative knowledge propagation occurs. Fundamentally, their research portrays the dynamic entrepreneurial movements within Brazil's urban settings, accentuating how established tenets of entrepreneurship can offer insights into emerging business models and tendencies.

2.2. Role of Knowledge: Entrepreneurs, as primary movers of progress, continuously seek out inventive strategies and procedural advancements, with

gaining insights being core to their success. This knowledge, sourced from formal learning, lived experiences, and in-depth research, establishes a primary awareness of recognizing market shifts, consumer desires, and industry specificities. A comprehensive knowledge base, not only boosts innovation, empowering entrepreneurs to connect unrelated concepts and perceptions, but also assists in risk management, showing a distinct understanding of market expectations and possible obstacles. In a vibrant business scene, entrepreneurs' rich knowledge capacitates them to reshape, swivel, and confront upcoming issues. This perpetual learning spirit is indispensable for persistent refinement and betterment in their projects. The blend of academic and real-world knowledge provides a thorough outlook, encouraging significant advancements, and appreciating the vigor of blending theoretical and practical knowledge further amplifies their results. In essence, this persistent integration of knowledge influences their judgments, driving their ventures toward consistent progress and escalation. Malerba and McKelvey (2020) underscore the crucial role of knowledge-rich innovative entrepreneurship in determining the trajectory of the present-day economy. Their assessment integrates three principal facets: the Schumpeterian Entrepreneurship, casting entrepreneurs as harbingers of change offering novel products and techniques; the Evolutionary Economics, highlighting the dynamic and transformative nature of economic constructs influenced by entrepreneurial expertise and inventiveness; and the Innovation Systems Approach, viewing innovation as the outcome of intricate synergies within a framework, where entrepreneurs stand at its helm. Integrating these viewpoints, Malerba and McKelvey describe knowledge-intensive innovative entrepreneurs as entities drawing on knowledge — whether it's scientific, technical, or market-based — as their chief cornerstone. Instead of merely replicating established models, these entrepreneurs harness in-depth knowledge to design and unleash innovations, primed to alter economic paradigms. Their understanding of entrepreneurship lauds knowledge not only as an operational asset but as the chief instigator for innovation and economic reshaping.

2.3. Decision-making and Human Capital: Entrepreneurs regularly encounter dilemmas, from deciding on markets to contending with competitors, frequently in unpredictable situations. This proficiency in decision-making not

only enables them to move with certainty, promptly responding to evolutions and adopting novel approaches for a competitive edge but also battles the deep-seated fear of transformation. This hesitation might arise from the entrepreneur's internal doubts or external collaborators. By impartially evaluating risks and advantages, they create new strategies with new directions, inspiring their teams to transform as well. Schumpeter highlighted the significance of entrepreneurs in catalyzing economic progress via innovation, which he was convinced originated not only from concepts but from confronting established traditional views and meticulous implementation. At the heart of this is human capital - the aggregate knowledge and skills of a team. Varied teams frequently stand out in inventive problem-solving, accentuating the essence of human capital in manifesting ideas. Therefore, triumphant entrepreneurship is rooted in timely choices and leveraging human capital, leading to meaningful innovation. Haga (2018) delves into the traits and role of entrepreneurial leadership in Japan's elder rural populations. As Japan stands with the globe's eldest demographic, a dire need arises to rejuvenate its local enterprises. This is particularly vital due to the downturn in the regional economy, further worsened by agricultural communities wrestling with considerable demographic adjustments. Haga supposes a potential remedy: capitalizing on the vast senior community within these aging locales to drive new business undertakings. Leaning on Schumpeter's observations, Haga emphasizes the importance of entrepreneurs within this framework. These entrepreneurial trailblazers, possessing special characteristics like an innate understanding of the community and its dwellers, can astutely blend existing resources to rejuvenate these communities. Essentially, Haga's perspective underscores the game-changing potential of entrepreneurial leadership in reinvigorating aging communities, by drawing upon the unique strengths and presence of the senior demographic.

2.4. Not Restricted to Individuals: The entrepreneurial responsibility doesn't necessarily reside in one sole person. How communities manifest and exhibit entrepreneurial activities, based on their cultural, social, or economic environments. Some countries might channel this through projects funded by the community, while for some, it might involve setting up business incubation centers or hubs. Lipieta (2018) delved into Schumpeter's notion of

entrepreneurship and its impact on economic progress, emphasizing the often-neglected role of imitations and their proponents, the producers-imitators. These actors are vital in intensifying and assimilating innovations into the overarching economic systems. Leveraging Hurwicz's framework of economic mechanisms, Lipieta turns to topological techniques, traditionally linked with general equilibrium theory, to bring attention to these imitative frameworks. At the heart of his conclusions is the notion that economic progress isn't purely determined by trailblazing innovation alone; in fact, the process of imitation, which acts as both a reflective and amplifying agent, is comparably crucial. This viewpoint expands the customary notion of entrepreneurship, hinting at a mutual interdependence between groundbreaking innovators and their imitators in promoting and preserving economic growth. Bagley (2019) delved into the essential factors of business sustainability, highlighting the predominant role of entrepreneurial intentions, even when businesses flourish within industrial conglomerates. At the core of this triumph are two chief pillars: the transfer of expertise operational practices from parent entities to their offshoots, notably those in the same area, and the monetary perks achieved by firms' spatial closeness, enabling partnership and pooling of resources. Although Bagley acknowledged prior research on the relevance of networks between parent companies and spinoffs and their geographical considerations, he pinpointed a void in the research regarding quantitatively measuring these elements. Consequently, his investigation explored the interconnected consequences of knowledge flux from parent enterprises to their spinoffs and the influence of locational factors on the persistence of firms.

2.5. Innovation as Economic Development: Innovation and economic evolution are closely allied; the launch of unique practices, commodities, or insights by firms or individuals can propel economic advancement and revenue. Schumpeter highlighted this nexus, equating innovation with an "industrial metamorphosis" that, much like biological evolution, adjusts industries and consumer tendencies. Schumpeter identified five innovation tactics propelling this shift: debuting a unique product or refining a current one, innovating a unique production process, formulating a new manufacturing technique, accessing a virgin market, and reimagining business configurations, like instigating monopolies or expanding franchises. By employing these

techniques, firms can not only amplify their profit margins but also foster grand economic development, with mutual innovations catalyzing expansive economic elevation. Peng & Kong (2020) provide a detailed examination of entrepreneurship in relation to China's transitional land use and the associated impact on rural growth. Utilizing Ricardo's age-old principles of economic and marginal rents, they analyze the market value shifts in land use rights dealings, discerning the inherent economic importance of land based on its scarceness and prospective yield. Incorporating Schumpeter's notions on entrepreneurship, they investigate the entrepreneurial ability to overhaul the rural financial milieu, with a specific focus on the groundbreaking notion of mortgaging land use rights. By evaluating data from a comprehensive survey of 1,465 farming households across multiple Chinese provinces, they detect a significant positive nexus between entrepreneurial ventures and the readiness to pledge land use rights. However, this tendency isn't uniform; it's rather more pronounced among individuals, be they entrepreneurs or farmers, with a particular bent for seeking credit. Culkin & Simmons (2019) delved into the effectiveness of "supply side measures" in fostering entrepreneurial development, drawing from the principles of illustrious economists such as Wicksell, Keynes, and Schumpeter, coupled with the Walrasian General Equilibrium framework. They pondered whether a boost in entrepreneurial activity lies in decreasing taxes and easing regulations or by rectifying prevailing market imperfections. Focusing on the post-Brexit landscape, they remarked on the prevalent talk on trade arrangements, yet a conspicuous lack of predicting the "supply side mechanisms" to enhance the UK's competitive stature in the post-Brexit era. Drawing upon Wicksell's "Natural Rate of Interest" as a foundation, they spotlighted the challenges posed by information lacunae and regulatory inconsistencies in financial markets, potentially impeding entrepreneurs in their quest for capital. Their investigation into the viability of Economic Shock Therapy and the Laffer Curve in facilitating a beneficial post-Brexit entrepreneurial turnaround produced ambiguous results, alluding to scattered successes, as seen in Poland after 1991. A primary takeaway from their investigation was the recognition of entrepreneurs as catalyzing innovation and progression, underscoring the imperative to address market shortcomings. However, the potency of Economic Shocks in achieving this is still nebulous.

2.6. Aspects of Innovation: Invention is the introduction of a unique idea, product, or service, serving as a pivotal catalyst for advancement without promising immediate financial merit or consensus. Once conceived, the invention matures into innovation, where it's polished, ready for consumers, and economically practical, commonly entailing major funding. As innovations hit the market, they undergo distribution, reaching both consumers and businesses, with developments such as smartphones shifting from select commodities to pervasive assets as their benefits become clear to more folks and costs decline. The subsequent stage is imitation, where adversaries copy or tweak the foundational innovation, escalating market battles, lowering prices, and triggering further innovative endeavors. Such competition and evolution can usher in new sectors, augmenting market possibilities and employment. Although the act of inventing is the cornerstone, the overarching economic and societal outcomes are chiefly derived from the mass adoption (diffusion) and the rivalrous progression (imitation) of the initial thought. Guichardaz & Penin (2019) rigorously analyzed Schumpeter's notion on the contribution of patents to innovation, perceiving that he might have understated their importance, notwithstanding the considerable emphasis patents occupy in contemporary innovation research. Tagging this omission as a "blind spot" in Schumpeter's notion, they point out his inclination towards inherent motivations steering innovation. Explicitly, Schumpeter gave prominence to non-financial incentives, such as fervor and vision, that energize entrepreneurs. He also held a conviction in the potency of the first-mover edge, where initial innovators create a path that becomes formidable for followers to emulate. Furthermore, Schumpeter viewed innovation as an unending competition, in which firms are perpetually urged to sustain themselves. In a nutshell, even though acknowledging the undoubted weight of patents in the contemporary setting, Guichardaz and Penin's examination posits that Schumpeter's entrepreneurial mindset placed a higher emphasis on natural inclinations, first-entry benefits, and sustained innovation more than the organized sphere of patenting.

2.7. Entrepreneur's Role: Entrepreneurs, frequently viewed as the dynamos of the economy, serve in a manifold capacity. Through their endeavors, they introduce financial resources, originate new products or services, and intensify demand, resulting in enhanced economic movement.

They pursue funding, pulling in stakeholders and revving up the finance industry. They foster employment prospects, which counteract unemployment and boost communal income tiers. Moreover, their ventures can spark advancement in adjacent domains— for instance, a new manufacturing establishment might elevate the need for raw materials, logistics, and storefronts. Possessing a talent for maximizing resources, entrepreneurs ensure lessened squandering and boosted productivity. A hallmark characteristic is their creative strength, not just in forming ideas but in broadcasting these innovations throughout markets. This spread can usher in advanced technologies, products, or innovative business designs. As these breakthroughs infiltrate, they can revamp industries, spurring continuous economic progress via amplified efficiency and emerging market prospects. At its core, entrepreneurs are crucial to the economic matrix, catalyzing transformations and boosting the economy with prospects and novel innovations, yielding expansive economic gains. Bon & Van (2018), drawing inspiration from Schumpeter's principles, pinpointed a crucial nexus between responsible entrepreneurship and continuous economic advancement. They characterized a responsible entrepreneur as one who seamlessly integrates their intrinsic entrepreneurial passion with innovations that positively impact the wider society, aiming to spark an impartial economic transition that is free from prejudice. Probing further, they emphasized the key ethical characteristics anchoring these entrepreneurial activities, connecting them to the four foundational pillars of entrepreneurship: value creation, discernment of business routes, leading-edge innovation, and the design of organizational architectures.

2.8. The distinction between Innovation and its Implementation:

Schumpeter highlighted an essential disparity in entrepreneurship when it comes to innovation and its execution. Innovation relates to the birth of something unprecedented, whether an insight, strategy, product, service, technology or a paradigm-shifting business model. In juxtaposition, implementation revolves around bringing this innovation to life, broadening its footprint, launching it in the market, and tackling the related logistical, financial, and day-to-day obstacles. Entrepreneurs act as the linchpin connecting these phases. They guide the metamorphosis of innovations into

market-compatible offerings, frequently by securing financial backing from banks. This financing is crucial because while innovation can emerge as just a thought or initial design, its tangible execution often necessitates considerable funds— in areas like production, advertising, recruitment, and beyond. In essence, innovation signifies the inception of a revolutionary notion, but as pinpointed by Schumpeter, it's the entrepreneur who facilitates its realization in the commercial arena, commonly by drawing financial assistance from banking sources. Callegari (2018) delves into the nuanced interplay between entrepreneurs, marked by their innovative drive, and bankers, the linchpins of the financial industry. Guided by the U.S. paradigm of trustified capitalism, Callegari introduces a unique lens on the infusion of innovation within business entities and the intricacies of financial repression. He notes that the neo-Schumpeterian dialogue tends to overshadow the entrepreneur-banker interplay, choosing to prioritize the technological aspects of innovation. In response, Callegari seeks to reestablish this finance-innovation connection, anchoring it deeply within the greater ambit of Schumpeter's conceptual framework. His study offers a new institutional perspective, highlighting the intertwined nature of financial assistance and the entrepreneurship role anchored in innovation. Delving deeper into this bond, Callegari presents the idea of the "Schumpeterian trilemma", a three-pronged concept comprising monetary capitalism, the financial well-being of the corporate world, and the overall financial balance. Adopting this perspective, he highlights the critical importance of capital in manifesting and perpetuating the innovative pursuits of entrepreneurs. Fundamentally, Callegari's notion of entrepreneurship underscores the intertwined nature of finance and innovation, presenting a more encompassing grasp that goes beyond the mere technological facets of entrepreneurial work.

2.9. Entrepreneur's Unique Properties: Schumpeter underscored specific attributes that characterize entrepreneurs such as their inclination to shoulder judicious risks, delving into domains others may eschew; an aptitude for pinpointing market hurdles and devising remedies; resilience in the face of the ever-evolving business milieu, adjusting their methodologies, products, or amenities when required; a keen awareness that allows them to discern hidden opportunities when most discern none; and a staunch tenacity to steer countless

challenges, unshaken by missteps or naysayers. Apart from these individual traits, Schumpeter identified entrepreneurs as harbingers of economic momentum. Leveraging a principle, he termed "creative destruction," they bring forth pioneering methods that supplant antiquated techniques, spurring economic evolution and burgeoning.

2.10. Role of Banks and Capital: In his scholarly work on entrepreneurship and innovation, Schumpeter emphasized the crucial position of banks and capital in fostering economic evolution. At the outset, Schumpeter highlighted the classic duty of banks in extending credit, mentioning that entrepreneurs, teeming with innovative visions, they often are devoid of indispensable fiscal assets. He pictured these entrepreneurs turning to banks to secure the requisite capital, which would in turn be deployed their pioneering projects, spawning new commodities, services, or strategies and enhancing economic upswing. Yet, in Schumpeter's subsequent theories, he articulated a refined stance, suggesting that banks weren't just about loan provision but also essential sources of liquidity. More than just facilitating loans, they maintained an uninterrupted movement of financial means, enabling innovators to draw funds, regulate their financial streams, and lay the foundations for their ventures. Considering the intrinsic instability of startups, especially during their formative periods, liquidity is pivotal for them to navigate immediate monetary responsibilities, ranging from acquiring resources to handling salaries. To encapsulate, Schumpeter envisioned banks as integral financial anchors in the realm of entrepreneurship and innovation, bolstering innovators in bringing their unique insights into market-applicable entities. Boutillier (2020) delved into the crucial bond between entrepreneurs and bankers, accentuating its primary contribution to innovation and the genesis of businesses. Drawing from core economic viewpoints, he scrutinized this nexus in the current scenario, singling out trust as a keystone. This trust, essential for unhindered transactions and collaborative innovation efforts, is echoed in the bond between intrapreneurs (enterprising employees) and their company's financial strategists. Much like entrepreneurs, intrapreneurs hinge on trust to access resources and secure green lights within their organizations. Boutillier's focus on innovation centers like business ecosystems, clusters, and science parks sketches out a framework for firms to develop "intrapreneurial ecosystems" that

bolster inside-out innovation.

2.11. Changing Perspective on Entrepreneurship: Over his academic tenure, Schumpeter's take on entrepreneurship experienced notable metamorphoses. In his early theorizations, he centered on the individual entrepreneur as a distinct innovator, navigating innovation, shouldering risks, and initiating economic change. This entrepreneur was portrayed in an almost heroic aura, piloting the economic terrain with singular insights and creations. Yet, as Schumpeter's comprehension matured, he widened his lens, proposing that the realm of entrepreneurial drive wasn't limited to individual actors alone. Rather, the core of entrepreneurship— defined by innovation, vision, and zeal— could be embodied in a group initiative. Groups, organizations, and even entire nations could adopt entrepreneurial stances, collaboratively seizing chances and initiating forward strides. For instance, the research and development department of a firm, when working in unison, might stand as a testament to the entrepreneurial spirit. Likewise, on a broader spectrum, a nation's innovative policies or dedication to innovation might mirror an entrepreneurial characteristic. Therefore, while Schumpeter gave due credit to the role of solo entrepreneurs, he also asserted that the spirit of entrepreneurship could extend and be manifested in larger structures, ranging from workgroups to entire countries.

3. TO CONCLUDE...

In this contemporary age of fierce competition, there is an urgent need for entrepreneurship. Entrepreneurs are central to fueling economic growth by harnessing present resources to create new products or approaches. This can be achieved by continual learning, encompassing both theory and real-world applications to navigate risks and forecast market movements. Their choice-making is strengthened by prioritizing human assets in the innovation journey. While frequently embodied by lone individuals, entrepreneurship can also appear in communities and groupings, impacted by their socio-economic conditions. The innovation journey goes beyond mere creation; it involves obtaining extensive acceptance and further progression as rivals take on and modify. Their pioneering efforts are supported by a strong base in various knowledge domains spanning from science to market shifts. Capital is indispensable for their initiatives, with banks offering both financial resources

and vital liquidity to startups. There is a rising necessity to investigate sustainable and social entrepreneurship, especially with the growing global emphasis on this aspect. Here are some of them. Most entrepreneurship studies focus on city-centric entrepreneurship and neglect the special distinctive aspects of rural entrepreneurship. Given that a significant portion of entrepreneurship globally happens informally, especially in developing countries, this feature demands detailed study. Interdisciplinary research combining entrepreneurship with realms like anthropology might provide insightful discoveries. Furthermore, with the expansion of entrepreneurship education, investigations should hone in on teaching methods and instructional innovations. The exploration of 'intrapreneurship,' or entrepreneurial ventures within sizable organizations, has yet to be fully examined. Finally, scrutinizing the effects of different cultural, social, and geopolitical environments on entrepreneurial activities can present a more intricate view of this broad domain.

REFERENCES

- Bagley, M. (2019). Networks, geography and the survival of the firm. *Journal of Evolutionary Economics*, 29(4), 1173-1209.
- Boutillier, S. (2020). The economics of the entrepreneur and the banker historical roots and contributions to the management of innovation. *European Journal of Innovation Management*, 23(2), 230-250.
- Callegari, B. (2018). The finance/innovation nexus in Schumpeterian analysis: theory and application to the case of U.S. trustified capitalism. *Journal of Evolutionary Economics*, 28(5), 1175–1198. <https://doi.org/10.1007/s00191-018-0601-5>
- Guichardaz, R. and Pénin, J. (2019). Why was Schumpeter not more concerned with patents? *Journal of Evolutionary Economics*, 29(4), 1361-1369.
- Haga, K. (2018). Innovation in rural Japan: Entrepreneurs and residents meeting the
- Lipietz, A. (2018). The role of imitative mechanisms within the economic evolution. *Economics and Business Review*, 4(4), 64-82.
- Malerba, F. and McKelvey, M. (2020). Knowledge-intensive innovative entrepreneurship integrating Schumpeter, evolutionary economics, and innovation systems. *Small Business Economics*, Springer, 54(2), 503-522, February.
- Matzembacher, Daniele Eckert; Leite Gonzales, Rogério; Saldanha, Carlos S. V. (2019) : Can street entrepreneurs be Schumpeterian entrepreneurs? The case of food trucks as family firms in an emerging country, *Journal of Global Entrepreneurship Research*, ISSN 2251-7316, Springer, Heidelberg, Vol. 9, Iss. 6, pp. 1-24, <https://doi.org/10.1186/s40497-018-0137-z>
- Peng, Y., & Kong, R. (2020). An analysis of China's reforms on mortgaging and transacting rural land use rights and entrepreneurial activity. *Agric. Finance Rev.*, 80(3), 377e400. <https://doi.org/10.1108/AFR-08-2019-0094>
- Schumpeter, Joseph A. 1934. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Harvard Economic Studies. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schumpeter, J. 2017. *Essays: On Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles and the Evolution of Capitalism*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351311489>.

BÖLÜM 4

1493 NUMARALI NALLIHAN NÜFUS DEFTERİNE GÖRE NASUH PAŞA MAHALLESİ (1831)¹

Seher ÖCAL²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8420862>

¹ Bu çalışma, “1493 Numaralı Nallıhan Nüfus Defterine Göre Nasuh Paşa Mahallesi (1831)” başlıklı seminerden yararlanılarak hazırlanmıştır

² Lisansüstü, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Karaman, Türkiye seherocars@gmail.com, ORC-ID 0009-0004-4070-2821

GİRİŞ

Nüfus kelimesi, Arapça "nefs" kelimesinden türetilmiştir ve "hayat, can, ruh" anlamına gelir. Ancak genellikle bir bölgede yaşayan insanları ifade etmek için kullanılır. Nüfusun diğer bir karşılığı olan "sükkan/sekene" kelimesi ise "bir yerde ikamet eden, oturan" anlamına gelir. Bir yerde yaşayan insanların sayısını belirlemek için nüfus sayımlarına ihtiyaç vardır. Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı II. Mahmud döneminde gerçekleştirildi (1808-1839). Ancak bundan önceki nüfus sayımları asırlar boyunca toprak yazımı şeklinde yapılmıştır. Bu sayımlar, 15. ve 17. yüzyıllarda Tapu-Tahrir Defterleri olarak bilinmektedir (Bozkurt, 2007) ; (Kıvrım, 2015).

Osmanlılar, bir bölgede fetihin hemen ardından ve çeşitli diğer vesilelerle tahrir yaparlardı. Kaynaklarda tahrirlerin ne zaman yapıldığı konusunda verilen rakamlar gerçeği tam olarak yansıtmaz. Genel olarak kaynaklarda tahririn otuz yılda bir tekrarlanması gerektiği belirtilir. Bununla birlikte, yeni bir padişah tahta geçtiğinde de genel tahrirlerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu, modern anlamda nüfus sayımları olmasa da nüfus sayımlarının temelini oluşturan önemli uygulamalardır. Tahrir defterleri olarak arşivlerde korunan bu sayım sonuçları, o dönemlerle ilgili tarih araştırmalarında önemli kaynaklar olarak kullanılmaktadır. Bu kayıtlar, asker alımlarında, vergilendirmede ve diğer alanlarda önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu uygulama bir süre sonra terk edilmiş, beş yılda bir sayım yapılması yerine eski kayıtların kullanılması yeterli görülmüştür. Bu durum hem haksızlıklara yol açmış hem de hazine gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, tımar sistemi önemini kaybettiğinde tahrir faaliyetleri de terk edilmeye başlanmıştır. Bunun yerine avarız sayımları yapılmaya başlanmış ve bu sayımlarla olağanüstü durumlarda hane başına avarız vergisi tahsil edilmeye başlanmıştır. Bu vergi, zamanla sürekli hale gelmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin demografik yapısını yansıtmak açısından avarız kayıtları önemli bir rol oynamıştır. 19. yüzyıldan itibaren ise avarız kayıtları yerini temettuat kayıtlarına bırakmıştır (Çadırcı vd., 2000).

Nüfus sayımları, toplumu oluşturan kişilerin cinsiyet, meslek, yaş, din, dil, sayı ve öğrenim durumu gibi çeşitli özelliklerini ortaya koyarak, toplumların tarihi, ekonomik ve sosyolojik yönlerini araştırmak isteyenlere önemli veriler sunmaktadır. Bu veriler, nüfus defterleri olarak adlandırılan kayıtlarda işlenmektedir. Bu çalışmada, 1493 Numaralı Nüfus Defteri

üzerinden Nallıhan Kazası'na bağlı Nasuh Paşa Mahallesi incelenmiştir. Konuyla ilgili yapılan literatür taraması sonucunda çeşitli çalışmalardan ve eserlerden yararlanılmıştır. Ayrıca, Osmanlı Arşivi'nden elde edilen 1493 Numaralı nüfus defteri de ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl sonlarından itibaren geleneksel kabuğundan çıkması ve modernleşme hareketleriyle birlikte yeni vergi, askerlik ve yönetim düzeni ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaçlar karşılanabilmesi ve toplumun mali ve beşeri kaynakları hakkında bilgi toplanabilmesi için 19. yüzyıl başlarında nüfus sayımları büyük önem kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren tahrirler yapılmış olsa da modern anlamda ilk nüfus sayımı 1830 yılında gerçekleştirilmiştir. İncelenen defter kayıtları doğrultusunda Nasuh Paşa Mahallesi'nin sosyo-ekonomik durumu, yaş dağılımı, mesleki dağılımı ve nüfus hareketleri hakkında önemli veriler elde edilmiştir. Bu çalışma, konuyla ilgili literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1. XIX. YÜZYILDA NÜFUS SAYIMI VE ÖNEMİ

III. Selim (1789-1807) döneminde başlayan ıslahat hareketleri, II. Mahmud'un (1808-1839) padişah olduğu dönemde devam etmiştir. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'ndeki kurum ve kuruluşlarda çağın gereksinimlerine uygun düzenlemeler yapılmıştır. 1826 yılında yeniçerilik kaldırıldıktan sonra modern anlamda ilk nüfus sayımı planlanmış, ancak Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle tam olarak uygulanamamıştır (Karpat, 2010). Savaşın sona ermesiyle, II. Mahmud'un onayıyla 1830 yılında nüfus sayımı gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Sayım, İmparatorluğun çeşitli eyaletlerinde yapılırken bazı bölgeler sayım dışı bırakılmıştır. Anadolu'daki Kars, Trabzon, Sivas, Adana, Karaman, Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Çıldır eyaletlerinde nüfus sayımı yapılmıştır. Rumeli'de ise sadece Silistre ve Rumeli eyaletlerinde sayım yapılmıştır. Van, Diyarbakır, Erzurum Vilayeti, Teselya, Arnavutluk ve Bosna gibi önemli bölgeler sayıma dahil edilmemiştir. Sayımda sadece erkek nüfus kaydedilmiş, kadınlar sayım dışı bırakılmıştır (Başaran, 2016).

Toplanan bilgilerin İstanbul'a gönderilebilmesi için sancaklarda "Nüfus Nazırı" adıyla memurlar görevlendirilmiştir. Sayım sonuçlarını içeren defterler Ceride Nezareti'ne gönderilmiş ve hatalı yapılan bölgelerde tekrar sayım

yapılmıştır. Ancak bazı bölgelerde halk, yeni yükümlülüklerden kaçınma endişesiyle sayıma katılmamış ve isyan etmiştir. Ayrıca seçkin ailelerin sayımdan kaçmayı başarması, sayımın objektifliğini etkilemiştir (Evcı, 2021).

1831 yılında tamamlanan nüfus sayımının ardından nüfus yoklamaları yapılmış ve farklı zaman dilimlerinde bölgesel ve genel nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. Örneğin, 1838-1845, 1882-1893 ve 1905-1907 yıllarında genel nüfus sayımları yapılmıştır. Bu sayımlar genellikle Anadolu ve Rumeli'yi kapsamış ve 1882'ye kadar sadece erkek nüfus sayılmıştır (Doğru, 1989).

1830 Temmuz'unda Karaman Eyaleti'ne gönderilen bir fermanla, zengin ve fakir, Müslim ve reaya arasında vergilerin adil bir şekilde tahsil edilmediği belirtilmiştir. Bazı vergi mükellefleri, himaye ve kayırma nedeniyle vergi ödememekte veya ödemesi gereken verginin sadece bir kısmını ödemektedir. Bu durum, vergi ödemeyenlerin vergilerinin diğerlerinden tahsil edilmesiyle adil olmayan bir durumun ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Devlet, beklenenin çok altında vergi geliri elde etmekte ve vergisini veren kesim ağır vergiler altında ezilmektedir. Bu da nüfus sayımının yapılması için bir başka neden olmuştur.

Nüfus defterlerine bakıldığında, genellikle Müslim ve gayrimüslim nüfusun ayrı ayrı sayıldığı görülmektedir. Defterlerde sayılan halkın meslekleri, askerliğe elverişli olup olmadıkları özellikle belirtilmiştir. Askerliğe elverişli olanlar "Mim" harfiyle işaretlenmiştir. "İş Göremez" veya "Askerlik Yapamaz" durumunda olanlar için ise "Amelmande" veya "Müsin" ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca, sayılan kişilerin fiziksel özellikleri, göç edenler veya gidenler, askerde olanlar, askerden emekli olanlar, zihinsel veya fiziksel engeli olanlar belirtilmiştir. Gayrimüslimlerin ödemeleri gereken cizye miktarı, maddi durumlarına göre "ala" (üst), "evsat" (orta) ve "edna" (alt) olarak belirlenmiştir (Özdemir, 1998).

Nüfus defterlerinde bireylerin yaş bilgisi de bulunmaktadır. Yaş bilgisinin yanı sıra genellikle ihtiyar, delikanlı, küçük gibi ifadeler kullanılmakta, yeni doğanlar için "tevellüd", vefat edenler için ise "fevt" ya da "müteveffa" ifadesi yer almaktadır.

2. NÜFUS DEFTERLERİNE DAYALI VERİLERİN KULLANIMI

Bilimsel araştırmaların temelinde istatistiki veriler önemli bir yer tutar. Nüfus konusuyla ilgili olarak da belirli bir yerde, belirli bir zamanda kaç kişinin yaşadığı, coğrafi dağılışın nasıl olduğu, doğan ve ölen kişi sayısı, göç edenlerin sayısı gibi verilerin toplanması önemlidir. Bu veriler, nüfusla uğraşanlar için toplumun mevcut durumunu, kültürel, sosyal ve ekonomik gelişmeleri anlamada önemli bir rol oynamaktadır. Nüfus sayımları, bireylerin yaş, cinsiyet, meslek, din, öğrenim durumu gibi bilgilerini ortaya koyarak tarihi, ekonomik ve sosyolojik bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca siyasi otoritelere ölkelerini yönetme ve düzenleme konusunda katkı sağlamaktadır. Nüfus sayımları, toplum içindeki sosyal grupların tanımlanması ve sağlıklı analizlerin yapılmasını da mümkün kılmaktadır (Göl, 2015).

Nüfus defterlerinde erkeklerin eřkáli ile ilgili bilgiler, askerlik uygunluğu ve yaş hakkında ipuçları verir. Bu bilgilerden yaş aralığı tahmin edilebilir. Gayrimüslim tebaa, askerlikle yükümlü olmadığından cizye vergisinden sorumludur ve gelirlerine göre sınıflandırılır. Nüfus defterleri, gayrimüslim tebaanın ortalama gelir seviyesi ve uğraştıkları meslekler hakkında bilgi sağlar. Müslim ve gayrimüslim halk genellikle ayrı nüfus defterlerine kaydedildiğinden, nüfusun etnik yapısıyla ilgili bir görüş sunar. Lakaplarla birlikte kaydedilen bilgiler, bölgenin kültürel yapısıyla ilgili araştırmalara fikir vermektedir (Akyel, 2015).

Bu veriler aynı zamanda 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kentleşme düzeyi ve idari yapısıyla ilgili bilgiler sunar. Sayım sonuçları, vilayet/eyalet, liva/sancak ve kaza gibi idari birimlere göre sunulur. Bu veriler, kırsal ve kentsel nüfus oranı hakkında karşılaştırmalar yapmayı mümkün kılar. Ayrıca, nüfus defterleri yer isimlerinin, kişi adlarının ve lakapların değişimiyle ilgili bilgileri içerir, böylece yerel tarih çalışmalarına katkı sağlar.

3. NALLIHAN KAZASININ COĞRAFYASI VE TARİHİ

Nallıhan Kazası, Ankara Sancağı'nın kuzeybatısında yer almaktadır. Doğusunda Göynük Kazası, kuzeyinde Bolu Vilayeti, güneyinde Mihalıçcık Kazası ve batısında Beypazarı Kazası bulunmaktadır. Bölgenin yüzey şekilleri arasında dağlar, tepeler ve düzlükler önemli bir yer tutmaktadır. Sündiken Dağları, Köroğlu Dağları'nın uzantısı Karakiriş Dağı, Sarıçalı Dağı ve Andız

Dağı bölgenin önemli coğrafi unsurlarıdır. Tarihi açıdan bakıldığında, Nallıhan bölgesi Hititler, Frigler, Bitinya Krallığı, Persler, İskender, Roma ve Bizans İmparatorlukları gibi birçok medeniyetin egemenliği altına girmiştir. Ayrıca Arapların İstanbul'a düzenledikleri kuşatmalar sırasında iki kez Arap istilasıyla karşılaşmıştır. 1071 yılında Malazgirt Zaferi'nden sonra Türklerin eline geçen bölge, Haçlı Seferleri sırasında tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra ise Danişmentliler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin egemenliği altına girmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından Candaroğulları Beyliği'nin hüküm sürdüğü Nallıhan, son olarak Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır (Öztürk, 2010).

Nallıhan Kazası'nın adı, 1599 yılında dönemin veziri Nasuh Paşa'nın burada inşa ettirdiği hanın adından gelmektedir. Nasuh Paşa, İran'la yapılan diplomatik görüşmelerden sonra İstanbul'a dönerken Karahisar-ı Nallı köyünde konaklamıştır. Bu bölgeyi çok beğenen Nasuh Paşa, cami, hamam ve han gibi binaların yapılmasını ve bu yapılar için bir vakıf kurulmasını emretmiştir. Nallı Köyü bu şekilde büyümeye başlamış ve kaza statüsüne yükseltilmiştir. Bölgenin adı da zamanla içindeki han nedeniyle Nallıhan olarak değişmiştir. Nallıhan, ayrıca Anadolu Orta Yol güzergâhı üzerinde bulunması nedeniyle stratejik bir öneme sahip olmuştur. Nasuh Paşa'nın çabaları ve desteğiyle gelişen Nallıhan Kazası, Hüdavendigâr sancağına bağlı kalmıştır (Yıldırım, 2006). 19. yüzyılın başlarında, Hüseyin Gencer tarafından incelenen 8884 numaralı deftere göre, Hüdavendigâr Sancağı'na bağlı toplam 39 kaza (ilçe) bulunduğu belirlenmiştir. Bu ilçelerden biri de Karahisar-ı Nallı'dır ve aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Yüzyıl Başlarında Hüdâvendigâr Sancağı'na Bağlı Kazalar

Kaza-i Karahisar-ı Nallı	Kaza-i Günen
Kaza-i Bursa	Kaza-i Mihaliç
Kaza-i Seferhisar	Kaza-i Bayramiç
Kaza-i Günyüzü	Kaza-i İbar
Kaza-i Beypazarı	Kaza-i Sincan
Kaza-i Karıpaazarı	Kaza-i Tophisar
Kaza-i Gökçedağ	Kaza-i Kene
Kaza-i Domaniç	Kaza-i Sakur
Kaza-i Bahisar	Kaza-i Kisver
Kaza-i Kızılcaturzla	Kaza-i Bergama
Kaza-i Nevahi-i Bergama	Kaza-i Yenice
Kaza-i Tarsala (namı diğer Soma)	Kaza-i Taraklı

Kaza-i Ilıca-i Bergama	Kaza-i Kanyas
Kaza-i Günpazarı	Kaza-i Edincik
Kaza-i Mudanya	Kaza-i Kirmastı
Kaza-i İnegöl	Kaza-i Gümüşabad
Kaza-i Bursa-i Gemlik	Kaza-i Yenişehir-i Bursa
Kaza-i Atranon	Kaza-i Mihaliççik
Kaza-i Harmançık	Kaza-i Kenger
Kaza-i Göynük	Kaza-i Ermeni Pazarı

Tablo 1 incelendiğinde, Hüdavendigâr Sancağı'nın Beypazarı, Nallıhan, Sivrihisar, Ayvacık, Bayramiç gibi coğrafi olarak birbiriyle uyumlu olmayan ve Bursa'ya uzak kazalara sahip olduğu görülmektedir. Bu coğrafi dağınıklığın, sancağın Osmanlı Devleti'nin ilk idari bölgesi olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Zaman içinde bu bölgeye eklenen yerlerle düzensiz bir genişleme yaşandığı, daha sonra ise iktisadi ihtiyaçlar ve tımar sistemi nedeniyle yapıya dokunulmadığı düşünülmektedir. Ancak bu durumun fark edilmesiyle 1857'de Nallıhan Kazası, Ankara'ya bağlanarak Kurupazar-ı Nallı (Nallıhan'ın doğu kısmı) ve Karahisar-ı Nallı (Nallıhan'ın batı kısmı) isimleriyle ayrı iki kaza olarak yeniden düzenlenmiştir (Başbakanlık Devlet Arşivleri, t.y.).

4. NASUH PAŞA MAHALLESİ'NİN NÜFUSU

Araştırma konusu olan 1493 numaralı nüfus defteri incelendiğinde, Nasuh Paşa Mahallesi'nin nüfus yapısı ve özellikleri hakkında çeşitli bilgiler elde edilmiştir. Defterdeki kayıtlara göre, erkek nüfusun tamamı, yeni doğanlardan yaşlılara kadar tüm bireyler kaydedilmiş ve hatta vefat edenlerin bile kaydedildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca defterde, nüfusun yer değişimleri, meslekleri, askerlik durumları ve fiziksel özelliklerine dair bilgilere de ulaşılmıştır.

Mahalle genellikle bir şehir veya kasaba içindeki daha küçük bir bölgeyi ifade etmektedir. Mahalleler, bir şehir veya kasabanın alt birimi olarak düşünülebilir ve genellikle belirli bir alan veya semti temsil etmektedir. Her mahalle, kendi yerel yönetimi ve hizmetleri olan bir mahalle muhtarlığı veya mahalle meclisi tarafından yönetilmektedir. Mahallelerde konutlar, işyerleri, parklar, okullar ve diğer toplumsal alanlar bulunabilmektedir. Mahalleler, sakinler arasında birlik ve dayanışma hissi oluşturabilir ve toplumun sosyal etkileşimini teşvik edebilir. Mahalle kelimesi, yerleşim birimlerini ve komşuluk ilişkilerini ifade etmek için sıklıkla kullanılmaktadır (BOA, t.y.).

Haneler, defterde "menzil" olarak adlandırılmış ve her birine bir numara verilmiştir. Hane içindeki bireyler de numaralandırılmış ve genellikle evin reisi veya en büyüğü başta yazılmış, diğerleri ise akrabalık derecelerine göre ifade edilmiştir, örneğin üvey oğul, kardeş, küçük oğul, büyük oğul, öksüz vb. şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca zamanla, yeni doğanların doğum tarihlerinin ve vefat edenlerin vefat tarihlerinin yazıldığı görülmüş, bu da deftere zaman içinde eklemeler yapıldığını göstermektedir (Karal, 1997).

1831 tarihli 1493 numaralı nüfus defterine göre Nasuh Paşa Mahallesi'nde 62 hane bulunmaktadır ve toplam erkek nüfus 209'dur. Ömer Lutfi Barkan, bir hane veya ailenin beş kişiden oluştuğunu kabul etmiştir ve bu yaklaşım daha sonra genel olarak kabul görmüştür. Buna göre mahalledeki toplam nüfusun yaklaşık olarak 1045 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Defterdeki kayıtlara göre, mahalle bir tipik Osmanlı mahallesi görünümü arz etmektedir. Nasuh Paşa Mahallesi'nin bağlı olduğu Hüdâvendigâr sancağında ise erkek nüfusun 16,118 kişi olduğu belirtilmektedir. Bu nüfusun 10,532'sini Müslümanlar, 5,586'sını ise gayrimüslimler oluşturmaktadır. Gayrimüslim nüfus içinde ise 2,800 kişi Ermeni, 2,159 kişi Rum ve 627 kişi Yahudi olarak kaydedilmiştir. Bu verilere göre, Nasuh Paşa Mahallesi'nin nüfusu sancak nüfusunun yaklaşık olarak %1.2'sine denk gelmektedir (Göyünç, 2010).

Defterde yaşları kaydedilen nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı ve oranı Tablo 2'de gösterilmiştir. Yeni doğanlar bu tabloda yer almasa da, nüfus hareketleri başlığı altında incelenmiştir.

Tablo 2: Nasuh Paşa Mahallesi Nüfusunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grupları	Kişi Sayısı	Yüzde Oran
1-11	53	% 32.1
12-25	46	% 27.8
26-40	29	% 17.5
41-60 yaş arası	27	% 16.3
61 yaş ve üzeri	3	% 1.8
Yaşı belirtilmeyen	7	% 4.2
TOPLAM	165 kişi	% 100

1493 numaralı nüfus defterine göre Nasuh Paşa Mahallesi'nde çeşitli mesleklerin icra edildiği ve meslek kollarının çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Mahalledeki meslekler genel olarak sosyo-ekonomik düzey hakkında bilgi vermektedir. Tablo 3'te, Nasuh Paşa Mahallesi'nde yer alan nüfusun uğraştığı meslek dallarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Mahallede, mahalle halkının ihtiyaç duyabileceği muhtar, imam, ekmekçi, berber, değirmenci gibi çeşitli mesleklerin olduğu gözlemlenmektedir. Mahallede en çok kaydedilen meslek grubunda 6 kişi yer almaktadır, ancak bu kişilerin hangi meslek dalıyla uğraştığı belirtilmemiştir, sadece "esnaf" olarak kaydedilmişlerdir. Bir kişi ise "esnaf kethüdası" olarak kaydedilmiştir. Ayrıca, 5 kişi tarımla uğraşanlar olarak kaydedilmiştir, bu da mahallede tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirildiğini göstermektedir. Tablo 3'e genel olarak bakıldığında, tüccarlık gibi yüksek gelirli mesleklerin sayısının az olduğu ve mahallenin orta gelir düzeyine sahip olduğu, küçük esnafın yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Mahallede çocuk ve genç nüfusun fazla olmasına rağmen sadece üç kişinin öğrenci olarak kaydedilmiş olması, eğitim-öğretimle uğraşan kişi sayısının az olduğunu göstermektedir (BOA, t.y.).

Tablo 3: Nasuh Paşa Mahallesi'nde İcra Edilen Meslekler

Meslekler	Kişi Sayısı	Meslekler	Kişi Sayısı
Mahalle Muhtarı	1	Rençber	1
İmam	1	Amele	4
Aktar	2	Berber	2
Tüccar	2	Kalaycı	1
Ziraat Erbabı	5	Sirac Çırağı	1
Eskici	2	Değirmenci	1
Ekmekçi	4	Ulak	1
Nalbant	2	Kasap	1
TOPLAM	19		12

Ayrıca muhtarcılık, yerel yönetimlerin en temel birimi olan mahalle düzeyindeki idari bir görevdir. Bir mahallenin idari işlerinden ve halkın taleplerinin yerine getirilmesinden sorumlu olan muhtarlar, mahalle sakinlerinin seçtiği yerel temsilcilerdir. Muhtarlar, mahallelerdeki halkın ihtiyaçlarını karşılamak, mahalle hizmetlerini yönetmek ve mahalle

şakinlerinin sorunlarını çözmek gibi bir dizi sorumluluğu yerine getirir. Muhtarlar, mahallelerinin en önemli iletişim noktalarıdır ve mahalle şakinleriyle devlet arasında bir köprü görevi görürler. Mahalle halkının beklentilerini anlamak, taleplerini toplamak ve yerine getirmek için aktif olarak çalışırlar. Bu bağlamda, mahalle şakinlerinin görüş ve önerilerini almak, mahalle hizmetlerinin planlanması ve yürütülmesi süreçlerinde aktif olarak yer almak muhtarların görevlerindedir. Muhtarlar ayrıca yerel yönetim birimleriyle de iş birliği yaparlar. Mahallelerin altyapı çalışmaları, temizlik, parklar ve yeşil alanlar gibi konularda yerel yönetimlerle iletişim halinde olurlar ve mahalle şakinlerinin yaşam kalitesini artırmak için çaba göstermektedir.

Nüfus defterindeki kayıtlara göre, Nasuh Paşa Mahallesi'nde yaşayan kişilerin fiziksel özellikleri hakkında bazı detaylara rastlanmaktadır. Bu bilgiler arasında boy uzunlukları, sakal-bıyık rengi ve uzunluğu, fiziksel engel durumu gibi bilgiler yer almaktadır. Ancak, boy uzunluğunu neye göre belirlendiği belirtilmemiştir, bu yüzden nüfusun genel boy uzunluğu hakkında kesin bir sonuç çıkarmak zordur. Yine de kayıtlara göre nüfusun çoğunluğunun orta boylu olduğu söylenebilmektedir. Sakal ve bıyık özelliklerine göre ise aksakallı, kır sakallı, köse (kûsec), şâbb-ı emred (sakalı bıyığı henüz bitmemiş), kumral bıyıklı gibi nitelendirmeler yapılmıştır. Bu nitelendirmeler, yaş grupları belirtilmeyen kişilerin yaşlarını tahmin etmek için yardımcı olmaktadır. Örneğin, şâbb-ı emred olarak nitelendirilenler genellikle genç nüfusu temsil ederken, aksakallılar yaşlı nüfusu, kır sakallılar ise orta yaşlı nüfusu temsil etmektedir. Nüfus defterinde fiziksel engeli bulunan ve hastalıklı kişiler de belirtilmiştir. Kayıtlara göre, iki kişinin fiziksel engelli olduğu ve bir kişinin hastalıklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler, muafiyet durumunda olan bu kişilerin askerlik hizmetinden muaf tutulmalarını sağlamak amacıyla kaydedilmiş olabilmektedir. Askerlikle ilgili bilgilere göre, nüfus defterinde "mim" harfiyle işaretlenen 33 kişinin askere elverişli olduğu görülmektedir. Bu kişilerin yaşları 12 ile 48 arasında değişmektedir. Bu dönemde asker ihtiyacının fazla olduğu düşünöldüğünde, yaş aralığının geniş tutulduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca 1493 numaralı nüfus defterine göre, nüfus hareketliliği büyük ölçüde askerlik görevi için gerçekleşmektedir. Bazı kişiler bu bölgeden ayrılmış ve geri dönmemiştir. Ayrıca, kendilerinden hiç haber alınamayan "gaip" olarak nitelendirilen kişiler de bulunmaktadır.

Tablo 4: Mahalledeki Nüfus Hareketleri

Mahalleye Gelenler	Mahalleden Gidenler	Mahalleden Gidip Geri Gelenler	Kayıplar
22 Kişi	17 Kişi	9 Kişi	2 Kişi

Tabloya göre, Nasuh Paşa Mahallesi'ne 22 kişi gelmiştir. Bunlardan 5 kişi Ali Ağa Mahallesi'nden, 1 kişi Beypazarı Kazası'ndan, 3 kişi Karahisar'dan, 1 kişi Nallıdere Kazası'ndan gelmiştir. Diğer kişilerin nereden geldiği bilinmemektedir, ancak genellikle mahallenin yakın bölgelerinden göç olduğu anlaşılmaktadır. Mahalleden ayrılanların sayısı ise 17'dir. Bir kişi Ali Ağa Mahallesi'ne, Bolu'ya, İstanbul'a ve Karahisar'a gitmiştir. Diğer kişilerin gittikleri bölgeler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Askere giden kişilerin şehit olmaları nedeniyle geri dönmedikleri veya görevlerine devam ettikleri düşünülmektedir. Diğer kişilerin ise kalıcı olarak göç ettikleri için geri dönmedikleri düşünülmektedir. Mahalleden giden ve geri dönen kişilerin sayısı ise 9 olarak belirlenmiştir. Kayıtlara göre, bir kişi sürgün sebebiyle Kastamonu'ya gitmiş ve bir ay sonra geri dönmüştür. Bir kişi sürgün sebebiyle Bolu'ya gitmiş, aynı yıl içinde ölmüş ve cenazesinin mahalleye getirildiği düşünülmektedir. Bir kişi İstanbul'a, bir kişi Karahisar'a gidip gelmiştir. Bir kişi mahalleden ayrılmış ancak yoklama gereği geri dönmüştür. Bir kişi Beypazarı'na, bir kişi Hac görevini yerine getirmek için gitmiş ve gelmiştir. Üç kişi askerlik için, bir kişi de donanmaya katılmak için gitmiş ve daha sonra geri dönmüştür. Göç edenlerin çoğunluğu askerlik için gitmiş olup, farklı sebeplerle ve farklı bölgelere gidip geldikleri anlaşılmaktadır. Bu sebepler arasında sürgün, Hac görevi, askerlik gibi nedenler bulunmaktadır.

5. SONUÇ

Nüfus defterlerindeki veriler sadece sayısal verilerden ibaret değildir. Bu çalışma, 1830 yılına ait 1493 numaralı nüfus defterine dayanarak Nasuh Paşa Mahallesi hakkında daha fazla bilgi edinmeyi amaçlamıştır. Mahallede 62 kayıtlı hane ve toplamda 1045 kişilik bir nüfus olduğu tespit edilmiştir. Mahalle, genç nüfusun fazla olduğu ve yaşlı nüfusun az olduğu bir profil sergilemektedir.

Mahallenin sosyo-ekonomik yapısı, nüfusun icra ettiği mesleklerin çeşitliliği üzerinden incelenmiştir. Genel olarak orta gelirli ve küçük esnafların hakim olduğu bir yapı olduğu gözlemlenmiştir. Üst gelir seviyesindeki meslek

sahipleri, tüccarlar gibi kişiler ise az sayıdadır. Mahallede hizmetçi ve gulam sayısının az olması da ekonomik düzeyi göstermektedir. Eğitim konusunda ise çocuk ve genç nüfusun fazla olmasına rağmen talebe sayısının düşük olması, eğitime gereken önemin verilmediğini göstermektedir.

Nüfus defterinde fiziksel özelliklere ve askerlik uygunluğuna dair ayrıntılı bilgilere de yer verilmiştir. Askere alınacak kişilerde tercih edilen yaş aralığına uygun olmayanların bile askere alındığı görülmüştür. Nüfus hareketleri incelendiğinde, mahalleden gidip geri dönenlerin çoğunluğunun askerlik nedeniyle hareket ettiği görülmüştür. Göç edenlerin genellikle Nasuh Paşa'ya yakın bölgelerden geldiği ve mahallenin tercih edilebilir bir yer olduğu anlaşılmıştır. Defterde doğum ve ölüm kayıtlarına da yer verilmiştir. Ölüm oranının doğum oranından fazla olduğu ve bu durumun çocuk ve genç nüfusun fazla olmasını açıkladığı görülmüştür.

Sonuç olarak, nüfus defterleri bir bölgenin sadece sayısal verilerini değil, sosyo-ekonomik yapısını, nüfus hareketlerini ve diğer detayları da içeren önemli bilgileri sağlar. Nasuh Paşa Mahallesi, 19. yüzyıl başlarında orta halli, çoğunluğu Müslüman nüfustan oluşan bir Osmanlı mahallesi olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyel, S. ve Sertel, S. (2015). Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği. *Journal of History and Future*, 1(1), 78-98.
- Başaran, M. (2017). 1830–1842 yılları Arasında Nüfus Defterleri Kapsamında Ödemiş ve Köyleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 307-321.
- Bozkurt, N. (2007). *TDV İslam Ansiklopedisi : “Nüfus”*. Erişim tarihi: 14.07.2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nufus#1>
- Çadircı, M., Armağan, A. L., Bingöl, S. ve Koç, B. (2000). *1830 Sayımında Ankara*. Ankara: Ankara büyükşehir belediyesi eğitim kültür daire başkanlığı yayınları.
- Çavuş, R. (2018). Geçmişin Yorumlanmasında Nüfus Defterlerinin Rolü. *Journal of History and Future*, 4(1), 52-63. DOI: 10.21551/jhf.375158
- Evcı, T. (2021). Osmanlı Tarihi Yazımında Nüfus Defterlerinin Yeri: 1831 Tarihli Teke Livasına Bağlı Elmalı Kazası Nüfus Defteri Örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(49), 205-225. Doi:10.17498/kdeniz.872895
- Göyünç, N. (2010). Hane. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15. Cilt, İstanbul.
- Gül, A. (2015). Son Dönem Osmanlı Eğin Nüfus Defterleri Ve Bize Sundukları. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 3(7), 155-173.
- Güneş, M. (2014). Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili. *Akademik Bakış* 221, 8(15), 1-20. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73868>
- Karal, E. Z. (1997). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kıvrım, İ. (2015). Şebinkarahisar Kazası Nüfus Defteri (1251/1835). Giresun İl Özel İdaresi Yayınları Kültür Serisi: 4, İstanbul.
- Nallıhan Belediyesi. (2014). *Belgelerle Nallıhan* (Ed. Cevat Ekici), Ankara: Hazar Reklam Matbaacılık.
- Özdemir, R. (1998). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, F. (2010). *Geçmişten Günümüze Nallıhan Folkloru*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, B. E. (2006). *Ankara Sancağının Tarihi Coğrafya Bakımından Yerleşme ve Nüfusu (1871-1907)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

CHAPTER 5
COMMUNICATION, STRATEGY AND INNOVATION: A NEW
PARADIGM

Lecturer Dr. Nurgül ERGÜL GÜVENDİ¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8420813>

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık/Sivas, nurgulergul@gmail.com ORCID: 0000-0002-9473-1474

1. INTRODUCTION

According to the definition of the World Health Organization (WHO) Health Communication Strategy, health communication is defined as "the communication and evaluation of information, messages and programmes related to health services, policies and research." WHO also states that health communication is used as a tool to improve health behaviours through the exchange of information, thoughts and feelings between health institutions and services, individuals and communities (WHO, 2023). Furthermore, the Health Communication Association states that health communication is "the planning, implementation and evaluation of information, strategies and programmes to improve public health, reduce health risks, improve health behaviours, increase access to health care and influence health policies". Innovation, on the other hand, is the process of producing creative solutions for the solution of obvious needs. As a matter of fact, the corporate objectives of strategic communication are to establish and maintain relationships in a way that internal and external stakeholders understand, taking into account the image, identity and reputation of an organisation. Communication is based on change, innovation, creativity and the implementation of effective strategic communication activities. The relationship between innovation and strategic communication is a necessary factor for the successful introduction, acceptance and adoption of innovations. Innovation is the creation of a new idea, product, service or Moreover, strategic communication can also play a key role in the development and execution of innovation. People involved in the innovation process, project owners, researchers and other employees need to use strategic communication to collaborate, share information and reach the right people at the right time (Ibragimova & Yalçinkaya, 2017). As a result, the relationship between innovation and strategic communication is critical for the successful acceptance, adoption and implementation of innovation. While strategic communication is effective in the promotion, acceptance and adoption of innovation, it also plays a key role in the development and execution of innovation (Holliman and Rowley, 2014).

2. HEALTH COMMUNICATION AND INNOVATION

Health communication is a communication tool that helps healthcare institutions to adopt a patient-oriented approach. Health communication covers

all communication processes related to health services. It covers many areas such as information sharing, counselling services, education, innovation, awareness raising, disease management, development of health policies. The main purpose of health communication is to use communication strategies to influence the health behaviours and life practices of individuals and society. Therefore, health communication is an important public health tool and is actively used by health organisations, health professionals and health policy makers. In recent years, health communication has changed completely with the impact of innovation. The history of health communication dates back to ancient times. In ancient times, advice was given for healthy living due to false beliefs about the causes of diseases, while in the Middle Ages, especially in European societies, religious leaders determined the criteria for healthy living. With the onset of the modern era, health communication has also entered a rapid change process, and with the increase in scientific studies on the causes and treatment of diseases, strategic methods and scientific approaches have been adopted in health communication. Increasing innovation efficiency for all stakeholders of the health sector is the ultimate goal of health communication. The concept of innovation was first introduced by Schumpeter (1934). Innovation is one of the most important factors for the success and competitiveness of organisations as well as for strong economies in the 21st century. Especially technology organisations are in a dynamic environment affected by market uncertainties, rapid change, shortened product life cycles and globalisation. Today, innovative organisations gain a significant competitive advantage and rapidly increase their share in the global market with their innovations of different types (technological or non-technological, product, service, process, marketing, etc.) and different degrees (radical, incremental, modular, etc.). Even though these organisations have different types or degrees of innovation, their common denominator is that they have an innovative organisational culture. The building blocks of an innovative organisational culture consist of an organisational structure that is open to innovation, training and development opportunities for all levels of employees, innovation symbols, ceremonies that reward innovative behaviour and an institutionalised innovation management and control system. Today, many organisations use different methods to create an organisational culture and atmosphere that supports innovation (Gümüşlüoğlu, 2009). Based on all these

approaches, it will be inevitable that innovation activities to be implemented in health institutions will lead to an increase in sectoral productivity, the welfare of stakeholders, the development of relations with related sectors and ultimately the positive development of outputs. Therefore, the answer to the question of what kind of innovative activities can be carried out in health institutions is very important. At this point, according to the data based on the basic characteristics of innovative people and generated as a result of the participation of 5000 leaders, the five most important personality traits for innovation are: being able to manage risk, being curious, having courageous personality traits, being able to evaluate opportunities, and maintaining a strategic business perspective (Graham & Levis, 2016).

3. METHOD

Literature review is a method used to find, read, analyse and evaluate the sources in the literature on a specific research topic or problem. Through this method, it is possible to learn about the discussions, approaches and results in the existing literature on the subject and to seek answers to the research question or hypothesis. Literature review is usually one of the most important and fundamental steps of the research process and allows researchers to expand their knowledge and benefit from previous research (Cooper, 2017; Fink, 2019). While conducting a literature review, the data obtained from the sources are brought together and analysed (Jesson, J., Matheson, L., & Lacey, F. M. 2011). Comparisons are made between different views, approaches and results in the literature and a synthesis is created between these views (Ridley, 2012).

4. THE RELATIONSHIP BETWEEN STRATEGIC COMMUNICATION AND INNOVATION

Strategy is the good coordination and implementation of plans in achieving overall goals (Wilson and Ogden, 2008: 5). Strategic communication is communication activities that have distinctive features in terms of perspectives and practices and are implemented in a systematic way. Analysing and planning what, why, how, how, where, when and to whom the five basic questions of communication, which are what, why, how, where, when and to whom will be said, are the basic characteristics of strategic communication activities. The basic dimensions of a good strategy:

- Strategies are created in line with organisational objectives.
- They define the sectors in which organisations are in the field of competition.
- It is determined according to the strengths and weaknesses of the institution, external opportunities and threats, and competitive advantages.
- It should address all hierarchical levels of organisations, corporate, commercial and functional.
- It should be able to use gains and costs as a motivating force for internal and external stakeholders (Hax and Majluf, 1988: 99-109).

Strategies are the basic components of the values of organisations. Strategic communication processes have two sides, those who have a strategy and those who implement the strategy. The party that holds the power is the party with a strategy (). This process is carried out in four different areas: strategic communication, situational information, goal setting, communication competence and stress management (O'Hair et al. 2011: 24). As a matter of fact, according to Paul (2011, p.4), this situation consists of four main elements: Informing, influencing-persuading, objectives, coordination, conflict prevention to prevent conflicting information and actions. "The process of planning strategic communication begins with the identification of a problem or opportunity. At this point, there is a background research phase for decisions to be made in the planning and implementation process" (Wilson and Ogden, 2008: 10). "The reflective task of strategy requires monitoring and analysing changing standards and values in society, bringing them to the attention of top management. Organisations reflect these norms and values in their decision-making processes and adjust their standards and values in accordance with social responsibility and legitimacy. The reflective task can be perceived as a strategic task of the corporate communication function" (Steyn, 2002: 15). As can be seen, these two practices are similar in terms of their aims, dimensions and scopes, the basic characteristics that the practitioners should have and many other aspects. Related similarities and relationships are shown in Table 1.

Table 1: Relationship Between Innovation and Strategic Communication Activities

Innovation and Basic Qualities	Strategic Communication and Basic Qualities	Literature
Creativity	Creativity	(Sweezy, 1943; Basılgan, 2011).
Innovation-Differentiation	Research, effective analysis	(Aksay, 2011; Gürkan ve Demiralay, 2017), (Steyn, 2002, s.7).
Co-operation	Strong relationships with stakeholders	(Wilson ve Ogden, 2008: 10).
Strong motivation	Synergy and motivation	(Baysal, 2016).
Improvement, efficiency and quality increase are aimed	Maximum efficiency	(Cozier ve Witmer, 2007),
Turning ideas into action	Good planning and organisation	(Hax and Majluf 1988), (Wilson ve Ogden, 2008),
Leadership qualities, entrepreneurship	Active, sociable personality traits	(Graham-Leviss, 2016)
Risk taking	Good analysis of opportunities and threats	(Çınarlı, 2013),

Source: This table was created by the author

According to Table' 1, innovation and strategic communication activities are based on characteristics such as creativity, innovation, strong motivation, strong relations with stakeholders, culture of cooperation, good planning and organisation, effective leadership qualities, entrepreneurship, risk-taking, good analysis of opportunities and threats. Among these common characteristics, the basic principles of strategic communication and the application areas of innovation activities are mutual and complementary. In this respect, it is clearly seen that it would be beneficial for both sectors to act together.

5. CONCLUSION AND EVALUATION

Innovation covers a very important process in which productivity increase is aimed for all sectors at every stage of the innovation process. Strategy is the position taken in line with the objectives according to the other party. At this point, regardless of product, service, institutional or whatever type of innovation activity; in fact, all activities developed for innovation and

efficiency are also the result of a strategic process. The main motivation of this research is the question of whether a new paradigm can be developed in terms of the success of innovative processes. For this purpose, the fields of strategic communication activities and health communication, which have a wide intersection cluster with the basic components of innovation and have business features, were analysed comparatively. According to the findings, it has been observed that strategic communication activities and innovation objectives have common motivation sources, target groups, stakeholders, qualifications and structural characteristics. Therefore, creating a structure where these complementary sectors and sector employees can work together can increase efficiency, motivation and synergy. In addition, the fact that political, legal and economic parties were not included in the research constituted the limitations of this study. It is thought that these limitations will be a compass for future researchers.

REFERENCES

- Ağca, V., & Büyükaslan, D. (2016). The effect of intrapreneurship on social entrepreneurship in family businesses: A research in Afyonkarahisar. *Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 13, 201-220.
- Aksay, K. (2011). The effect of innovation culture on organisational innovation: An application in private hospitals operating in Konya province. PhD Thesis, *Selçuk University Institute of Social Sciences*, Konya.
- Albeni, M., & Karagöz, M. (2003). Economic development and modern innovation theory. *Journal of Süleyman Demirel University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 8(3), 27-48.
- Basilgan, M. (2011). The creative destruction of economic development: The Schumpeterian entrepreneur, *Journal of Amme Administration*, 44(3), 27-56.
- Bülbul, T. (2012). Developing a scale for innovation management at schools: A study of validity and reliability. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 12(1), 168-174.
- Cooper, H.M. (1998) *Synthesising Research: A Guide for Literature Reviews*. Vol. 2, Sage, London, New Delhi.
- Cozier, Z. & Witmer, D. (2007). A Structurationist Approach to the Life Cycle of Internet Publics and Public Participation. In Sandra Duhé, *New Media and Public Relations*. New York: Peter Lang Publishing.
- Çınarlı, İ. (2013). *Strategic Communication Management* (2nd Edition). Istanbul: Beta Publications.
- Damanpour, F., & Aravind, D. (2011). Managerial innovation: Conceptions, processes, and antecedents. *Management and Organization Review*, 8(2), 423-454.
- Fink, A. (2019). *Conducting Research Literature Reviews: From the Internet to Paper*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Graham-Leviss, K. (2016). *The 5 skills that innovative leaders have in common*.
- Gürkan, G., & Demiralay, T. (2017). Bireysel yenilikçiliğin çalışanın yenilikçi davranışı üzerindeki etkisinde içsel motivasyonun aracılık etkisi. *Journal of Entrepreneurship And Innovation Management*, 6(1), 65-90.
- Hax, A. & Majluf, N. (1998). *The Concept of Strategy and the Strategy Formulation Process*. Interfaces, 18 (3), 99-109.

- Holliman, G., & Rowley, J. (2014). Business model innovation: the role of strategic communication. *European Journal of Innovation Management*, 17(1), 139-154.
- Ibragimova, G., & Yalcinkaya, M. (2017). Strategic role of communication in innovation process. *Business and Economic Horizons*, 13(3), 275-286.
- Jesson, J., Matheson, L. and Lacey, F. (2011) *Doing Your Literature Review: Traditional and Systematic Techniques*. Sage, London.
- Küçüközümçü, M., & Gürcan, B. (2016). Stratejik İletişimin İnovasyon Yönetimindeki Yeri: Yerli Güçlü Marka Olmanın Öyküsü. *Business and Economics Research Journal*, 7(2), 265-278.
- Moreira, M. F. (2016). *Change and innovation: An observable relationship in services? RAI Revistade Administração e Inovação*, 13(2), 135-144.
- O’Hair, D. & Friedrich, G. & Dixon, L. (2011). *Strategic Communication in Business and the Professions* (7th Edition). Boston: Pearson.
- Oslo Kılavuzu (2005). *Yenilik verilerinin toplanması ve yorumlanması için veriler*. Retrieved 07/13/2023 from http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/Oslo_3_TR.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Paul, C. (2011). *Strategic Communication*. California: Praeger. Retrieved 07/13/2023 from <https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/health-promotion/health-communication>
- Ridley, D. (2012). *The literature review: A step-by-step guide for students*. Sage Publications Limited.
- Steyn, B. (2002). ‘Strategy’ to ‘Corporate Communication Strategy’: A Conceptualisation. 9th International Public Relations Research Symposium.
- Sweezy, P. (1943). Professor Schumpeter’s theory of innovation. *The Review of Economic Statistics*, 25(1), 93-96.
- TDK (2023). *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> Retrieved 07/13/2023 from.
- Wilson, L. & Ogden, J. (2008). *Strategic Communication Planning For Effective Public Relations and Marketing* (Fifth Edition). Iowa: Kendall Hunt Publishing.

BÖLÜM 6

GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM, HEDONİZM VE GENÇ TÜKETİCİLERİN TÜKETİM EĞİLİMLERİ*

Betül ÇETİN¹

Prof. Dr. M. Nedim BAYUK²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8420887>

*Bu çalışma Harran Üniversitesi SBE (2023) “Gösterişçi Tüketim, Hedonizm ve Genç Tüketiciler” adlı Yüksek Lisans Seminerinden üretilmiştir.

¹ Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Y. Lisans, Şanlıurfa, Türkiye, betul.cetin@hilton.com, ORCID: 0009-0001-1690-1052

²Harran Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye, mnbayuk@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6292-3431

GİRİŞ

Toplumda; alışveriş, tüketim ilişkilerini geliştiren teknolojilere bağlı olarak refah düzeyinin artışı ile yeni sosyal durum ve/veya sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bunların başında da, bireylerin kendini gösterme, nesnelere özdeşleşme, mutluluğu veya tatmin duygularını tüketim mallarında arama eğilimi de artmıştır. Bu da toplumda incelenmesi gereken yeni akımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplum bilimcilerin ise bu konular dikkatini çekerek, yeni tanımlamalar yapılmış, bunların nedenleri ve çözüm yollarının aranması önemli konular arasında yer almıştır. Bunların içinde gösterişçi tüketim ve haz alma olarak özetlenebilecek hedonist davranış ve eylemler ortaya çıkmıştır. Bu çalışma da, genel olarak tüketim ve birey ilişkisi, tüketimi etkileyen faktörler, gösterişçi tüketim ve hedonizm ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca gösterişçi tüketim ve hedonizmin gençlik ilişkisi, sosyal medya ilişkisi de örneklerle ele alınmıştır.

1. TÜKETİM VE ETKİLERİ

2.1. Tüketim Kavramı ve Kapsamı

İnsanların hayatında önemli bir yere sahip olan tüketim kavramı yaşamda, genel olarak üretilen ihtiyaçlar doğrultusunda mal ve hizmetlerin kullanımı olarak ifade edilmektedir. Tüketim, insanda biyolojik ve sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır. Tüketim insanın yaşamını devam ettirmesi ve yeteneklerinin geliştirilmesinde de önemli rol oynar. Toplumda ticari ve iktisadi sistemin işleyebilmesi için oldukça önemlidir.

Tüketim, artık insanların fiziksel ihtiyaçlarının yanı sıra psikolojik ihtiyaçları da içermektedir. Tüketiciler zevk odaklı davranarak gerçek ihtiyaç olmadığı halde mal ve hizmet alabilirler. Bunlar psikolojik doyum sağlamaya yönelik tüketim davranışlarıdır (Avcı, 2022, s.162).

Tüketim, zorunlu gereksinimlerin karşılanması yanında, sosyal ve çevre gibi başka faktörler tarafından da etkilenmektedir. Çünkü bireyler, gereksinimlerini arzuladıkları ve istedikleri ürün ve hizmetleri sahip oldukları sembolik anlamlara göre de değerlendirmektedir. Bu anlamda *Tüketim*; belirli bir ihtiyacın tatmin edilmesi durumunda üretilen ürün veya hizmeti edinme ona sahip olma (Odabaşı, 1999, s.4) olarak da gözönüne alınabileceği gibi, diğer bireylerle de ilişki kurmaya ve bu ilişkinin kurulabilmesi için de bazı nesnelere sahip olmaya dönük, sosyal çevre ve toplumsal ihtiyacın parçası

olan çalışma güdüsünün ve aynı toplumsal sistemin bütüncül bir parçası olarak da (Douglas ve Isherwood, 1999, s.8) açıklanabilir.

2.2. Tüketimi Etkileyen Faktörler

Tüketim miktarı, kalitesi, cins ve/veya çeşidi, zorunlu giysi, su, gıda ve hizmet dışındakiler kişinin yaşadığı çevre, sosyal statü, eğitim ve maddi durumu, iş çevresi, gelenekler, inanç sistemi, politikalar, teknoloji, iletişim araçları (sosyal medya gibi) ve iklim gibi çok sayıdaki faktörlere bağlıdır.

Bunun yanında, insanların tüketimde kullandıkları mal ve hizmetlerden bir taraftan haz alma yanında karşı cinse veya topluma iyi görünme güdüsü de taşır. Bu güdüler de, kişinin yetişme ortamı, aile ve iş çevresinin etkisi ile birlikte kişide oluşan davranış özellikleri belirler. Bu durum kişiden kişiye değişebileceği gibi, tüketimde israf veya aşırı kullanım da söz konusu olabilmektedir (Köksalan, 2021, s.2).

Bireyin toplum içinde varlık göstermesi için nesnelere ihtiyaç duyması, sosyal statü ve rollerin bu nesnelere aracılığıyla gerçekleştirilmesinin bir sonucudur. Bireyler bu olguyu gerçekte bir gösteriş için yapmasalar da, yaşadıkları toplumun veya sistemin bir parçası olduklarından dolayı sistem onları buna zorlamaktadır (Erdoğan ve Hülür, 2022, s.1138).

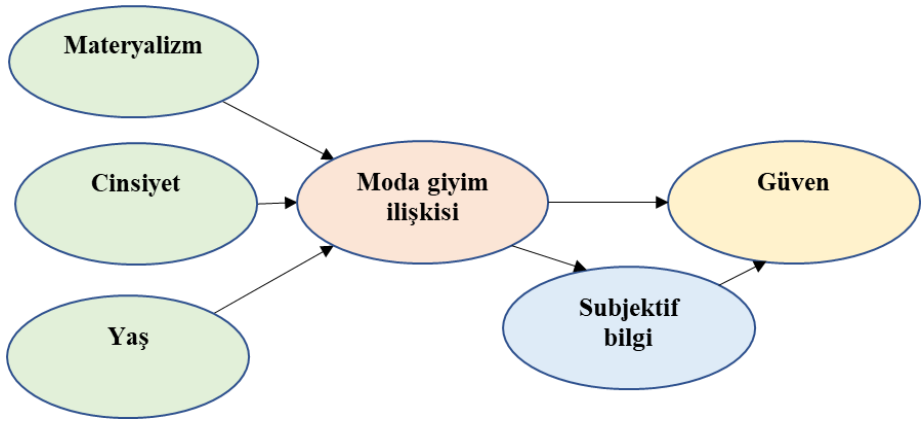
Tüketimin örgütlenmesinde ve etkinliğinin artmasında, kitle iletişim araçlarının önemi çok büyüktür. Kitle iletişim araçları, internet başta olmak üzere, radyo, televizyon tüketim toplumunun arzu ve istekleri, ihtiyaçları, kimlik ve genel anlamda yaşam tarzını belirlemek konusundaki algısını manipüle etmede kullanılan kaynakların başında yer almaktadır (Sayın, 2017, s.190).

Azerbaycan'da yapılan bir çalışmada, insanların modayı sıklıkla takip ettiği, günlük farklı kıyafetlerle diğerlerinden farklı görünmek istedikleri tespit edilmiştir. Cinsiyet ile gösteriş tüketimi karşılaştırıldığında önemli farklar ortaya çıkmıştır. “Elbiselere gereğinden fazla para harcama”, “Evini pahalı eşya ve mobilyalarla dekore etme”, “Lüks mekanlarda tanıdıklarla dışarıda yemek yeme”, “Modayı yakından takip etme”, “Ürün satın alırken bana özel ve nadide olması”, “Pahalı bir ürün almak için zorunlu bazı ihtiyaçlardan (yemek gibi) bile tasarruf etme”, “Pahalı süs ve aksesuar (takı, kravat, saat, v.s.) kullanmayı sevme”, “Her gün farklı elbiseler giyme”, “Giydiği elbiselerle dikkat çekme”, “Herkesin sahip olabileceği bir ürünü

satın alma isteği” gibi ifadelerde kadınlarla erkekler arasında anlamlı farkların olduğu görülmüştür. (Köksalan, 2021).

Yapılan bir çalışmada, evli olmayan bireylerin gösterişi tüketim ve hedonik tüketim eğilimlerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bireylerin gelir düzeyleri arttıkça daha çok zevkleri için alışveriş yapmaktadırlar (İlğaz, 2018, s.14-15).

Kişilerin yaş ve cinsiyeti ile materyalizmin moda ile ilişkili olduğu, bunun ise kişisel subjektiflik yaratarak, kişilerde ayrı bir güven duygusunun oluşmasına neden olabilmektedir (Şekil 1).

Şekil 1: Modadan Çıkarılan Sonuçlar ve katılımı etkileyen faktörler (Koparal ve Çelik, 2015, S. 21)

Globalleşen dünyada, medya ve iletişim, bilgi teknolojileri ve turizm güncel ve popüler kültürün de ihracıyla dünya global bir pazar haline gelmiştir. Bu nedenle, bireyler artan bir şekilde göstermelik ve daha yüksek düzeyde tüketim başvurmaya başlamışlardır (Güleç, 2015, s.63). Toplumun yapısı ve tüketim kültürü tüketimde mal ve hizmetlere farklı anlamlar yükleyebilmekte, farklı kesimler ve gruplar için de farklı simgesel değerler ifade etmesine yol açmaktadır (Sayın, 2017, s.3).

Yapılan bir çalışmada, tüketimin yalnızca akılcı ve gerçek ihtiyaçlar için yapılmadığı, prestij ve haz alma amacıyla da yapıldığını göstermektedir (Açıkalın ve Yaşar, 2017). Tüketimin kişilerde oluşturduğu davranışların ardında farklı güdüler yer almaktadır. Kişide bazı içsel bir uyarı bireyin davranışına enerji ve yön verebilmekte ve bu güdüler de birçok şekilde sınıflandırılabilir. Tüketim güdüleri, temel olarak faydacı ve hedonik şeklinde sınıflandırıldığı söylenebilir (Köksalan, 2021, s.3).

İnsanların tüketim yönelimlerinin farklılık gösterdiği bilinen bir gerçektir. Bazıları sembolik ve duygusal bazıları ise işlevsel fayda arar. Bununla birlikte ürün ve markalarla ilgili çeşitli duyguların yaşanmasında tüketim süreci, etkili ve önemli bir süreç haline gelmektedir. Tüketicilerin ürün ve hizmetlere olan talepleri, motivasyona göre sınıflandırılabilir. Bu ise, fonksiyonel ve fonksiyonel olmayan talep olarak ikiye ayrılmaktadır. *Fonksiyonel talepte*, herhangi bir ürüne olan talebin nedeni önemli düzeyde o ürünün kendi kalitesinden kaynaklanmasıdır. *Fonksiyonel olmayan talepte* ise, kişinin ürüne olan talebi önemli ölçüde, ürünün kalitesinin dışında olan başka faktörlerden kaynaklanmasıdır. İnsanların fazla nesnelere sahip olmak istemesi, ilişkilendirdikleri insanlara uymak, şık olmak ve moda uymak veya “o kişilerden biri” olarak görünmek istemesi de bir ürünü satın alma arzusunu temsil etmektedir (Leibenstein, 1950, s.188).

Tüketiciler bazen yalnızca pahalı ürün almayı tercih ederler. Bu durumda, Veblen etkisi ile tam bir gösterişçi tüketim olgusu söz konusu olabilmektedir. Bazı ürünlerde ise fiyat arttıkça, talep de artmaktadır. Topluluk etkisi ile Veblen etkisi arasındaki fark ise; Veblen etkisi fiyatın bir fonksiyonu olup, topluluk etkisi ise başkalarının tüketiminin bir fonksiyonudur (Leibenstein, 1950, s.189).

Son zamanlardaki tüketim ve yaşam tarzları sosyolojik teorileri, genellikle tüketimin kişisel kimliklerin yaratılmasında ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynadığını savunur. Yapılan bir çalışmada 'Finlandiya 1999'

adlı bir yaşam tarzı araştırmasından elde edilen bir veri seti analiz edilerek ampirik olarak incelenmiştir. Bulgular, Finli tüketicilerin çoğunun tüketimi bilinçli olarak kimliklerinin önemli bir parçası olarak görmeyebileceğini göstermiştir. Birçok tüketim tarzı da mütevazı ve rasyonel harcama kalıplarıyla karakterize edildiğini ortaya koymuştur. Buradan çıkarılan sonuç, Finli tüketicilerin çoğu oldukça 'sıradan' görünüyor ve postmodern teorilerin iddia ettiği kadar bireysel olmadığı anlaşılmaktadır (Wilska, 2002, s.196).

3. GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM, HEDONİZM VE GENÇ TÜKETİCİLERİN TÜKETİM EĞİLİMLERİ

3.1. Gösterişçi Tüketim ve Hedonizm

3.1.1. Gösterişçi Tüketim

Gösterişçi tüketim davranışı temel olarak “The Theory of The Leisure Class” Aylak Sınıfı Teorisinde açıklanmaktadır ve Veblen (1899) tarafından geliştirilmiştir. Bu teoride, Birleşik Devletler'deki burjuvazi sınıfının tüketim davranışları açısından, Avrupa'daki aristokrat sınıfı taklit etmektedir ve zenginliklerini ise gösterişçi tüketim davranışlarıyla sergilerler (Veblen, 2005). Bu teoriye göre tüketicilerin tüketim davranışlarında bir sinyal ve bir mesaj vardır. Tüketiciler göstergesi olan ürünleri tüketerek statü, zenginlik ve imaj gibi referans gruplara sinyaller ve mesajlar verir (Chen v.d. 2008).

Veblen, tüketimin gösteriş amacı ile de yapılabildiğini ileri sürmüş, toplum ile ekonomi arasındaki ilişkiyi sınıfsal farklılaşmalara dayandırmıştır. Bu çerçevede Veblen, gösterişçi tüketimin üst sosyal sınıf ve bunlara benzemeye çalışan diğer sınıflar tarafından gösteriş amaçlı olarak yapılan alışverişler olduğunu belirtmiştir (Güleç, 2015, s.63).

Gösterişçi tüketim, paranızı diğer insanların ne kadar zengin olduğunuzu görebileceği şekilde harcamak anlamına da gelir. Kişinin zenginliğine dikkat çekmek veya zengin olduğunu ima etmek için pahalı eşyaların satın alınması ve sergilenmesi. diğer insanları etkilemek ve onlara

ne kadar zengin olduğunuzu göstermek için pek çok şey, özellikle de gerekli olmayan pahalı şeyler satın alma eylemi bunlardan bazılarıdır.

Bir toplumda tüketilen ürünler o toplumsal grubu diğer toplumsal gruptan ayırt ettiği ölçüde toplumsal grubu oluşturan bireylerin aidiyet ve kimlik duygusuna sahip olmalarına imkan vermektedir (Bocock, 2005, s.24). Bir toplumda, farklı sosyal sınıflardaki bireylerin tüketimi daha yüksek seviyelere çıkarmalarının nedenleri, toplumdaki statü bakımından diğerlerinden geri kalmama duygusu ile açıklanabilir. Ayrıca, daha yüksek düzeydeki gruplar kendilerini toplumun diğer gruplarından veya katmanlarından soyutlayabilmektedirler. Ancak ekonomik kıyas ve yarış toplumdaki sınıflar içinde de devam etmektedir. Alt katmanlardaki kıyas ve/veya yarış yalnız kendi aralarında olmayıp, aynı zamanda yüksek statülü sınıfların yaşama tarzına ulaşmak için de devam ettirilir. Kabul edilmiş ya da dayatılan harcama ölçüsüne uyum için çevrenin örtük-gizli baskısı, gösterişçi tüketimi dolaylı olarak tetikleyen veya gerçekleşmesine neden olan faktörlerdir. (Veblen, 2005).

Tüketim toplumlarında, bireyler tükettikleri mal ve hizmetin miktarına bağlı olarak sosyal ve ekonomik statülerini, ortaya koymaktadırlar. Ancak yalnızca belirlenmiş ürünleri tüketmek veya kullanmak yeterli değildir. Çünkü, bireylerin yaşadıkları toplumda bu ürünleri göstermesi de gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, tüketim gösteriş boyutuyla ele alınmaktadır. Böylece, gösterişçi tüketim, bir bireyin toplumdaki maddi gücünü yanında sosyal statüsünü göstermeye hatta diğer bireyleri kıskandırmaya sevk eden tüketim anlayışı olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece *gösterişçi tüketim*, “Kişinin kendi statü ve görünüşünü başkalarına gösterme/iletme güdüsü ile sınırlı ekonomik ve kültürel koşullardaki mal ve hizmetlerin, sembolik ve görünür şekilde satın alınması, sahiplenilmesi ve kullanılması konusunda bilinçli bir davranıştır” olarak açıklanmaktadır. Yirminci yüzyılda değişen tüketim davranış ve kalıplarının gerisindeki sosyo-

ekonomik faktörler (teknolojik ilerlemeler, refah seviyesi ve tüketici talebindeki artış) gösterişçi tüketime neden olmaktadır (Chaudhuri vd., 2011, s.217).

Gösterişe yönelik tüketimde, tüketiciler ürün ve hizmetlerden daha çok marka ve imajları tüketmektedir. Aynı zamanda, satın alma eylemini gerçekleştiren tüketiciler gerek statüsünün yükseldiğinin gerekse hayat tarzını değiştirdiğinin bir göstergesi olarak gösteriş özellikleri ağır basan tüketim eylemlerinde bulunmaktadır (İnanç ve Özdemir, 2018, s.11).

Gösterişçi tüketimi etkileyen olgulardan, gösterilen televizyon dizilerinin abartılı, şaşalı, lüks ve gösterişli bir hayat tarzını olumlu göstermesi, güzellik, cinsiyet ağırlıklı (daha çok dişilik), fiziksel çekicilik, modernlik ve sportmen görünüş gibi içerikler kullanarak tüketim kültürünü ve gösterişçi tüketimi desteklemesi gösterilebilir. (Erdoğan ve Hülür, 2022, s.1136). Ayrıca, teşhir ve zevk odaklı ihtiyaç dışı tüketim aşırı tüketime neden olur; bu durum ise savurganlık yaratır. Gösterişçi tüketim davranışının savurgan tüketim üzerindeki etkisi ve hedonik tüketim davranışının aracılık rolü de önemli hale gelmektedir (Avcı, 2022, s.1163).

Marcoux vd. (1997) Polonyalı genç öğrencilerin gösterişçi tüketim davranışlarını incelemişlerdir. Gösterişçi tüketimin, öğrenciler arasında önemli düzeyde yaygın olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada, özellikle Amerika menşeli markaların tercih edildiği tespit edilmiştir. Araştırmacılar bu çalışmalarında farklı boyutlardan oluşan (beş boyut) gösterişçi tüketim ölçeğini geliştirmişlerdir. Gösterişçi tüketim boyutları ise; Materyalistik hedonizm, diğer insanlardan farklı olmayı veya bir gruba ait olmayı göstermesi, sosyal statü göstergesi, kişiler arası arabuluculuk ve gösteriştir. Heaney v.d. (2005) ise, Malezya'da öğrenciler üzerinde yapılan anket çalışmasında, araştırmaya göre materyalizm, tek ve farklı olmak ile statü alışverişi arasında ilişki olduğu vurgulanmıştır. Roberts (2000) ise, Teksas'ta yapılan bu çalışmada, öğrenciler arasında statü alışverişi eğilimi yüksek

olanların ve materyalist kişilerin takıntılı alışverişi daha fazla görülmüştür. Öte yandan, Roberts v.d. (2004) ailenin materyalist olup olmaması, ailenin bir arada veya bölünmüş olması (ölüm, ayrılma) ve ailenin statü tüketimi eğiliminin olması ile takıntılı alışveriş arasında ilişki olduğu belirlenmiştir. (Roberts vd. 2004, s.61-79)

Şanlıurfa’da yapılan bir çalışmada, genel olarak gösterişçi tüketimin sosyal medyada zaman eğilimi göstermedikleri tespit edilmiştir. Ancak, demografik kategoriler arasında, gösterişçi tüketime katılım konusunda önemli farklılıklar olduğu belirtilmiştir. Yine sosyal medya kullanımı arttıkça bu alanda gösterişçi paylaşımlar yapma eğiliminin de arttığı sonucuna varılmıştır. Sonuç olarak, sosyal medyayı kullananların, gösterişçi tüketim için en temel ve güçlü güdünün taklit ve sırasıyla teşhir etme ve eşsizlik olduğu belirlenmiştir (Bayuk ve Öz, 2018, s.2846).

3.1.2. Hedonizm

Felsefede hedonizm veya hazcılık, insan davranış ve eylemlerinin mutluluk ve haz alma üzerine yapılması veya planlanması gerektiğini ve bunun mutlak anlamda iyi bir durum olduğu kabul edilir. Hedonizm ilk olarak Yunan bilginlerinden Aristippos (M.Ö: 435-355) tarafından ortaya atılmış ve sonra Epikuros tarafından geliştirilmiş felsefi akımdır. Yunanca “Hedone” kökünden gelen hedonizm; “İnsan için en üstün iyilik hazdır” yaklaşımını benimser (Özcan,2007, s.119).

Hedonizm incelendiğinde, hedonizme ait üç farklı yaklaşımdan bahsedilir. Bunlardan birincisi, “bilimsel hedonizm” (*Axiological Hedonism*) olup; içsel bir değer teorisine dayanmaktadır. Bireydeki hazla ilgili tüm eylem ve davranışların içsel olarak hep iyi olduğunu ve hazdan başka hiçbir güdünün ise iyi olmadığını savunur. İkincisi, *psikolojik hedonizm* (*Psychological Hedonism*) olup, psikolojik egoizmin farklı bir versiyonudur. Her bireyin eyleminin amaca yönelik olarak haz alma arzusundan ve özellikle de kişinin kendi zevkenden kaynaklandığını savunur. Üçüncüsü ise, *etik hedonizm*

(*Ethical Hedonism*)’dir; Bir davranış ve eylemin ahlaki doğruluğunun, o eylem veya davranışın oluşturduğu hazlardan kaynaklandığını savunur (Tilley, 2012).

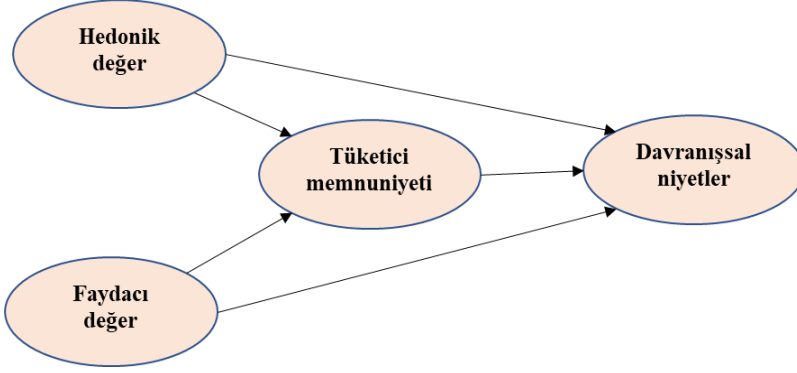
Diğer başka bir yaklaşıma göre, hedonizm (hazcılık) geleneksel ve modern hedonizm olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. *Geleneksel hedonizm* kişide yer alan duyular (tat alma, görme duyma, dokunma, koklama gibi) kanalıyla elde edilen hazdır. Bu türdeki hedonizm, günlük gereksinimler olan yemek, içmek gibi temel ve belirgin haz arayışları olarak açıklanır (Yanıklar, 2006, s.102). Öte yandan *modern hedonizm ise* kişideki duygular vasıtasıyla haz aramayı açıklar. Buradaki esas durum, tüketim sırasında elde edilen hazlardır. Geleneksel hedonizmde duyumlarla elde edilen lüks ve bolluğa ait hazları içerirken, modern hedonizmde ise bunlara eşlik eden duyguları ifade eder (Campbell, 1987). Hazzın fiziksel tatminden farklı tutularak, hayal kurulması ile elde edilebileceği modern hedonizmde yer aldığı savunulur. Bu görüşe göre, haz belirli davranış ve eylemlerle olmayıp, hayal veya düşlerle ve fantezilerle elde edilebilmektedir. Hedonik tatmin yaratmanın ana kaynakları düş kurmak ve fantezi yaratmak, olarak görülmektedir (Odabaşı, 2006, s.113–114). Bu görüşe göre, zorunlu gereksinimleri karşılamanın dışında yapılan tüketimin kişilere haz sağladığı belirtilmektedir (Babacan, 2001;98; Yanıklar, 2006, s.103).

Hedonik tüketim alışkanlıklarında, tüketilen mal ve hizmetlerin, bireylerde bir rahatlama ve bir haz alma, mutlu olma yanında bazen bir macera olayına dönüşebilmektedir. Hayatın esas amacının haz alma olarak benimsendiği hedonizm, tüketim kavramıyla özdeşleştirilmesiyle birlikte, bireylerin tükettikçe haz alma ve mutlu olma, mutluluğu hep tüketimde arayan, bir sonraki mutluluğu yine bir sonraki tüketim ile pekiştiren kitleler açısından “Daha fazla tüketim, daha fazla tatmin” anlayışı hakim duruma gelmektedir (Köksalan, 2021, s.2).

Hedonik amaçlar için tüketilen ürünler, duygu temelli değerlendirmeleri çağrıştıran ve duygu açısından daha zengin olarak kabul edilmiştir. Araştırmacı ve uygulayıcılar, duygusal iletişimin, hedonik davranış için daha olumlu tüketici tepkileri uyandırdığını varsayarak, pazarlanan ürünün doğasına göre farklı iletişim stratejileri önermişlerdir. Hem fonksiyonel hem de hedonik ürünlerin tüketicilerde duygusal tepkiler oluşturduğunu, bir tüketicinin işlevsel bir ürüne maruz kaldığında, fizyolojik ve duygusal tepkiler kişinin kendi bildirdiği tepkilerden ayrı olabilmektedir. Bu da işlevsel ürünler tarafından üretilen bilinçsiz duyguların bilinçli olarak tanınmayabileceğini gösteriyor. Hedonik ürün için, sonuçlar kişinin bildirdiği ve fizyolojik uyarılma arasında önemli bir korelasyon olduğunu göstermiştir. Bu da bilinçsiz uyarılmanın bireyler tarafından bilinçli düzeyde fark edildiğini düşündürür. Hem hedonik hem de faydacı tüketimde uyarılma benzer şekilde ortaya çıktığında bile, bireylerin yalnızca hedonik tüketim için duygusal tepkilerini bilinçli olarak tanımaları daha olasıdır (Bettiga vd., 2020).

Hedonizm ve faydacılık tüketicilerin kişiliğinin ve/veya ürününün sonuçları olarak tasavvur edilir. Aynı kişilik veya özellikler her zaman aynı yönelime yol açar. Hedonizmi ve faydacılığı tüketici, alışveriş deneyiminde ürünler ve her biri için aralarındaki etkileşimin sonucu olarak kavramsallaştırır (Scarpi, 2020, s.7). Hedonizm olarak belirtilen hazcılık karışık ve farklı duyguları yansıtmaktadır. Örneğin iyi bir tat alma ve iyi bir yaşam hedeflenirken, buna karşın da bağımlılık, sorumsuz davranış, yüzeysellik ve dar görüşlü egoizm de bununla yani hedonizmle ilişkilidir (Veenhoven, 2003, s.437-441).

Hedonik ve faydacı değerlerin tüketici memnuniyeti üzerine etkisi sonucunda davranışsal bir sonuç ortaya çıkmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2: Davranışsal Niyetleri Açıklayan Hedonik ve Faydacı Değerler Müşteri Memnuniyetinin Araya Giren Bir Değişken Olarak Hareket Ettiği Yer (Koparal ve Çelik, 2015, s.20)

3.2.1. Hedonizm ve Sosyal Medya

Kişiler arasında yapılan sosyal sohbetlerin içerik paylaşma niyeti üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır. Sosyal medya kullanımının hedonik değeri üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Ayrıca sosyal medyada paylaşım yapma niyetinin de olumlu etkisinin olduğu kabul edilmektedir (Olsson vd., 2019).

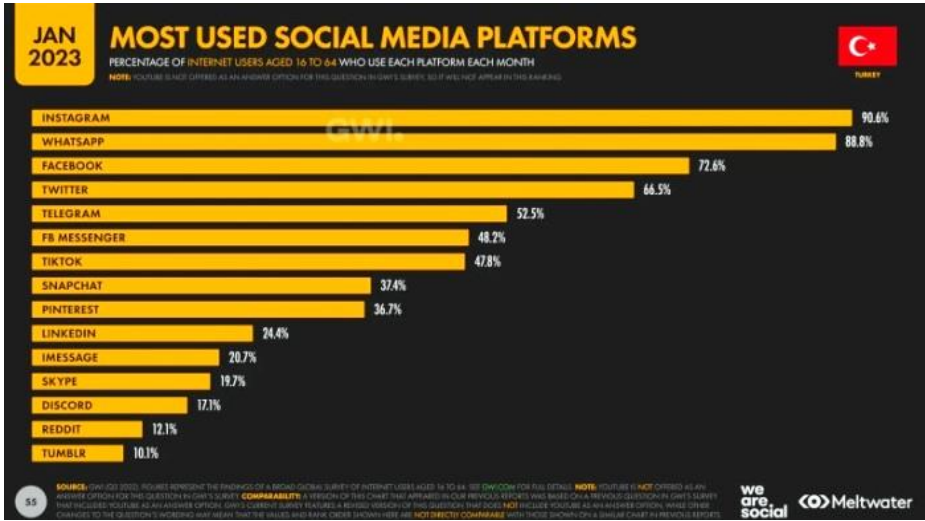
Hedonik tüketimde rol oynayan önemli faktörler, macera ruhu ve memnuniyet, toplumdaki rol, sosyal durum, değerler ve fikirlerdir. Demografik faktörlerden yalnız cinsiyetin hedonik tüketimde anlamlı fark oluşturduğu belirlenmiştir (Karataş, 2011).

Hedonizm günümüzde modern dünyanın en önemli sorunları arasında gösterilmektedir. Hazcılık ve ben merkezilik sosyal medyanın gücü ile birlikte artmıştır. Her türlü teknolojilerinin gelişmesi, kullanımının yaygınlaşması sosyal medya bağımlılığını da arttırmıştır (Kırık, 2018, s.1218).

İletişim, haberleşme, paylaşım, sanal toplantı, yeni arkadaş edinme, eş, dost ve akrabalara ulaşım ve haberleşme, reklam ve ticaret gibi hayatın hemen hemen tüm alanlarında kullanılan bir bilgi teknolojisi olarak

nitelendirilebilmektedir. İnternet tüm bunları yaparken kişiler üzerinde önemli değişikliklere de neden olmaktadır. Buna bağlı olarak, hem dünyada hem de Türkiye'de sosyal medya ve/veya sanal iletişim ve kullanımı hızla artmaktadır. Tüm bunlar, özellikle Z kuşağının sosyal medya ve internete yoğun talep göstermesine neden olmuş sonunda da neredeyse artık teknoloji bağımlısı durumuna gelinmiştir (Kırık, 2018, s.1219).

Şekil 3'te görüldüğü üzere 2023 Haziran ay'ı itibarı ile yapılan bir araştırmada Türkiye'de en çok kullanılan ve favori olan sosyal medya uygulamasının Instagram olduğu görülmüştür (<https://www.clicksus.com/we-are-social-2023-global-ve-turkiye-raporu>, Erişim Tarihi: 23.08.2023).

Şekil 3: Türkiye'de En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları (<https://www.clicksus.com/we-are-social-2023-global-ve-turkiye-raporu>, Erişim Tarihi: 23.08.2023).

Tüketim toplumu ile hedonizm arasındaki ilişkiye bakıldığında, tüketim toplumu hedonizm olgusunu tetiklemiş ve birey açısından haz giderek ön plana çıkmaya başlamıştır. Birey gerçek hayattaki sıkıntı ve sorunlarından kaçış yolu olarak sosyal medyayı kullanarak mutlu olmaya çalışmaktadır. Bu

durum ise mutlak haz alma arayışı olarak açıklanmaktadır (Kırık, 2018, s.1224)

Öte yandan, genç tüketicilerin kendi içeriğini görüntülemesi, iletişim kurması, paylaşması, kullanım kolaylığı, 7/24 sosyal medyaya erişim, genç tüketiciler tarafından sadece bilgi, resim ve video yaymakla kalmayıp, aynı zamanda sosyal ve pazarlama, değerler ve tutumları da etkilenmektedir. Bu tür tüketicilerin yaşam tarzlarının önemli bir parçası olan sosyal medya kullanımı, hedonik ihtiyaçlar, bu nedenle sanal topluluklar hedonizmin yayılmasından ve geliştirilmesinden sorumludur (Nalewajek vd., 2013, s.494).

Günümüzde dijital teknolojiler insanlara çok önemli ve geniş bir iletişim olanağı sunmuştur. Satılan veya satın alınan ve tüketilen mal ve hizmetler bireyleri oluşturan veya özdeşleştiren birer unsur haline gelmiştir. Bireyler artık ürettikleriyle değil de tükettikleri ile gösterişe yönelmiş ve bu şekilde değer kazanmaya başlamışlardır. Bu durumun, bir statü talebi olması yanında, (özellikle alt sınıfların) “aşırı tüketim” isteği ve aynı zamanda bu talebin karşılanmamış olmasını da açıklamaktadır (Baudrillard, 2010, s.72).

3.2.2. Hedonizm ve Cinsiyet

Günümüzde hazcılık ve faydacılıkta, tüketiciler, ürünler ve iletim/dağıtım kanalları, cinsiyet ve yaş gibi demografik değişkenler sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak çok çeşitli tüketici türleri belirli alışveriş yönelimleri olan tüketici segmentlerinde, hedonizm ve faydacılık yaş ve cinsiyetin bir fonksiyonu değildir. Alışveriş, ortamlar ve tüketici eğilimleri her yaşta olabilir ve cinsiyetin ve ürünler arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir (Scarpi, 2020, s.44)

Gelir, insanların tüketim davranışlarını belirleyen önemli faktörlerden biridir. (Kırılmaz, 2014, s.205).

Kadın ve erkek tüketicilerin satınalma davranışları ve duyguları arasındaki farklılıklar daha belirgin olarak aşağıdaki gibi ifade edilmiştir (Kırılmaz, 2014, s. 208-209);

- Alışveriş, kadınlar tarafından erkeklere göre daha çok bir “heyecan” olarak algılanmaktadır.
- Çoğunlukla kadın tüketiciler boş zamanlarını değerlendirme aracı olarak alışveriş yapmayı erkek tüketicilere göre daha fazla tercih etmektedir.
- Kadın tüketiciler alışveriş yaparken erkek tüketicilere göre indirimli ürünlere daha çok bakıyor. Kadın tüketiciler indirimlere erkeklere göre daha duyarlı olduklarını belirtmişlerdir.
- Kadın tüketiciler, erkek tüketicilere göre alışveriş yaparken kendilerini daha özgür hissediyor.
- Kadın tüketiciler, kendileri için özel olan kişilere bir şey satın aldıklarında kendilerini daha iyi hissediyorlar.
- Kadın tüketiciler, erkek tüketicilere göre arkadaşları ve aileleri için alışveriş yapmaktan daha fazla keyif alıyor.
- Kadın tüketiciler alışverişini erkek tüketicilere göre daha sosyal bir ihtiyaç olarak görmektedir.
- Bazı tüketiciler, alışveriş deneyimi sırasında satış görevlileri tarafından rahatsız edilirken, diğerleri tatmin edici bulmaktadır. Kadın tüketiciler, erkek tüketicilere kıyasla satış personelinin ilgisinden daha fazla rahatsız olma eğilimindedir.
- Mağazadan uzak bir yerde yaşamak, kadın tüketicilerde erkek tüketicilere göre alışveriş yapma isteğini daha fazla azaltmaktadır.
- Kadın tüketiciler, satış elemanlarının erkek tüketicilere göre daha fazla satın almak istedikleri ürünler hakkında bilgi vermesini istemektedir.
- Sanal ortamlarda alışveriş giderek yaygınlaşmakla birlikte kadın tüketiciler, satın almak istedikleri ürünü doğrudan göremeyecekleri ve

dokunamayacakları alışveriş biçimlerine erkeklere göre daha az eğilimlidir.

- Erkek tüketicilerle karşılaştırıldığında, kadınların yeni trendlere ayak uydurmak amacıyla alışveriş yapma olasılığı daha yüksektir.

Kadın tüketicilerin alışveriş davranışlarında hedonizm eğitim düzeyi, yaş grubu, gelir durumu, medeni durum ve çalışma durumuna göre farklılık göstermemektedir. Yani kadınlar bu konularda homojen bir grup oluşturmaktadır (Kırgız, 2014, s.209).

3.2.3. Hedonizm ve Gençlik

Gençlik biyolojik, fizyolojik ve psikolojik olarak farklı tanımlara sahiptir. Biyolojik olarak, genellikle 12-25 yaş aralığında, büyüme gelişmenin devam ettiği kişinin yaşam döneminin bir evresidir. Fizyolojik değişmelerin yaşanmaya başlandığı ergen veya buluğ çağına girdiği andan itibaren genç olarak adlandırılmaktadır. Gençliğin içinde bulunduğu biyolojik, fizyolojik ve psikolojik durum nedeniyle, toplumda kendini gösterme, kendisine çocuk muamelesi yapılmaması, karşı cinse ve topluma beğenilme duygusu gibi nedenler de hedonist yaklaşımları tetikleyebilir. Yaş ile tutum ve davranışlar arasında güçlü bir ilişki vardır. Ancak, özellikle tüketicilerin yaş aralıkları tüketim konusunda farklılık göstermektedir. (Kırgız, 2014, s.204).

Küreselleşmenin etkisi ile sınırların ortadan kalktığı dünya pazarında mal ve hizmetlere bugün her ülke vatandaşı aynı koşul ve standartlarla ulaşabilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin, genç, dinamik ve tüketim odaklı nüfusu ile küresel ekonomiye entegre olması, lüks tüketim pazarının büyümesini hızlandırmaktadır. Özellikle kredi kartı kullanımının artış gösterdiği ve taksitlendirme gibi seçeneklerin sunulduğu ekonomilerde lüks marka sahipliğinin yaygınlaştığı fark edilmektedir (Oral, 2014).

Gençlerin benlik, bireysellik ve kimliklerini dışa vurabilmek için kıyafet ve dış görünüşü birer araç olarak kullandıkları ve bu yolda etkili olan

faktörlerden birisinin “beğeni” ve diğerinin de “farklı görünmek arzusu” olduğudur (Sayın, 2017).

Bu açıdan gençlik tanımları toplumlardan toplumlara göre değişiklik arz edebilmekte, her toplumda farklı şekilde tanımlanmaktadır. Biyolojik yaklaşım fizyolojik değişmelere yoğunlaşmakta ve gençlik tanımlamalarına bu açıdan yaklaşmakta iken psikoloji, gencin bilişsel, duyuşsal, cinsel ve kişisel gelişimi üzerinden tanımlamalara ve teorilere başvurmaktadır. Sosyolojik olarak ise gençlik ana akımlar; yapısal işlevselcilik, yapısal çatışmacı ve sembolik etkileşimci kuramlar açısından ele alınmaktadır. Yapısal işlevselci açıdan yapının bir parçası olan gençler, toplumsal yapılarda meydana gelen değişimlerden etkilenmektedir. Genç bir toplum ile uyum sağlayamaz ise çatışma çıkar. Sembolik etkileşimci kurama göre, gençler sosyal ilişkilere girerken hem toplumsal normları hem de kendi dünyalarını göz önüne almaktadır. Genç, kendi anlam dünyasını yaratırken, toplumsal ve kültürel kodları kendi dünyasında yeniden yorumlamakta ve toplumun bireyi haline dönüşmektedir (Baran, 2013, s.14).

Gençler sürekli mutluluk ve haz peşindedir ve bu haz ve mutluluğu nerede bulacakları konusunda kararsızdır (Yapıcı, 2018, s.90). Genç kuşak, kendisinin özel olduğunu düşünür. Genç bireylerde önemli günler kutlanmaktadır, böylece bu kişiler kendilerini özel ve önemli olarak hissetmektedir (Bayramoğlu, 2018, s.17). Bu durum, gençlerin tüketimle ilgili tutum ve davranışlarını etkileyeceği için gösterişçi tüketim konusundaki algıyı etkileyecek bir yapıda olduğu çıkarımını mümkün kılmaktadır. Para ile ilişki bakımından kuşakların araştırılması, gençlerin parayı harcamak için kazanılan bir şey olarak gördüğünü ortaya koymaktadır (Kuyucu, 2017, s.845).

İnanç ve Özdemir (2018) Konya ilinde devlet ve vakıf üniversitelerinde eğitim gören gençlerin tüketim anlayışlarını Veblen’in gösteriş tüketimi kavramı altında inceledikleri çalışmalarında, gençlerden üst gelir grubunda olanların, aile yanında olmayanların ve aylık geliri 1200-1500 TL olanların,

diğerlerine göre gösteriş tüketimine daha eğilimli oldukları görülmüştür (İnanç ve Özdemir, 2018, s.6).

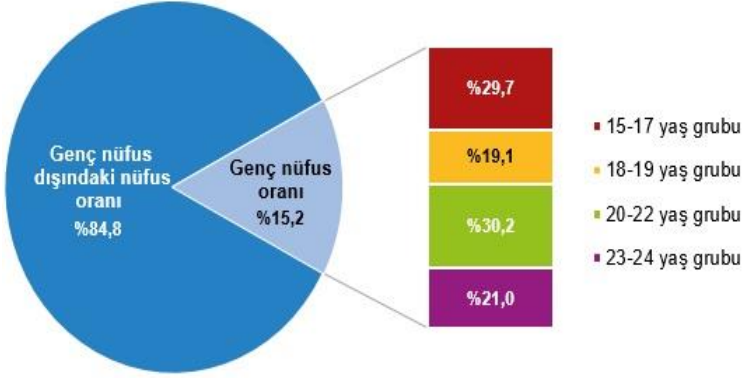
Genç Güney Afrikalılar arasında yapılan bir çalışmada, yaşam tarzı sergileyen statü-tüketim arasında bir ilişki olduğu ve genç Güney Afrikalıların popüler markaları satın aldıklarını göstermiştir. Gençlerin akranları arasında onlara statü vermenin, gelir dağılımı ve gösterişçi tüketim nedeniyle çalışma arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, gelir dağılımının grubun görünür mallara harcama yapma güdüleriyle bir ilişkisi tespit edilmemiştir (Dubihlela and Dubihlela, 2017, s.128).

Çakmak ve Çakır (2012) genç tüketicilerin alışverişe bakışlarında gittikçe önemli bir yer alan hedonik tüketimin nedenlerini 12-18 yaş aralığında gençler üzerinde inceleyen çalışmalarında, tüketicilerin çoğunlukla giyim, gıda ve elektronik eşya alışverişlerinde hedonik tüketim davranışı sergilediklerini, geliri yüksek olan bireyler ile hedonik tüketim arasında bir fark olduğunu ve hedonik alışverişte kızlar (kadınlar) ve erkeklerin benzer eğilime sahip olmadıkları, kızların (kadınların) hedonik alışveriş eğilimlerinin erkeklerden fazla olduğunu ifade etmişlerdir (Çakır ve Çakmak, 2012, s.171-189).

Tüketicilerin hedonik tüketim alışkanlığı kazanmasında etkili olabilecek faktörler; *Maceracı Alışveriş, Rahatlamak için Alışveriş, Sosyal Amaçlı Alışveriş, Fikir Edinmek, Son Modayı Takip Etmek için Alışveriş, Başkalarını Mutlu Etmek için Alışveriş* olarak ifade edilmiştir (Şengün ve Karahan, 2013, s.21-24). Dolayısıyla bakıldığında tüm bu faktörlerin esasında gençleri hedonik tüketime motive eden ve onların satınalma davranışlarını yönlendiren unsurlar olduğu görülmektedir.

TÜİK'in (Türkiye İstatistik Kurumu) İstatistiklerle Gençlik 2022 raporunda, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre 2022 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin toplam nüfusu 85 milyon 279 bin 553 kişi iken 15-24 yaş grubundaki genç nüfus 12 milyon 949 bin 817 kişi olduğu,

Genç nüfusun, toplam nüfusun %15,2'sini oluşturduğu ve genç nüfusun %51,2'sini erkek nüfus, %48,8'ini ise kadın nüfus oluşturduğu belirtilmektedir (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2022-49670>, 30.08.2023).

Şekil 4: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi,2022

(<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2022-49670>, 30.08.2023).

Dolayısıyla 15-24 yaş aralığındaki 13 milyon genç nüfusuyla neredeyse tek başına bir ülke kadar genç nüfus potansiyeline sahip olan Türkiye’de bu genç nüfusun aynı zamanda önemli bir pazar segmentini oluşturduğu söylenebilir.

Yine TÜİK’in İstatistiklerle Gençlik 2022 raporunda İnternet kullanan gençlerin oranının ise %96,9 olduğu ifade edilmektedir. Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması sonuçlarına göre 16-24 yaş grubundaki genç nüfusun İnternet kullanım oranı, 2021 yılında %97,1 iken 2022 yılında %96,9 oldu. İnternet kullanım oranı, genç erkeklerde 2021 yılında %98,4 iken 2022 yılında %97,6, genç kadınlarda ise 2021 yılında %95,6 iken 2022 yılında %96,1 oldu. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2022-49670>, 30.08.2023).

Tüm bu veriler doğrultusunda 13 milyon genç nüfustan %96'sının internet kullanan ve internet erişim olan bir kesim olduğu, gençlerin zamanının önemli bir kısmını internette ve özellikle sosyal medya platformlarında geçirdiği görülmektedir. Nitekim We Are Social Platformu Ocak 2023 Türkiye Raporuna göre Türkiye'de Günlük ortalama internet kullanımının 16-64 yaş aralığında 7 saat 24 dakika gibi yüksek bir süre ile Türkiye'nin internette geçirilen süre bakımından dünya ülkeleri sıralamasında üst sıralarda olduğu tespit edilmiştir (<https://omgiletisim.com/we-are-social-dijital-2023-global-ve-turkiye-raporu-yayinlandi/>, 30.08.2023).

4. SONUÇ

İnsanoğlu doğduğu andan itibaren, yaşamını devam ettirebilmesi için, bazı mal ve hizmetleri kullanmak ve/veya tüketmek zorundadır. Bu nedenle tüketim kavramı insanda biyolojik ve sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır. Tüketim, insanın yaşamını devam ettirmesi ve yeteneklerinin geliştirilmesinde de önemli rol oynar. Toplumda ticari ve iktisadi sistemin işleyebilmesi için oldukça önemlidir. Gelişen ve değişen toplum yapısı ile teknolojik gelişmeler, (internet, sosyal medya, televizyon v.b.) toplum veya bireyde zorunlu tüketim dışında, yeni tüketim davranışlarının da oluşmasına neden olmuştur. Bu durum bireylerin ve toplumların birbiri ile olan ilişkisini, kişilerin toplum içindeki statüsü ve/veya kişilik oluşturma, kendini kabul ettirme, gösteriş, haz alma, mutlu olma gibi çok karmaşık ve farklı güdü ve davranışların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü ortaya çıkan bu olgu ve/veya akım, toplumda incelenmesi gereken önemli sosyal konulardan birisi olmuştur.

Bu çalışmada, genel olarak tüketim kavramı, faydacı, gösteriş ve haz alıcı (hedonizm) satın alma veya tüketim konuları literatür kapsamında irdelenmiştir. Ayrıca gösteriş ve haz alıcı tüketime etki eden faktörler ve özellikle gençlik ve sosyal medya ilişkisine değinilmiştir.

Dünyada, tüketim toplumunun oluşmasında ve şekillenmesinde sanayileşme ile birlikte ekonomik gelişmeler gibi birçok faktör etkili

olmuştur. Ancak, insanların tüketim yönelimlerinin farklılık gösterdiği bilinen bir gerçektir. Bireylerin tüketim yönelimlerindeki bu farklılık geçmişten günümüze hep var olmakla birlikte, özellikle gösterişçi tüketim anlayışı ve hedonik (hazcı) yönlü tüketim, son yıllarda teknolojinin gelişimiyle, internet ve sosyal medyanın müthiş etkisi ile çok daha yaygınlaşmış ve farklı bir ivme kazanmıştır. Birbirinin tam aksi gibi görünen iki farklı yaklaşımın hem gösterişçi tüketimi hem de hedonic (hazcı) tüketimi tetiklediği söylenebilir. Bu iki farklı yaklaşımdan biri başkalarına benzeme isteği, diğeri ise başkalarından farklı olduğunu gösterme arzusudur ve bu her iki boyutun da özellikle genç tüketicileri gösterişçi ve hazcı tüketime daha çok yönelttiği görülmektedir.

Bununla birlikte insanların tüketim yönelimlerinin farklılık göstermesinde ekonomik durum, sosyal medya, kişinin sosyal statüsü, eğitim durumu, yaş, cinsiyet, sosyal çevre ve baskısı gibi çok farklı etkenler rol oynamaktadır. Bu faktörlerin etkisi, sosyal çevre, yaşanılan coğrafya ve geleneklerde farklılık gösterebilmektedir.

Tüketimde, bireylerin bazıları sembolik ve duygusal bazıları ise işlevsel fayda arar. Ancak, gelişen iletişim teknolojileri özellikle internet, televizyon ve internete bağlı çok farklı sosyal ağlar, bireylerin tüketim alışkanlıkları ve davranışları üzerine önemli etki etmiştir. Bu nedenle, artan bir şekilde insanlar gittikçe daha yüksek düzeyde göstermelik şekilde tüketime başvurmaya başlamışlardır. Bunlara bağlı olarak, “gösterişçi tüketim davranışı” ortaya çıkmıştır. Gösterişçi tüketim, genel anlamda, insanların ekonomik durumları ve yaşam tarzlarını, sosyal statüleri ve kimliklerini etkileşimde buldukları çevredeki insanlara göstermek veya ima ederek yaptıkları eylemlerdir. Gösterişçi tüketim olumsuz bir kavram olarak bilinse de, bireylerin hangi süreçlerle gösteriş gibi “yanlış” olan bir davranış durumuna yöneldikleri üzerine görüşler de ortaya çıkmıştır.

Hedonizm, felsefi olarak, hazcılık, insan davranış ve eylemlerinin mutluluk ve haz ve mutlu olma üzerine planlanması gerektiğini ve bunun mutlak anlamda iyi olarak bir durum olduğunu kabul eden bir öğretilerdir. Ancak, günümüzde, gerçek ihtiyaç ve tüketimin dışına çıkılarak, sosyal medyanın da etkisi ile, gereksiz ve pahalı tüketime yönelmek, bireylerin haz alma ve mutluluğu bu mecralarda aramasına neden olmakta ve bireyler bu şekilde tatmin duygusunu yaşamaktadırlar. Tüketim toplumu ile hedonizm arasındaki ilişkide ise, tüketim toplumu hedonizm olgusunu tetiklemiş haz birey açısından giderek ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu nedenledir ki bazı görüşlere göre hedonizm günümüz dünyasında toplumların en büyük sorunu olarak değerlendirilmektedir.

Hedonik tüketimde rol oynayan önemli faktörler arasında yer alan sosyal medya, özellikle reklam ve diğer bilgilendirmelerinde tüketiciye, satılan nesnelere kullanarak toplum içinde sınıf atlayacağı, kişi yaşamının iyi ve olumlu yönde değişeceği, farklı ve önemli bir gruba mensup olacağı veya başkalarından farklı olacağı türden iletiler ve bilgiler sunmakta, bu ise doğal olarak tüketiciyi, tüketicinin tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Bunun dışında, yaş grupları içinde gençler orta veya yaşlı gruplara göre, cinsiyet bakımından kadınlar, bekar olanlar ise evli olanlara göre nispi olarak daha fazla hedonik davranış ve eylemler göstermektedir. Zevk ve haz anlayışının günümüz gençlerinde artan eğilimde olduğu, özellikle “anı yaşamak”, “tüketiyorum öyleyse varım”, “konforlu ve rahat yaşam” gibi postmodern tüketim bilincinin gençler arasında giderek yaygınlaştığı ve baskın hale geldiği belirtilebilir.

Sonuç olarak, insanoğlu yaşadığı sürece yaşadığı toplumda gerekli olan mal ve hizmetleri almak ve tüketmek zorundadır. Ancak, bireylerin kendi ekonomik olanaklarını zorlayarak, gereksinim duydukları ürün ve hizmetleri edinmenin de ötesinde, gösteriş ve hedonik eylem ve davranışlarını aşırı derecede göstermelerinin önüne geçilmesi ve bu konuda daha erken yaşlarda

bir bilinç oluşturulabilmesi için okul öncesi eğitimden başlayarak bu kapsamda bir eğitim, özellikle ailenin ve kamunun önemli görevleri olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Açıklan, S., Mine Yaşar, M., (2017). *Hedonik ve Faydacı Tüketim Bağlamında Tüketici Davranışlarının İncelenmesi: Gençlerin Hedonik Tüketim Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 10 Sayı: 48, s. 570-585.
- Babacan, M., (2001). “*Hedonik Tüketim Ve Özel Günler Alışverişlerine Yansımaları*”. 6. Ulusal Pazarlama Kongresi, Erzurum, 28 Haziran–1 Temmuz, s.97–106.
- Baudrillard, J., 2010. *Tüketim Toplumu*. (Çeviri: F. Keskin, H. Deliceçaylı). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bayar, A., (2012). *Facebooktaki “Mış Gibi” Yaşam Biçimlerinin Yayınlanan Fotoğraflar Üzerinden Çözümlemesi*. E. Dağtaş (Ed.). Küreselleşme, Medya, Toplum (s. 319- 348). Ankara: Bir Gün Kitap Yayınları.
- Bayramoğlu, G., (2018). *X Ve Y Kuşağının Liderlik Davranışı Açısından Karşılaştırılması*. Ege Akademik Bakış, Cilt 18 · Sayı 1, 15-30. Doi: 10.21121/eab.2018132202
- Bayuk, M.N., Öz, A., (2018). “*Sosyal Medya Ortamında Gösterişçi Tüketimin Sergilenmesi*”. Journal of Social And Humanities Sciences Research, Vol. 5, Issue 27, 2846-2861
- Bettiga, D., Bianchi, A.M., Lamberti, L., Noci, G., (2020). *Consumers Emotional Responses to Functional and Hedonic Products: A Neuroscience Research*. Front Psychol. 11: 559779. doi: [10.3389/fpsyg.2020.559779](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.559779)
- Bocock, R., (2005). *Tüketim*, Çev. İrem Kutluk. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Campbell, C., (1987). *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*, Oxford: Blackwell
- Chaudhuri, H.R., Mazumdar, S., A. Ghoshal, A., (2011). *Conspicuous consumption orientation: Conceptualisation, scale development and validation*. Journal of Consumer Behaviour, J. Consumer Behav. 10: 216–224
- Chen, E.Y.I., Yeh, N.C., Wang, C. P., (2008). *Conspicuous consumption: A preliminary report of scale development and validation*. Advances in Consumer Research, 35, 686–687.
- Çakmak, A.Ç., Çakır, M., (2012). *12-18 Yaş Arası Gençlerin Hedonik Tüketim Davranışlarının İncelenmesi: Kocaeli Şehir Merkezinde Bir Araştırma*.

- Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi (ISSN: 2147-0626), Vol. 1, No. 4, December 2012, s.171-189.
- Douglas, M., Isherwood, B., (1999). *Tüketimin Antropolojisi Kitap Eleştirisi: Tüketimin Antropolojisi* (çev. Erden Atilla Aytekin), Dost Kitabevi: Ankara. Isbn: 975-7501-60-31.
- Dubihlela, J., Dubihlela, D., (2017). *Young South African Consumers' Conspicuous Consumption Patterns and their Status-Brand-Shopping Behaviour.* J Soc Sci, 53(3): 128-136 DOI: 10.31901/24566756.2017/53.03.03
- Erdoğan, E., Hülür, A. B., (2022). *Televizyon Dizilerinde Gösterişçi Tüketim Anlatısında Kadın.* Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 8(56):1135-1150
- Güleç, C., (2015). *Thorstein Veblen ve Gösterişçi Tüketim Kavramı.* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 38(4):62-82.
- Heaney, J.G., Goldsmith, R.E., Jusoh, W.J.W., (2005). “*Status Consumption Among Malaysian Consumers: Exploring Its Relationships with Materialism and Attention-to-Social-Comparison-Information*”, Journal of International Consumer Marketing, 17(4), 83-98.
- Ilgaz M., (2018). *Kuşaklar Arası Hedonik Tüketim Davranışlarının Demografik Özelliklere Göre Farklılıkları: Kastamonu İli Merkez İlçesi Üzerine Bir Araştırma,* TJM, (2018),3(1):1-17 doi: <http://dx.doi.org/10.30685/tujom.v3i1.25>
- İnanç, A. S., Özdemir, N., (2018). *Gençlerin Gösteriş Tüketimi Eğilimleri Üzerine Bir Alan Araştırması: Konya Örneği,* İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi, ISSN 2636-753X / Cilt No 1, Sayı No 2, ss. 6-19, Eylül 2018.
- Karataş, E., (2011). *Hedonic Consumption: Confirmation of the Scale and Analyzing the Effects of Demographic Factors and an Application in Izmir by Using LISREL.* Master's Thesis, Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences Department of Business Administration Business Administration Program.
- Kırgız, A., (2014). *Hedonism, A Consumer Disease Of The Modern Age: Gender And Hedonic Shopping In Turkey* Global Media Journal: TR Edition 4 (8),
- Köksalan, N., (2021). *Tüketimin yeni kodları: Haz ve mutluluk.* <https://haberajandanet.com/Article/tuketimin-yeni-kodlari-haz-ve-mutluluk> 21.05.2023

- Koparal, C., Çalı, N., (2015). *Hedonic Consumption Characteristics Related To Products And Services Where Fashion Involvement Plays An Important Role, A Field Study From Eskisehir, Turkey*. International Journal of Social Sciences Vol. Iv, No. 1. 14-39. Doi: 10.20472/Ss2015.4.1.002
- Kuyucu, M., (2017). *Y Kuşağı Ve Teknoloji: Y Kuşağının İletişim Teknolojilerini Kullanım Alışkanlıkları*. Gümüşhane Üni. İletişim Fakültesi Elektronik dergisi, Cilt: 5 Sayı: 2, 845 – 872. Doi.Org/10.19145/E-Gifder.285714
- Leibenstein, H., (1950). Bandwagon, Snob, and Veblen Effects in the Theory of Consumers' Demand. The Quarterly Journal of Economics, 64, 183-207. <http://dx.doi.org/10.2307/1882692>
- Nalewajek, M., Maçık, R., Marketingu, K., (2013). *The Impact Of Virtual Communities On Enhancing Hedonistic Consumer Attitudes*. 10(59), 494-505
- Odabaşı, Y., (2006). *Tüketim Kültürü*. Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Odabaşı, Y., (1999). *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*, Sistem, Yayıncılık, Birinci Basım, İstanbul.
- Olsson, V., Lindblom; J., Benda, T., (2019). *Hedonic value of social media sharing A quantitative study of how intentions to share affects hedonic value*. Linnaeus University, Sweden.
- Oral, S.G., (2014). *Lüks Tüketim Algısı Ve Lüks Tüketim Odaklı Tüketici Davranışları Üzerine Bir Araştırma*. T.C. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul
- Özcan, B., (2007). *Hedonizm Ve Kimlik Temeline Dayalı Postmodern Tüketim Yaklaşımı*. Istanbul Journal of Sociological Studies, (35), 119-130.
- Roberts, A.J., (2000). "Consuming in a Consumer Culture: College Students, Materialism, Status Consumption, and Compulsive Buying", Marketing Management Journal, (Fall/Winter), 76-91.
- Roberts, A.J., Gwin, C.F., Martinez, C.R., (2004). "The Influence of Family Structure on Consumer Behaviour: A Re-Inquiry and Extension of Rindfleisch Et al.1997 in Mexico". Journal of Marketing Theory and Practice, (Winter), 61-79.
- Sayın, F.J., (2017). *Tüketim Kültüründe Tüketici Bireyselliği: Gençlerin Giyim Kuşam Tercihleri Üzerine Bir İnceleme*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Ve Tanıtım, Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara. S. 221
- Scarpi, D., (2020). *Hedonism, Utilitarianism, and Consumer Behavior*

- Exploring the Consequences of Customer Orientation*. Springer Nature, Switzerland, S. 192 ISBN:978-3-030-43875-3, ISBN:978-3-030-43876-0 (eBook) <https://doi.org/10.1007/978-3-030-43876-0>
- Şengün, H.İ., Karahan, M., (2013). *Hedonik (Hazcı) Tüketim Alışkanlıkları Ve Tüketicileri Bu Tür Alışkanlıklara Motive Eden Nedenler*, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi C:2 S:4 Yaz 2013 (13-26).
- Tilley, J., (2012). “*Hedonism, Encyclopedia of Applied Ethics*”, 2nd edition., Editor: Ruth Chadwick, San Diego: Academic Press.
- Veblen, T., (1989). *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*. London: Penguin Books.
- Veblen, T., (2005). *Aylak sınıfın teorisi* (Z. Gültekin ve C. Atay, Çev.). İstanbul: Babil Yayınları.
- Veenhoven, R., (2003). “Hedonism and Happiness”, *Journal of Happiness Studies*, 4(4), ss. 437-457.
- Wilska, T.A., (2002). *Me - A Consumer Consumption, Identities and Lifestyles in Today's Finland*. 196 *Acta Sociologica*, Vol. 45, No. 3: 195-210
- Yanıklar, C., (2006). *Tüketimin Sosyolojisi*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Yapıcı, A., (2018). *Küreselleşen Dünyada Gençlik ve Gençlerde Dinî Hayat, Peygamberimiz ve Gençlik*, Ed: Elif Erdem ve Hale Şahin, 3. Bsk., Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- <https://www.clicksus.com/we-are-social-2023-global-ve-turkiye-raporu>, (Erişim Tarihi: 23.08.2023)
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2022-49670>, (Erişim Tarihi: 30.08.2023)
- <https://omgiletisim.com/we-are-social-dijital-2023-global-ve-turkiye-raporu-yayinlandi/>, (Erişim Tarihi: 30.08.2023)

BÖLÜM 7

ADINI FİZİK COĞRAFYA UNSURLARINDAN ALAN KÖY YELEŞME ADLARININ COĞRAFİ ANALİZİ: HALİLİYE İLÇESİ (ŞANLIURFA) ÖRNEĞİ

Uzm. Serhat BADILLI¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8420959>

¹ Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. E-Mail: serhatbadillii@gmail.com-
ORCID: 0000-0003-0085-5220

GİRİŞ

Mümbit topraklara ve yaşanılabilir iklime sahip Şanlıurfa'da yerleşme tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Keza tarihin sıfır noktası sayılan Göbeklitepe höyüğünde yapılan çalışmalar kanıt niteliğindedir. Yerleşik düzene geçiş sayılan neolitik çağdan itibaren yerleşmeler şehrin farklı alanlarında vuku bulmuştur. Bu hareketlenme ve faaliyetler kurulan yerleşmelerin adlarına etkiyle başlayıp hayatın birçok noktasında doğa ile insanı etkileşim içerisine koymuştur. Peki, insanlar yerleşmelere ad verirken ne gibi faktörlerden etkilenmiştir? Soy, şahıs, jeomorfoloji, jeoloji, klimatoloji vb. kökenli yerleşme adlarının belirlenmesinde coğrafi ortam ve doğal şartlar ne ölçüde etkili olmuştur? Daha sonrasında köy yerleşmelerinde mesken ve nüfusun artmasıyla yeni köylerin ortaya çıkmış ve yeni adlar konulmuştur. Bu adların verilmesinde coğrafi araştırma ilkeleri doğrultusunda coğrafi ortamın yerleşme adlarına etkisini araştırmak amaçlanmış ve araştırma alanında bulunan köy yerleşmelerinin toponomik analizi yapılmıştır.

İnsanlara içinde yaşadıkları coğrafi ortam, isimlerin verilmesinde en önemli ilham kaynağıdır. Bu isimler kullananların dil ve ağız özelliklerine bağlı olarak değişik şekillerde söylenmiş, zaman içerisinde bir kısmı değişmiş ya da tümüyle ortadan kalkmış ve yerlerine yenileri gelmiş olabilir (Tunçel, 2000, s. 26).

Mekan isimleri; isimlendirilen yerin doğal, kültürel, sosyo-kültürel etkisi ile meydana çıkmış ve insanda sürekli bir merak uyandırmıştır. Yapılan çalışmaların önemli inceleme konularından biri olagelmıştır. Mekanı ayırt etmede kullanılan en önemli şey, isimlerdir. İsim; bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim anlamındadır. İsimlendirme veya adlandırma, çağırma veya anmak için bir canlıya, bir yere, bir şeye ad vermek, ad koymak, ad takmaktır. “İsmi kaybeden cisim, özünü de kaybeder.” diyerek toponiminin önemini vurgulayan Platon toponimi ilmine önem veren ilk şahsiyettir (Yavuz ve Şenel 2013). İsimlerin bu nedenle bir edebi vesika veya tarihî kaynak niteliği vardır.

Ülkelerdeki yer adlarından başta fiziki ve beşeri özellikler; dil, sosyal yapı, yerleşme, tarih, etnik yapı vb. birçok bilgi elde edilebilir (Alagöz, 1984, s. 12). Bu bilgileri vermesi nedeniyle yer adları; Coğrafya, Tarih, Folklor, Dil

Bilimleri olmak üzere birçok bilim alanında araştırma konusu olmaktadır (Güzel ve Özcanlı, 2016)

Özellikle yer adları; yaşadığımız yerin sembolleri, duyuşsal ve algısal karşılıklarıdır. Dolayısıyla yer adlarının varlığı bulunduğumuz veya daha önce hiç görmediğimiz ortamları anlamlandırır, görünür kılar, doğayla anlaşmamızı sağlar. Yer adlarına; yaşadığımız ortam ile bütünleşmemizi sağlayan ve ortamın ayırt etme niteliğini ortaya koyan değerli bilgi gözüyle bakmak gerekmektedir. Sosyal bilimler içinde önceden genel olarak yapılan çalışmalar son yıllarda özellikle bilim alanlarının alt dallarına ve daha da spesifik konulara yönelik araştırmalara dönüşmeye başlamıştır. Bilim literatürüne her geçen gün farklı yerlerden farklı alanlardan örnekler yeni katkıları sağlanmaktadır. Sosyal yapının çalışılmamış, araştırılmamış konularını bilimsel perspektiften ortaya koymak sosyal işleyişte kültürün etkisine farklı bakış açılarını ve kültürün sosyal faaliyetteki etkisini anlamada ve buna bağlı çözüm önerileri sunmada etkili olacaktır (Azaryahu, 2011, s. 29).

İnsanlar yerleşik yaşama geçtiklerinden beri ortak kültür ve uygarlık unsurlarını oluşturmaktadırlar. Bu ortak kültürün en önemli unsurlarından biri de kullandıkları dildir. Bu çalışma kapsamında temel olan hipotezde yer adları oluşumunda belirleyici olan unsurun coğrafi şartlar ve insanların doğayla etkileşim içinde olmalarıdır (Özcanlı M. 2018). Bu çalışmanın temel amacı da coğrafyanın hangi bakımdan yer adlarını etkilediği ve yerleşmenin adı ile coğrafi ortam arasındaki ilişkiyi, belirleyip ortaya koymaktır. Çünkü Aksan'ında belirttiği gibi yer adları belirlenirken her şeyden önce çevreden yararlandıkları görülmektedir (Aksan D. , 1974,s 51-55).

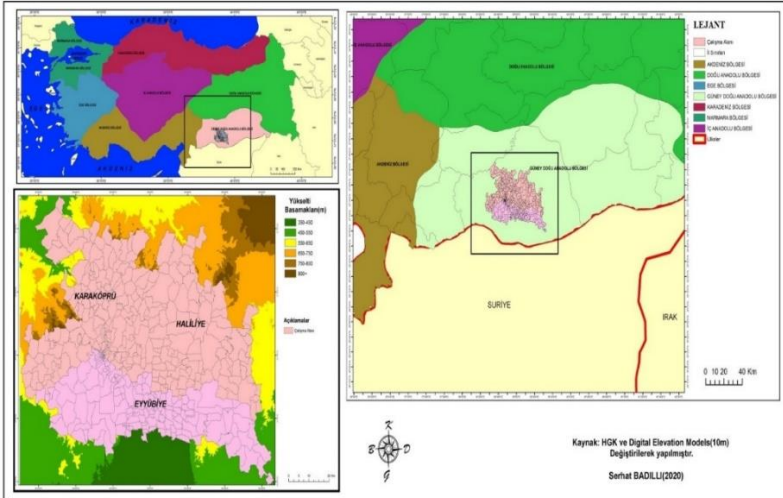
Yer adları belirlenirken sadece coğrafi adlar değil farklı alanlardan adlarında kullandığı görülmektedir. Bu konuda Tunçel şu sözleri söylemektedir: “İnsanlar yaşadıkları mekânları adlandırırken bazı özelliklerden etkilendikleri dikkat çeker. Bu etkilenme doğal çevrenin bir niteliğinden olabileceği gibi sosyal bir sebepten de kaynaklanabilir. Bunun yanı sıra insanlar buldukları, yaşadıkları mekândaki yer adlarını zaman içerisinde değişikliklere de uğratmışlardır. Bu değiştirme doğal ve kendiliğinden olduğu için genellikle eskiye ait birtakım izleri de bünyesinde barındırır. Yer adları bu özelliği sayesinde de bulunduğu mekânın tarih ve coğrafyası ile ilgili önemli ipuçları durumundadırlar. Her yer adının bir anlamı bulunmaktadır. Bu bir

bakıma gizli olan nitelikler ve özellikler, etimoloji çalışmaları ile yeniden belirlenebilmektedir (Tunçel H., 2000,s 23-24).

1.1.Araştırma Alanının Yeri ve Sınırları

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Orta Fırat Bölümü'nün önemli şehirlerinden biri olan Şanlıurfa, kuzey-güney uzanışlı Harran grabeninin kuzeyindeki Balıklıgöl doğal su kaynakları başında kurulmuştur. Harran Ovası ile Eosen-Miyosen dönemlerde oluşan Çaykuyu Platosu'nun geçiş kuşağında (zonunda) tatlı su, korunma imkânları ve geniş bir ekonomik faaliyet sahasının varlığına bağlı olarak kurulan şehir günümüzde kuzeye doğru hızla büyümektedir (Özcanlı, & Güzel, 2015). Şehir bulunduğu bölgenin sahip olduğu zenginlikleri yanında kuruluş yeri olarak da yerleşmeye ve gelişmeye uygun bir topografyaya sahiptir (Özcanlı ve diğ. 2021).

Haliliye ilçesi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat Bölümü'nde Şanlıurfa ilinin idari sınırları içerisinde bulunmaktadır. Şanlıurfa ilinin kuzeyinde Adıyaman, batısında Gaziantep, doğusunda Mardin, kuzeydoğusunda Diyarbakır ili, Güneyinde ise Türkiye-Suriye devlet sınırı bulunmaktadır (Harita1).

Harita 1:Haliliye ilçesinin Lokasyon Haritası

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Orta Fırat bölümünde bulunan Şanlıurfa ili kuzeydoğuda Diyarbakır, doğuda Mardin, batıda Gaziantep, kuzeybatıda Adıyaman ve güneyinde ise Türkiye-Suriye siyasi sınırı bulunmaktadır. Şanlıurfa merkez ilçesinin kuzeyinde Hilvan, kuzeybatıda Bozova, kuzeydoğuda Siverek, güneyde Harran ve Akçakale, doğudan Viranşehir, batıdan Suruç ilçeleri bulunmaktadır. Kasım 2012'de TBMM'de kabul edilen 6360 sayılı kanun ile Şanlıurfa il merkezinin üçe bölünmesi sonucu kurulan 3 ilçeden birisi Haliliye'dir (T.C. Şanlıurfa Valiliği, 2020). Haliliye ilçesinin 2020 yılına ait nüfusu 385.881'dir. Bu nüfus içerisinde 191.893 kadın, 193.988 erkeklerden oluşmaktadır. Nüfusu yüzdelik olarak ifade edersek %49,73 kadın, %50,27 erkektir (TÜİK, 2020). Haliliye ilçesinde mahalle sayısı 170'dir. Haliliye ilçesinin merkez mahalle sayısı 32, kırsal mahalle sayısı ise 138'dir.

1.2. Araştırmada Kullanılan Metot ve Yöntemler

Araştırma alanında coğrafyanın dağılışı, nedensellik ve karşılaştırma ilkeleri uygulanmıştır. Araştırma alanı hakkındaki bilgiler çeşitli kurumlardan elde edilen sayısal ve basılı verilerden elde edilmiştir. Haritaların altlığını oluşturan haritalar, Harita Genel Komutanlığı'ndan elde edilen 1/100.000 ölçekli topografya haritalarında yer adları olarak sınırlandırılmıştır. Bu haritaların farklı tarihli olanları temin edilerek karşılaştırma yapılmış ve elde edilen adlar sınıflandırılmıştır. Ayrıca Harita Genel Komutanlığı'ndan elde edilen paftalar birçok haritanın altlığını oluşturmuştur.

Haliliye ilçesinde jeolojik, jeomorfolojik, hidrografik, klimatolojik vb. fiziki coğrafi özelliklerinin ve nüfus, sanayi, tarım, hayvancılık gibi beşeri coğrafya özelliklerinin anlatıldığı bölümlerde kitaplardan, ansiklopediden, makalelerden, resmi kurumlardan alınan verilerden ve zaman zaman yapılan köy gezi programlarından elde edilen verilerden hazırlanmıştır.

Toponomik analiz kısmında ise ilk etapta Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı'ndan köy muhtarlarının iletişim numaraları, köylerin listesi alınmış ve köy statüsünde olan yerler ayrıştırılmıştır. Harran Üniversitesi Coğrafya Bölümü arşivinde bulunan köy monografya çalışmaları incelenmiş daha sonrasında toponomi alanında yapılmış lisans tezleri incelenmiştir. İlk araştırmalar yapıldıktan sonra araştırmanın yol haritası ortaya çıkmıştır. Daha sonrasında yine bu alanda

çalışılmış yer adları ile ilgili olan bazı yüksek lisans tezleri incelenmiştir. Osmanlı tahrir ve mufassal defterleri, Halep Vilayet Salnamelerinden, makalelerden bulunan köylerin tüm eski adları nahiyeleri ile birlikte yazılarak zamanın nahiyeye, sancak ve kaza haritaları ile günümüz köyleri Index Anatolicus 'tan karşılaştırılıp not alınmıştır. TDK'nın Türkçe-Kürtçe sözlükleri ve Nişanyan sözlükten bunların anlamı yazılıp köy muhtarları telefon ile aranıp köylerin neden bu şekilde adlandırıldığı ve daha ayrıntı arz eden konular detaylı bir şekilde görüşülmüştür. Bazı köylerde yerleşmenin adını aldığı fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafya unsurları arazi çalışması yapılarak yerinde incelenmiş ve fotoğrafları çekilerek teyit edilmiştir.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Coğrafi kavram olarak şehir, geçmişten günümüze kırsal ekonomik faaliyetler dışındaki ekonomik faaliyetlerin merkezileşmesiyle oluşan, toplumsal, kültürel, ekonomik, politik ve idari mekanizmaların bir bütün içinde harmanlanmış halidir. Tüm bu yapıların yaşantıya dönüşerek gereksinimlerin giderildiği yerleşik alanın kapladığı fiziki ortamdır (Yılmaz ve Özcanlı, 2021).

Yer adlarının incelenmesi, gerek yerleşmenin tarihi gelişimi, gerekse coğrafi çevrenin geçmişteki durumu hakkında bilgi edinilebilen kaynak olması bakımından oldukça önemlidir (Göney S., 1975, s 274-275). Şüphesiz ki bu önemli tarih, coğrafya, folklor ve diğer bazı disiplinlerin yardımcıları olarak bilim sistematüğinde yer almasıyla da kendisini göstermiştir (Karaboran H., 1984, s 97-111). Yerel adlar kültürel coğrafyanın görünürdeki en önemli özelliklerden birisidir. Yerleşme adları haritada bulunan bir yer hakkında bazen ipuçları verebilir. Yer adları bir haritanın verimli bir şekilde okunmasını sağlar (Tümertekin E, Özgüç N., 2004, s 150-152).

Yer adları ile ilgilenen oldukça fazla bilim alanı vardır. Coğrafyacılar ile birlikte, tarih, sosyoloji, halk bilimi, kültür tarihi, etnografya, dilbilim mensupları, askeri uzmanlar ile siyaset ve jeopolitik uzmanı gibi bilim mensupları da bu konuya yakın ilgi duymaktadır. Fakat coğrafi olayların geliştiğı, etkilediğı ve etkilendiğı yerin adlandırılması kesinlikle en çok coğrafyacıları ilgilendirmektedir. Coğrafyacılar 1941'de yapılan 1. Coğrafya Kongresi'nde coğrafi kavramların iyi seçilmesi ve avarızın adlandırması üzerinde önemle durmuşlardır. Meseleye coğrafi kavramları ve yer adlarını

korumaktan çok vatan savunmasına eşdeğer bir önem verme hassasiyetini göstermişlerdir. Bu yaklaşım bugünde pek çok coğrafyacı tarafından titizlikle sürdürülmektedir.

2. ŞANLIURFA İLİ HALİLİYE İLÇESİ YERLEŞME ADLARI

Şanlıurfa ili Haliliye ilçesinde bulunan köy yerleşmelerinin toponimik analizi yapılmıştır. 2012 yılında Şanlıurfa ilinin büyükşehir statüsüne ulaşması ile şehir merkezi üçe bölünmüş Karaköprü, Haliliye ve Eyyübiye ilçeleri oluşturulmuş ve tüm köyler mahalle diye adlandırılmıştır. Bu sebeple nüfus, ulaşım, ekonomik faaliyetler vb. sebeplerden ötürü bazı yerleşmeler araştırma sınırlarına dâhil edilmemektedir.

2.1. Haliliye İlçesi Şehir Adı

Haliliye ilçesinde merkez konumunda olan Haliliye ilçesi 12 Kasım 2012'de TBMM'de kabul edilen 6360 sayılı kanun ile ilçe olmuştur. İlçede toplam 170 mahalle bulunmakta olup 138 Adedi köy, 32 Adedi ise şehrsel mahalle statüsündedir. Haliliye adı ise Halil-ur Rahman, Halil İbrahim Sofrası, bereketi ve Hz. İbrahim Peygamberin makamının bulunması Şanlıurfa'da yaşamış olması, Halil isminin çok yaygın kullanılmış olmasından bu adın verildiği tahmin edilmektedir (Harita 11).

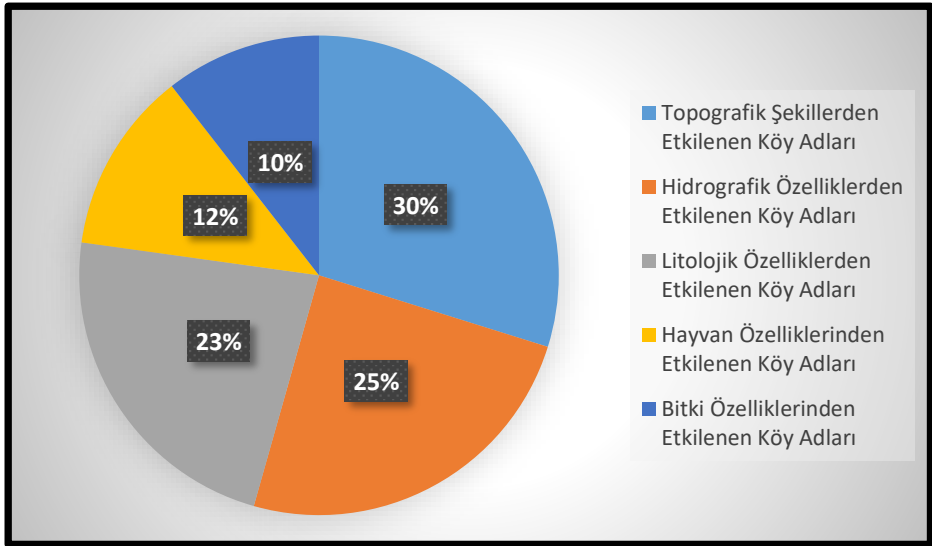
3. ŞANLIURFA İLİ HALİLİYE İLÇESİNDE BULUNAN KÖY YERLEŞME ADLARININ COĞRAFİK ANALİZİ

Haliliye ilçesinde 32 adet şehrsel mahalle, 138 adet köy yerleşmesi olmak üzere toplamda 170 mahalle bulunmaktadır (Harita 11). Araştırma alanında bulunan 138 köy yerleşmesinin yeni adları coğrafi sınıflandırmaya tabi tutulmuş olup eski adları da anlamı ile birlikte belirtilmiştir. Fiziki, Beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerine göre gruplandırılmış olan köyler tablo ve grafik olarak belirtilmiştir (Tablo 8),(Tablo 9).

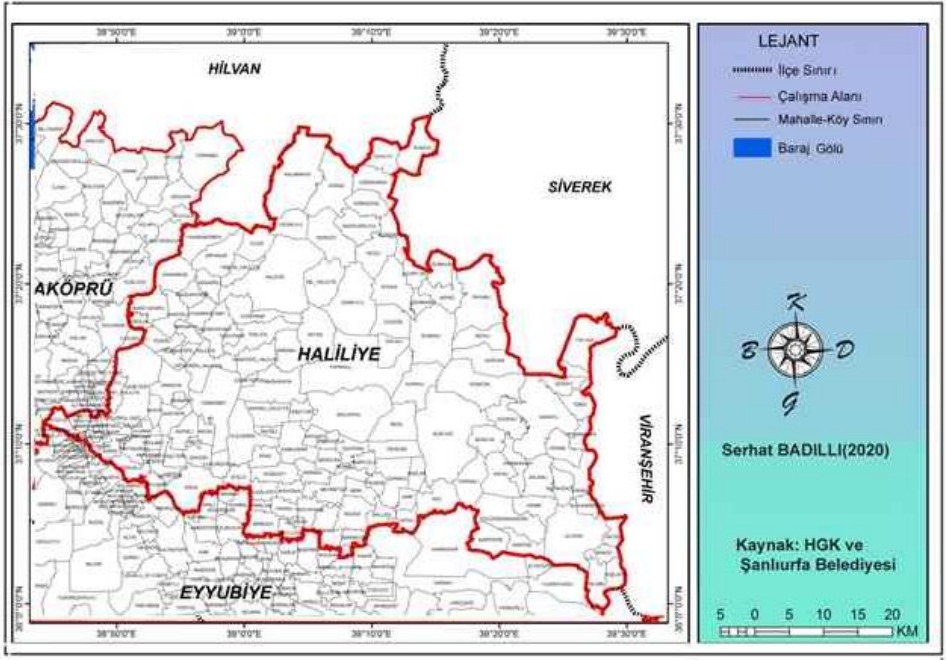
Araştırma alanı içerisinde bulunan 132 adet köy yerleşmesinden 57 adedinin adı fiziki coğrafya, 81 adedinin adı beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerinden etkilenmiştir. (Grafik 4).

Tablo 1: Araştırma Alanında Bulunan Köy Adlarının Rakamsal Dağılımı

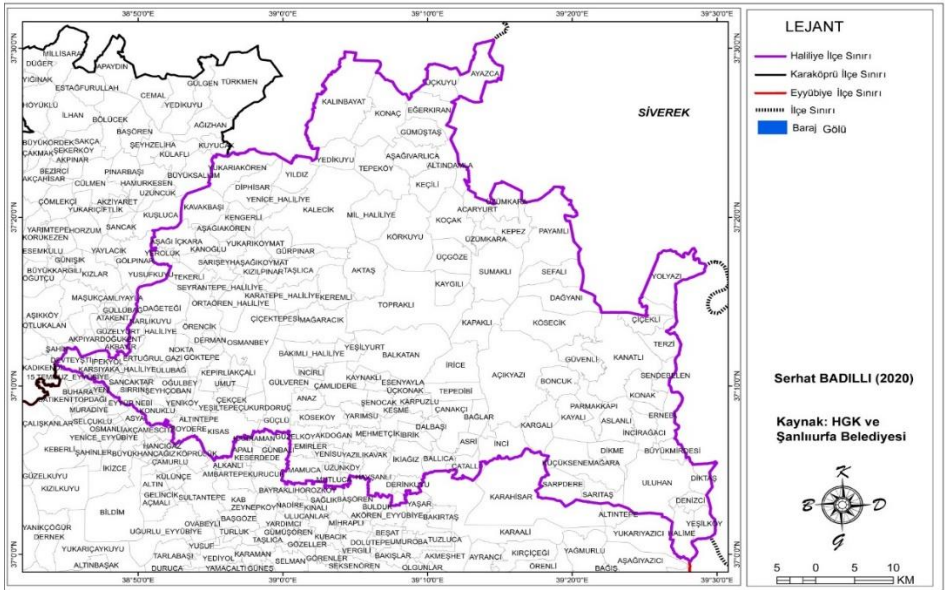
Şanlıurfa İli Merkez İlçeleri Köy Yerleşme Adlarının Dağılımı	Yerleşme Sayısı	Oranı (%)
Beşeri ve Ekonomik Coğrafyadan Etkilenen Köy Yerleşme Adları	81	58,70%
Fiziki Coğrafyadan Etkilenen Köy Yerleşme Adları	57	41,30%
Toplam	138	100

Grafik 1: Araştırma Alanında Bulunan Köy Adlarının Oransal Dağılımı**Tablo 2:** Yerleşme Adlarının Kategorik Dağılımı

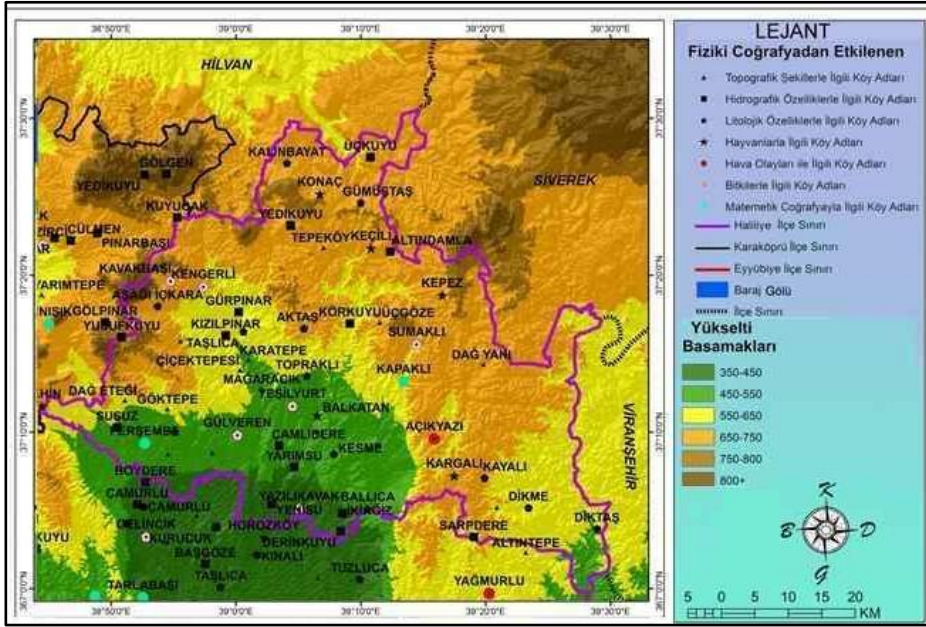
Fiziki Coğrafya	Topografik Şekillerden Etkilenen Köy Adları	17
	Hidrografik Özelliklerden Etkilenen Köy Adları	14
	Litolojik Özelliklerden Etkilenen Köy Adları	12
	Hayvan Özelliklerinden Etkilenen Köy Adları	6
	Bitki Özelliklerinden Etkilenen Köy Adları	6
	Fiziki Toplam	57

Harita 2: Haliliye İlçesinin Köylerin Dağılım Haritası

Harita 3: Haliliye İlçesinin Yerleşme Haritası

Harita 5: Haliliye İlçesinin Fiziki Coğrafya Özelliklerinden Etkilenen Köy Yerleşmeleri

3.1.1. Topoğrafyadan Etkilenen Köy Adları

Jeomorfoloji, eski Yunancadaki geo: yer, morphe: şekil, logos: bilim sözcüklerinin bileşimiyle elde edilen bir terim olup, “yer şekli bilimi” anlamına gelmektedir (Özçağlar A., 2006, s:95, s. 29). Daha geniş bir ifade ile Jeomorfoloji, karalar üzerinde ve denizlerin altında, litosferin yüzeyinde görülen şekilleri inceleyen, oluşum ve evrimlerini açıklayan, bunları sınıflandıran, coğrafik yayılış ve gruplanmalarını nedenleriyle birlikte araştıran bilim dalıdır (Eriş S., 2001, s. 5).

Hem köy yerleşim yerleri hemde açısından insanın doğayla doğrudan ilişkisini belirtmesi açısından fiziki coğrafya unsurları oldukça önemlidir. Topoğrafya araştırma alanındaki 17 (% 30) köyün adını etkilemiştir. (Tablo 11).

Tablo 3: Topoğrafyadan Adını Alan Köy Yerleşmeleri

S.No	Yeni Adı	Eski Adı	
1	Altıntepe	Altıntepe	
2	Çiçektepesi	Şahbo	
3	Çukurdoruç	Babadamı	
4	Dağeteği	Germuş	
5	Dağyanı	Hemedihan	
6	Dolutepe		
7	Esenyayla		Esenyayla
8	Göktepe	Köktepe	
9	Karatepe		Sanemmağar
10	Küçüksenemağara		
11	Mağaracık		
12	Seyrantepe	Karatepe	
13	Tepedibi	Sarımiye	
14	Tepeköy	Kabak	
15	Üçgöze	Mahsumiye	
16	Yeşiltepe		
17	Yeroluk		

1.Altıntepe (Haliliye): Köyün adı değişmemiştir (Genel Hizmetler Şube Müdürlüğü, 1999, s.2). Daha önce Yeniköy Köyü'ne bağlı yerleşme iken köy statüsüne ulaştıktan sonra idari yönetim ayrılmış ve köyde bulunan tepenin adı yeni ad olarak belirlenmiştir(Fotoğraf 1).

2.Çiçektepesi (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Şahbo'dur(Kapaklı K., 1927,s. 226). Şahbo'nun Şaban adından türetildiği tahmin edilmektedir. Köy 2011 yılına kadar Mağaracık Köyü'ne bağlı yerleşme iken idari yönetim ayrılmış ve yeniadını köyde bulunan, bahar mevsiminde kırmızı çiçeklerin kapladığı tepeden almıştır.

3.Çukurdoruç (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Babadamı'dır (Genel Hizmetler Şube Müdürlüğü, 1999, s. 14). Köye Babadamı denmesinin

sebebi ise köyün İhsan BARLAS adlı kişinin babasını mülkü olmasındandır. Köyde 8000 dönüm tarlası bulunan kişi daha sonra köyü satmış ve köyün adı Çukurdoruç olarak değişmiştir. Çukurdoruç denmesinin sebebi ise köyde bulunan çukur alanlar arpa ve buğday ambarı olarak kullanılmasındandır. Doruç kelimesinin ise bazı yerleşmelerin başında bulunan ‘dürc’ kelimesi olduğu düşünülp kutu sandık anlamına gelmektedir. Örneğin Döğerdurcu, Ağadürcü Köyleri (Baydil E., 2007, s. 681), (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 1:Çukurdoruç Köyü'nün Batısı

4.Dağeteği (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Ermenice köprü anlamına gelen Gamurç kelimesin zamanla değişime uğramış hali olan Germuş 'tur (Nişanyan, Nişanyan Map, 2020), (Fotoğraf 4-5).

1523 yılındaki ilk kayıтта, şehirde ikamet edenlerden 11.500 akçe 'ispençe-i eremine' alındığı belirtilmektedir. Hatırlanacağı üzere icmal defterlerinde köylerin hâsılları detaylandırılmaktadır. Bu yüzden kır kesiminde meskûn 2 köydeki (Cavsak ve Germüc) gayrı Müslimlerin toplamı 165 hane ve 40 mürerred olmalarına bakılırsa 5.125 akçe ispenç resmi ödedikleri

anlaşılmaktadır (Turan A. N., 2012, s. 100). Belirtildiği gibi köyde Ermenilerin yaşaması ve halen köyde bir kilise olması ismin bu doğrultuda verildiğini kanıtlamaktadır. Köyün yeni adı ise köyün kurulduğu kuzey kısmında tepelerin bulunması ve köyün bu tepelerin dibinde kurulmasından ötürüdür.

Fotoğraf 2:Germuş Köyü'nde Bulunan Kilise

5.Dağyanı (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Hamedihan'dır (Kapaklı K., 1927, s. 172). Hamedihan (Muhammedihan) yani Müslümanlara ait han demektir. 100 yıl öncesine kadar yörede ermeni halkın yaşamasından dolayı Müslümanların sahip olduğu ve işlettiği bu hana Muhammedi Han denilmiştir. Dağyanı denilmesinin sebebi ise Tek Tek Platosuna yakın bulunmasındandır (Şulul K, Şeker M, Sabuncu Ö., 2016, s.132).

6.Dolutepe (Eyyübiye): Köyün bilinen eski adı Resmel Halule 'dir (Kapaklı K., 1927, s.178). Köyün eski adının anlamı da Arapça "Dolu Tepe" demektir. Köyün adı Türkçeye uyarlanıp doğru bir şekilde değiştirilmiştir.

7.Esenyayla (Haliliye): Esenyayla köyü 09.07.2009 tarihli İl Genel Meclis Kararıyla Yayla ve Kurtuluş mezralarının birleştirilmesiyle oluşmuş olan bir köydür. Köyün Esenyayla diye adlandırılmasının sebebi ise yüksekte bulunan yayla diye adlandırılan köy ve kurtuluş köyünün idari yönden birbirine bağlanmasıdır.

8.Göktepe (Haliliye): Köyün eski adı Köktepe 'dir (Kapaklı K., 1927, s.165). Halk arasında bilinen adı ise Gireyda ve Gireişk 'tır. Köyde yaşayan Kürtler köyde bulunan tepeden dolayı buraya Kürtçe kuru tepe anlamına gelen "Gireişk" Araplar ise köyde Arap aşiretleri arasında gerçekleşen kavgadan ve birçok kişi ölmesinden dolayı yörede Arapça doğramak manasına gelen "Gireyda" demektedirler. Yeni adı ise Kürtçe adının Türkçeye çevrilip verilmiş halidir. (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6:Göktepe Köyü'ne Adını Veren Tepenin Batı Cehesinden Görünümü

9.Karatepe (Haliliye): Köyün adı değişmemiştir. Köy adını köyde bulunan kara bir tepeden almaktadır (Kapaklı K., 1927, s. 171).

10.Küçükxenemağara (Haliliye): Köyün bilinen eski adı put mağarası anlamına gelen Sanemmağar'dır. Köyün bu şekilde adlandırılmasının sebebi ise köyde erken Bizans Dönemine ait görkemli manastır ve kilise vardır (Nişanyan, İndex Anaticus, tarih yok).

11.Mağaracık (Haliliye): Köyün eski adı da mağaracıktır (Kapaklı K., 1927, s. 172). Köyde bulunan küçük mağaralardan dolayı bu adı almıştır (Ekinci A., 2018, s. 44).

12.Seyrantepe (Haliliye): Köyün adı değişmemiştir. Köy adını genel itibariyle tepelik olmasından almıştır. Diğer köylerdeki gibi köyde bulunan bir tepeden değil de genel olarak tepelik bir görünüme sahip olması ad vermede etkili olmuştur.

13.Tepedibi (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Boz Sarımiye 'dir (Kapaklı K., 1927, s.170). Köy adını köyün ortasında bulunan tepeden almıştır. Köyün eski adı ise Osmanlıca kesen, kesici alet anlamına gelmektedir. Yeni adı ise köyde bulunan tepeden esinlenilerek verilmiştir(Fotoğraf 9).

Fotoğraf 4: Tepedibi Köyü'nün Genel Görünümü Ve Köye Adını Veren Tepe

14.Teppeköy (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Kabak'lıdır (Kapaklı K.,1927, s. 174). Kabaklı denmesinin sebebi ise köyde çok kabağın ekim alanının fazla olmasındandır. Yeni adı ise köyde bulunan tepeden etkilenilerek verilmiştir.

15.Üçgöze (Haliliye): Köyün eski adı Mahsumiye'dir (Genel Hizmetler Şube Müdürlüğü, 1999, s. 24). Köyde çok dürüst, ahlaklı, adil bir Şeyhin bulunmasından köy Mahsum adındaki Şeyhin adıyla anılmıştır. Üçgöze denilmesinin sebebi ise üç göze benzetilen üç adet tepenin bulunmasındandır.

16.Yeşiltepe (Haliliye): Köyün adı değişmemiştir. Köy adını günümüzde kepçe ve dozer ile düzleştirilmiş ve üzerine mesken yapılmış olan yeşil bir höyükten almaktadır(Fotoğraf 10-11).

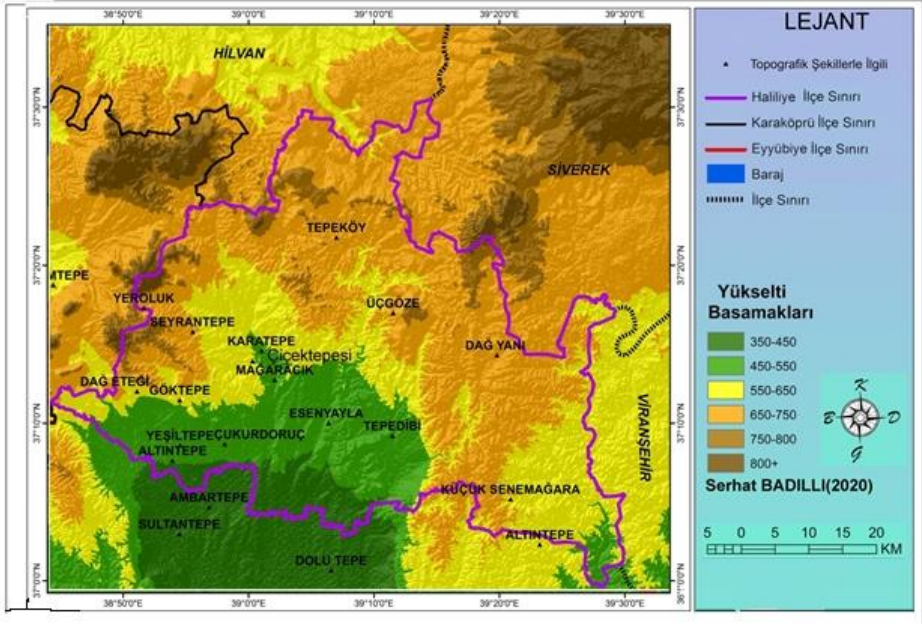
Fotoğraf 5: Yeşiltepe Köyü'nün Güneyinden Görünümü

Fotoğraf 6: Köye adını veren tepenin bulunduğu alan

17.Yeroluk (Haliliye): Köyün eski adı Hac Ali Fevkani 'dir (Kapaklı K.,1927, s. 173). Arapça "fevkani ve fogani" yukarıda, yüksekte demek olup

Adıyaman'dan buraya göç eden ailenin önderi olan kişi Hacı Ali adlı kişinin adıyla anılmış ve aynı şahıs adıyla başka bir yerleşme olduğu içinde Yukarı Hacı Ali denilmiştir. Köyün yeni adı ise köy arazilerin bir kısmında olukların bulunmasından bu şekilde adlandırılmıştır.

Harita 6:Topoğrafyadan Etkilenen Köy Yerleşmeleri

3.1.2.Hidroğrafyadan Etkilenen Köy Yerleşme Adları

Mezopotamya'da Neolitik dönemden beri yerleşik yaşamın ve üretimin olmasının en önemli etkenlerinden biri su kaynaklarıdır (Elmastaş ve diğ. 2019). Su kaynakları insan yaşamında çok önemli olduğundan insanlar çevrelerindeki ve etkileşimde buldukları bütün su kaynaklarına ad vermiştir.

Haliliye ilçe sınırları içinde yapılan hidrojeolojik çalışmalara göre yetersiz olmakla birlikte yeraltısuyuna sahiptir. Bu yeraltısuları, içenin kuzeyinde yer alan yüksek alanlardan ve yüzey akışından sızan sularla beslenmektedir. DSİ tarafından yapılan çalışmalar sonucunda Harran Ovası'nın kuzey, doğu ve batı kesimlerinden ovaya yönelen başlıca 2 akifer tespit edilmiştir. Bunlardan üst akiferdeki su miktarının daha fazla, alt akiferdeki su miktarının ise daha az olduğu tespit edilmiştir. Kampüs alanı ve çevresinde,

Gaziantep formasyonu üyesi çatlaklı kalker tabakalarının yaygın olması ve bunların geçirgenliği nedeniyle yağışlarla birlikte yer altına sızan sular zamanla derinlere inebilmektedir. Sahayı oluşturan tabakaların güneye eğimli dalım göstermesi nedeniyle, kuzeydeki yüksek alanlardan itibaren yer altına sızan sular Harran Ovası'na doğru akış göstermektedir (Aytaç ve diğ. 2016).

Özellikle son yıllarda iklim değişikliğine karşı daha kırılgan olan iklim bölgelerinde, yeraltı sularının doğru yönetilmesi büyük önem taşımaktadır. İklim değişikliğinin öngörülebilir olumsuz etkileriyle mücadele yöntemlerinin ve uyum politikalarının geliştirilmesi için yeraltı suyu ve yüzysuları önemtaşımaktadır (Yetmen ve diğ. 2020).

Hidrografik yer adları fiziki çevre etkileri bakımından 14 adet köy yerleşmesiyle morfolojik yer adlarından sonra gelmektedir. Hidrografik özelliklerden etkilenen köy yerleşmeleri %25'lik bir orana sahiptir. Hidrografik unsurlar insanların yaşamlarını sürdürmeleri için çok önemli bir yere sahiptir. Karasal iklim özellikleri gösteren, sıcaklık ortalamasının ve buharlaşma oranının çok yüksek olduğu araştırma alanımızda su kaynakları çok önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayı en küçük bir su kaynağı da önemsenmiş ve buna ad verilmiştir. Bunun yanı sıra eski dönemlerden kalma kuyu açma ve yağmur suyundan faydalanma faaliyetleri de bu yönlü adların çok olmasında etkilidir. Burada şunu söylemek gerekir: Kuyuların çok olması ve insanların en küçük bir su kaynağını değerlendirebilmesi yine bu kalker yapının kuyu açmaya ve suyu uzun süre saklamaya elverişli olmasındandır. Bu yüzden Bir (Kuyu), Birik (Küçük Kuyu), Çal (Kuyu) gibi adlar alanımızda yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu adlandırma sadece kuyu adı olmayıp yerleşme adı veya başka yer adları olarak da kullanılagelmiştir.

Haliliye ilçesi içerisinde bulunan 14 (%25) adet köy adını köyde var olan veyahut daha önce var olmuş olan hidrografik kaynaklardan almaktadır. Kimi köylerde ise su kaynaklarının olmayışı yaşanan köye ad vermede etkili olmuştur. Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise hidrografyadan etkilenen köy adları diğer sınıflandırmalara konu olabileceken hidrografya kategorisinde incelenmiştir. Bunun sebebi ise köye verilen adın köy yerleşmesinin kurulmasına ne derece etki edip etmediğidir. Örneğin Yusufkuyu köyü şahıslardan adını alan köy yerleşmeleri kategorisinde değil de hidrografik unsurlardan adını alan köy yerleşmeleri kategorisinde incelenmiştir. Hidrografyadan etkilenen köy yerleşme adları aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 4: Hidrografyadan Etkilenen Köy Adları

S.No	Yeni Adı	Eski Adı
1	Altındamla	Şikeft
2	Çamlıdere	Mecrihan
3	Derinkuyu	Zınce
4	Gürpınar	Edene Culap
5	İkiağız	İkiağız
6	Güzelkuyu	Güzelkuyu
7	Kızılpınar	Hisgöçeri
8	Körkuyu	Körkuyu
9	Sarpdere	Meri
10	Susuz	Ebutine
11	Üçkuyu	Üçkuyu
12	Yarımsu	ŞıhAttap
13	Yenisu	İlgiran
14	Yedikuyu	Kabahaydar Yedikuyusu

1.Altındamla (Haliliye): Köyün eski adı Kürtçe mağara anlamına gelen Şikeft ve Yağmurek 'tur (Kapaklı K.,1927,s. 222). Köy halk tarafından Şikeft olarak bilinmekte olup numarataj kayıtlarına başka Yağmurek adında bir köy daha bulunup adının Altındamla olarak değiştirilmesi tavsiyesi üzerine bu ad verilmiştir. Şikeft adı ise köyde şuan kullanılmayıp harap durumda olan mağaralardan etkilenilerek verilmiştir. Köy halkı hayvancılık faaliyetlerinin yoğun yapıldığı zamanlardan önce mesken olarak kullandıkları mağarayı hayvanlar çoğalınca hayvanları bu mağaralarda beslemeye başlamışlardır. 1993 yılında ise nüfusun artmasına ve köye hizmetin artması istemiyle Keçili Köyü'nün alt yerleşimi olmaktan çıkmıştır. Altındamla denilmesinin sebebi ise Mağaranın içinden su akması ve mağaraların adının Altındamla olmasıdır.

2.Boydere (Haliliye): Köyün eski adı Arapça yabancı, garip anlamına gelen Fiye'n'dir (Kapaklı K.,1927,s. 165). Köyde farklı aşiretten, farklı mezhepten ve farklı ırktan insanlar yaşadığı için bu şekilde adlandırılmıştır.

Yeni adı ise köyün içerisinde geçen dereden etkilenilip verilmiştir(Fotoğraf 12).

3.Çamlıdere (Haliliye): Köyün eski adı Arapça çamurlu toprak anlamına gelen Mecirhan'dır (Kapaklı K.,1927,s. 172). Köyde doğu batı yönlü akış gösteren derenin taşmasından ve sürekli çamur olmasından bu şekilde adlandırılmıştır. Yeni adını ise keza aynı şekilde derenin kenarında yaşlı çam ağaçlarından ve yine bu dereden almıştır(Fotoğraf 13).

Fotoğraf 7: Çamlıdere Köyü'nden Bir Görünüm

4.Derinkuyu (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Zınce 'dir (Kapaklı K., 1927, s. 171). Zınce'nın manası bilinmemektedir. Köyün adı 1925 yılında ise Nezirli olarak geçmektedir (Nişanyan, Index Anatolicus, tarih yok). Nezir'in şahıs adı olduğu tahmin edilmektedir. Köy 1992 yılına kadar İkiağz Köyü'nün alt yerleşimi iken nüfusun artması, hizmetin gelmemesi ve köy halkının farklı aşiretlere mensup olmasıyla idari yönetimi ayırma gereği duyulmuştur. Köy halkı tarafından köyde bulunan ve civar köylerdeki kuyulara nazaran daha derin ve suyu tatlı olan bir kuyudan esinlenerek Derinkuyu adı verilmiştir.

5.Gürpınar (Haliliye): Köyün eski adı adana Edene Cülap'tır (Kapaklı K., 1927,s. 228-174). Tarihi geçmişinin 13.500 yıl geriye uzandığı

söylenmekte olup Evliya Çelebi ise bunu daha da geriye götürerek, Hz. Âdem'in cennetten kovulduğunda, buralarda tarımla uğraştığını anlatmaktadır. Urfa merkeze bağlı yeşil ve sulak Edene Köyünü Hz. Âdem'in cennetten aldığı ilhamla kurduğu ve adını da 'Adın' cennetine izafeten Edene diye isimlendirdiği rivayet edilir. İbrahim'in Nazargahı Urfa. Yeni adını ise köy içerisinde geçen Cülap dersinden almaktadır (Kurtoğlu M. , 2011, s. 35).

6.İkiağız (Haliliye): Köyün bilinen eski adı İkiağızlı'dır (Turan A.N., 2012, s 296). Köyde bulunan iki kuyunun aynı artezyen kaynak veya halk tabiriyle aynı damar üstüne açılmış olmasıyla bu şekilde adlandırılmıştır. Yeni adı ise bu doğrultuda belirlenmiştir. Köy halkı ise lehçeden kaynaklandığı düşünülen Çağız adını kullanmaktadır.

7.Kızılpinar (Haliliye): Köyün adı değişmemiştir. Köy adını toprağın renginden ve Cülap Deresinden almıştır (Kapaklı K.,1927,s 173).

8.Körkuyu (Haliliye): Köyün adı değişmemiştir (Kapaklı K., 1927,s 174). Köyde defalarca kuyu kazılmış olması ve su çıkmamasıyla köy halkı bu olaydan esinlenerek köyü bu şekilde adlandırmışlardır.

9.Sarpdere (Haliliye): Köyün halk arasında bilinen eski Meri'dir. Meri bir şahıs olup bu köyde yaşamıştır. 1997'de Uluhan'dan ayrılmış olup köyün bazı sarp yerlerinde küçük dereler olduğundan bu adı almıştır.

10.Susuz (Haliliye): Köyün adı değişmemiştir (Genel Hizmetler Şube Müdürlüğü, 1999, s. 4).Yaşanılan su probleminden dolayı bu şekilde adlandırılmış ve daha sonrasında adı değişmemiştir.

11.Üçkuyu (Haliliye): Köyün adı değişmemiş olup adını el yordamıyla açılmış olan kuyulardan almıştır (Kapaklı K., 1927, s. 209). Hayvanların veyahut çocukların düşmemesi için kapatılmıştır. Köyde bu şekilde açılmış olan kuyuların sayısı tam olarak bilinmemektedir.

12.Yarımsu (Haliliye): Köyün bilinen eski adı köyde türbesi bulunan ve köyde yaşamış olan Şeyh Hattap 'ın adıdır (Kapaklı K.,1927,s.171), (Fotoğraf 15). Yarımsu Köyü'nde olduğu gibi buldukları köye adını veren, Mezar-ı Şeyh Nalınca, Ashab-ı Güzinden, Mezar-ı Şih Hayyır, Mezar-ı Şeyh

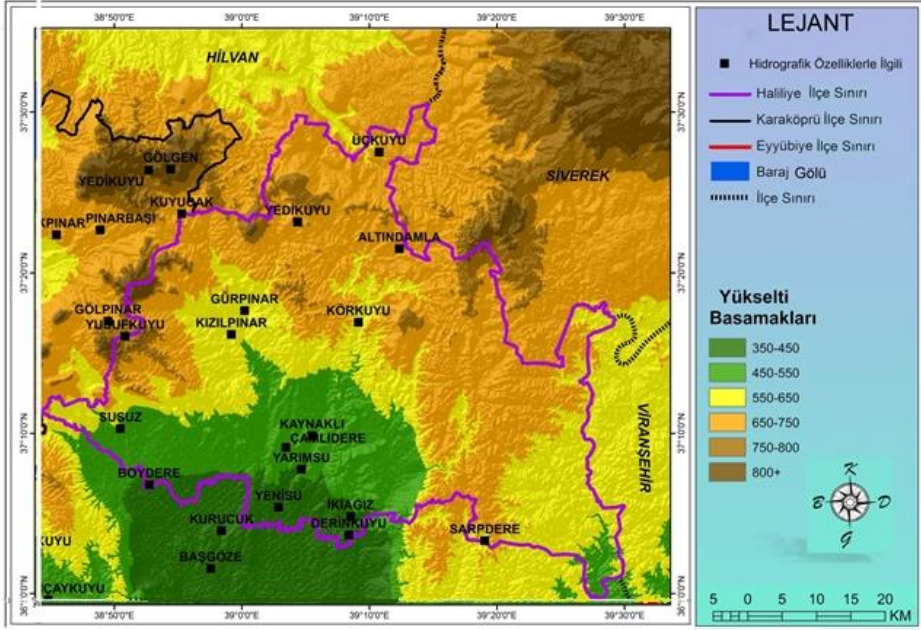
Hattap ve Mezar-ı Şeyh Bakır türbeleri bunlar arasındadır (Turan, A.N., 2012, s.169). Yarımsu adı ise köyde bulunan mevsimlik dere den esinlenerek verildiği kuvvetle muhtemeldir.

Fotoğraf 8: Köye Adını Vermiş Olan Şih Attap Adlı Kişinin Kabri

13.Yenisu (Haliliye): Köyün bilinen eski adı İlğiran'dır (Kapaklı K.,1927,s.170). Dört nalı koşan at anlamına gelen İlğiran denilmesinin sebebi ise köyde yoğun olarak yapılan yarış atı yetiştiriciliğidir. Köyde bazı ailelerin geçim kaynağı yarış atı yetiştiriciliğidir. Yeni adının ise köyde bulunan kuyulardan etkilenilerek verildiği tahmin edilmektedir.

14.Yedikuyu (Haliliye): Köyün adı değişmemiş olup köy adını köyde bulunan kuyulardan almıştır (Genel Hizmetler Şube Müdürlüğü, 1999, s 10). Karaköprü ilçesine bağlı Yedikuyu ile farkı ise kayıtlarda Kabahaydar Yedikuyusu olarak belirtilmiştir. Köyde sayı olarak yediden fazla kuyu bulunmakta olup günümüzde bu kuyuların çoğu kullanılmamaktadır. Köy ve yöre halkı buraya diğer Yedikuyu köyü ile karıştırılmaması için Yedikuyuya Şarki demektedir. Kürtçe doğuda bulunan Yedikuyu demektir.

Harita 7:Hidrografyadan Etkilenen Köy Yerleşmeleri

3.1.3.Kayaçlardan Etkilenen Köy Adları

Fiziki coğrafya unsurlarından kayaçların araştırma alanındaki köy yerleşme adlandırılmalarına etkisi (%23)'dir. Hidrografyadan sonra gelmektedir. Araştırma alanında kayaçlardan etkilenen yer adları genellikle kayaçların renk ve yapı özellikleriyle adlandırılmışlardır. Kayaçlar şekilleri, büyüklükleri ve duruşları itibariyle de birçok yer adını etkilemiştir.

Kayaçlar toprak oluşumuna katkıda bulunduğu, bir alanın arazi kullanımının belirlendiği ve mesken yapımında malzeme temini olarak kullanıldığı için önemlidir. Araştırma alanı içerisinde bulunan 8 yerleşme, adını köyde bulunan kayaçların renginden, cinsinden ve miktarından almıştır.

Tablo 5: Kayaçlardan Etkilenen Köy Adları

S.No	Yeni Adı	Eski Adı	S.No	Yeni Adı	Eski Adı
1	Aktaş	Ağviran Xeyyo	8	Kepirli	Modanlı Kantarası
2	Aşağııçkara	İçkara	9	Kesme	Karakuş kesme
3	Dikme	Dikmetaş	10	Kınalı	Kınalı
4	Diktaş	Kevirbel	11	Taşlıca	Dodaş
5	Gümüştaş	Bağdişan	12	Topraklı	Harapreş
6	Kalınbayat	Kalınbayat			
7	Kayalı	Huveysi			

1.Aktaş (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Ağ virane Xeyyo 'dur (Genel Hizmetler Şube Müdürlüğü, 1999, s 10). Köyü satın alan Düğerli aşiretine mensup Xeyyo adlı kişi daha öncede yerleşim yeri olan bu köye kendi adını vermiştir. Sebebi ise Xeyyo'nun Çello Adındaki kardeşinin de başka bir köy satın alıp oraya yerleşmiş ve oraya da Ağ virane Çello demesidir. Yani biri Xeyyo'nun viran yerleşimi diğeri ise kardeşi Çello'nun yerleşimi anlamına gelmektedir. Aktaş denilmesinin sebebi ise beyaz taşlarının çok miktarda bulunmasındandır.

2.Aşağııçkara (Haliliye): Köyün bilinen eski adı İçkara-i Tahtani'dir (Kapaklı K., 1927, s. 173). Arapça Aşağı İçkara anlamına gelen köyün aşağı diye nitelendirilmesinin sebebi ise köyün batısında bulunan höyüğün üzerine kurulmuş Yukarııçkara Köyü'nün olması ve karataşların bulunmasıdır. İki köyün arasında diğer köylere ulaşım sağlayan asfalt yol geçmektedir.

3.Dikme (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Dikmetaş'tır (Kapaklı K.,1927,s.198). Köydeki dik kayaçlardan adını almıştır(Fotoğraf 20). 1988 yılına kadar Uluhan Köyü'nün bir alt yerleşimi iken Uluhan'a bağlı birçok köy yerleşmesi olmasından Büyüksenemağara ve Dolapçık mezralarının halkı ile birleşip talepte bulunarak idari yönetimi ayırmışlardır.

4.Diktaş (Haliliye): Köyün halk arasında bilinen eski adı Kürtçe taşlı sırt, yamaç anlamına gelen Kevirbel'dir. Kevirbel denilmesinin sebebi ise evlerin tarlalara göre yüksekte bulunan taşlık bir alanda yapılmasından ibarettir. Köy 1997 yılına kadar Uluhan Köyü'nün alt yerleşimi iken köye hizmetin az

olması sebebiyle muhtarlıkları ayırmışlardır. Köy statüsüne ulaşınca da adı yine köyde bulunan taşlardan dolayı Dikme olarak belirlenmiştir.

5.Gümüştaş (Haliliye): Köyün bilinen eski adı buğdayı şanlı kelimesinin lehçeden dolayı değişime uğramış hali Buğduşan'dır (Kapaklı K.,1927, s.173). Köy 1997 yılına kadar Eğerkıran Köyü'nün alt yerleşimi iken muhtarlıkla ilgili yaşanan sorunlardan dolayı halk muhtarlıkları ayırmış ve taşlık alanların çoğunlukta olmasından dolayı da Gümüştaş demiştir (Fotoğraf 21). Yapılan araştırmalarda köyde bazalt taşından yivli el baltaları, nefrit taşından delikli taş baltalar, çakmaktaşıdan iri dilgiler, küçük dilgiler, yongalar, kazıyıcılar, deliciler ve silikalı dilgi parçaları tespit edilmiştir. Tapan Höyük, Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlendirilebilecek bir yerleşimdir (Çelik B., 2017, s. 54).

Fotoğraf 9: Çanak Çömleksiz Neolitik Zamana Ait Kayaçlar

6.Kalınbayat (Haliliye): Köyün adı değişmemiştir (Kapaklı K.,1927, s.231). Toprak örtüsünün kalın olmasından ötürü ve bayatın yörede aş olarak kullanılması köyün bu şekilde adlandırılmasında etkili olmuş ve adı Türkçe olduğu için birçok köyün adı değiştirilirken Kalınbayat Köyü'nün adı değişmemiştir. Köy daha önce Hilvan'a bağlı olan iken Haliliye ilçesine bağlanmıştır.

7.Kayalı (Haliliye): Köyün halk arasında bilinen eski adı Hüveysi 'dir. Hüveysi'nin yörede yaygın olarak kullanılan bayan adı Uveysş'ten geldiği tahmin edilmektedir. Köy halkı 90 yıl önce köye yerleşmiştir. Köy halkı tarafından da Uveysş adının zamanla Hüveys'e dönüştüğüne inanılmaktadır.

Parmakkapı Köyü'nün alt yerleşimi olan köy 1999'da idari yönetimi nüfus, hizmet vb. sebeplerden ötürü ayrılınca adının kayaların çok olmasından Kayalı denilmesine karar verilmiştir.

8.Kepirli (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Modanlı Kantarası'dır (Kapaklı K., 1927, s. 205-172). Kantara taş köprü, geçit ve yapıta verilen ad olup günümüzde köyde bulunmamaktadır. Modanlı denmesinin sebebi ise köy halkının Modanlı aşiretine mensup olması ve diğer kantara adındaki köylerle karıştırılmamasını sağlamaktır. Kepirli adı ise felhan, kepir diye adlandırılan verimli taşsız topraklardan kaynaklanmaktadır. Köy yeni adını toprak yapısından almıştır.

9.Kesme (Haliliye): Köyün halk arasında kullanılan eski adı Çesme'dir. Çesme adı köyün doğusunda bulunan tepede bulunan blok taşlara Arapça verilen addır(Fotoğraf 22). Köy adını buradan almıştır. Köyün yeni adıda bu doğrultuda verilmiştir. 2009 yılında Şenocak Köyü'nde muhtarlık seçimlerinde çıkan kavga ölümle sonuçlanmış ve kan davasına dönüşmüş bu sebeple köyün idari yönetimi ayrılmak zorunda kalmıştır.

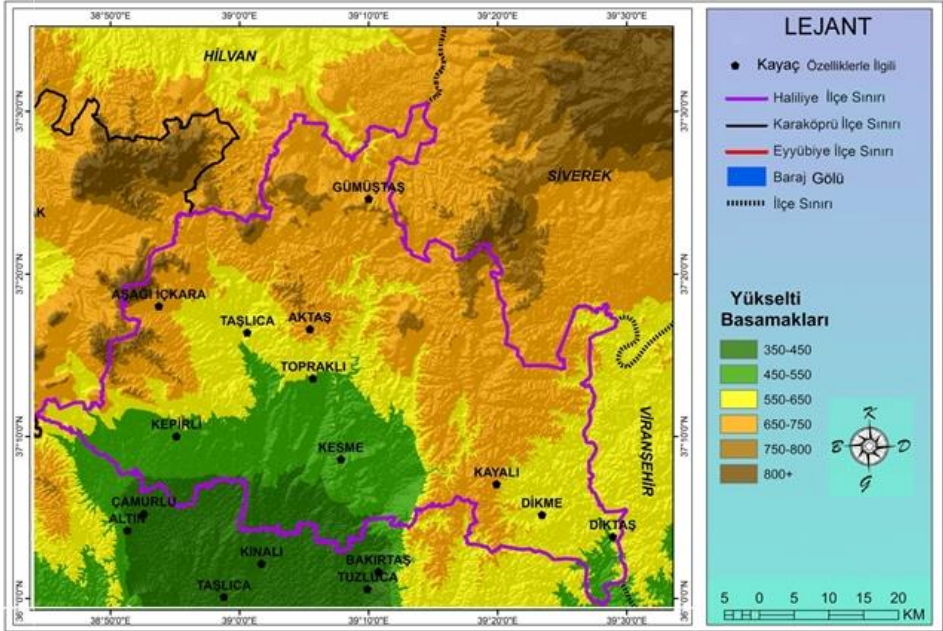

Fotoğraf 10: Kesme Köyü'nde Bulunan ve Köye Adını Veren Kayaçlar

10.Kınalı (Haliliye): Köyün adı değişmemiş olup köy adının köyün kına rengine benzeyen toprağından almıştır.

11.Taşlıca (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Dodaş 'tır (Kapaklı K., 1927, s. 173). Kayaçların çok olmasından dolayı bu şekilde adlandırılmıştır. Dodaş Kürtçe iki taş anlamına gelmektedir.

12.Topraklı (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Harapreş'tir (Kapaklı K., 1927, s. 171). Kara harabe ve kara harabe denmesinin sebebi köyde eski göçebelere kalan siyah taşlardan yapılmış olan harabelerin bulunmasındandır. 1974 yılında adı topraklı olarak değişmiştir. Köyün genel olarak kepir topraklara sahip olması yeni adın Topraklı olmasında etkili olmuştur.

Harita 8:Kayaçlardan Etkilenen Köy Yerleşmeleri

3.1.4.Hayvan Özelliklerinden Etkilenen Köy Adları

Doğal çevrede yaşam alanı bulan hayvanlar yer adlandırmalarında belli bir etkiye sahiptir. Hayvan varlığından etkilenen yer adları araştırma alanında topografya, hidrografya, litoloji gibi fiziki coğrafya alt dallarından sonra % 12'lik payı ile 4. sırada yer almaktadır. Hayvan varlığından ve özelliklerinden adını alan köy yerleşmelerinde baz alınan kuram hayvanların hayvancılık

kavramlarıyla karıştırılmamasıdır. Araştırma alanında 6 (%12) adet köy yerleşmesinin adı hayvan varlığından ve özelliklerinden etkilenilerek verilmiştir.

Tablo 6: Hayvan Özellikler İle İlgili Köy Adları

S.No	Yeni Adı	Eski Adı	S.No	Yeni Adı	Eski Adı
1	Balkatan	Hıngılavi	4	Keçili	Keçili
2	Balıca	Susık	5	Kepez	Kepez Harabesi
3	Kargalı	Kargalı	6	Konaç	Gommus

1.Balkatan (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Hıngılavi'dir (Kapaklı K.,1927,s. 172). Kürtçe sulu bal manasına gelen ‘‘Hıngılavi’’ adının verilmesinin sebebi köy halkı tarafından bilinmemektedir. Yeni adı ile eski adı arasında da benzerlik bulunan köy daha önce bir kişiden satın alındığı için şuanda köyde yaşayan Düğer aşiretine mensup insanlarda köyü aldıklarında yine bu adı kullanmışlardır.

2.Balıca (Haliliye): Köyün eski adı meyan kökünün halk arasında kullanılan bir diğer adı Susık'tır (Kapaklı K., 1927, s,203-171). Meyan kökünün köyde geçmiş zamanda yetiştirildiği veya çok tüketildiği tahmin edilmektedir. Yeni adının Balıca olarak değiştirilmesi ise köydeki arılardan ve arı kovanlarından etkilenerek verildiği tahmin edilmektedir.

3.Kargalı (Haliliye): Köyün adı değişmemiştir (Kapaklı K.,1927, s. 227). Halk arasında kullanılan adı ise Zagzuk'tur. Köyün bulunduğu mevkiye halk arasında Zagzuk denilmektedir. Köy 1973 halkın kendi tarlasında ev yapmak istemesiyle Zagzuk denilen alana gelip bu alanı yerleşim yeri olarak kullanmışlardır(Fotoğraf 24). Zag yörede kargaya benzeyen siyah renkli kuşlara verilen isimdir. Yeni adın bu doğrultuda verildiği tahmin edilmektedir.

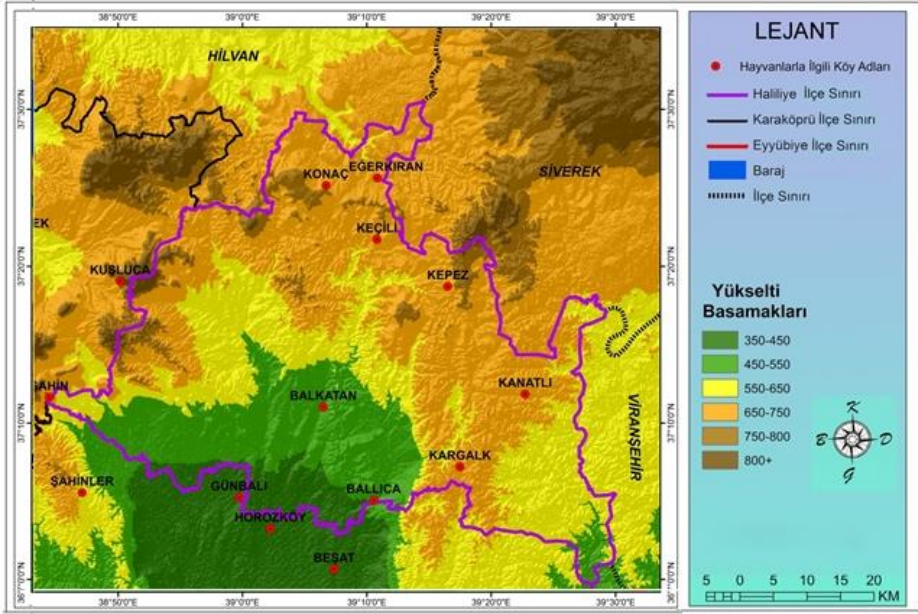

Fotoğraf 11: Köye adını Veren Zagzuk Adlı Mevki

4.Keçili (Haliliye): Köyün adı değişmemiştir. Köyde bulunan derenin kenarına sürekli keçilerin toplanmasından dolayı bu ad köy halkı tarafından kullanılmış ve adı Türkçe olduğu için değiştirilmemiştir (Kapaklı K., 1927, s. 174).

5.Kepez (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Kepez Harabesi 'dir. Kepez yörede paçalı ve başındaki tüyleri dik olan cins kuşlar için kullanılan isimdir. Köyün eski adının ise harabelere yuva yapmış kuşlardan adını aldığı tahmin edilmektedir.

6.Konaç (Haliliye): Köyün halk arasında bilinen eski adı Gommus 'dur. Köyün eski adının manası ise köyde Musa adıyla bir şahsın Kom'unun bulunmasıdır. Köy 1984'te Hilvan ilçesine bağlıyken 1995'te ulaşım mesafesinden dolayı Şanlıurfa merkeze bağlanmış ve adı değişmiştir. Yeni adının anlamı ise güvercinlerin üzerinde durduğu yer anlamına gelmesi ve kuşların göç hareketleri sırasında köye akın etmesinden etkilenilerek verildiği tahmin edilmektedir.

Harita 9:Hayvan Özelliklerle İlgili Köy Yerleşmeleri

3.1.5. Bitki Özelliklerinden Etkilenen Köy Adları

Bir alanın bitki örtüsü bizlere o alanda yaşanan iklim, gerçekleştirilebilecek tarımsal faaliyetler gibi özellikler hakkında bilgi vermektedir. Araştırma alanında bulunan 346 adet köy yerleşmesinden 11 Adedi adını doğal bitkilerden almıştır. Bitki türleri buldukları alanları diğer alanlardan farklılaştırdığı ve o alanın temel özelliklerini belirginleştirdiği için yer adı olarak seçilmişlerdir. Nitekim araştırma alanında orman, fundalık gibi adlar yer adları olarak kullanılmamış olup bu açıdan ormanlık ve fundalık alanlardaki fakirliğini göstermektedir. Araştırma alanında bulunan 11 (%9.64) adet köy yerleşmesinin adı bitkiden etkilenilerek verilmiştir.

Tablo 7: Bitki Özelliklerle İlgili Köy Adları

S.No	Yeni Adı	Eski Adı
1	Gülveren	Bozdoğan
2	Kavakbaşı	Anzeli
3	Kengerli	Kengerli
4	Sumaklı	Summağlı
5	Yazılıkavak	Boztepe
6	Yeşilyurt	Külünçe

1.Gülveren (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Arapça boz duman anlamına gelen Bozdiğın'dır (Kapaklı K.,1927, s.170). Köyün sisten mi yoksa yapılan anız, ev yakıtı olarak kullanılan maddelerin dumanından mı boz duman denildiği bilinmemektedir. Gülveren denmesinin sebebi ise 1970'te reform yapılması üzerine köyde bulunan dereye ekilen güllerden dolayı Gülveren denilmiştir.

2.Kavakbaşı (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Anzeli'dir (Kapaklı K.,1927, s.174). İsmi Kanatlı Köyü'nede veren Sultan Şehmuse Anzeli adlı zattan almış olan köy halk tarafından Şeyhmuse Anzeli adlı kişinin bir zaman burada yaşamış olmasından dolayı bu şekilde adlandırılmıştır. Yeni adı ise köyde bulunan kavak ağaçlarından esinlenilerek verilmiştir.

3.Kengerli (Haliliye): Köyün adı değişmemiş olup köyde kendiliğinden yetişen, kenger adı verilen bitkiden almaktadır (Kapaklı K.,1927, s.174).

4.Sumaklı (Haliliye): Köyün adı değişmemiş olup adını köyde kendiliğinden yetişen ve ekşimtrak tadı ile baharat olarak kullanılan sumak bitkisinden almıştır (Kapaklı K.,1927, s.231). 16 yıl önce Keçili Köyü'nün alt yerleşimi olan köy ulaşım sorunu nedeniyle idari yönetimi ayrılmış eski adı kullanılmaya devam edilmiştir.

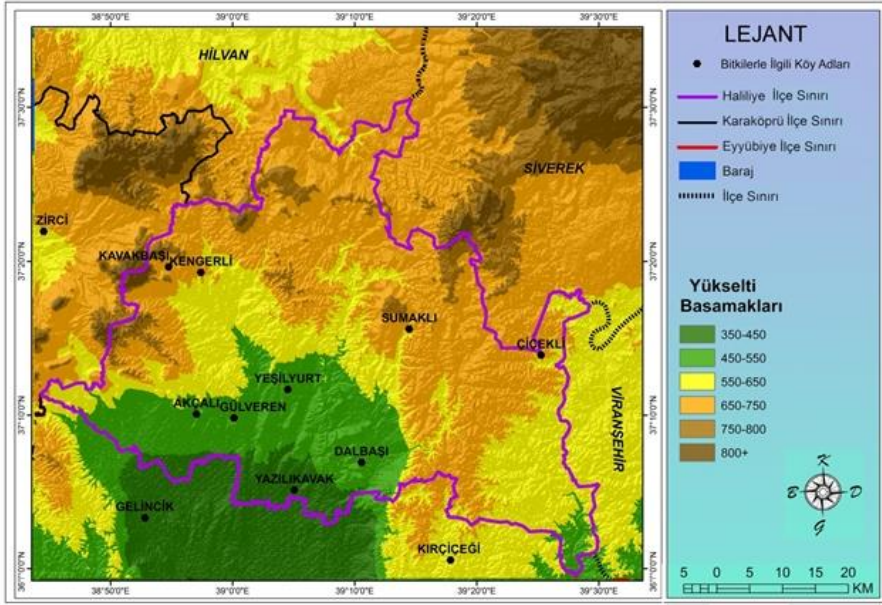
Fotoğraf 12: Köye Adını Veren Üzerlik Adlı Bitkiden Elde Edilmiş Olan Tasarım

5.Yazılıkavak (Haliliye): Köyün bilinen eski adı Boztepe'dir (Kapaklı K.,1927, s.179). Köy eski adını köyde yaşayan halka soyadını da veren tepeden almıştır(Fotoğraf 26). Yeni adı ise köyde bulunan kavak ağaçlarından etkilenilerek verilmiştir.

Fotoğraf 13: Köyün Eski Adı Olan Boztepe

6.Yeşilyurt (Haliliye): Köyün adının 1925 yılında Güllüce 1928 yılında ise Gülünce olduğu bilinmektedir. Köyün halk arasında bilinen eski adı ise Külünçe 'dir. Yörede, evde hanımlar tarafından bayrama yakın bir süre kala pasta, kurabiye türü olan bir unlu mamulden adını aldığı tahmin edilmektedir Yeni adı ise şu anki Muhtar İbrahim Kırmızı'nın kendi tercihi ile belirlenmiş, köyün idari yönetimini Çamlıdere'den ayırınca bu adı vermiştir. Sebebi ise köyün bahar mevsimi yeşeren ot, çiçek ve ekinlerden yeşili bol bir köy olmasıdır.

Harita 10:Bitki Özelliklerle İlgili Köy Adları

SONUÇ VE ÖNERİLER

Millî kültürümüzün önemli konularından biri de ad vermedir. Adbilimin dallarından biri olan yer adları (Toponimi) ise, bir toprak parçasını vatan haline getirmesi bakımından daha çok önem kazanmıştır. Aslında köy adları, yalnız orada yerleşen insan topluluklarından değil, zaman zaman o bölgenin doğal çevre özelliklerinden yani yerin yapısından, iklim şartlarından, bitki örtüsü ve üzerinde yaşayan canlılardan, ekonomik ve kültürel ürünlerinden etkilenmiş ve bu etki altında, yerler adlandırılmış köy adları ile üzerinde yaşayanlar ve çevre bir bütünlük kazanmışlardır.

İnsanlar yerleşim yerlerini, mevkilerini adlandırma ihtiyacı duymuş ve bunu fiziki, beşeri coğrafya vb. özelliklerinden esinlenerek oluşturmuşlardır. Şanlıurfa'nın yerleşme tarihinin Göbeklitepe kazılarında 12.000 yıl öncesine ait tapınaklar bulunmasıyla büyük bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple yerleşme tarihi çok eski olan Şanlıurfa'nın elverişli iklim şartları, güvenli yaşam alanı, yeterli hidrografik kaynaklar ve verimli tarım arazileri olduğu kanısını doğurmaktadır. Bu da insanların kuracağı bu yerleşim yerlerine

hidrografik, jeomorfolojik, jeolojik, klimatolojik kökenli yer adları vermesini etkilemiş ve bu durum araştırma tezinde doğrulanmıştır.

Araştırılmış olan yüksek lisans tezinde Şanlıurfa ili Karaköprü, Haliliye, Eyyübiye ilçelerinde bulunan köy yerleşmelerinin toponomik analizi konusu incelenmiş olup 346 köy yerleşmesinin eski ve yeni adları araştırılmıştır. Bu köylerin eski adları ve anlamları arazi çalışmalarında yapılan gözlem ve mülakatlardan, halktan, Osmanlı tahrir ve mufassal defterlerinden, salnamelerden, Şanlıurfa ile ilgili yazılmış kitap ve makalelerden, İndex Anaticus'tan elde edilmiş veya ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen ve ortaya çıkarılan bu eski ve yeni adlar coğrafi ortamla karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmaya bağlı olarak Coğrafi bir perspektif ile adları değerlendirilmiş, analize tabi tutulmuş ve adlandırmada etkili olan coğrafi unsurlardan hangilerinin öne çıktığı ve bunların nedenleri ortaya konulmuştur.

Köy yerleşmelerinin önemli bir kısmının adları fizikî coğrafya unsurlarından etkilenilerek verilmiştir. Bu bağlamda, yöre insanının ad koymada yaşadığı doğal çevreden etkilendiği söylenebilir. İlçelerdeki yerleşmelerin adlandırılmalarında Fiziki Coğrafya özelliklerinden en çok, topografik şekiller ile hidrografik özelliklerin etkili olduğu; bu unsurları sırasıyla litolojik özelliklerle ilgili, hayvanlarla ilgili, hava olayları ile ilgili köy adları takip ettiği görülmektedir Bütün bunlara dayanarak, ilçelerin farklı bir topografik yapıya sahip olduğu ve buna bağlı olarak da yörenin doğal çevre özelliklerinin büyük bir çeşitlilik gösterdiği sonucunu çıkarma imkânı vardır.

Tüm bu sonuçlar gösteriyorki insanlar sürekli doğayla iç içe olup hem doğayı etkilemiş hem doğadan etkilenmiştir. Belirtmek gerekirken köylerin adları köyün fiziki ve beşeri coğrafya özelliklerinden etkilenilerek verilmiş adlardır. Örneğin Gölpınar Köyü'nden bahsedildiği zaman köyde pınar olduğu tahmin edilebilmektedir. Ambertepe Köyü'nden bahsedildiği zaman köyde tepe olduğu tahmin edilebilmektedir.

Fakat yeni adların verilmesinde özen gösterilmemesi köy yerleşmesinin tarihini, geçmişini, orada yaşayan insanların emeğini, birikimini, hatıralarını yok etmeye yol açmaktadır. Çünkü yer adlandırmalarında eski insanlar yerleştikleri alanın jeolojisinden, jeomorfolojisinden, klimatolojisinden, vejetasyon özelliklerinden, tarım, hayvancılık gibi özelliklerinden etkilenerek ad vermişlerdir.

KAYNAKÇA

- Akbıyık M. (2016. s 22). Siverek İlçesi Köy Yerleşmelerinin Toponimik Analizi. *Electronic Turkish Studies*, 22.
- Akış A. (2002). *GAP''ın Şanlıurfa ili sosyo-ekonomik coğrafyasına etkisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksan, D. (1974,s 51-55). *D.Dil Dergisi*. s.51-55.
- Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Alagöz C. (1984, s 11-22). *Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay. , s,11-22.
- Altunışık İ. (2009, s 93). *Coğrafi Bakımdan Batman İli Yer Adları*. Ankara, s.93: Ankara Üniversitesi.
- Aytaç, A. S., Yetmen, H., Benek, S., Elmastaş, N., Şahinalp, M. S., Özcanlı, M., & Şahap, A. (2016). Harran Üniversitesi Osmanbey Kampüsü'nin fiziki coğrafyası. *The Journal of Academic Social Science (Asos Journal)*, 37, 473-506.
- Baydil E. (2007). XVI.Yüzyıl Urfa Sancağının Boz-Abad ve Yalak Nahiyelerindeki Kırsal Yerleşme Adlarının Tarihi Coğrafya Bakımından Değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, s.681.
- Birinci, S., Camcı, A., & Caymaz, Ç. K. (2018, s1357). Göbekli Tepe'nin Arkeolojik Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Ekinci A. (2018). *Osmanlı Urfası Cilt 1*. Şanlıurfa: Orient Basım Yayın.
- Elmastaş, N., Günal V., Şahinalp M. S. (2011.,s 591). Bitlis İli Köy Adlarına Coğrafi Açından Bir Yaklaşım. *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, (s. 591). Bitlis.
- Elmastaş, N., Yetmen, H., Benek, S., & Özcanlı, M. (2019) Ahlat (Bitlis) İlçesindeki Yeraltı Sularının Tarımsal Sulama Açısından İncelenmesi Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 90, Mart 2019, s. 13-26 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.14866>
- Erinç S. (2001). *JEOMORFOLOJİ I*. İSTANBUL: DER YAYINLARI.

- Genel Hizmetler Şube Müdürlüğü. (1999). *Faaliyet Raporları*. Şanlıurfa: Genel Hizmetler Şube Müdürlüğü.
- Güzel A, Özcanlı M. (2017, s 12-30). Coğrafi Ortam ve Yerleşme Adları Arasındaki İlişki Açısından İdil İlçesi(Şırnak) Köy Adları. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12-30.
- Güzel, A. (2005,s 18). Şanlıurfa'da Sayfiye Yerleşmeleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*.
- Kapaklı K. (1927,s.118). *Urfa Salnamesi*. Şanlıurfa: İlhami Fevzi Matbaası.
- Karaboran H. (1984, s 97-111). Türkiye'deki Mevki Adları Üzerine Bir Araştırma. *Milli Folklor Araştırma Dairesi*, (s. 97-111). Ankara.
- Koçman A. (1993). *Türkiye İklimi*. İzmir: Ege Üni. Edeb. Fak. Yay. s,7.
- Kurtoğlu, M. (2011). *Evliya Çelebi'nin İzinde İbrahim'in Nazargahı Urfa*. ANKARA: BENGÜ YAYINLARI.
- Mehmet ÖZCANLI, Abdulkadir GÜZEL.(2015).*Şanlıurfa Şehrinin Alansal Gelişiminin Çevresindeki Tarım Arazilerine Etkisi*.Turkish Studies doi:10.7827/TurkishStudies.7890
- Mollazade S. (2019). *Doğal Ortamın Ortaöğretim Düzeyindeki Eğitim-Öğretim Faaliyetlerine Etkisi: Şanlıurfa Örneği*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Coğrafya Bölümü.
- Nişanyan, S. (2020, 02 17). *Nişanyan Map*. 02 17, 2020 tarihinde İndex Anaticus: <https://nisanyanmap.com/> adresinden alındı
- Özcanlı, M. (2018). “UNESCO Kültür Mirasında Diyarbakır Surları”, *International Social Sciences Studies Journal*, 4(24): 5106-5115 <http://dx.doi.org/10.26449/sss.949>
- Özcanlı, M. , Güzel, A. & Akgün, B. (2021). Şanlıurfa ili'nde kurulu GES'lerin topoğrafik özellikler (yükselti, eğim, bakı) açısından uygunluk analizi . *Türk Coğrafya Dergisi* , (78) , 127-144 . DOI: 10.17211/tcd.997146
- Özcanlı, M. , Güzel, A. & Akgün, B. (2021). Şanlıurfa ili'nde kurulu GES'lerin topoğrafik özellikler (yükselti, eğim, bakı) açısından uygunluk analizi . *Türk Coğrafya Dergisi* , (78) , 127-144 . DOI: 10.17211/tcd.997146
- Paydaş K. Ekinci A. (2018 s,6-7). *Kuruluşundan Osmanlı Hakimiyetine: Urfa Siyasi Tarihi*. Şanlıurfa: Orient Basım Yayın.
- Serdar Y.-- Mustafa Ş . 2013 . Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü . *Journal of Turkish Studies*.DOI:10.7827/TurkishStudies.5504

- Sümer F. (1953, s 10). Döğörlere Dair. *Türkiyat Mecmuası Dergi Park*, 10,139-158.
- Sümer F. (2017, s.218-318). *X.Yüzyılda Oğuzlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Şahinalp M. S. (2006). Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluşuna Etki Eden Etmenler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 108.
- Şahinalp, M. S. (1998). *Harran Ovasının ve yakın çevresi'nin coğrafi etüdü ve planlaması (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s,3.
- Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi*. (2020, 1 10). 1 10, 2020 tarihinde Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi: <https://www.haliliye.bel.tr/icerik/25/4/haliliye> adresinden alındı
- Şulul K, Şeker M, Sabuncu Ö. (2016, s.132). *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa*. İzmir: Gelişim Ofset.
- Tunçel H. (2000,s 23-24). TÜRKİYE'DE İSMİ DEĞİŞTİRİLEN KÖYLER. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23-24.
- Turan A.N. (2012, s 296). *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*. Ankara, s 296: Türk Tarih Kurumu.
- Wikipedia. (tarih yok). *Wikipedia*. 05 20, 2020 tarihinde <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%82yan>: <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%82yan> adresinden alındı
- Yetmen, H., Elmastaş, N., Özcanlı, M., & Benek, S. (2020) Ahlat İlçesi (Bitlis) kıyı akiferinde yeni bir problem: Yeraltı suyu tuzlulaşması. *Türk Coğrafya Dergisi* , (75), 71-80. <https://doi.org/10.17211/tcd.648385>
- Yılmaz, E., Özcanlı, M. (2021), Van Şehir Gelişimi ile Şehir Isı Adası Arasındaki İlişkiler ve Sıcaklık Değişimleri, *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi (ViSBiD) Sayı:1 S.40-60 s.41* https://www.yyu.edu.tr/images/files/SAYI_1.pdf

BÖLÜM 8

AKÇAABAT İLÇESİNDE UZAKTAN ALGILAMA YÖNTEMLERİYLE ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME VE RİSK DUYARLILIKLARININ OLUŞTURULMASI*

Doç. Dr. Abdulkadir GÜZEL¹

Uzm. Bünyamin DURNA²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8421056>

*Bu Çalışma Abdulkadir Güzel danışmanlığında yürütülen Bunyamin Durna'nın "Akçaabat (Trabzon) İlçesi Doğal Coğrafyasının Coğrafi Bilgi Sistemleriyle Değerlendirilmesi" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Harran Üniversitesi, Fen edebiyat fak. Coğrafya Bölümü, akdguzel@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4168-4803

² Uzm. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, bd-58@hotmail.com
ORCID: 0009-0008-1868-315X

1.Giriş

Özelikle son yıllarda meydana gelen doğal afetlerin sıklığının ve şiddetinin artması insan yaşamına ve üretilen maddi çevreye olan tehtitide arttırmıştır. Bu nedenle doğal risk teşkil edecek olayları ve alanların her yönü ile araştırılması ve elde edilen bilgiler ile gerekli tedbirlerin alınması elzem bir durum teşkil etmektedir. Bir alanda yaşanan doğal afet (türü ne olursa olsun) sadece can ve mal kayıplarına sebep olmaz. Bazı durumlarda afet yaşanıp bittikten sora meydana gelen olaylar dağa büyük zararlara neden olabilir. Bunlar salgın hastalıklar, kitle hareketleri veya göç, büyük ekonomik sorunlar vb. gibi olaylardır (Onuşluel ve Harmancıoğlu, 2002, s. 131).

Aslında sel ve taşkınlar, küresel ısınma ve iklim değişimine bağlı olarak gelişen ve daha sık yaşanan ve çok ciddi hasarlar veren meteorolojik kökenli doğal afetlerdir. Günümüzde meydana gelen doğal afetlerin önemli bir kısmı atmosfer kökenli doğal afetler sınıfında yer almaktadır. Güneşten alınan ve yeryüzünden uzaya verilen enerjinin bilânçosunda değişikliğe neden olabilecek tüm yersel, yörüngesel, atmosferik ve Güneşle ilgili faktörler iklim değişikliğinin temel hazırlayıcılarıdır (Yetmen ve diğ. 2017 s.134).

Atmosfer kökenli bu afetler; Metrekareye kilolarca yağış bırakan sağanak yağışlar, şiddetli yerel fırtınalar, tropikal siklonlar, fırtına kabarması, don gibi olaylar hava koşulların doğrudan etkili olduğu doğal afetlerdir. Bu olayların doğrudan etkisinin yanında dolaylı olan birçok afette bulunmaktadır ki bunlar; Sel-taşkın, heyelan, kuraklık, çölleşme, çığ, göl ve deniz suyu seviyelerinin yükselmesi, böcek istilaları, orman yangınları gibi afetler ise hava koşullarıyla çok yakından ilişkili olan doğal afetlerdir (Tiryaki ve Karaca, 2018).

Bu çalışmada araştırma alanı olarak; Batı Karadeniz'in önemli akarsularından biri olan Filyos Çayı Havzası'nın Karabük-Gökçebey kısmı seçilmiştir. Araştırmada çok ölçütlü karar analizi yöntemiyle taşkın risk alanlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Taşkın risk haritası yapabilmek için sahanın toprak, litoloji, arazi kullanımı, akarsu yakınlık, yükselti, eğim, bakı özellikleri CBS ortamında analiz edilebilmesi için raster veri formatına dönüştürülmüştür. Arazi kullanımı özellikleri ise uzaktan algılama

teknikleri kullanılarak uydu görüntülerinden elde edilmiştir (Güzel, A. ve diğ. 2021).

Her bir kriterin taşkın üzerindeki etkisini belirleyebilmek amacıyla analitik hiyerarşi süreci (AHS) kullanılmıştır. Böylece karmaşık ilişki içerisindeki bu özelliklerin AHS karar analizi yöntemi ile önemlilik dereceleri belirlenmiş ve ArcMAP programı ile taşkın risk haritası yapılmıştır. Çalışmada geniş risk alanına sahip olan yer Gökçebey yerleşmesi olarak ortaya çıkmıştır. Yan akarsu kolları olan Kelemen ve İnce Dere de riskli sahalar olarak kendini göstermiştir. Riskleri arttıran diğer unsurlar ise akarsu yataklarının alüviyal malzemeye dolması ve akarsu yataklarının üzerinde ticari ve iskân amaçlı yapılar inşa edilmesi olarak gösterilebilir (Şahinalp, M.S., 2007s.90).

Doğal özelliklerinin henüz yitirmemiş alanların doğal arazi örtüsü, kentleşme, sanayileşme ve tarımsal faaliyetlerin etkilerine bağlı olarak geçmiş süreçlerden günümüze sürekli olarak değiştirilmekte veya tahrip edilmektedir (Özcanlı, M. 2014 s.341). Son yıllarda tarımsal sulamada da su ihtiyacı yüksek olan tarım ürünlerinin ekiminde bir artış meydana gelmiş ve dolayısıyla tarım ürünü deseni değiştirmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak tarım alanlarında sulama suyu amaçlı kuyuların sayısında büyük bir artış kaydedilmiştir. Bu durumda doğal afet riskini hem nedeni hem sonucu niteliğindedir (Elmastaş ve diğ. 2019 s.19).

Son yıllarda sanayi ve konut yapıları, arazinin düz olması ve bu yönüyle ulaşım olanakları açısından daha uygun olması, altyapı inşasının daha kolay sağlanması açısından elverişli özellikler gösterdiği için tarım arazileri üzerine kurulmaktadır. Bu durum gerekli önlemlerin alınmaması ve planlamanın yapılmaması durumunda gelecek yıllarda, bu tip nüfusun yoğun olarak yaşadığı alanlarda birçok problemin oluşma olasılığı yüksektir (Özcanlı ve Güzel 2015 s.728). Özellikle kırsal alanlarda İnşa edilen kanal, menfez, HES gibi yapıların periyodik bakımlarının yapılması, yatakta biriken malzemelerin temizlenmesi, yeni imar planlarında yeni yerleşim alanlarının akarsu yatağından uzaklaşılacak şekilde planlanması, kamu kurumlarının ortaklaşa çalışmalar yürütmesi ve düzenli risk analizleri yaparak gerekli kuruluşlar ile paylaşması, orman tahriplerinin önüne geçilmesi ve tahrip edilen alanların tekrar ormanlık alana kazandırılması alınabilecek önlemler arasında yer alabilir.

Çok kriterli karar verme yöntemi dönüşüm amacı daha kapsayıcı, daha doğacı bir yöntem kaynağı olduğu için tercih edilmektedir. Bu yüzden sadece maliyetler düşünülerek yer seçimi yapılmamalıdır. Çoklu kriter analizlerine hem maliyetler hem de çevre düşünülmüştür (Özcanlı, M. ve diğ. 2021).

Akçaabat ilçesinin ilginç ve göz alıcı olan doğal coğrafya özellikleri henüz CBS ve uzaktan algılama yöntemleriyle ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Bu nedenle “Akçaabat(Trabzon) İlçesi Doğal Coğrafyasının Coğrafi Bilgi Sistemleriyle Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezimin bu alandaki literatür boşluğunu bir nebze de olsa dolduracağını umuyorum.

Bu çalışması Akçaabat (Trabzon) İlçesinin Doğal Coğrafya özelliklerini kapsamaktadır. Bu kapsamda beş ana bölüm (Yapısal (Jeolojik ve Jeomorfolojik) Özellikler, İklim ve Bitki Örtüsü, Hidrografya Özellikleri, Toprak Özellikleri ve Doğal Risk Özellikleri altında alanının Doğal Coğrafya özelliklerinin araştırılması amacıyla Akçaabat ilçesinin yeni bir yaklaşımla doğal özelliklerin coğrafya açısından bütünleştirilmesi ve CBS metoduyla bilgilerin işlenmesi ve ortaya konulması hedeflenmiştir.

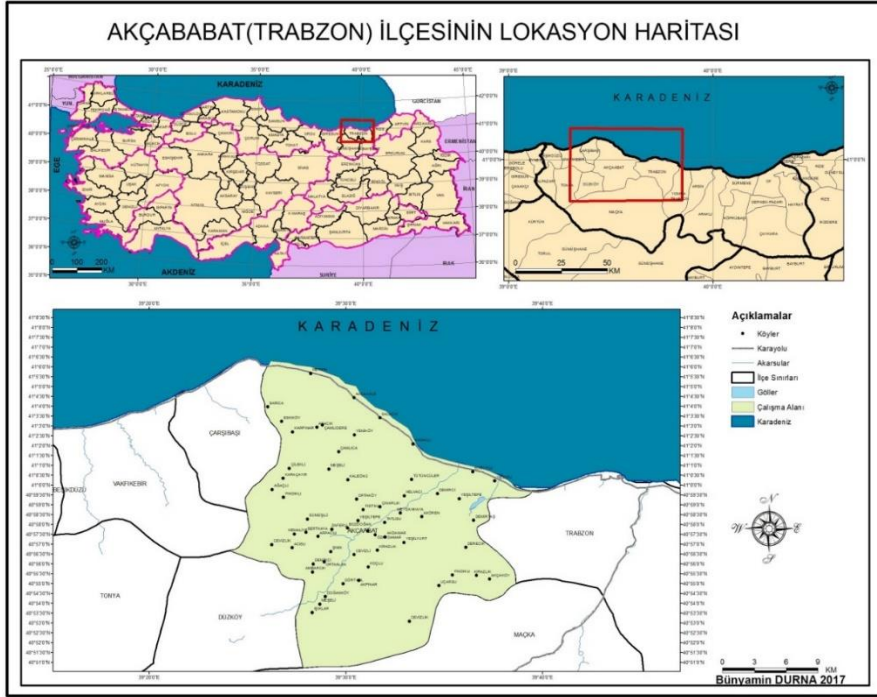
Araştırma Sahasının Yeri Sınırları ve Başlıca Özellikleri

Çalışma sahamız Karadeniz bölgesinin doğusunda yer almaktadır. Bu nedenle doğu Karadeniz bölgesinin sınırları içerisindedir. İlçe sınırları yer yer doğal sınırlarla örtüşmektedir. Araştırma sahasının hemen doğusunda bulunan liman deresi ve Çarşıbaşı ilçeleri arasında kalan sınırları doğaldır. Akçaabat ilçesinin batısında bulunan 3 ilçe ile komşudur. Bunlar da kuzey batı sınırını Çarşıbaşı ilçesi, güney batı sınırını Düzköy ilçesi ve batı kısmında ise Vakfikebir ilçeleri bulunmaktadır (Harita 1).

Kuzey batı sınırında Soğankıran tepesi bulunmaktadır. İlçe sınırı bu tepenin kuzeyinden başlamaktadır. Dua tepesine doğru bir kavis çizerek Yalıköy üzümlü ve sarıca yerleşmelerini ilçe sınırları içerisinde bırakacak şekilde devam etmektedir. Sarıca köyünün batısından geçen sınır hafif bir güney batı yönlü kavis çizse de doğuya doğru gelerek Eskiköyü ve Kargapınarı ilçe sınırları içerisinde bırakmaktadır. Buradan Kuruçam tepesine kadar güney yönlü kavisler çizerek sırasıyla Çilekli, Karaçayır, Ağaçalı ve Aydıncöyün batısından devam ederek bu köyleri sınırları

içerisinde bırakmaktadır. Kuruçam tepesinden sonra Şenigöz tepesi takip etmektedir. Küçüktepe köyüne doğru kavis çizen sınır Demirkapı ve doğan köyü ilçe sınırında bırakmaktadır. Doğan köyün güneyinde bulunan kale deresi bir müddet sınırı takip etmektedir. Kale deresi ile sınırın bittiği yerden hançer deresi boyunca sınır devam etmektedir. İlçe sınırı buradan geçerken doğusunda kalecik tepesini ve kumlu tepelerini sınır içerisinde bırakmaktadır. Böylece ilçesinin kabaca batı sınırları belirlenmiştir (Harita 1).

Çalışma alanın güney kısmı tamamı ile yüksek bir alana karşılık gelmektedir. O yüzden bu alanda fazla yerleşme bulunmamaktadır. İlçenin güney sınırını ise Maçka ilçesi oluşturmaktadır. Çalışma alanın güneyinde bulunan yayla deresi, şehit tepesi ve Kargapınar dağlarının güneyinde geçerek ilçenin güney sınır çizgisini oluşturmaktadır (Harita 1).

Harita 1 Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası

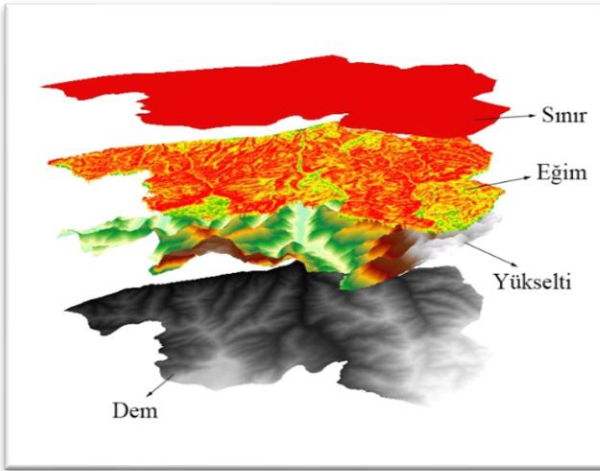

Foto 1 Akçaabat İlçesinin Genel Görünümü

Çalışma sahasının güneydoğu ve doğu kısmını ise Trabzon merkez ilçe ile Maçka ilçesi oluşturmaktadır. En güneyinde karanlık deresine paralel uzanan güneydoğu sınırı kuzeye doğru çıkmaktadır. Küçük dere mevkiinde ilçe sınırı doğuya doğru kavis çizmekte olup bu kavis Yankaya tepesine kadar devam etmektedir. Buradan kuzeye doğru çizilen sınır kalecin deresiyle paralel bir şekilde gitmektedir. Kaya tepesi mevkiinde ilçe sınırı doğuya doğru tekrar bir kavis alarak ay dede tepesinin güneyine kadar gelmektedir. Hafif kuzeybatı yönlü devam eden sınır Dumankaya köyünü sınır içerisinde bırakacak şekilde hafif bir kavisle tekrar kuzeye doğru devam etmektedir. Kavis aldığı yerde kalecik tepesini batısında kalacak ve içerisine almayacak şekilde kuzey yönlü sınır devam etmektedir. Kuzeye doğru Çerkez'in tepesi, komarın tepesi sınır boyunca devam etmektedir. Sera gölünün başladığı yerde sınır ile göl kesişmektedir. Bu gölden sonra sınır yıldızlı deresini takip ederek Karadeniz'e ulaşmaktadır. Çalışma alanının doğu sınırı da kabaca bu şekildedir (Harita 1, Foto 1).

1.1. Materyal ve Yöntem

Son yıllarda önemi artarak devam eden Coğrafi Bilgi Sistemlerinin, coğrafi çalışmalarda sağladığı kullanım kolaylığı, veri kaynaklarının kısa zamanda ve güvenilir yöntemlerle sorgulanıp değerlendirilmesi potansiyelini ortaya koymak için bu çalışma yapılmıştır. Çalışmada veri kaynağı olarak harita genel komutanlığından alınan 1/25000 ve 1/50000 paftalara koordinat verilerek izohipsler çizilmiş, daha sonra çizilen izohipslerden Rasterdem elde edilmiştir. Dem verisinden ilgili altlık haritalar üretilmiş ve basılı haritalardan kontrol edilmiştir. Çalışmada kullanılan CBS yazılımı Arcgis10.1 programıdır. Oluşturulan veri tabanı kullanılarak çalışma sahasında yer alan akarsulara ait sayısal değerler belirlenmiş, havza içerisindeki ana akarsuların alt havzaların çatallanma miktarları, drenaj yoğunluğu, elde edilmiştir. Elde edilen bu hidrografik veriler ışığında jeomorfolojik değerlendirmelerin yapılması kolaylaşmıştır. Gerekli veri kaynakları oluşturulduktan ve analizler yapıldıktan sonra CBS'nin hidrografik çalışmalarda ve havzalara ait sayısal verilerin üretilmesinde kullanım potansiyelinin yüksek olduğu ve incelenen sahanın morfometrik özelliklerinin ortaya konmasında büyük öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 1 Araştırma Alanının Çok Katmanlı Gösterimi

Oluşturulan dem verisinden sonra kaynak olarak kullanılan diğer bir raster veri ise uydu görüntüsüdür. Uydu görüntüsü Akçaabat belediyesinden ve çeşitli internet kaynaklarından temin edilerek çeşitli sınıflandırılmalara tabi tutulmuştur. Belediyeden temin edilen uydu görüntüsü 30m olup birçok analizler bu uydu görüntüsünden elde edilmiştir. Geçmişten günümüze kıyı şeridindeki ve arazideki değişimler için ise TM ve ETM uydu görüntüleri kullanılmıştır (Şekil 1)

Uydu görüntüsü ve dem verisinden elde edilen veriler Hec-ras programı ve Arcgis gibi programlarla hem taşkın risk analizleri hem de çakışım(overlay) haritaları elde edilerek uygunlukları analiz edildikten sonra bunlarla ilgili tablolar ve grafikler ortaya konulmuştur (Şekil 2 -3).

1.2. Araştırmanın Amacı

İnsanoğlunun doğal ortam ile olan etkileşimi teknolojinin gelişmesiyle gittikçe azalmaktadır. Örneğin tarım alanlarına traktörün girmesi sonucu ortaya çıkan işsizlik sonucu insanlar doğal etkileşimin daha az olduğu şehirlere taşınmaktadır. Özellikle Türkiye de bu nedenle kırlardan şehir ve kasabalara doğru hızlı bir göç olgusu yaşanmaktadır (Güzel ve Özcanlı, 2017). Bu göç tetikleyen unsurlardan biri günümüzde doğal afetler olmuştur.

Bu çalışmada Akçaabat ilçesinin Doğal Coğrafya (Jeolojik, Jeomorfolojik, iklim, bitki ve toprak) potansiyelinin ortaya konması beşeri unsurlar üzerindeki etkilerinin neler olduğu ayrıca ilçede bulunan yerleşimlerin doğal riskleri ve bu risklere karşı alınacak önlemlerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Akçaabat ilçesinde geçmiş dönemlerde uzaktan algılama sistemleri çok yönlü CBS tekniklerinin uygulandığı jeolojik etüt raporları dışında ilçede doğal potansiyel ve risklerini ortaya koyan bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle konu ilgi çekici bulunmuş ve çalışılmaya değer görülmüştür. Çalışma sahası Akçaabat ilçesi olarak seçilmesindeki etkenler, İlçe idari sınırları içinde kalan sahanın Dağlık engebeli ve eğimin oldukça yüksek olması nedeniyle deprem, taşkın, heyelan gibi doğal risklerle karşı karşıya olmasıdır.

Akçaabat ilçesinin Doğal özelliklerinin ortaya konması ile ilçede tehdit oluşturabilecek doğal risklerin analiz edilerek ortaya konması,

gelecekte ilçede yapılması planlanan projelerin daha sağlıklı, güvenli ve planlı bir şekilde uygulanmasına yardımcı olacaktır.

2. Doğal Risk Faktörleri ve İnsan

Akçaabat ilçesi sınırları içinde insanları etkileyen doğal risk faktörleri Sel ve Taşkınlar Kütle hareketleri ve heyelanlardır.

2.1. Akçaabat ilçesinde Uzaktan Algılama Yöntemleriyle Çok Kriterli Karar Verme ve Risk Duyarlılıklarının Oluşturulması

Akçaabat ilçesinde risk alanları belirlenirken bazı veriler temin edilir. Bu veriler doğrultusunda risk alanları belirlenmektedir. Bu veriler çok kriterli karar verme yöntemleriyle ortaya çıkmaktadır. Öncelikle Raster veriler elde edilmelidir. Bunun için harita genel komutanlığından 1/25000'lik haritalar temin edilir. Bu haritalardan izohips eğrileri çizilerek yükseklikleri tanımlanır. Bu tanımlama işleminde sonra tin verisi elde edilir. Tin verisinden sonra sayısal yükseklik modeli elde edilmektedir. Eş yükselti eğrilerinden direk sayısal yükseklik modeli de elde etmek mümkündür. Daha sonra yapılacak olan diğer bir işlem ise MTA'dan 1/100000' lik jeoloji haritasını temin etmektedir. Bu jeoloji haritası bize vektör veri olarak gelecektir. Bu vektör veriyi iki şekilde kullanmak mümkündür. 1.si sayısallaştırma yapılarak, 2.'ci ise vektör veriyi raster veriye çevirerek yapılmaktadır. Elde edilen raster verisinden Eğim, Bakı, Yükseklik verileri elde edilmektedir.

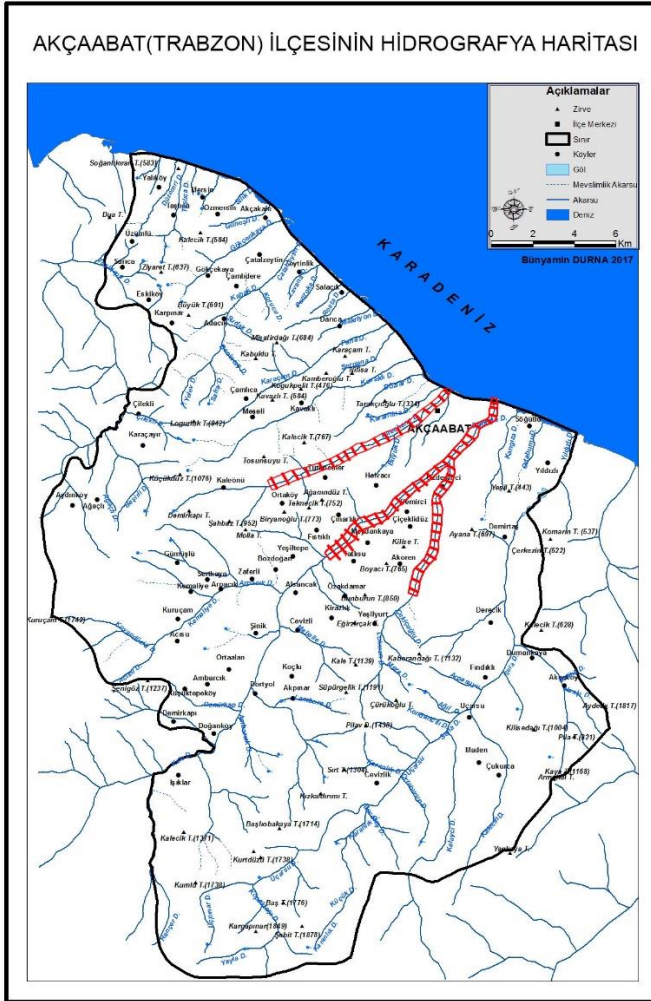
Veriler elde edildikten sonra risk analizine göre çok kriterli karar verme işlemleri gerçekleştirilmektedir. Bu karar verme işlemleriyle Taşkın risk Analizleri ve haritaları, Heyelan Risk Analizler ve Haritaları, Çığ Risk Analizleri ve Haritaları elde edilmektedir.

2.1.1 Taşkın Risk Analizi

Su; canlıların yaşamalarını, sosyal ve ekonomik bütün faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri açısından en önemli doğal kaynaklardan biri olup, hayati bir öneme sahiptir. İnsanlık yaşamını sürdürebilmek için suyu kullanmak ve kontrol altına almak zorunda olduğunun farkında olup, tarihi boyunca suyu kontrol altına alabileceği yapılar inşa etmiş ve

medeniyetler geliştirmiştir. Bu nedenle su insanlık için hayati öneme sahip bir “kontrol edilen ve kontrol eden” bir faktör olmuştur. Su insanlar için olduğu kadar hayvanlar ve bitkiler içinde önemli bir faktör olup tarımsal ürünlerin yetiştiriciliğinde ana etkenlerden biridir (Özcanlı, M., 2022 s.301).

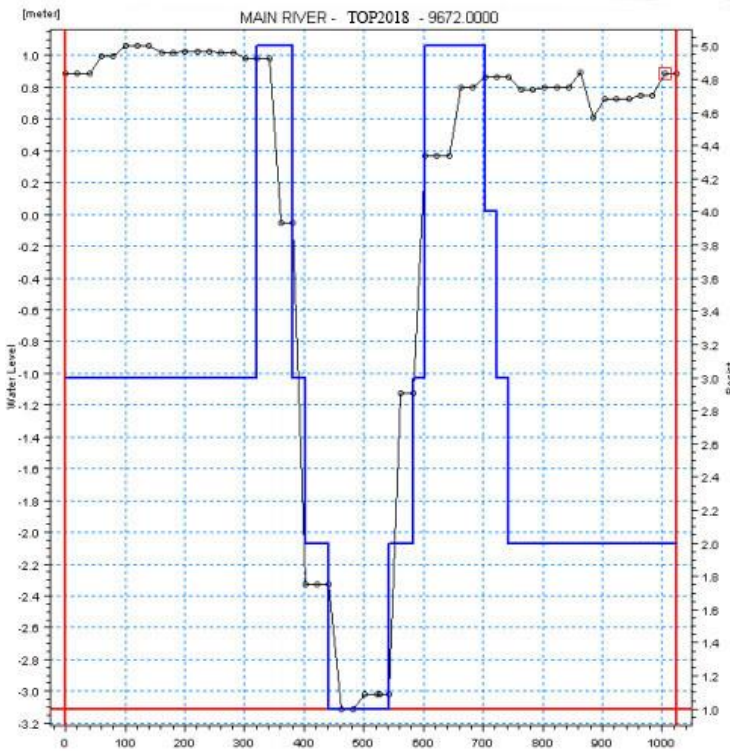
Akçaabat ilçesinin iklimi düşünüldüğünde bol yağış alan ve bu yağışlar sonucunda bazı alanlar da taşkın bazı alanlarda ise sevelan meydana gelmektedir. Özellikle ilçenin kuzey kesimi daha çok taşkına maruz kalabilecek yerler arasındadır (Harita 3).

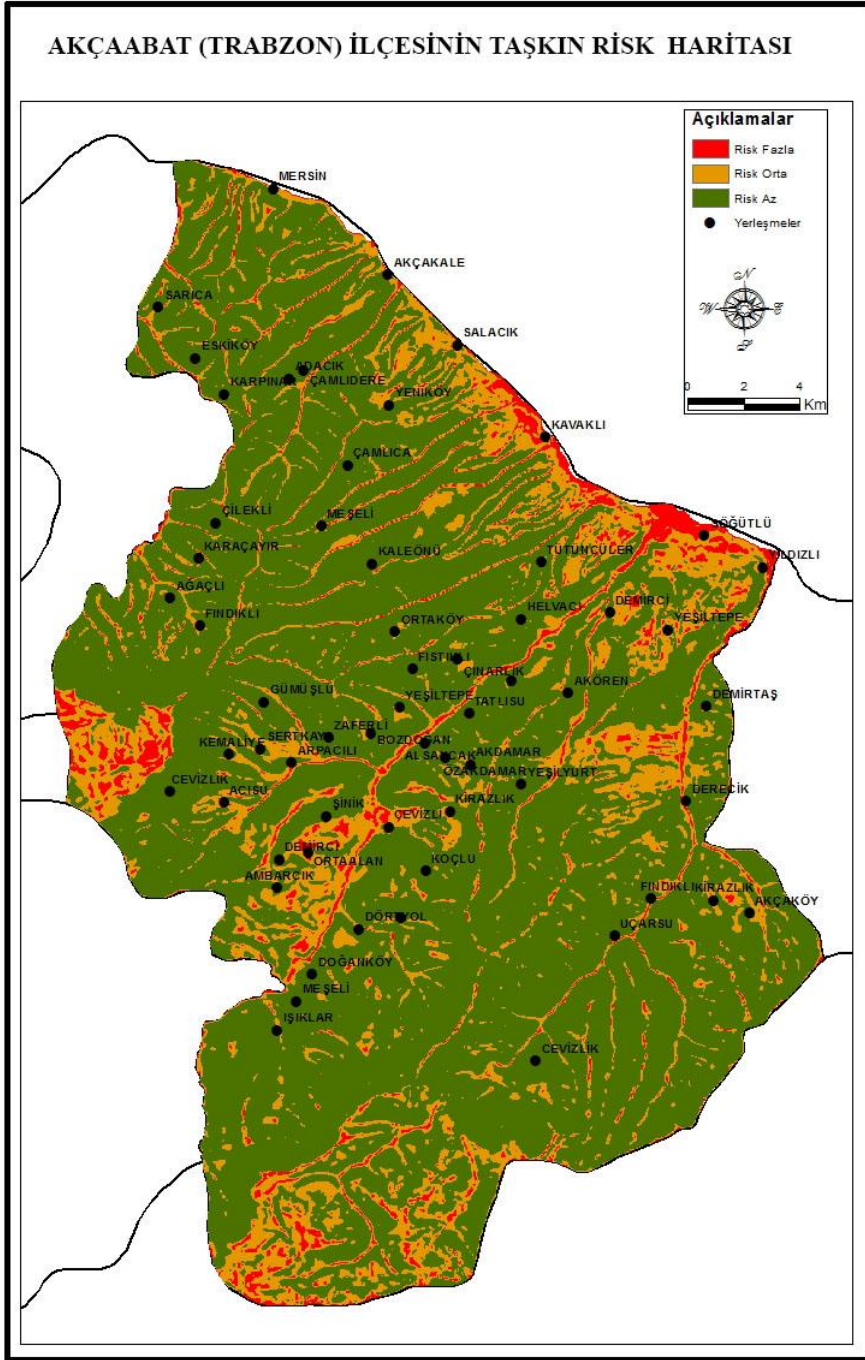
Harita 2 Akçaabat ilçesinin Sel ve taşkın risk duyarlılığında kullanılan hidroğrafya

ID	I	X	Z	Resist.	Mark
18		341.369	0.983	5.000	
19		361.449	-0.053	5.000	
20		381.530	-0.053	5.000	
21		401.610	-2.329	3.000	
22		421.691	-2.329	2.000	
23		441.771	-2.329	2.000	
24		461.852	-3.112	1.000	2
25		481.932	-3.112	1.000	
26		502.013	-3.017	1.000	
27		522.093	-3.017	1.000	
28		525.948	-3.017	1.000	
29		542.174	-3.017	1.000	
30		562.254	-1.123	2.000	
31		582.335	-1.123	2.000	
32		602.415	0.370	3.000	
33		622.496	0.370	5.000	
34		642.576	0.370	5.000	
35		662.657	0.801	5.000	
36		682.737	0.801	5.000	
37		702.818	0.863	5.000	
38		722.898	0.863	4.000	

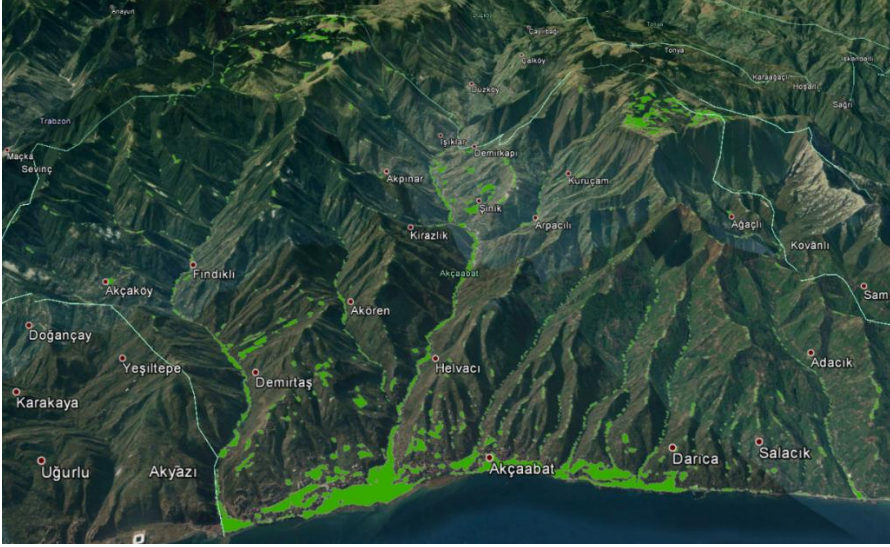
Şekil 2 Hec-Georas Programından Elde Edilen Sel Verileri

Şekil 3 Hec-Ras Programından Elde Edilen Veriler Doğrultusunda Çıkarılan Vadi Şeması

Harita 3 Akçaabat İlçesinin Hec-Ras Programı Yardımıyla Elde Edilen Sel Risk Alanlarının Çıkarılması

Şekil 4 Sel Ve Risk Alanlarının Uydu Görüntüsüne Uygulanması

Akçaabat ilçesinde sel ve taşkınlar hec-ras modülü yardımıyla arcgiste çıkarılmıştır. Bu bağlamda elde edilen veriler doğrultusunda risk haritası ortaya çıkmıştır. Risk haritası oluşturulduktan sonra en fazla riskli alanlar uydu görüntüsüne işlenmiştir. Böylece hangi alanlar daha fazla riskliyse ortaya çıkmaktadır. Akçaabat ilçesinin için yüksek kesimlerde çok fazla riskli alan bulunmamaktadır. Fakat ilçe merkezi sel taşkın yönünden en fazla tehlikeli olabilecek alanlar içerisinde çıkmıştır. Bunun temel sebebi yine topografyadır. Yükseltinin birden kıyıda başlayarak kuzeye doğru yükselmesinden dolayıdır (Harita 3, Şekil 4, Foto 2).

Sel taşkınları için yağışlar oldukça önemlidir. Özellikle Karadeniz bölgesinde kış aylarından sonra ilkbaharın gelmesiyle yağışlar yağmur şeklinde fazla düşmektedir. Ayrıca ilkbaharda yüksek alanlardaki karların erimesinde eklenince sel taşkınları kaçınılmaz bir hal almaktadır. Aslında bu durum Türkiye'deki bütün akarsular için geçerlidir nisan aylarında fazla yağışın düşmesi ve karların erimesi sel ve taşkınlara neden olabilmektedir. Fakat sel ve taşkın olması için sadece yağışların fazla olması yetmemektedir. Sel ve taşkınların olabilmesi için diğer unsurlarında buna paralel olması gerekmektedir. Özellikle sel ve taşkınlar da Hidrografyadan başka, jeolojisinin, yükseltisinin, eğimin gibi faktörlerinin de akarsu

değerlerine uyum sağlaması durumunda sel ve taşkınlar gerçekleşmektedir(Harita 50,Foto 26).

Eğim değerleri yerçekimine bağlı olarak gerek suyun akış hızını, buna bağlı olarak malzemelerin taşınmasını ve taşınan malzeme boyutunu, bunların depo edileceği, suyun da birikebileceği alanları belirlemektedir. Alçak düz ve düze yakın alanlar taşkın afeti için en fazla duyarlılık taşıyan alanlardır. Bu sebeple sel ve taşkın alanlarının oluşmasında eğim faktörü çok önemlidir. Eğimin az olduğu alanlarda taşkın duyarlılığın fazla olduğu alanlardır. Özellikle akarsu tabanlarında eğimin az olduğu yerlerde sel ve taşkın riski oldukça fazladır. Nisan aylarında yağışın fazlalığı eğimin az olması ve akarsu debisinin fazla olması risk duyarlılığını arttırmaktadır (Harita 1-2, Şekil 4).

Dünya genelinde şehirlerin genişlemesine bağlı olarak değişen arazi örtüsü miktarı, nüfusun oransal olarak büyümesinden daha fazla büyümektedir. Bu durum, şehirlerin çevresinde bulunan doğal ve tarımsal arazilerin değişmesine, geçirimsiz, ısı emilimi yüksek yapay arazilere dönüşmesine neden olmaktadır. Türkiye bulunduğu matematiksel konum nedeniyle kuzeye bakan yamaçlarda güneşlenme güney yamacına göre daha azdır. Bu durumda kuzeye bakan yamaçlarda güneşlenmenin az olmasından dolayı karın kalma süresi daha uzundur. Bu durum ilkbaharda havaların ısınmasına bağlı olarak erimeye başlayan karla birlikte mevsim şartlarından dolayı yağışlarında olması taşkın ve sel duyarlılığını arttırmaktadır (Yılmaz ve Özcanlı, 2021 s.40).

Akçaabat ilçesinde yükseltinin deniz kıyısından başlayarak 1600 metrelerden daha fazla yüksekliğe çıkmaktadır. Bu durum Akçaabat ilçesinin kuzey kısmında yükseltinin az olduğu alanlarda taşkın görülmesine, yükseltinin fazla olduğu yerlerde ise sel görülmesine neden olmaktadır(Harita 50,Foto 26).

Yerleşme ve tarım arazilerinin yükselti ve eğimin az olduğu alanlarda toplanması ve Akçaabat ilçe merkezinin de bu alanda bulunması buna paralel olarak yoğun bir akarsu ağının bulunması alçak yerlerdeki taşkın derecelerini arttırmaktadır. Özellikle ilçe merkezinde önlem alınmaksızın çarpık kentleşme sonucu buralarda konutlar yapılmaktadır. Bu konutlar gelecekte çok daha büyük zararlar vermektedir. Akarsu ağının fazla olmasından dolayı akarsu vadi tabanları çevresinde eğimin az olduğu

alanlarda tarım yapılmaktadır. Bu durum Akçaabat ilçesinde çok fazla olmasa da nadir olabilecek durumlardandır. Bunu temel sebebi genç oluşumlu olmasıdır.

Bütün bunlar doğrultusunda sel ve taşkın duyarlılık haritaları üzerinde Klimatik ve jeomorfolojik faktörler en önemli iki parametredir. Bu durum Karadeniz bölgesi için çok daha önemlidir. Hem yağışların fazla olması hem de yeryüzü şekillerinin yüksek ve eğimli olması bu alanlar risk duyarlılığını arttırmaktadır.

2.1.2. Heyelan Alanlarının Belirlenmesi

Heyelan yağışların fazla toprak örtüsünün cılız ve eğimin fazla olduğu alanlarda sıkça görülmektedir. Ülkemiz de özellikle Karadeniz bölgesinde görülmektedir. Çünkü yağışların fazla olmasından dolayı toprağın suya doygunluğu artmakta ve eğiminde hemen hemen her yerde fazla olmasıyla heyelan kaçınılmaz bir hal almaktadır.

Heyelan risk duyarlılık haritaları belirlenirken çok kriterli karar verme yöntemi kullanılmaktadır. Bu kriterlere göre risk duyarlılık haritası çıkartılırken sayısal yükseklik modeli, bakı, jeoloji, arazi kullanımı, iklim, toprak ve hidroğrafya gibi fiziki unsurlar kullanılmaktadır.

Heyelanların oluşmasında en önemli fiziki unsurlardan bir tanesi litolojidir. Çalışma alanındaki egemen kayaç türlerinin bazalt, andezit lav ve piroklastlarının arasında kumtaş, killi kireçtaşı ve marn bulunmaktadır. Özellikle kireçtaşının geçirgenliği ve tabana doğru erimeye başlamasıyla yığılması çok önemlidir. Akçaabat ilçesinde bu durumun böyle olmasından dolayı heyelan riski oldukça fazladır. özellikle ardaalanmalar da kumtaşı, killi kireçtaşı ve marn adeta heyelan bölgeleri için altı çizilmesi gereken kaya türleridir.

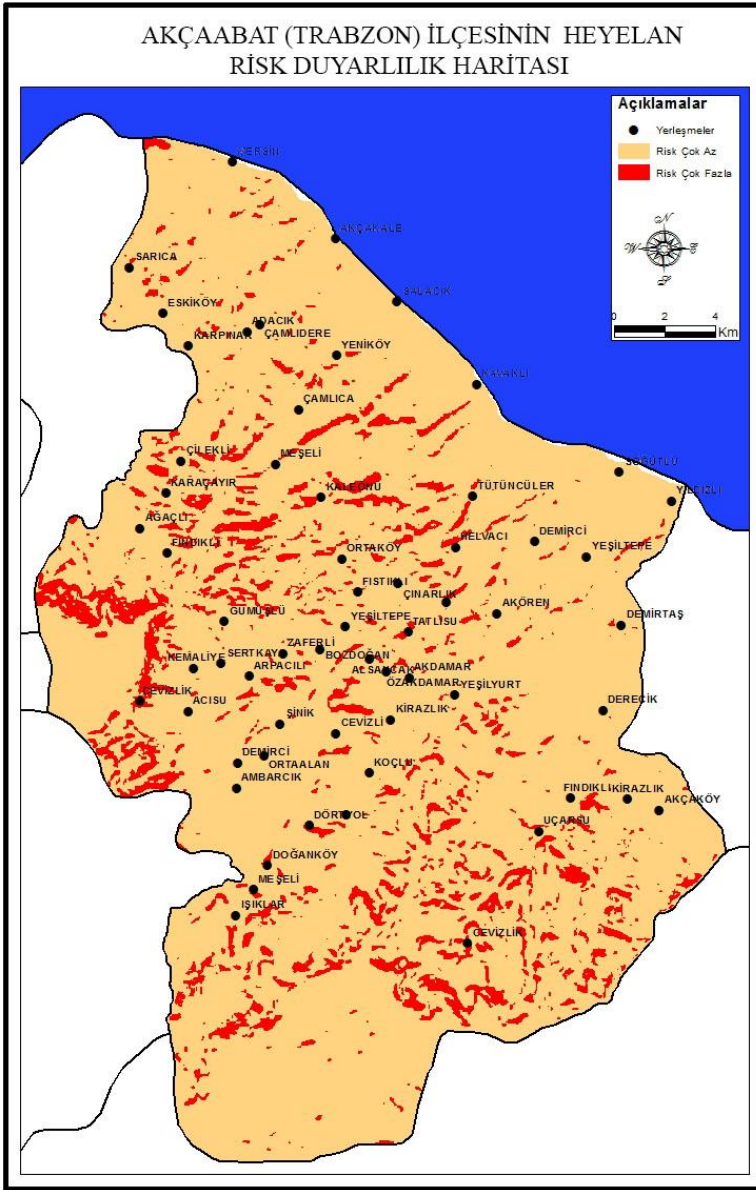
Akçaabat ilçesinde heyelanların risk duyarlılığını arttıran bir diğer faktör ise yüksekliktir. Karadeniz bölgesinde genel bir heyelan oluşumun yüksekliğine bakılırsa yüksek yerlerde heyelanın şiddeti ve olması daha fazladır. Akçaabat ilçesi genelinde yükseklik oldukça fazladır. Kıyadan başlayan ve güneye doğru gidildikçe yüksekliğin artmasına bağlı olarak heyelan risk duyarlılığı da artmaktadır (Harita 4).

Heyelan risk duyarlılığını arttıran bir diğer faktör eğimdir. Bir topoğrafyada eğim dereceleri artarsa o alanlarda heyelan riski de

artmaktadır. Çünkü bir topoğrafyada eğim dereceleri artıkça yerçekimi kuvveti de artmaktadır. Bundan dolayı heyelan duyarlılık riski de artmaktadır. Nitekim buna birde arazinin doymun kumtaşı ve killi tabakalarda düşünürse Akçaabat ilçesinde heyelan risk alanlarının fazla olması normaldir. Eğim derecelerinin %15'in üzerinde olan yerlerde daha fazla heyelan görülmektedir. Akçaabat ilçesinin eğim derecelerine bakıldığında çok fazla eğime sahip olduğu ve sadece vadi tabanları ve ilçe merkezinde eğim derecelerinin düşük olduğu görülmektedir (Harita 4, Foto 2-3).

Bakı heyelan risk duyarlılığında önemli bir paya sahiptir. Nitekim güneşlenme, rüzgârlar, yağış, gibi faktörler bakıyla ilgili olduğu için bu gibi parametreler heyelan risk oluşumunu kontrol etmektedir. Araştırma sahasında ise bakının etkisine bakıldığında en fazla heyelan kuzey yamaçlarında meydana gelmektedir. Bunun temel sebebi kuzey yamaçlarının güney yamaçlarına oranla daha fazla nem almasıdır.

Akçaabat ilçesinde heyelan oluşumunda etkili olan önemli bir faktörlerden bir tanesi de yağıştır. Yağışın yıllık ortalaması heyelan risk duyarlılığı için önemlidir. Karadeniz bölgesinde Karadeniz iklimin hâkim olması nedeniyle Akçaabat ilçesinde çok fazla yağışlar meydana gelmektedir. Bu yağışlar neticesinde topraktaki su doymunluğu artmakta, yeraltı su seviyesi yükselmekte ve sızıntılar gerçekleşmektedir. Bundan dolayı topoğrafya heyelan risk duyarlılığına hazır hale gelerek heyelan oluşumu bu alanlarda fazla gerçekleşmektedir. Schreiber(1904) formülüne göre oluşturulan Akçaabat yağış haritasında her 100 metrede 54 mm yağışın artması bağlı olarak oluşturulmuştur. Buna göre Akçaabat ilçe kıyıları nemden dolayı en fazla yağışı alan kısımlardır. Fakat yükseğe çıkıldıkça nem oranının düşmesine bağlı olarak yağışlarda azalmaktadır. Fakat yağışlar ne kadar azalırsa azalsın ilkbahar döneminde çok fazla yağış almaktadır. Buda heyelanı tetiklemektedir.

Harita 4 Akçaabat ilçesinin Heyelan Risk Alanları

Foto 2 Akçaabat İlçesinde Heyalan

Akçaabat ilçesinde sıkı bir akarsu ağı bulunmaktadır. Akarsuların yamaçlarındaki toprakların su doygunluğunun derecesi ve yamacın eğimlilik durumu heyelan oluşumuna etki etmektedir.

Foto 3 Akçaabat İlçesinde Heyalan

Toprak heyelan riskini arttırmaktadır. Özellikle toprakların gözeneklerinin su geçirgenliği, tane büyüklüğü gibi faktörler heyelan riskini arttırmaktadır (Foto 4).

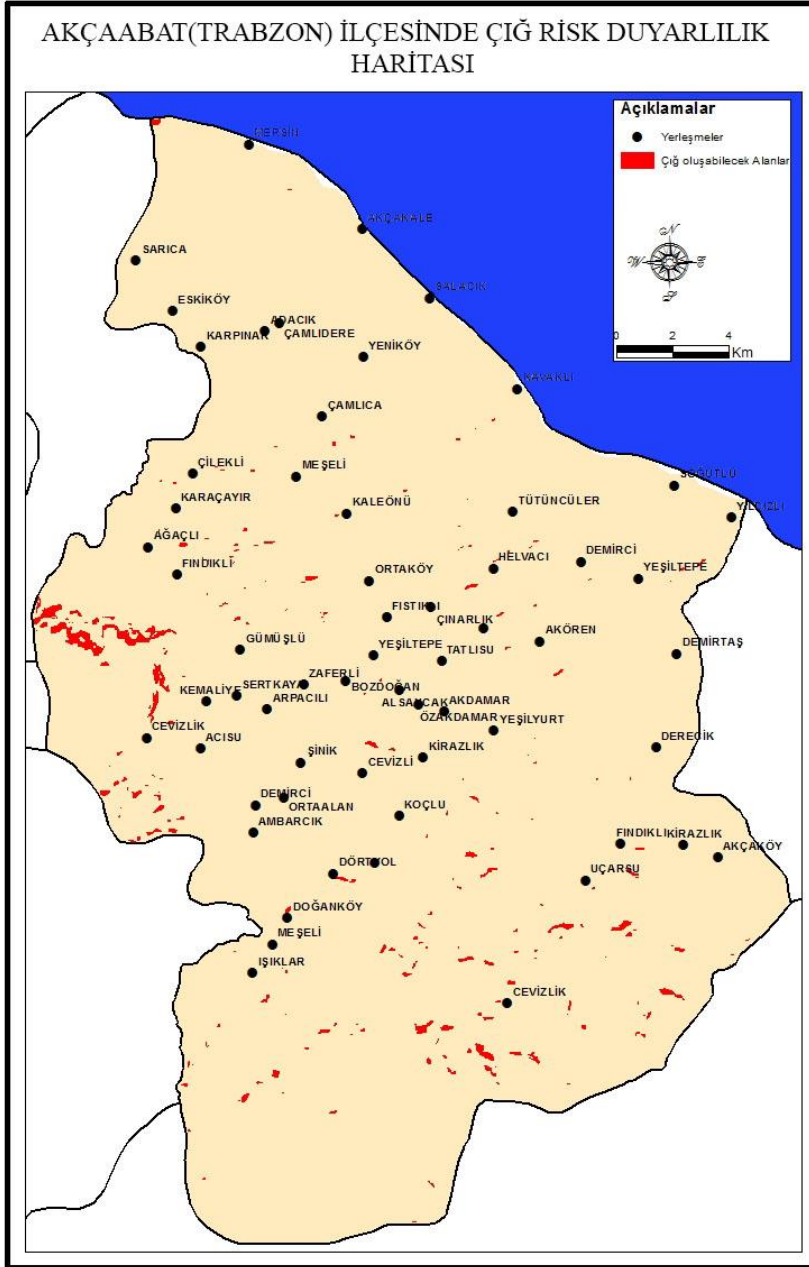
Foto 4 Akçaabat İlçesinde Heyalan

Araştırma sahasının sık orman örtüsüyle kaplı olması heyelan riskini azaltmaktadır. Özellikle orman örtüsüyle kaplı olmayan alanlara oranla daha az heyelan görülmektedir. Bu nedenle *orman* örtüsünün heyelan risk duyarlılığında önemli bir yere sahiptir. Akçaabat ilçesinde ve Karadeniz bölgesinde yol çalışmaları sırasında yol kenarındaki orman örtüsü tahrip edilmektedir. Akçaabat ilçesi gibi topoğrafyası yüksek olan alanlar da yapılan yol çalışmalarında daha titiz davranılması gerekmektedir. Yol yapımından sonra taşıtların sürekli yoldan geçmesiyle titreşim artacak ve suya doymun olan toprak bu titreşimlerle harekete geçecektir. Bu yüzden yol yapımında yol yapılacak yerler özenle seçilmeli ve hatta çok kriterli karar verme metotlarıyla hazırlanmalıdır.

2.1.3. Çığ Risk Alanlarının Belirlenmesi

Akçaabat ilçesinde eğimli arazilerin çok olmasına bağlı olarak kış sayılarında yağışların kar şeklinde düşmesi ve birikmesi ayrıca yer çekiminin de etkisiyle toprak kütleleri kayarak düşer ve çığ meydana gelir. Çığ oluşmasında en önemli faktörler SYM, Bakı, Eğim, İklim ve Arazi kullanımındır.

Özellikle Akçaabat ilçesinin için çok kriterli karar verme yöntemiyle çığ risk alanlarının oluşturulması için yukarıda saydığımız faktörleri tek bir modül kullanarak çok kriterli karar vermemiz mümkündür.

Harita 5 Akçaabat ilçesinde Çiğ Risk Duyarlılık Haritası

Akçaabat ilçesinde çiğ oluşumu haritasına bakıldığında çok fazla çiğ alanlarının oluşmadığı görülmektedir. Bunun temel sebebi gür orman

alanlarıdır. Özellikle çığ oluşabilecek yerlerin arazi örtüsüne bakıldığında orman bakımından ya tahrip edilmiş ya da seyrek alanlara denk gelmektedir (Harita 5).

Çığ risk duyarlılığını oluştururken ilke aşamada sayısal yükseklik verilerinin kullandık. Buna göre yüksekliği fazla olan alanlarda çığ riski fazladır. daha sonra ki aşamada ise aspect(bakı) işlemi yapılmıştır. Bakının çığ oluşumunda önemi bir yeri vardır. Sebebi ise kuzey yamaçlarındaki nemin fazla olması sebebiyle kuzey yamaçlara düşen yağışın ve yağış türünün fazla olmasından dolayı bu alanlarda kış aylarında kar yağışı fazla olacaktır. Kar kuzey yamaçlarına daha fazla yağmaktadır. Buda kuzey yamaçlarındaki çığ riskini arttırmaktadır.

Çığ riskini arttıran diğer bir parametre ise eğimdir. Akçaabat içesi sarp dağlık ve eğimli bir araziye sahiptir. Kış aylarında karın düşmesiyle birlikte bu alanlarda çığ riski tehlikeli bir hal almaktadır. Dağlık alanlarda ve eğimli arazilerde bulunan yerlerde çığ riski ilkbahar aylarının başında daha sık görülmektedir. Bu nedenle çığ oluşabilecek yerleri önceden bilmek gerekmektedir. Bir yer çığ düşmüşse bir sonraki yılda düşme olasılığı oldukça fazladır. Bu yüzden önlemler hem çığ düşmüş yerler için alınmalı hem de düşmesi mümkün olabilecek yerler için alınması gerekmektedir.

Çığ riskini tetikleyen diğer önemli faktörlerden bir tanesi de iklimdir. İklim yukarıdaki faktörler içerisinde en önemlisidir. Yağışların kış aylarında kar şeklinde düşmesi ve fazla olması sebebiyle Akçaabat ilçesinde kar birikintisi oldukça fazla olmaktadır. Bundan dolayı çığ riski artmaktadır. Buna bir de arazi örtüsünden çıplak ya da seyrek ormanlık alanların olması bunların yanından da eğim, yükselti ve bakı gibi faktörlerinde bir araya gelmesine bağlı olarak çığ kaçınılmaz bir hal almaktadır. Orman örtüsünün yoğun olduğu alanlarda çığa çok sık rastlanmaz (Harita 5).

Çığ risk duyarlılık haritasına bakıldığında yerleşmeleri tehdit edebilecek bir çığ oluşumu görülmemektedir. Çığ oluşumları yükseltinin fazla ve yerleşmelerin olmadığı yerlerde görülmektedir. Burada tek sorun ilkbaharda yaylara çıkan aileler tehlikede olmasıdır. Çığın en tehlikeli olduğu zaman ilkbahar dönemidir. Akçaabat ilçesinde 1000 metrenin üzerinde olan yerlerde ağaç örtüsünün çok yoğun olduğu görülmektedir. Bu alanlarda çığ olasılığı çok azdır. Çığın oluşabilmesi için sadece bitki örtüsü

yeterli değildir. Bunun yanında eğimli arazinin olması ve kış aylarında yağışın kar şeklinde düşmesi de gerekmektedir.

3. TESPİTLER

3.1.Çalışmada Yapılan Analizlerin Sonucunda Dikkat Çeken Tespitler

Akçabat ilçesi 37721 km² lik bir alan kaplamasına rağmen idari sınırları içerisinde Birçok havza jeolojik ve jeomorfolojik birim Hidrografik havza, Toprak türü, Bitki örtüsü iklim çeşitliliği barındırmaktadır.

Çalışma alanında Mezozoik'ten (II.Zaman), Kuaterner'e (IV. Zaman) kadar ait arazileri görmektediriz. Akçabat İlçesi idari sınırları içerisinde dört jeolojik formasyon bulunmaktadır. Bu formasyonlardan kabaköy formasyonu sahanın %66'sını kaplamakla birlikte araştırmada bir çok yerleşmenin bu formasyon üzerinde kurulduğu tespit edilmiştir. Diğer formasyon beşirli formasyonudur. Bu jeolojik formasyon ilçe idari sınırları içinde çok fazla yayılım göstermese de da Akçabat şehrinin bu formasyon üzerinde kurulduğu tespit edilmiştir. Bir diğer formasyon ise çağlayan formasyonudur. Bu formasyon Akçabat ilçesi sınırları içinde %27'lik bir alana denk gelmekte olup Akçabat ilçesinin güney, güneydoğu ve doğu kısımlarını kapladığı tespit edilmiştir.

Akçabat ilçesinde yeryüzü şekilleri oldukça değişiklik göstermektedir. Yüzey şekilleri kuzeydoğu-güneybatı yönlü akan akarsular ve bu akarsuların arasına yerleşmiş sırt ve tepelerden oluşmaktadır.

İlçenin kuzeyinde bulunan yamaçlar ve sırtlar denize dik uzanmaktadır. Bu sırtlardan bazıları Akçabat ilçesinin güney yönlü gelişimini engellediği tespit edilmiştir. Bu sırtlar Ayliye, Kırlangıç ve Harmancık sırtlarıdır. İlçe idari sınırları içinde yamaçların oranı %36, keskin sırtların oranı %26 ve dağlık alanların oranı %22 olduğu tespit edilmiş olup bu alanların ilçe idari alanın yaklaşık %75'lik kısmına denk geldiği tespit edilmiştir.

Akçabat ilçesi sınırları içinde 0-330 metre arasında kalan yükselti basamaklarının kapladığı alan 9376 hektardır. Bu alan ilçenin %25'lik kısmını oluşturmaktadır. İlçede 331-660 yükselti arasındaki yükselti basamağının az eğimli alanlardan yüksek eğimli alanlara doğru bir geçiş basamağı olduğu tespit edilmiştir.

İlçenin %34'lük kısmını oluşturan bu yükselti basamağında dağ etekleri ve platoluk alanlar hakimdir. İlçenin 661-990 metre yükselti başmağında kalan kısım ilçe toplam arazisinin arazinin %19'luk kısmına denk gelmektedir. Bir çizgi halinde ilerleyen bu yükselti başmağında yoğun orman örtüsü ve dikili tarım alanı mevcudiyetinden dolayı çok fazla yerleşmenin olmadığı tespit edilmiştir. İlçenin 991-1300 metre yükselti basamağı ilçenin toplam arazi varlığının (3514 hek.) %9'luk kısmını oluşturmaktadır. Bu yükselti basamağında yerleşme bulunmadığı tespit edilmiştir. 1301-1660 yükselti basamağında kalan kısım da genel olarak dağlık bir alana denk gelmekte olup bu yükselti ilçenin %7'lik bir kısımına denk geldiği tespit edilmiştir. İlçenin 1661 metreden daha yüksek alanları ilçenin %5'ine denk gelmekte olup bu alanlarda dağ zirveleri ve yabani yaşam alanları mevcuttur.

Akçaabat ilçesi jeomorfolojik özellikler bakımından yüksek ve dağlık bir alan olduğu için oldukça eğimli bir yapıya sahiptir. İlçenin %0 ve %9 arasındaki eğimde ilçenin en düz alanları diyebileceğimiz alanların ilçe toplam alanının % 0.51'ine denk geldiği ve bu alanlar 195 hektara denk geldiği tespit edilmiştir. İlçenin %10 ve % 18 eğim aralığındaki arazileri ilçe toplam arazilerinin %1.29n oluşturduğu bu alanların toplamı 488 hektar olduğu tespit edilmiştir. İlçenin %19 ve %27 aralığında ki arazileri ilçe arazilerinin %2.30'na denk gelmekte olup bu araziler toplamı 871 hektardır. İlçenin %28 ve %36 aralığında eğime sahip arazileri ilçe arazilerinin %4.15'ne denk gelmekte olup bu araziler toplamı 1567 hektardır. İlçenin %37 ve %45 aralığında eğime sahip arazileri ilçe arazilerinin %7.08'ne denk gelmekte olup bu araziler toplamı 2672 hektardır. İlçenin %46 ve %54 aralığında eğime sahip arazileri ilçe arazilerinin %120'ne denk gelmekte olup bu araziler toplamı 4566 hektardır. İlçenin %55 ve %63 aralığında eğime sahip arazileri ilçe arazilerinin %23.26'ne denk gelmekte olup bu araziler toplamı 8777 hektardır. İlçenin %64 ve %73 aralığında eğime sahip arazileri ilçe arazilerinin %40.52'ne denk gelmekte olup bu araziler toplamı 15286 hektardır. İlçenin %74'ten fazla eğime sahip olan arazileri ilçe arazilerinin %8.74'ne denk gelmekte olup bu araziler toplamı 3298 hektar olduğu tespit edilmiştir. Akçaabat ilçesi eğim gruplarına göre arazi varlığına baktığımızda ilçe arazilerinin çok fazla eğimli olduğu ve ilçe arazilerinin %82'sinin %45'ten fazla eğime sahip arazilerden oluştuğu tespit edilmiştir.

Araştırma sahasında geniş çaplı düzlükler ve ovalık alanlar olmadığından dolayı köy yerleşmelerin tamamı kuzeydoğu-güneybatı yönündeki vadi yamaçlarının üzerine kurulmuştur.

Vadi yamaçlarında kurulmuş olan yerleşmelerin bazıları, taşkın ve heyelanlardan korunmak, tarım alanlarından daha fazla istifade edebilmek için yamaçların vadi tabanlarından yüksek olan kısımlarına kurulur. Kaleönü, Çınarlık, Meydankaya, Helvacı, Demirtaş ve Ortaalan bu tür yerleşmelere örnek gösterilebilir.

Araştırma sahasındaki akarsu vadileri genç oluşumlu vadiler (kertik veya çentik vadi) oldukları için taban düzlükleri bulunmamaktadır. Bu sebeple vadi tabanında kurulmuş olan köy yerleşmelerine rastlanmamaktadır. Ancak nispeten az eğimi olan vadi yamaçlarının üzerinde vadi tabanına yakın alanlarda kurulmuş yerleşim yerleri vardır. Dörtiyol'a bağlı Erikli, Karacakaya ve Pazarcık mahalleleri (1995 yılından önce köy yerleşmesi durumundaydılar.) bu tür yerleşmelere örnek niteliğinde gösterilebilir.

Kuruluş bölgesi olarak vadi tabanlarına yakın sahalardan tercih edilmesinin sebebi, buralarda eğimin az oluşu ve ulaşım kolay olmasıdır. Ayrıca yüksek eğimli sahalarda vadi yamaçları boyunca açılan yollar, heyelanlara neden olduklarından köylerin kuruluş yerlerini tehdit etmektedir.

Araştırma sahasında yükselti ve engebeli alanların fazla olması nedeniyle tarım alanlarına gitmek, tarım alanlarını işlemek ve korumak oldukça zor olduğundan evlerini tarım arazilerinin yakınına yapmak adeta zorunluluk haline gelmiştir.

Karadeniz bölgesinde yeraltı sularının yüksek olması ve su kaynaklarının fazla olması nedeniyle su probleminin olmayışı dağınık yerleşmeyi adeta kolaylaştırmıştır.

3.2. Sonuç ve Öneriler

Akçaabat ilçesi Karadeniz bölgesinde doğu Karadeniz bölümünde Trabzon doğusunda bulunan, 37720 hektarlık bir alana sahip ilçedir. İlçenin batısını Çarşıbaşı, Vakfikebir ve Düzköy ilçeleri oluşturmaktadır. Güneyi ve güney doğusunda Maçka ilçesi bulunmaktadır. Doğusunu Trabzon ilçe

merkezi oluşturmaktadır. Kuzeyinde de Karadeniz bulunmaktadır.

İlçenin genelinde eosen yaşlı kaba köy formasyonu hakimdir. Kıyı kesimlerde kuvaterner oluşumlu alüvyal alanlar bulunmaktadır. Kalecik tepesi, Kızkaldırımı Tepesi, Pilav Tepesi ve Çerkezin Tepesinin doğusundan geçen ve ilçenin güneyini oluşturan kratase zamanında oluşan Çağlayan formasyonu hâkimdir. Bu formasyonları kumtaşı, marn, kil ve kireç taşlarının ardalanmasıyla alüvyon serilerden oluşmaktadır. Çalışma alanın kıyı kesimlerin doğru gidildikçe tortul ara katkılı volkanik kayalara rastlanmaktadır. Bu yapıyı da bazalt, tuf ve angomeraların ardalanmasıyla oluşmaktadır. Özellikle bu ardalanmalar heyelanlara neden olabilmektedir. Bunun en güzel örneği 1950 yılında meydana gelen sera heyelanıdır.

Kuzeyden güneye doğru gidildikçe yükselen topoğrafyaya bağlı olarak çok sayıda büyüklü küçüklü akarsu ve akarsu kolları oluşmaktadır. Bu durum ulaşımı olumsuz yönde etkilemektedir. Ulaşım maliyetleri artmaktadır. Birde buna parçalı yerleşme dokusu eklenince ulaşım maliyetleri oldukça masraflı olmaktadır. Ulaşımın bu alanlarda artması aslında olumsuz bir durum teşkil etmektedir. Bu olumsuz durum ulaşım için yol yapılırken arazinin denge durumunu bozarak heyelan risk duyarlılığını arttırmaktadır. Yapılacak ulaşım olanaklarında bunlar göz önünde bulundurularak arazinin genel ve mahallî analizleri yapıldıktan sonra yol yapım çalışmaları yapılması gerekmektedir. Öncelikle var olan karayolları çevresinde detaylı bir çalışma yapılarak heyelan riski taşıyan karayollarının etrafına istinat duvarları yapılması gerekmektedir. Bazı karayolları var ki bunlara istinat duvarı yapılsa dahi heyelan riski oldukça fazladır. Bu durumlarda karayollarının yönü değiştirilmeli ve en uygun yerden geçirilmelidir.

Araştırma sahamız gür bitki örtüsüyle kaplıdır. Bunun temel sebebi nem ve yağıştır. Yükseltiye bağlı olarak dağılışları ve türleri farklılık göstermektedir. 0-250metre arasında çalı kuşağı,250-800 metre arasında kızılâğaç, kestane, meşe ve gürgen gibi geniş yapraklı ormanlar, 750-800 metre arasında ise iğne yapraklı ormanlar görülmektedir. Ormanın yok edilmesine bağlı olarak ilçede çok fazla bitki formasyonu ortaya çıkmıştır. Bu günkü çalı formasyonu ormanların tahribi sonucu ortaya çıkmıştır. Ormanların tahribi sonucu tarıma açılan alanlarda azda olsa erozyon riski bulunmaktadır.

Çok kriterli analiz yöntemiyle araştırma sahasında birçok fiziki olayların risk duyarlılık parametleri ortaya konulmuştur. Özellikle araştırma alanında iklimin yağışlı, topoğrafyanın yüksek ve eğimli, toprak özelliklerinin de podzolik olduğu düşünülürse bu alanlarda doğal afet olmaması çok düşük bir ihtimaldir. Araştırma sahasında sel ve taşkın risk analizleri ortaya konularak muhtemel hangi alanlarda oluşabilecekse ona göre önlem alınmalıdır. Diğer bir risk heyelandır. Araştırma alanında heyelan alanlarının çok fazla olduğu görülmektedir. Heyelan alanları çok kriterli karar verme yöntemiyle ortaya konulmuştur. Heyelan alanları tespit edilmiş olup, tespit edilen bu alanlar da gerekli önlemler alınmalıdır. Araştırma sahasında diğer önemli bir doğal afet genellikle ilkbahar aylarının başında rastlanan çığdır. Muhtemel çığ riskinin olabileceği alanlarda tedbirler alınmalıdır.

Sonuç olarak araştırma sahası da fiziki unsurlar beşeri faktörleri etkileyerek bu faktörlere yön vermiştir. Bu doğal çevrenin müsaade ettiği şekilde ekonomi değerlendirilmekte olup yeterli verim alınmamaktadır. İlçe merkezinde de ticaret ve hizmet sektörü gelişmesine rağmen yeterince istihdam olmayışı buradaki insanları göçe zorlamıştır. Burada yapılması gereken Akçaabat ilçesinin potansiyelinin değerlendirilmesi, bu yönde adımlar atılarak gelecekte nadide ilçeler arasında olabilecek potansiyelinin görülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda ekonomik ve diğer yatırımların fazla yapılması gerekmektedir. Ekonomik olarak gelişmiş bir ilçe her yönden kendini geliştirmeye açacaktır. O yüzden bu yörede öncelikle sanayisinin gelişmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgür, Z. G., 1997, Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-93), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Eserleri Dizisi, No: 201, Ankara
- Akpınar, E., 2001, Kalkınma Yolunda İki İlçe Kelkit Ve Köse, Kelkit Ve Köse Kaymakamlığı Yayını, İstanbul
- Anlı A., (2006), Giresun Aksu havzası maksimum akımlarının frekans analizi, Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 19(1), 99-106.
- Apaydın A., (2004a), Çakıloba-Karadoruk akifer sisteminin (Beypazarı Batısı-Ankara) beslenme koşullarının araştırılması, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Apaydın A., (2004b), SCS-CN yöntemi ve arazi kapasitesi değerleri kullanılarak yağıştan süzülme ve yeraltı suyu besleniminin tahmini, DSİ Jeoteknik Hizmetler ve Yeraltısuları Dairesi Başkanlığı, Yeraltısuları Semineri Ek Bildiriler Kitabı, DSİ, Ankara.
- Ardel, A., 1963, Samsun-Hopa Arasındaki Kıyı Bölgesinde Coğrafi Müşahedeler, İstanbul Üniv. Coğ. Enst. Derg. Cilt 7 Sayı: 13, İstanbul
- Atalay, İ., 1983, Türkiye Vegetasyon Coğrafyasına Giriş, Ege Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 19, İzmir
- Atalay, İ., 1990, Genel Fizikî Coğrafya, I. Baskı, Ankara
- Atalay, İ., 1991, Türkiye Coğrafyası, Genişletilmiş Iı. Baskı, Ankara, S. 195
- Atalay, İ., 1994, Türkiye Vegetasyon Coğrafyası, Ege Üniv. Basımevi, I. Baskı, İzmir
- BALWOIS 2010 - Ohrid, Republic of Macedonia - 25, 29 May 2010.
- Bayazıt M., (1998), Hidrolojik modeller, İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul. Bayazıt M., (2011), Hidroloji, Birsen Yayınevi, İstanbul, 219ss.
- Bijişkyan, P.M. 1969, Karadeniz Kıyıları Tarih Ve Coğrafyası (1817-1819), Tercüme Ve Notlar: Hrand D. Andreasyon, İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 1411, İstanbul
- Boonstra J., (1994), Estimating peak runoff rates in: H. P. Ritzema (Ed.) drainage principles and applications, The Netherlands International Institute for Land Reclamation and Improvement, 16, Wageningen, 111-144.
- CEOS, (2003), The use of earth observing satellites for hazard support: assessments and scenarios, Final Report of the CEOS Disaster

- Management Support Group (DMSG), U.S. Department of Commerce, National Oceanic and Atmospheric Administration, 218ss.
- Chang Y., Chongfu H., Yaozhong P., (2007), Flood Disaster Risk Analysis for Songhua River Basin Based on Theory of Information Diffusion., ICCS 2007, Part III, LNCS 4489, 1069–1076.
- Chow V.T., Maidment D.R., Mays L.W., (1988), Applied hydrology, McGraw Hill, Book Company, New York.
- Davis. Görçelioğlu E., (2003), Sel ve çığ kontrolü, İ.Ü. Yayınları, İstanbul.
- Demir A., (2010), Şehir taşkınları ve İstanbul, İSKİ Faaliyet Raporu, 2010.
- Doorenbos J., Pruitt W.O., (1977), Guidelines for predicting crop water requirements, FAO-ONU, Rome, Irrigation and Drainage Paper no. 24 (rev.), 144 pp.
- Einfalt T., Keskin, F., (2010), Analysis of the Istanbul Flood 2009,
- Elmastaş, N., Yetmen, H., Benek, S., & Özcanlı, M. (2019) Ahlat (Bitlis) İlçesindeki Yeraltı Sularının Tarımsal Sulama Açısından İncelenmesi Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 90, Mart 2019, S. 13-26 Doi Number: [Http://Dx.Doi.Org/10.16992/Asos.14866](http://Dx.Doi.Org/10.16992/Asos.14866)
- Erguvanlı, K.,Tahran, F.,1982, Doğu Karadeniz Kıyı Şeridinde Kütle Hareketlerinin Müh. Jeo. Açısından Değerlendirilmesi, K.T.Ü. Yer.Bil.Derg. Özel Sayı, Trabzon
- Evren R., Ülengin F., (1992), Yönetimde çok amaçlı karar verme, İTÜ Yayınları, İstanbul.
- Fleckkenstein J., (1998), Using GIS to derive velocity fields and travel times to route excess rainfall in a small scale watershed, Univ. of California
- Güzel, A. Özcanlı, M., Akgün. B. (2021).*Şanlıurfa İlinde Kurulu Ges'lerin Arazi Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi*.Sobider: Sosyal Bilimler Dergisi
- Güzel, A., ve Özcanlı, M.(2017) Coğrafi Ortam ve Yerleşme Adları Arasındaki İlişki Açısından İdil İlçesi (Şırnak) Köy Adları. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 12-30.
- Hawkins Ré.H., (1998), Local Sources for Runof Curve Numbers, 11th Proceedings of the Annual Symposium of the Arizona Hydrological Society, Tuscon, ss.23-26.
- Hızal A., Şengönül K., Çelik H. E., Aşk K., Küçükkaya İ., (2009), İstanbul ilinde 8–9 Eylül 2009 tarihlerinde meydana gelen seller ve nedenleri hakkında değerlendirme raporu, Orman Mühendisleri Odası Yayın Kurulu, Eylül 2009.

- Huang C.F., (1997), Principle of information diffusion, Fuzzy Sets and Systems, 91(1), 69–90.
- Huang C.F., (2002), Information diffusion techniques and small-sample problem, International Journal of Information Technology & Decision Making, 1(2), 229–49.
- Kadıoğlu M., (2008), Sel, heyelan ve çığ için risk yönetimi, Kadıoğlu, M. ve Özdamar, E., (editörler), “Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri”; s. 251-276, JICA Türkiye Ofisi Yayınları No: 2, Ankara.
- Kılıçer Ü., Değirmencioğlu N., Yayvan M., (2000), Meteorolojik Kaynaklı Doğal Afetler Alt Komisyon Raporu, DPT Doğal Afetler Özel İhtisas Komisyonu Başkanlığı, Ankara, 28ss.
- Kirmencioğlu B., (2015), Türkiye’de dere yataklarına müdahalelerin taşkınlar üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, Uzmanlık Tezi, Orman ve Su İşleri Bakanlığı.
- Kömüşçü A.Ü., Çelik S., Ceylan A., (2011), 8-12 Eylül 2009 tarihlerinde Marmara Bölgesi’nde meydana gelen sel olayının yağış analizi, Coğrafi Bilimler Dergisi, 9(2), 209-220.
- Lihua F., Gaoyuan, L., (2008), Flood risk analysis on information diffusion theory, Human and Ecological Risk Assessment, 14(6), 1330–1337.
- Linsley R.K., Kohler M.A., Paulhus J.L.H., (1989), Hydrology for engineers, McGraw-Hill, London, UK, 512ss.
- Lolis C.J., Türkeş M., (2016), Atmospheric circulation characteristics favouring extreme precipitation in Turkey, Climate Research, 71(2), 139-153.
- Melesse A.M., Graham W.D., Jordan J.D., (2003), Spatially distributed watershed mapping and modeling: GIS-based storm runoff response and hydrograph analysis: part 2, Journal of Spatial Hydrology, 3(2), 1–27.
- Nişancı, A., 1995, Sıcaklık Dağılımları Ve Hava Durumlarına Bağlılıkları İçinde Türkiye’nin Yağış Şartlarının İncelenmesi, Atatürk Üniv. Yay. No:381, Erzurum
- Onuşuel G., Harmancıoğlu N.B., (2002), Su kaynaklı doğal afet: taşkın, TMH-Türkiye Mühendislik Haberleri, Sayı 420-421- 422/2002/4-5-6, 131-132.
- Özcan O., (2007), Sakarya Nehri Alt Havzası'nın taşkın risk analizinin uzaktan algılama ve CBS ile belirlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Bilişim Enstitüsü, İstanbul.

- Özcan O., Musaoğlu N., Seker D.Z., Tanik A. (2008), Determination of flood risk in Sakarya sub basin using remotely sensed data and GIS, Fresenius Environmental Bulletin, 17(11b), 1964-1971.
- Özcan O., Musaoğlu N., (2009), Taşkın Risk Analizinde Hidrolojik Modelleme ve Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi, TUFUAB V. Teknik Sempozyumu, 4-6 Şubat, Ankara.
- Özcan O., Saral A., Musaoğlu N., (2011), Hidrolojik Modellemenin Bilgi Difüzyon Teorisi Kullanılarak Uzaktan Algılama ve CBS ile Değerlendirilmesi, TUFUAB VI. Teknik Sempozyumu, 21-25 Şubat, Antalya.
- Özcanlı, M. (2014). Kazdağları Milli Parkı'nda Tarımsal Faliyetlerin Arazi Örtüsü Değişimine Etkisi (1975-2005). *The Journal of Academic Social Science Studies*, 25(19), 339-356. DOI:10.9761/JASSS2317
- Özcanlı, M. , Güzel, A. & Akgün, B. (2021). Şanlıurfa ili'nde kurulu GES'lerin topoğrafik özellikler (yükselti, eğim, bakı) açısından uygunluk analizi . *Türk Coğrafya Dergisi* , (78) , 127-144 . DOI: 10.17211/tcd.997146
- Özcanlı, M.(2022) “Diyarbakır Metropol İlçelerinde Hidrografik Özelliklerin Tarımsal Arazi Kullanımına Etkisi” Sosyal Bilimlerde Seçme Konular 4 s.299-344 İKSAD yayınları Ankara
- Özcanlı, M., Güzel, A., (2015).*Şanlıurfa Şehrinin Alansal Gelişiminin Çevresindeki Tarım Arazilerine Etkisi*.*Turkish Studies* doi:10.7827/TurkishStudies.7890
- Özdemir H., (1978), Uygulamalı taşkın hidrolojisi, DSİ Genel Müdürlüğü Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, Ankara.
- Özdemir H., (2007), Havran Çayı havzasının CBS ve uzaktan algılama yöntemleriyle taşkın ve heyelan risk analizi, Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özer Z., (1990), Su yapılarının projelendirilmesinde hidrolojik esaslar, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara. Özer Z., (2008), Tarımsal altyapı hizmetlerinde drenaj ve arazi ıslahı mühendisliği, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Öztürk D., (2009), Risk analizi, CBS tabanlı çok ölçütlü karar analizi yöntemleri ile sel ve taşkın duyarlılığının belirlenmesi: Güney Marmara Havzası örneği, Doktora Tezi, Y.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk T., Türkeş M., Kurnaz M.L., (2014), RegCM4.3.5 İklim modeli benzetimleri kullanılarak Türkiye'nin gelecek hava sıcaklığı ve

- yağış klimatolojilerindeki değişikliklerin çözümlenmesi, Ege Coğrafya Dergisi, 20(1), 17-27.
- Saral A., (2010), Çok kriterli karar verme ve bilgi difüzyonu yöntemleri yardımıyla taşkın risk analizi yazılımının gerçekleştirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, Bilişim Enstitüsü, İstanbul. SCS, (1975), Urban hydrology for small watersheds, tech. Rel. No. 55, U. S. Dept. of Agriculture, Washington D.C.
- Şahinalp, M. (2007). Neden ve sonuçlarıyla Şanlıurfa İlinde yaşanan sel felaketleri (28-29 Ekim, 01 Kasım 2006) . Türk Coğrafya Dergisi , 0 (49) , 89-122 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/tcd/issue/21232/227838>
- Tatlı H., Türkeş M., (2011), Türkiye'nin Kurak ve Nemli Koşullarının Model Çıktı İstatistiği (MOS) ile İncelenmesi, 5th Atmospheric Science Symposium, 27-29 April, İstanbul, ss.219-229.
- Temuçin E., (1990), Aylık değişme oranlarına göre Türkiye'de yağış rejimi tipleri, Ege Coğrafya Dergisi, 5, 160-183.
- Tiryaki, M., & Karaca, O. (2018). Flood susceptibility mapping using GIS and multicriteria decision analysis: Sarıca-Çanakkale (Turkey). *Arabian Journal of Geosciences*, 11(14), 364.
- Tunçdilek, N., 1955; Türkiye'de Rölyef Şekilleri Ve Arazi Kullanımı, İstanbul Üniv. Deniz. Bil. Ve Coğ. Enst. İstanbul
- Türkeş M., (2010), Klimatoloji ve meteoroloji, Kriter Yayınevi, İstanbul, 650ss.
- Türkeş M., (2012), Türkiye'de gözlenen ve öngörülen iklim değişikliği, kuraklık ve çölleşme, Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi, 4(2), 1-32.
- Türkeş M., (2016), Genel klimatoloji: Atmosfer, hava ve iklimin temelleri, Kriter Yayınevi, İstanbul, 522ss.
- Ulugür M.E., (1972), Su mühendisliği, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Yetmen, H., Aytaç, A.S., Özcanlı, M., (2017). *Harran Ovası'nın Kuraklık Analizi*. *Asos Journal* DOI: **10.16992/ASOS.12196** Emerging Sources Citation Index (ESCI)
- Yılmaz, E., Özcanlı, M. (2021), Van Şehir Gelişimi ile Şehir Isı Adası Arasındaki İlişkiler ve Sıcaklık Değişimleri, Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi (ViSBiD) Sayı:1 S.40-60 s.41 https://www.yyu.edu.tr/images/files/SAYI_1.pdf

BÖLÜM 9

TÜRKİYE’DE DIŞ BORÇLANMA SORUNU ve EKONOMİK ETKİLERİ

Prof. Dr. Mehmet KARA¹

Büşra KÜPELİ²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8421172>

¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Hatay, Türkiye, kara70m@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5572-2404

² Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay, Türkiye, busrakupeli400@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-1866-7443

GİRİŞ

Dış finansman, ülkenin sınırları dışından temin etmiş olduğu borçtur. Bir ülkenin büyümesi ekonomik büyümeyi sağlayabilmesi için ihtiyaç duyduğu tasarrufları başka ekonomilerden ödünç almasıdır. Hem kamu kesiminin hem de özel kesimin almış olduğu borcun karşılığı olarak kullanılıyor.

Dış finansmana ihtiyaç duyan ülkeler ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkeler, az gelişmiş ülkelerdir. Gelişmiş ülkelerde buna başvuruyorlar. Özellikle büyük projelerin, alt yapı projelerinin finansmanı için başvuruyorlar. Bu ülkeler arzu ettikleri ya da hedefledikleri ekonomik büyüme oranına ulaşabilmeleri için belli bir miktarda yatırım yapmaları gerekiyor. Her şeyden önce alt yapı yatırımları yapması gerekiyor. Bu durumda ihtiyaç duyulan yatırımların kaynağı olan fonlar; o ülke yerleşiklerinin, hane halklarının tasarruflarından gelir. Bir ülkenin yatırım kaynağı bu şekilde hane halklarının tasarruflarından oluşmaktadır. Kişi başına düşen milli gelir düşükse bu milli gelir düzeyinde ekonominin ihtiyaç duyduğu yatırımlara yetecek kadar tasarruf yapmak mümkün olmaz. Bu durumda ülkenin ihtiyaç duyduğu yatırımlar için gerekli tasarruf hacmi oluşmayacaktır ve milli gelirden artmayacaktır. Nedeni; yatırım olmadığı zaman istihdam olmayacak, istihdam olmadığı zaman da gelir artmayacak, kişi başına düşen gelirden artmamış olacaktır. Bu döngü böyle devam edecektir. Bu döngüde yetersiz tasarruf hacmi düşük gelirden kaynaklanıyor. Düşük gelirden kaynaklanan tasarruf yapmama durumu netice itibari ile ekonomik büyümeyi de engelleyen noktaya götürmüş olur. Yani bir fasit daire durumu söz konusudur. Bu fasit daireyi (kısır döngü) bir noktada kırmak gerekiyor. Bu fasit daireye fon, tasarruf enjekte etmek gerekir. İşte bu durumda ülkesinde olmayan fon miktarını, yani tasarrufu başka ekonomilerden ödünç alıyoruz. Buna da dış finansman deniliyor. Bu oldukça problemli bir konudur. Çünkü dış finansman dediğimiz şey belirli bir dönem sonunda geri ödenmesi gerekiyor ve belirli bir faizle ödenmesi gerekiyor.

Alınan dış borcun ekonomik büyümeyi artırıcı etkisi verimli alanlarda kullanıldığında ancak mümkün olabilmektedir (Kutlu ve Yurttagüler, 2016: 230). Eğer bu fon ekonomide verimsiz alana yatırılırsa, ana parayı ya da sadece faizini ödemekte bile sorun çıkar. Ülkeler bu dış finansmanı öyle bir alana yatırmalı ki, yapmış oldukları yatırımdan elde ettikleri getiri ödedikleri faizden daha fazla olmalıdır. Ayrıca zamanında geri ödenemeyen dış borçlar,

ekonomiye mali bir yük getirerek borç krizine yol açabilmekte ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar, makro ekonomik dengeleri dış şoklara karşı daha kırılgan hale getirebilmektedir (Mucuk, Özer ve Uysal, 2019: 161).

1. DIŞ BORÇLANMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Dış Borç Kavramı

Dış borç, bir ülkenin ekonomik büyümesini hızlandırabilmesi için ihtiyaç duyduğu tasarrufları (fonları) başka ekonomilerden ödünç almasıdır. Alınan finansal kaynak ülkeye ilk giriş itibari ile bir ekonomik büyüme etkisi yaratabilmektedir. Dış kaynakla ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için bu dış kaynağın ülkede verimli alanlarda kullanılması gerekmektedir. Fakat alınan dış finansman vade sonunda faizi ile birlikte geri ödeneceği için, ekonomide yaratılan büyümenin ödenilen tutardan daha fazla olması zorunludur. Yoksa her alınan borç, borcu almadan önceki duruma göre ülkeyi daha olumsuz bir duruma götürebilir. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerin ortak önemli sorunlarından birisidir.

1.1.1. Dış Borçlanmanın Sebepleri

Devletlerin borç alma nedenleri ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Devletin kamu harcamalarını arttırması gibi çeşitli sebeplerin olması bütçe açıklarına neden olmaktadır. Bütçe açıkları dış borçlanmanın ana nedenini oluşturmaktadır. Dış borçlanmayı sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yapar şeklinde bir düşünce doğru değildir. Gelişmiş ülkelerde özellikle büyük alt yapı projelerinin finansmanı için dış borçlanmaya başvurdukları görülmektedir. Dolayısıyla ihtiyacı olan her ülke dış borçlanma yoluna gidebilmektedir.

1.1.2. Özel Borç - Kamu Borcu Ayrımı

Dış borç denilince akla ilk olarak kamu borcu gelmektedir. Ancak dış borç, hem özel kesimin hem de kamu kesimin almış olduğu bir finansman şeklidir.

Özel kesimin dış borçlanma çeşitlerini bankaların yabancı bankalardan kredi olarak borçlanma, uluslararası kuruluşlardan borçlanma, devletlerden borçlanma, tahvil ihracı yoluyla bankalardan veya sermaye piyasalarından borçlanma şeklinde sınıflandırabiliriz.

Kamu borçları ile özel borçların farkları şu şekildedir:

- Kamu borçlanması cebir olarak da yapılabilirken, özel borçlanmada cebir (zorlama) unsuru söz konusu değildir.
- Özel borçlar genellikle bir yıllık süreyi aşmazken yani kısa süreliken, kamu borçları uzun süreli olabilmektedir.
- Devlet yetkisini kullanarak, borcunu belirli bir süre geç ödeyebilir veya hiç ödememe yoluna gidebilir. Ancak şahıs veya kurumlar aldıkları özel borçları ödemeye hukuken zorlanırlar.
- Özel borçlanmalar daha çok ticari, sınaî, mesleki faaliyetin yürütülmesi için ve borç alan kişinin özel yararı gözetilerek yapılır.

1.2. Dış Kaynak Türleri

Dış borç konusundaki terimler birbirlerine yakın anlamlara sahip olsalar da etkileri bakımından farklılık göstermektedirler.

1.2.1. Dış Yardım

Dış yardım; yüksek gelirli sanayileşmiş ülkelerin ya da gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere yaptıkları yardımlarıdır. Bir ülkenin dış yardım yapma nedenleri afet, savaş gibi özel durumlarda insani kaygılarla yardım yapılabilir ya da dinsel faktörlerden dolayı yardım edebilir. Ayrıca bazı hastalıkların önlenmesi, çevrenin korunması amaçlarıyla da yardım yapılabilmektedirler. Dış yardımlar bağış ya da kredi şeklinde yapılabilir.

1.2.2. Dış Finansman

Gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerin bulunduğu düzeye ulaşmak için daha çok yatırım yapma zorunlulukları vardır. Bu ülkelerde iç kaynaklar yetersiz olduğu için dış finansmana ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak alınan dış finansman etkin alanlarda kullanılmaz ise istenilen hedefe ulaşılmayabilir ve etkin kullanılmadığından borç servisinde sıkıntı yaşanabilir.

1.3. Dış Borçların Vadelerine Göre Sınıflandırılması

Vadesi bir yıl ve daha az olan borçlara kısa vadeli dış borç denir. Vadesi bir ile beş yıl arasında olan borçlara orta vadeli dış borç denir. Vadesi beş yıldan fazla olan borçlara da uzun vadeli dış borç denilmektedir. Uzun vadeli borçlar uluslararası kurumlardan ve sermaye piyasalarından alınmaktadır. Orta ve uzun

vadeli dış finansmanlar, genellikle ülkelerin ekonomik kalkınmalarının finansmanına yönelik olarak alınan kredilerdir.

1.3.1. Kısa Vadeli Dış Borçlar

Kısa vadeli borçlar, genellikle hazine tarafından bütçe dönemi içinde geçici olarak meydana gelen bütçe açıklarını kapatmak için alınan borçlardır (Yaraşır Tülümce ve Yavuz, 2017: 1035). Maliye politikası aracı olarak kullanılan kısa vadeli borçlar deflasyonist dönemlerde borçlanmayı cazip kılmaktadır. Bu borçlanmanın en önemli kalemini hazine bonoları oluşturmaktadır.

1.3.2. Uzun Vadeli Dış Borçlar

Kısa vadeli borçlanma çoğu zaman ülke içinden gerçekleştirilirken, uzun vadeli borçlanma ise ülke dışından gerçekleştirilmektedir. Ödenmeleri devlet tarafından bir plana bağlanan, faizleri kısa vadeli borçlara göre daha yüksek olan, genellikle devletin yatırım harcamalarının finansmanı için kullanılan ve sermaye piyasalarından sağlanmış olan borçlar uzun vadeli borçlardır. Bu borçlanma aracının en önemlisini ise devlet tahvilleri oluşturmaktadır.

2. DIŞ BORÇLANMANIN EKONOMİK ETKİLERİ

2.1. Fiyatlara Etkisi

Dış borçların fiyatlara olan etkisi enflasyonist ve deflasyonist etkiler olmak üzere iki şekilde olmaktadır. Devlet borçlanması deflasyondan çok enflasyonist etkiye neden olacağı açıktır.

Dış borçlanmanın Enflasyonist Etkisi şu şekilde ortaya çıkmaktadır. Dış borçlarının artışı bütçe açıklarına neden olmaktadır. Enflasyon ise bütçe açıklarının sürekli bir şekilde artan bir fonksiyonudur. Dış borçlanma ile elde edilmiş olan ilave fonlar, doğrudan tüketim amaçlı kullanıldığında ekonomi üzerinde enflasyonist bir etki meydana getirmektedir. Dış borçları yükselen bir ülke, borcun finansmanını sağlamak ve kaynak yaratmak için iç borçlanmaya, sıkı maliye politikaları uygulamaya, para basmaya ya da devalüasyonlara gitmektedir. Bir ekonomide borç servisi ve devalüasyonlar arttıkça enflasyon oranı yükselecektir.

Deflasyonist etki ise; Devlet, borçlanma yoluyla elde ettiği geliri harcamıyorsa ekonomide toplam para arzı azalır. Para arzının azalması likiditeyi azaltacağından, piyasada deflasyonist etki meydana getirecektir.

2.2. Üretim Faktörlerine Etkisi

Devlet, almış olduğu dış borçlarla mal ve hizmet ithalatı yaptığında, mal ve hizmet fiyatları üzerinde çeşitli etkileri olacaktır. Diğer faktörlere oranla mal ve hizmet arzında bir artış meydana geleceği için fiyatların yükselmesini azaltıcı bir etki oluşturacaktır.

Örneğin dış borç, sermaye olarak yatırımlarda kullanıyorsa daha önceki toprak, emek ve müteşebbis dengesinde; sermayeye göre emek, toprak ve müteşebbis oranında bir düşme söz konusu olacağından bu faktörlerin fiyatlarında (ekonomik paylarında) bir yükselme eğilimi olacaktır (Şenel, 1994: 40). Toprağın, diğer üretim faktörlerine oranla mobilitesinin olmaması nedeniyle, piyasa fiyatı yükselecektir.

2.3. Gelir Dağılımına Etkisi

Bir ekonomide yaratılmış olan gelirin, bireyler veya üretim faktörü sahipleri tarafından nasıl bölüştüğünü gösteren yaklaşıma gelir dağılımı denilmektedir. Kişisel gelir dağılımı; bir ekonomide yaratılan gelirin, o ekonomideki kişiler arasında ne şekilde dağıldığı, bireylerin sosyoekonomik durumları, yaşları, yaşadıkları yer gibi faktörlere göre gelir dağılımını göstermektedir. Fonksiyonel gelir dağılımı ise; ücret, faiz, rant, kâr gibi üretim faktörlerinin yaratılan gelirden (GSYH) ne kadar pay aldığını gösterir.

Dış borçların gelir dağılımına etkisi; faiz ödemelerinde ve anapara geri ödemelerinde ortaya çıkar. Çünkü borçlanma yapıldığı dönemde bir gelir, kaynak artışı teşkil etmesine karşılık daha sonraki yıllarda anapara ve faiz ödemeleri sırasında, ekonomi için bir yük teşkil etmektedir. Borç servisi; vergi gelirleriyle karşılanacağı için ülkenin kaynaklarında bir azalma söz konusu olmaktadır. Ayrıca vergi kaçakçılığının yaygın olduğu bir ülkede, dış borçlanmanın gelir dağılımına olan olumsuz etkisi daha da artmış olacaktır.

2.4. Ödemeler Dengesi Etkisi

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin ekonomik sorunlarından biri, yatırımlarını finanse etmek için yeterli düzeyde tasarrufa sahip olmamalarıdır. Bu ülkelerin çoğunda, dış borca yönelmenin sebeplerinden birisi de ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabında ortaya çıkan dengesizliklerdir. Gelişmekte olan ülkelerde yetersiz olan iç tasarruflar için yabancı sermayeye daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Dış borcu yüksek olan ülkelere, iç tasarruf

azlığı ve yüksek kamu harcamaları yolu ile milli gelirin üzerinde bir harcama ile karşılaşılması halinde dış borç sürekli olarak artacaktır. Yurtdışından borçlanma ile kaynak girmesi sonucunda yatırım ve tüketim mallarının talebinde artış meydana gelip, ödemeler bilançosunda dış ticaret dengesinde olumsuz bir etki ortaya çıkaracaktır.

2.5. Yatırımlara Etkisi

Yatırımlara etkisi, dış borçlanma şartlarının değiştirilmesi ve kredi oranlarının değiştirilmesi şeklinde olmaktadır. Dış borç yükünün artması sonucunda yatırımlara teşvik azalacak ve mali kaynakların yeterli olmamasına rağmen sermaye hareketlerini teşvik ederek, sürekli ve geleceğe ait üretim üzerinde “vergi” gibi bir etki meydana getirecektir.

Dış borçların tasarrufları ve yatırımı ilgilendirmesinin bir diğer boyutu, düşük birikimlerde düşük yatırımların gerçekleşmesinden ileri gelmektedir. Alınan borçlar, yatırımlar için ek bir kaynak imkânı oluşturmaktadır.

2.6. Borç Yükünün Gelecek Kuşaklara Etkisi

Borç yükü, bir ülkenin belirli bir dönemdeki toplam borç stokunun o dönemdeki GSMH'ya oranı şeklinde ifade edilir. Dış borçların iki etkisi görülmektedir. İlki, kaynağı kullanırken sağlanan faydalar; diğeri, borç ödenirken yaşanan sıkıntılardır. Fayda ve geri ödeme sürecindeki sıkıntılar bir nesli aşan dönemler boyu sürmektedir. Devletin şu anda aldığı borcu gelecek dönemde ödeyecek olması, sonraki kuşaklara da borç yükünün bırakılacağı anlamına gelmektedir.

2.7. Sosyal Açıdan Etkileri

Dış borçların ilk bakışta görünmeyen veya dolaylı olarak ortaya çıkan olumlu ve olumsuz etkileri vardır, bunlara sosyal etkiler de denilir. Dış borçlarla sadece ekonomik yatırımlar değil, temel sosyal yatırımlar da yapılmaktadır. Yapılan sosyal yatırımlar toplumda eğitim, sağlık ve sosyal düzeyin artmasına katkı sağlayabilir. Verimi artan iktisadi faktörlerle daha çok gelir elde edilebilmektedir. Artan gelir düzeyi de genel refah seviyesinin artmasını sağlamaktadır.

2.8. Çoğaltan Etkisi

Az gelişmiş ve gelişmekte olan bir ülkede devlet borcu olarak sermaye akımının etkisi belirli şartlarda çoğaltan etkisi yaratabilmektedir. Çoğaltan, belirli otonom (bağımsız) değişkenlerdeki artış ya da azalışların milli gelir seviyesindeki değişikliğini ifade eden bir katsayıdır. Dış borcun faizi, komisyon ve buna benzer masraflarının düşük tutulması gelir artışını olumlu yönde etkiler. Tüketim ve ithalat eğiliminin büyük veya küçük olması gelir artışını farklı etkileyecektir. İthalat eğilimi tüketim eğiliminden büyükse çarpan katsayısının değeri küçülecektir, eğer ithalat eğilimi tüketim eğiliminden küçükse çarpan katsayısının değeri büyüyecektir.

2.9. Ekonomik Kalkınma ve Büyümeye Etkisi

Gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler, istedikleri ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmek için dış ekonomilerden borçlanmak zorundadır. Bu noktada doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyümenin önemli bir katalizörü olarak kabul edilmiştir. Teorik açıdan, bu görüş yalnızca ekonomik büyüme teorisi, endojen büyüme teorisindeki son gelişmelerle desteklenmiştir. Oysa neo-klasik yaklaşım gibi önceki teoriye göre, doğrudan yabancı yatırım sadece kişi başına sermayeyi etkiler, ancak uzun vadeli çıktı artış oranını etkilemez. Ekonomik büyüme ile ilgili olarak çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. Ekonomik büyümede kişi başına düşen milli gelir yıldan yıla artmalıdır. Kalkınma ise içine büyümeyi de alan daha geniş bir kavramdır. Sadece kişi başına düşen milli gelirdeki artış değil, onun yanında birtakım göstergelerinin de iyileşmesi anlamına geliyor. Büyüme, kalkınma için gerekli bir koşul olmakla birlikte, yeterli değildir.

3. TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA SORUNU

Ülkeler borçlanma ihtiyaçlarını yurtiçi ve yurt dışı kaynaklara başvurarak karşılayabilmektedirler.

3.1. Türkiye'de 1980 Öncesi Dönemde Dış Borç Sorunu ve Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarından itibaren Osmanlı Devleti'nden devraldığı dış borçların sorumluluğu altına girmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ulaştırma ağırlıklı yatırımların finansmanı ve bu var

olan borçların finansmanı için dış borçlanmaya gidilmiştir. Dış borçlanmada 1950'den sonra asıl yoğun dönem başlamıştır.

1950 sonrasında ödemeler dengesinde oluşan açıkların büyümesi dış borçların artışına neden olmuştur. Özellikle, Türkiye 1956 yılından sonra dış ticaret açıklarının finansmanı için dış borç bulmakta sorun yaşamaya başlamıştır. 1957 yılında Türkiye vadesi gelen borçlarını ertelemek ve yeni kredi teminine gitmek zorunda kalmıştır (Uyar, 2019: 75).

Planlı dönemin başlaması ile birlikte yurtiçinde oluşan tasarruf eksikliğini gidermek amacıyla da borçlanmaya gidilmiştir. Alınan kredilerin büyük bir çoğunluğu bu dönemde konsorsiyum kredilerinden sağlanmıştır. İlk üç planda dışarıya bağımlılığın azaltılması yönünde adımlar atılmaya çalışılmış, fakat bu mümkün olmamıştır.

Türkiye önemli bir petrol ithalatçısı olması nedeniyle, 1973-1974 yıllarında yaşanan petrol krizi de Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde ilk defa Avrupa para piyasalarından da borçlanılmaya gidilmiş, fakat Avrupa para piyasaları kısa vadeli ve yüksek faizli olmaları nedeniyle bu piyasalardan borçlanmaya son verilmiştir. 1975-1978 döneminde, Türkiye'nin dış borç stoku hızını artırırken kısa vadeli borçlar bunun yarısından fazlasını oluşturmuştur (Kazgan, 2002: 110).

Türkiye ekonomisi birinci petrol şokundan sonra, 1979 yılında ikinci petrol şokunun olumsuz etkileri ile karşı karşıya kalmıştır. 1980 yılında ithalatın kısılması ve borçlanma belirli bir sınıra geldiği için ikinci petrol şokuna karşı yeni bir uyum stratejisi benimsenme gereği duyulmuştur.

Bu konu bakımından üzerinde önemle durulması gereken dönem ise 1980 sonrası dönemdir. Çünkü bu dönemde, 24 Ocak 1980 tarihinde alınan Ekonomik Önlemler Paketi ile birlikte Türkiye'nin "ithal ikameci" sanayileşme politikası terk edilmiş olup, onun yerine "ihracata dayalı" sanayileşme politikası benimsenmiştir.

3.1.1. 1923-1938 Dönemi Dış Borç

1923 – 1938 yıllarındaki dönemi tahlil ederken yeni kurulan genç devletin yeniden inşa süreci, ülke ekonomisinin koruma dönemi ve devletçiliğin kabul gördüğü dönem olarak açıklayabiliriz. 29 Ekim 1923 yılında Türkiye Cumhuriyet'i Devleti genç ulus devlet olarak Osmanlı döneminden kendisine aktarılan birçok sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti bir yandan yeni kurulan cumhuriyetin şekillenmesi ve ekonomik yapısının oluşturulması gibi süreçlerle uğraşırken diğer yandan ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçların bir kısmını ödemekle yükümlü olmuştu. Bu dönemde oluşan tüm sorunlara rağmen ülke ekonomisinin en parlak dönemi olarak tarihe geçmiştir. Ülke kamu maliyesi alanında anlayış olarak denk bütçe kavramını tercih etmiştir ve uygulamasında da başarılı olmayı başarmıştır. Bu uygulama sonucunda bütçeyi oluşturan ulusal gelirin payı artmış ve kamu harcamalarında uygulanan tasarruf tedbirleri ile bütçe fazla vermeye başlamıştır. Bu genç devletin inşa sürecinde en önemli adımlarından birisi 1923 yılında İzmir'de toplanılan İktisat Kongresi ile ülke ekonomisinin şekillenmesinde büyük etken tutan Lozan Anlaşması olmuştur.

24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile ekonomi üzerinde büyük bir yük olan imparatorluk döneminden kalan kapitülasyonlar ve yabancı sermayeye tanınan büyük ayrıcalıklar kaldırılmış olup, Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar, Osmanlı Devleti'nin bıraktığı yerlerde kurulan 16 yeni devlete paylaştırılıp onların ödeyeceği yönünde karar alınmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti Osmanlı Devleti'nden kalan borcun %65,3'ünü üstlenmeyi kabul etmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nda borçlarla ilgili alınan kararlar tartışmalara yol açmıştır. Tartışmalar sonucunda 13 Haziran 1928'de Paris Sözleşmesi imzalanmıştır. Yeni yapılan bu sözleşme ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin daha önceden üstlenmiş olduğu borçtan 2,2 milyon daha fazla ödeme yapması kararlaştırılmıştır. Sözleşmenin hükümlerine göre, Osmanlı'dan kalan borçların ödeme tarihi 1 Haziran 1929 – 31 Mayıs 1955 olarak belirlenmiştir. Ancak borçların ilk ödeme taksitleri ödenmeye başlayacağı zamanda Dünya'da ağır ekonomik kriz yaşanmaya başlamıştı. Bu krizden bütün ülkeler olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti de derinden etkilenmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden kalan borcun ilk taksitleri de ödenememiştir. Ödemelerin aksaması üzerine Aralık 1932 tarihinde yeni bir anlaşma düzenlenmişlerdir (Doru, 2019: 34).

17 Şubat 1923 tarihinde yeni Türkiye'nin ekonomik sorunlarının tartışılması ve uygulanacak olan ekonomi politikalarını belirlemek amacıyla İzmir'de İzmir İktisat Kongresi yapılmıştır. 1930'lu yıllara kadar liberal ekonomi uygulanmış, istenilen sonuçlar elde edilemeyince yerine devletçi ekonomi politikasına geçilmiştir. Daha önceden verilen kapitülasyonlardan

kurtulmak amacıyla yabancıların ellerindeki şirketlerin millileştirilmesi kararlaştırılmıştır (Kırcalı, 1991: 92). 1934-1938 arası dönemde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulamaya konularak Sovyetler Birliği'nden sonra dünyada ilk planlı kalkınma girişiminde bulunan ülke Türkiye olmuştur. Birinci Beş Yıllık Plan kapsamında hala varlığını sürdüren bazı Kamu İktisadi Teşebbüsler (KİT) kurulmuştur. Bunların finansmanında ikili finansman olanakları işletilmeye çalışılmıştır

3.1.2. 1938 – 1950 Döneminde Dış Borç

1938-1950'li dönemde dünya ekonomisi ekonomik krizler ve savaşlar nedeniyle daralma eğilimine girmiştir. Savaş hazırlıkları döneminde ülkemiz savaşa katılmamasına rağmen ülkenin toplam işgücü içinde yer alan bir milyondan fazla kişinin askere alınması sonucu üretim sürecine katkı azalmıştır. Savaş zamanında merkezi hükümet ekonomiye çok fazla müdahalede bulunmaya başlamıştır. Kamu gelirlerini arttırmak amacıyla dolaylı vergilerde çok büyük artış yapılmış olup ve milli gelirin büyük bir kısmına savunma harcamaları nedeniyle el koymuştur.

Tablo 1: Temel Ekonomik Veriler (1939-1945)

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	İhracat-İthalat (Milyon \$)	Dış Borç (Milyon \$)
1939	100	93	+7	162
1940	81	50	+31	252,8
1941	91	55	+36	264,2
1942	126	113	+13	273,2
1943	197	155	+42	276,9
1944	179	127	+52	301,1
1945	168	97	+71	277

Kaynak: (Olcay, 2013: 38).

Tablo 1'de Türkiye'nin 1939-1945 yılları arasındaki ihracatı, ithalatı, dış ticaret dengesi (ihracat - ithalat) ve dış borç stoku verileri görülmektedir. Tabloda da görüldüğü üzere Türkiye 1939-1945 yılları arasında her yıl ihracat fazlası vermiştir. 1939'dan 1945 yılına kadar ihracatın 68 milyon dolar arttığı görülmektedir. Yine o dönemde uygulanan ihracatı artırma ve ithalatın azaltılmasına yönelik politikalar sayesinde dış ticaret fazlasının ortaya çıktığı görülmüştür. Ülkenin dış borç stoku ise 1944 yılında diğer yıllara kıyasla en

yüksek seviyeyi görmüştür. Bunun sebebi, Türkiye İkinci Dünya Savaşına girmemesine rağmen savaşa girecekmiş gibi hazırlık yapmasıdır.

Savaştan sonra Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECC) bir rapor hazırlamıştır. Avrupa'nın yeniden imarı için Amerika'nın yardımının gerekli olduğu şeklinde hazırlanmış olduğu rapor, Amerika Birleşik Devlet Başkanı Truman tarafından 1948 yılında onaylanmıştır ve bu olay literatüre Truman Doktrini olarak geçmiştir (Gündüz, 2008: 19). Yaşanan bu durum sonucunda Türkiye, savaş yıllarında izlediği dış politikayı tekrar gözden geçirmiştir ve politikasını değiştirmiştir. 1945'li yıllardan sonra uygulanmış olan dış ekonomik desteklerle kalkınma hedefleri 1960'lı yıllara kadar devamlılığını sürdürmüştür. 1946 yılından sonra Türkiye'nin Batı'ya doğru yönelmesi ve bu bağlamda liberal iktisat politikalarını benimsemesi sonucunda, Amerikan yardımları ve kredileri artmaya başlamıştır.

3.1.3. 1950 – 1960 Döneminde Dış Borç

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile 1946 yılında başlayan liberalleşme eğilimleri hız kazanmıştır. 1950 yılından sonra dış borçlanmada yoğun bir dönem başlamıştır. Türkiye bu dönemde, dış yardımlara dayanan kalkınma politikasını izlemiştir (Dursun, 2019: 40). Dış borçlardaki bu artışın yanında borç yapısında değişimler olmuş, karmaşık bir kredi dokusu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yapılan finansal yardımların çoğu Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa tarafından yapılmıştır. Türkiye'nin dış borçlanmadaki en yüksek artışı bu dönemde görülmüştür (Yazıcı, 1993: 135).

Tablo 2'de görüldüğü üzere, 1950-1960 yılları arasında dış ticaret sürekli açık vermiştir. Bunun nedenlerinden biri 1947 yıllarında başlayan liberalleşme eğilimlerinden sonra ekonomik faaliyetlerde yönünü batıya dönmesidir. 1950 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı 92,2 iken 1960 yılına gelindiğinde 68,5'e düştüğü görülmektedir. Dış ticarete oluşan bu açığı kapatmak için yabancı sermayenin ülkeye girmesi yönünde teşvik politikalarında bulunulmuştur. Uygulanan teşvik politikaları istenilen düzeyde ülkeye sermaye girişi sağlayamamış, istenilen yatırımlar gerçekleşmemiştir. Yaşanılan bu durum ülkeyi dış borç almaya mecbur hale getirmiştir. Bu yıllarda artık uluslararası kuruluşlardan da borç alınmaya başlamıştır. 1956 yılına gelindiğinde dış ticaret açıkları sürdürülemez seviyelere ulaştığı görülmektedir.

Türkiye içinde bulunduğu bu borç karmaşasından kurtulmak için 350 milyon dolarlık yeni bir borç daha almıştır. 1960 yılında Türkiye'nin dış borcu 1950 yılına göre üç kat artmıştır.

Tablo 2: 1950-1960 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %
1950	263,4	285,6	- 22,2	92,2
1951	314,0	402,0	- 88,0	78,1
1952	362,9	555,9	- 193,0	65,3
1953	396,0	532,5	- 136,4	74,4
1954	334,9	478,3	- 143,4	70,0
1955	313,3	497,6	- 184,2	63,0
1956	304,9	407,3	- 102,3	74,9
1957	345,2	397,1	- 51,9	86,9
1958	247,2	315,0	- 67,8	78,5
1959	353,7	469,9	- 116,1	75,3
1960	320,7	468,1	- 147,4	68,5

Kaynak: (Doru, 2019: 38).

3.1.4. 1960 – 1970 Döneminde Dış Borç (Planlı Dönem)

Bu yıllarda uygulanan ekonomi politikaları 1950'li yıllarında uygulanan politikalardan daha farklı şekildedir. 1950'li yıllarda uygulanan liberal ekonomi politikası yerine devletin ekonomiye müdahalesini içeren planlı ekonomik politikaların uygulandığı müdahaleci sisteme geçilmiştir. 1960'lı yılların başından itibaren Türkiye, ekonominin gidişatına yön vermek amacıyla kalkınma planları hazırlamıştır. İlk kalkınma planı 1963-1967 yılları arasında 5 yıllık olarak hazırlanmıştır.

Planlı dönemde oluşan dış kaynak ihtiyacı, bir yandan cari işlemler dengesinde görülmüş olan açıklar, diğer yandan eski borç ödemeleri ve yüksek bir büyüme hızı tutturulabilmek için hızlı bir şekilde artmıştır. Bu yıllarda önceki yıllardaki gibi borçlanmaya devam edilmiştir. Diğer yıllardan farkı ise borçlanmalar artık belli bir plana göre yapılıyordu. Türkiye'nin dış ticareti sonucunda oluşan açıkları kapatmak ve hedeflenen ekonomik büyüklüğe ulaşabilmek için 31 Temmuz 1962 yılında OECD tarafından Türkiye'ye yardım konsorsiyumu kurulmuştur. Alınan kredilerin ağırlıklı bölümünü program kredileri oluşturmaktadır. Bunun nedeni Türkiye'nin dış ticareti sürekli açık verdiğinden alınan program kredileri, bu açığın kapatılmasında kullanılmaktadır. Konsorsiyumdan sağlanan krediler en çok kalkınma politikalarında kullanılmıştır. Bu kredilerin planlanan hedeflere ulaşılmasında

da katkısı oldukça fazla olmuştur. 1960-1969 yılları arasında alınan kredilerin %85'i şirketler birliğinden temin edilmiştir (Tanrıku, 1983: 24).

3.1.5. 1970-1980 Döneminde Dış Borç

1962-1976 yılları arasında dış kaynakların ülke ekonomisine çok fazla giriş yapması nedeniyle ekonomik büyümede artışlar görülmüştür. 1970'li yılların başlangıcında yaşanan olumlu gelişmeler ekonominin rahatlamasına yol açarken, dış kaynak kullanımını takviye edecek açılımlar yapma olanağını da daha fazla yaratmıştır. Yaşanan bu süreçler, 1970'li yıllardaki Türkiye'yi uluslararası finansmanlar ve ekonomik gelişme açısından bir hareketlilik içine sokmuştur. Bu durumlar da Türkiye'nin dış borç stoklarında çok hızlı artışlar yaşamasına neden olmuştur. 1970'li yıllar Türkiye'de ve dünyada birçok değişimin yaşandığı yıllar olmuştur. Bretton Woods sisteminin çöküşünün sebep olduğu stagflasyon, petrol krizi gibi gelişmeler bu dönemde yaşanmıştır. Bu gibi ekonomik gelişmeler, dünya çapında da hissedilmiştir.

1974'te yaşanan petrol krizi, petrol ihracatçısı olan Türkiye'yi olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bunun sonucunda, ekonomideki olumsuz etkileri dış borçlanmayla finanse etmeye çalışmıştır. Dış borçlanmaya gidilen süreçte faiz oranlarının yüksekliğinden ve kısa süreli geri ödeme süresinden, büyük bir dış borç yükü ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin dış borç ertelemelerine başladığı dönemde gelişmekte olan ülkelerin borç krizleri henüz başlamamıştı. Bu sebeple Türkiye'nin diğer ülkelere önce borç krizi yaşamaya başlaması, Türkiye'nin 1978-1982 yılları arasında borç ertelemesine en çok giden ülke unvanını almasına neden olmuştur.

3.2. Türkiye'de 1980 – 1990 Arası Dış Borç Sorunu ve Gelişimi

1980 yılına gelindiğinde zamanlarda, dış borçlar 13 milyar 722 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır. Bu yıllardan sonra dış borçların bileşiminde vade yapısının kısaldığı bir döneme girilmiştir. 1980'lerin ekonomi politikasının amaçlarından biri dış ödemeler dengesini sağlamak için kronik hale gelen döviz kıtlığına yol açmamak olduğunu söylemek mümkündür. Bu yıllarda dış borçlarla ilgili en önemli yenilik, ihracatın teşvik edilerek Türk ekonomisinin dışa açılmasıdır. Bu dönemde özellikle 1983'den sonra dış borç yükü yeniden artmaya başlayarak 1979'daki seviyesinin üzerine çıkmıştır. Bu dönemlerde dış borçlarda değişken faiz uygulanmaya başlanmış, bu durum dış borç miktarının

daha da artmasına yol açmıştır. Dış borç miktarındaki artışın en büyük nedenlerinden biri de ABD dolarının diğer paralar karşısında giderek değer kaybetmesidir. Türkiye'nin dış borçlanmasıyla ilgili en ciddi değişikliklerden biri de 1989 yılından itibaren gerçekleştirilmiştir. Ülkelerin dış borç halinin araştırılmasında türlü ölçütler kullanılmaktadır. Tablo 3'te sırasıyla Türkiye'nin 1980-1992 yılları arasında toplam dış borç stoku, dış borç/GSMH oranı, dış borç/mal ve hizmet ihracat oranı, dış borç servisi/mal ve hizmet ihracat oranı ve kısa vadeli dış borçların toplam dış borçlara oranı verilmiştir.

Tablo 3: 1980 – 1992 Dönemi Dış Borç

Yıllar	Dış Borç Stoku (Milyar USD)	Dış Borç Stoku / GSMH	Dış Borç Stoku / İhracat	Dış Borç Servisi / İhracat	K.V.Dış Borç / Toplam Dış Borç
1980	27.2	23.5	471.6	47.4	
1981	26.1	24.7	311.6	31.7	13
1982	29.8	32.5	306.6	31.2	10
1983	32.6	35.7	321	38.2	12.4
1984	39.5	41	289.6	31	15
1985	47.2	47.5	320.1	30.7	18.8
1986	53.1	54.7	430.5	35.8	19.8
1987	56.1	59	394.8	32.3	18.9
1988	53.3	57.8	349.2	36.2	15.8
1989	41.8	52	354.4	31.9	13.7
1990	49	44.5	376.4	27.4	19.4
1991	50.5	46.5	369.3	26.8	18.1
1992	55.6	49.1	367.4	27.5	22.8

Kaynak: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ve T.C. Merkez Bankası verilerinden yararlanılarak elde edilmiştir.

Ülkelerin dış borçluluk durumu değerlendirilmesinde;

- Dış Borç/GSMH oranı > %50
- Dış Borç/İhracat oranı > %275
- Dış Borç Servisi/İhracat oranı > %30 ise ülkeler aşırı borçlu sayılmaktadır.

Türkiye'de 1980-1992 yılları arasında Dış borç/GSMH oranını zaman zaman aşmıştır. Dış borç/ihracat oranının, eşik değerinin çok daha üstünde olduğu görülmüştür ayrıca, dış borç servisi oranını da aştığı ve daha sonraki birkaç dönemde düzelmenin olduğu görülmüştür. Aynı zamanda tabloya göre Kısa vadeli dış borç/Toplam dış borç oranı ise, salınımlı bir durum izlemektedir.

1980 yılına Türkiye ekonomisi ciddi boyutlardaki kamu açığı ve cari açığın finansman sorunları ile girmiştir. Fakat mevcut finansman sorunlarını önceden almış olduğu borçları geri ödemede zorlandığı için, dış borçlanma ile çözüme şansını yitirme noktasına gelmiş bulunmaktaydı. Artan borç oranları ekonomide kendini iyice belli etmeye başlamasıyla dönemin ekonomi

yönetimini yeni bir istikrar programının uygulamaya sokulmasını ve beraberinde birtakım ciddi önlemlerin alınmasını ve de köklü değişimler yapılmasına zorluyordu. Bu amaçlar çerçevesinde 24 Ocak 1980 kararları serbestleşme ekseninde şekillenen bir paket olma özelliği taşımaktadır. Ancak bu amaçlara yönelirken benimsenen yaklaşım, ekonomik yapının kendisini ve işleyiş biçimini değiştirmeyi amaçlayan bazı köklü düzenlemelerin gündemde olduğunu gösteriyordu.

Bu alınan kararların hedefi, Türk ekonomisini kapitalist şekilde olan dünya ekonomisine entegre etmek, ekonominin dışa doğru genişlemesini sağlamak ve piyasa ekonomisinin bu modeliyle devletin işleyişini en aza indirmeyi sağlamak için, küresel ekonomide ağırlığı azaltmaya öncelik veren kesin bir pay konusu olarak gösterilmektedir.

3.3. 1990 Sonrası Dönemde Türkiye’de Dış Borç Sorunu ve Gelişimi

1990’lı yıllara gelindiği zamanlarda Türkiye’de dış borçların artış süreci devam etmiştir. Borç miktarı 1990 yılında 19,03 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu olumsuz ilerleme süreci sadece 1994 yılında bir azalış göstermiştir, fakat bu yıldan sonra artış düzeyine yine devam ederek 1995 yılında 73.728 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Uluslararası para piyasalarından sağlanan krediler nedeniyle dış borç yükü bu dönemde yaklaşık olarak üç kat artmıştır. 1994 ve 1996 yıllarında dış borç servis ödemelerinin ağırlaşması hazinayı güç durumda bırakmıştır ve bu nedenle özellikle o yıllarda dış borçlanmaya çok az başvurulduğu görülmektedir (Tandırcıoğlu, 2000).

Türkiye’de asıl amaç dış borçlanmada tasarruf yetersizliklerini gidermek değil, ödemeler bilançosu dengesini sağlamak olmuştur. Borç kalemleri içinde, kısa vadeli borçlanma rizikosunu ve faiz haddi yüksekliği bakımından kısıtlı tutulması gereken bir kalem şeklindedir. Özellikle 1998 yılında artış görülen kısa vadeli dış borçlanma oranının mümkün olduğunca kısılması gerekmektedir. Bu kısa vadeli borçlar ihracat finansmanı için kullanıldığı sürece bir sorun gözükmemektedir. Ancak ithalatın finansmanında kullanılır ve mal ve hizmet ihracat gelirlerine oranı artarsa ekonomi krizlere çok açık hale gelmiş olur. Bu sebeplerle ekonomide serbestleşme eğilimlerinin arttığı dönemlerde devletin borçlanma politikalarını yanlış belirlemesi nedeniyle

ekonominin tamamen olumsuz etkilenmesine yol açmadan gerekli düzenlemelerin yapılması bir zorunluluk olmaktadır.

3.3.1. 1990-2000 Döneminde Dış Borç

Türkiye 1990'lı yıllara borç mirası ile girmiştir. Bu dönemde, ekonomide uzun yıllar boyunca ekonomik büyüme hedefi çizilmiş, bu durumda dış kaynak gereksiniminin hızla artmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde ve tüm dünyada sermaye hareketliliği önündeki engellerin kaldırılması, sermaye liberasyonu içine girilmesi, bu dönemde dış borçlanma yapısının belirleyici özelliği olmuştur. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde, artan borçlar ve uzun vadeli yatırımların büyük ölçüde olmadığı bir durumdayken regresyon tehdidi yaratan krizler zincirlenmesi olmuştur. 1994, 2000-2001 yıllarında her biri ekonomik çöküntü yaratan iki önemli kriz yaşanmıştır. Yaşanılan ekonomik krizlerle Türkiye yeni reform uygulamalarına girmiştir. Bu dönemin en göze çarpan özelliklerinden biri de borç deflasyonu olmuştur. Bunun sonucunda piyasada fiyatlar düşmüş ve durgunluk dönemi başlamıştır. Yaşanılan durumdan ötürü olumsuz ortamı gören yabancılar da ülkede bulunan sermayelerini yurtdışına çıkarmaya başlamış. Uluslararası rezervlerde oluşan ve önlenemeyen bu kalıcı düşüşler krizin önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Tablo 4: Türkiye'nin Dış Borç Oranları (1989-2009)

Year	(million\$)					(%)			
	GDP (current price)	Ext. Debt Stock	Exports (FOB)	Ext. Debt Service	Ext. Debt Interest Service	Ext. Debt Stock/ GDP	Ext. Debt Stock/ Exports	Ext. Debt Service/ Exports	Ext. Debt Interest Service/ Exports
1989	142,635	43.9	11.6	7.2	2.9	30.8	377.7	61.8	25.0
1990	200,555	52.4	12.9	7.3	3.2	26.1	404.2	56.3	25.2
1991	200,502	53.6	13.6	7.6	3.4	26.7	394.5	55.6	25.3
1992	210,584	58.6	14.7	8.7	3.4	27.8	398.2	59.3	23.4
1993	238,377	70.5	15.3	8.2	3.6	29.6	459.5	53.6	23.3
1994	176,955	68.7	18.1	9.9	3.9	38.8	379.5	55.2	21.7
1995	225,941	75.9	21.6	11.9	4.3	33.6	351.0	55.0	19.9
1996	243,412	79.3	23.2	11.4	4.2	32.6	341.4	49.2	18.1
1997	253,706	84.3	26.2	12.4	4.6	33.2	321.2	47.3	17.5
1998	270,947	96.3	26.9	16.5	4.8	35.6	357.2	61.2	17.9
1999	247,544	103.1	26.6	18.3	5.4	41.7	387.9	68.9	20.5
2000	265,384	118.6	27.7	21.9	6.3	44.7	427.0	79.0	22.7
2001	196,736	113.6	31.3	24.6	7.1	57.7	362.5	78.6	22.8
2002	230,494	129.5	36.1	28.8	6.4	56.2	359.2	80.0	17.8
2003	304,901	144.1	47.2	27.8	7.0	47.3	304.9	58.9	14.8
2004	390,387	161.0	63.2	30.5	7.1	41.2	254.8	48.3	11.3
2005	481,497	169.7	73.5	36.8	8.0	35.3	231.0	50.1	10.9
2006	526,429	207.6	85.5	40.1	9.4	39.4	242.7	46.8	10.9
2007	648,754	249.4	107.2	48.7	10.8	38.4	232.5	45.4	10.1
2008	742,094	277.7	132.0	53.4	11.8	37.4	210.3	40.4	8.9
2009	617,611	271.1	102.1	57.7	10.3	43.9	265.5	56.5	10.1

Kaynak: (Çelik, 2017: 323).

3.3.2. 2000-2010 Döneminde Dış Borç

2000 yılının Kasım ayında yaşanan döviz darlığı Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük ekonomik krizlerinden biri olan 2001 ekonomik krizinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Tablo 5'te de görüldüğü üzere 2001 yılında dış borç stoku 113.6 milyar dolara ulaşarak 2000 yılının Kasım ayında başlayan ekonomik kriz nedeniyle ülkeden çok fazla sermaye çıkışının başlamasıyla, dış borcun sürdürülebilirlik şansı ülke ekonomisinde kalmamıştır. Yaşanılan kriz sonrasında ülke ekonomisinde ortaya çıkan bu olumsuz sorunu çözmek adına IMF'den kaynak sağlama yoluna gidilmiştir. Fakat sağlanan finansal kaynakla sorunların çözümü için uğraşılırken 2001 yılı Şubat ayında ülke ekonomisi yeni bir ekonomik kriz daha yaşamıştır. Bu dönemde yeni bir politikaya geçilmiştir. Daha önceden uygulanmış olan sabit döviz kuru politikasından vazgeçilerek piyasa sistemine bırakılan dalgalı döviz kuru politikasına geçiş yapılmıştır. 2000 krizi zamanlarında başlayan sermaye çıkışları 2001 krizinde de ortaya çıkan olumsuzluklar nedeniyle bu dönemde de devam etmiştir.

2000 ve 2001 krizlerinde ekonomide yaşanan art arda olumsuzluklar sonucunda, ekonomide istenilen istikrarın sağlanması ve ekonomin rayına oturtulması için Ekonomiye Geçiş Programı hazırlanmıştır. Ekonomide ortaya çıkan finansman eksikliğini gidermek, dış borç ve döviz darboğazından kurtulmak amacıyla IMF ile Stand-By anlaşması yapılmıştır. Böylece IMF'den 10.2 milyar dolarlık ek kaynak elde edilmiştir.

Tablo 5: Temel Ekonomik Göstergeler 2001-2010 Dönemi (Milyar Dolar)

Yıllar	Dış Borç	Kısa Vadeli	Uzun Vadeli	Dış Borç/ GSYH
2001	113,592	16,403	97,189	57,7
2002	129,532	16,424	113,108	56,2
2003	144,097	23,013	121,084	47,3
2004	160,977	32,205	128,772	41,2
2005	169,901	38,283	131,618	35,3
2006	207,819	42,616	165,203	35,5
2007	249,553	43,135	206,418	38,4
2008	277,005	50,448	226,557	37,8
2009	268,194	49,577	218,617	43,6
2010	290,4	78,6	211,7	39,5

Kaynak: (Doru, 2019: 57).

Ülke ekonomisi bu dönemden sonra sıcak para girişini hızlandırmıştır. Bunu ekonomide düşük kur, yüksek faiz politikası uygulayarak yapmışlardır. Ülkeye 2002 yılından itibaren ekonomik büyüme oranlarında bir artış gözlenmiş ve ekonomik büyümedeki bu artış 2008 yılına kadar devam etmiştir.

Bu dış borç stokunda meydana gelmiş olan artışlar ülke ekonomisi için olumsuz bir durumu göstermektedir.

Dış borçların değerlendirilmesinde kullanılan en önemli rasyolardan biri olan Dış Borç/GSYH oranı 2001 yılında %57,7 iken 2010 yılına gelindiğinde %39,5'e düştüğü Tablo 6'da görülmektedir. Oranda yaklaşık olarak %18,2 kadar bir düşme meydana gelmiştir. Bu durumda ülke ekonomisi için olumlu bir durumu ifade etmektedir. 2007 yılı ortasında Mortgage krizinin meydana gelmesiyle, kriz para ve sermaye piyasalarına yayılmış ve 2008 yılında reel sektörde derin bir şekilde etkisini göstermiştir. Bu durum sonucunda 2009 yılının ilk çeyreğinde resesyona eğilimine giren küresel ekonomi reel sektör üzerindeki etkisini daha derin hissettirmiştir. Kriz sonucunda gelişmekte olan ülkeler ve de gelişmiş ülkelerin çoğu bir daralma yaşamıştır.

3.3.3. 2010'dan Günümüze Dış Borçlar

2010 yılına gelindiğinde ekonomik kriz öncesine dönüş çabasıyla yapılan toparlanmalar ile özel sektör borçlarının toplam dış borçlar içerisindeki payı artış göstermiştir. Bu durum toplam dış borç stok miktarının artışına neden olmuştur. Özel sektör kendilerine finans kaynağı olarak krizin etkilerini atlatmak istemektedir.

Tablo 6: 2010-2021 Dış Borç Stoku

(Milyon ABD Doları)	TÜRKİYE BRÜT DİŞ BORÇ STOKU	TCMB DİŞ BORÇ STOKU (-)	BANKALAR DİŞ BORÇ STOKU (-)	PARASAL SEKTÖR HARİÇ DİŞ BORÇ STOKU (I)	TCMB NET DİŞ VARLIKLARI (*)	BANKALAR NET DİŞ VARLIKLARI	PARASAL SEKTÖR NET DİŞ VARLIKLARI (II (**))	TÜRKİYE NET DİŞ BORÇ STOKU (I-II)	TÜRKİYE NET DİŞ BORÇ STOKU / GSYH (%) (***)
2010 C1	267.001	12.353	58.760	195.888	62.393	-17.304	45.089	150.800	22.1
2010 C2	265.199	11.144	64.605	189.451	65.711	-29.521	36.189	163.262	21.6
2010 C3	283.487	12.085	73.636	197.766	71.554	-35.831	35.723	162.043	21.9
2010 C4	291.331	11.565	81.420	198.346	75.464	-49.423	26.041	172.306	22.2
2011 C1	301.185	12.010	82.810	206.364	81.248	-49.777	31.471	174.894	21.8
2011 C2	312.963	11.878	90.027	211.057	88.643	-60.926	27.717	183.340	21.9
2011 C3	311.370	10.344	92.444	208.582	84.277	-60.711	23.566	185.016	21.8
2011 C4	304.882	9.334	91.753	203.796	79.988	-58.312	21.676	182.120	21.7
2012 C1	317.946	9.325	98.260	210.362	82.914	-67.289	15.625	194.736	23.2
2012 C2	324.160	8.313	104.900	210.947	88.501	-77.819	10.683	200.265	24.0
2012 C3	329.571	7.437	108.851	213.282	105.399	-83.240	22.158	191.124	22.5
2012 C4	341.628	7.079	118.631	215.917	113.044	-86.743	26.301	189.616	21.6
2013 C1	357.950	6.628	131.582	219.739	121.369	-103.712	17.657	202.082	22.2
2013 C2	373.218	6.386	142.536	224.296	117.516	-112.897	4.618	219.677	23.4
2013 C3	379.103	5.640	148.062	225.401	126.308	-117.876	8.432	216.969	22.7
2013 C4	394.585	5.225	157.716	231.644	126.764	-127.046	-282	231.926	24.2
2014 C1	393.933	4.853	157.127	231.953	122.303	-125.413	-3.110	235.063	24.9
2014 C2	408.505	4.280	167.899	236.526	130.413	-135.502	-5.089	241.616	25.9
2014 C3	403.999	2.935	170.574	230.490	130.083	-136.827	-6.744	237.234	25.3
2014 C4	407.085	2.475	174.689	229.921	125.853	-142.306	-16.453	246.374	26.2
2015 C1	395.462	2.102	176.767	216.593	119.770	-137.996	-18.226	234.819	25.0
2015 C2	407.833	1.970	181.517	224.346	118.930	-140.260	-21.330	245.676	26.7
2015 C3	409.528	1.544	180.668	227.317	119.477	-133.732	-14.255	241.572	27.1
2015 C4	399.251	1.319	167.315	230.617	110.316	-131.600	-21.284	251.901	29.1
2016 C1	413.055	1.296	173.468	238.290	114.377	-131.364	-16.988	255.278	29.8
2016 C2	422.910	1.159	175.420	246.331	121.876	-135.733	-13.857	260.187	30.2
2016 C3	418.557	956	171.620	245.981	118.126	-130.337	-12.211	258.192	29.9
2016 C4	408.390	1.102	165.359	241.930	106.369	-117.098	-10.729	252.659	29.1
2017 C1	418.047	1.382	170.539	246.126	105.529	-126.405	-20.876	267.002	31.3
2017 C2	438.426	1.390	177.952	259.083	108.941	-132.070	-23.130	282.213	33.6
2017 C3	443.218	1.298	178.676	263.044	112.772	-129.842	-17.070	280.114	32.9
2017 C4	454.413	1.753	182.828	269.832	108.893	-128.622	-19.730	289.562	33.7
2018 C1	467.672	1.437	187.206	279.029	109.397	-133.041	-23.645	302.674	34.0
2018 C2	459.923	1.826	182.628	275.469	100.002	-126.421	-26.419	301.887	33.8
2018 C3	448.980	6.706	171.309	270.945	84.682	-95.553	-10.870	281.816	33.3
2018 C4	443.443	5.914	163.777	273.762	92.062	-91.327	736	273.016	34.3
2019 C1	449.165	5.898	163.847	279.420	89.534	-84.296	5.235	274.185	36.0
2019 C2	440.081	6.492	158.791	274.798	95.737	-83.770	11.967	262.831	36.1
2019 C3	433.410	6.397	153.349	273.664	100.252	-74.686	25.966	248.098	33.5
2019 C4	435.147	8.413	149.654	277.081	104.660	-71.722	32.938	244.143	32.1
2020 C1	431.367	8.385	146.663	276.319	90.820	-69.655	21.165	255.154	33.4
2020 C2	425.830	19.630	143.773	262.428	85.238	-68.602	16.636	245.791	33.1
2020 C3	435.850	21.021	145.615	269.213	77.443	-70.996	6.445	262.769	35.8
2020 C4	450.056	21.382	147.328	281.346	90.843	-78.215	12.629	268.718	37.5
2021 C1	448.393	22.662	147.102	278.629	82.970	-66.451	16.519	262.110	36.0

Kaynak: (Eser, 2021: 88).

2010 yılında sermaye akımlarındaki tedirginliğin ortadan kalkması ve kriz öncesine dönüş çabası dış borç stokundaki artışları 2011 yılında da devam etmiştir. Kısa vadeli dış borç/Toplam dış borç oranında artış yaşanmaya devam etmiştir. Böylece kısa vadeli dış borçların payı uzun vadeli dış borçlara göre daha fazla artış gösterdiği görülmektedir. 2011 yılında 2010 yılına göre ihracatta oluşan artış nedeniyle Toplam dış borç stoku/İhracat oranında ve Toplam dış borç servisi/İhracat oranında düşüşe neden olmuştur.

Tablo 6'de görüldüğü üzere 2017 yılında 453.8 milyar dolar olan dış borçlar 2020 yılının ikinci çeyreğinde 425.8 milyar dolara gerilemiştir. Dış borç

stokunda azalış meydana gelmiştir. Dış borç stokundaki azalmaya rağmen dış borç yükünde artış azalmayıp devam etmiştir. Bunun nedeni, ülke GSMH hesaplanırken ülke parası cinsinden hesaplamanın yapılması ve ülkeler arası karşılaştırma yapabilmek için GSMH o günkü kur üzerinden dolara çevrilmektedir. Kurlarda meydana gelen hızlı artışlar nedeniyle Türk Lirası olarak GSMH artsa da dolar bazında gittikçe azalmaktadır.

Dış borç stoku 2017 yılına göre 2020 yılında rakamsal bir azalma göstermiştir. Buna rağmen, dış borç yükü 2020 yılı itibariyle %61,6 yükselmiştir. Bu artışın nedeni ise ülke ekonomisinde Türk Lirasının dolar kuru karşısında değer kaybetmiş olmasıdır. Dış borç stokunun 2021 yılında artmasında etkili olan bir başka durumda ülke ekonomisinde uygulanan yüksek faiz politikasıdır.

Tablo 7: Brüt Dış Borç Stoku

Göstergeler	(Milyon Dolar)		
	2020	2021	2022
Dış borç stoku	430.204	439.262	459.031
Değişim (%)	3,8	2,1	4,5
Kısa vade	112.093	119.072	147.626
Değişim (%)	16,4	6,2	24,0
Borç stoku içindeki payı (%)	26,1	27,1	32,2
Uzun vade	318.111	320.190	311.405
Değişim (%)	-0,1	0,7	-2,7
Borç stoku içindeki payı (%)	73,9	72,9	67,8
Borçlulara Göre			
Kısa vade	112.093	119.072	147.626
Kamu	24.892	22.219	28.895
TCMB	21.344	26.052	32.790
Özel	65.857	70.801	85.941
Uzun vade	318.111	320.190	311.405
Kamu	153.771	158.320	157.968
TCMB	0	0	0
Özel	164.340	161.870	153.437
Kamu toplam	178.663	180.539	186.863
Değişim (%)	11,0	1,1	3,5
Borç stoku içindeki payı (%)	41,5	41,1	40,7
TCMB toplam	21.344	26.052	32.790
Değişim (%)	152,5	22,1	25,9
Borç stoku içindeki payı (%)	5,0	5,9	7,1
Özel toplam	230.197	232.671	239.378
Değişim (%)	-6,1	1,1	2,9
Borç stoku içindeki payı (%)	53,5	53,0	52,1

Kaynak: (TOBB, 2022: 150).

SONUÇ

Bir ekonominin büyümesini reel GSYH'deki dönemsel artışlar şeklinde ifade etmek mümkündür. Buna göre üretimin artırılması yoluyla ekonominin büyümesinin sağlanması, yani GSYH'nın artışı için ekonomistler farklı politikalar geliştirmelidirler. İktisat okulları da bu amaçla ekonomik büyüme ile ilgili fikirlerini, ekonomik büyümeye yönelik çözüm önerilerini sunmuşlardır.

Dış borç durumu incelendiğinde ise az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin başlıca ortak sorunu büyümenin gerçekleştirilmesi için gerekli olan iç tasarruflarının yetersiz olmasıdır. Hükümetler bu yetersiz tasarrufları gidermek için gerekli olan yatırımların finansmanında kullanmak üzere dış kaynaklara başvurmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın sağlanması için farklı türlerde dış borç alındığı görülmektedir. Dış borçlanma, program kredileri, proje kredileri, röfinansman ve bağlı krediler şeklinde kullanılabilir. Alınan dış borcun makroekonomik etkileri incelendiğinde ise başta ekonomik büyüme olmak üzere, gelir dağılımı, dış ticaret, döviz kurları, ekonomik yapı ve düzen üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu etkiyi açıklayan farklı teoriler de bulunmaktadır. Tüm teori ve analizlerden elde edilen sonuçlar ise, dış borç ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir etkileşimin ve eş bütünleşmenin olduğunu göstermektedir. Dış borçlar alındığı zaman sermaye artışı yaratarak, başlangıçta milli gelirden artışa neden olmaktadır. Fakat alınan borçların anapara faiz ödemeleri yapıldığı zamanlarda milli gelirden azalma meydana gelmektedir.

Dış borçlanmanın ekonomik büyüme ile anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı zamanların temel nedeni ise, dışarıdan alınan kaynakların verimli alanlara kanallanmamasıdır. Bir başka neden ise dış kaynakları üretken ve verimli alanlara yatırım olarak kullanmak yerine röfinansman olarak kullanılmasıdır. Bu yüzden ekonomik, siyasi çeşitli politik külfetlere katlanılarak alınan dış borçlar, geri dönüşümü olan ve üretken alanlara yatırılırsa ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Fakat alınan dış borçlar, üstteki nedenler dışında borç ödemek ve cari harcamaları karşılamak amacıyla alınırsa veya verimsiz alanlarda kullanılırsa ülke ekonomisi üzerinde negatif etki yaratmaktadır. Oluşan negatif etkiyi yani dış borç yükünü azaltmak ancak etkin bir dış borç yönetimi ile sağlanabilir. Borç stoku artışını engelleyen mali düzenlemeler ve benzeri kurallar konulmalıdır. Etkin bir dış politika yardımıyla, dış borç servis yükü azaltılarak, alınan dış borçların verimli alanlarda kullanılması sağlanmalıdır. Dış borçlanmaya cari harcamalarını finanse etmek için değil, kalkınmaya yönelik yatırımlarını finanse etmek için başvurulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aysu, Y. (2011). 1980 Sonrası Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)*, Aydın.
- Çelik, F. (2017). Foreign Borrowing, Reasons and Results Turkey Samples. *Press Academia Procedia, 4*, 319-326.
- Doru, O. (2019). Dış Borçların Etkileri: Türkiye Örneği. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*, Aydın.
- Dursun, B. (2019). Türkiye'de Dış Borç Gelişimi ve Ekonomik Etkileri. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*, Sivas.
- Eser, M. (2021). *Türkiye'nin Dış Borçları*, İKSAD Yayınevi, Ankara.
- Gündüz, Ö. (2008). Dış Borç Stok ve Servisinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)*, Erzurum.
- Kazgan, G. (2002). *Tazminattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kırcalıali, N. (1991). Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanma ve Türkiye Örneği. *Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (Uzmanlık Tezi)*, Ankara.
- Kutlu, S. ve Yurttagüler, İ. M. (2016). Türkiye'de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2014 Dönemi İçin Bir Nedensellik Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 38*.
- Mucuk, M., Özer, H. ve Uysal, D. (2009). Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1965-2007). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(4)*.
- Olcar, A. (2013). Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve Kriz Etkileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*, Çorum.
- Şenel, T. İ. (1994). Türkiye'de Dış Borçların Artış Sebepleri, Sektörel Dağılımı ve Makro Ekonomik Etkileri. *Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı (Uzmanlık Tezi)*, Ankara.
- Tandırcıoğlu, H. (2000). Türkiye'de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Dış Borçların Sınırlandırılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(2)*.

- Tanrıkulu, K. (1983). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi. *İktisadi Plânlama Başkanlığı (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi)*, Ankara.
- TOBB. (2022). <https://tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2023/79ER.pdf> İnternet adresinden 26 Ağustos 2023'te alınmıştır.
- Uyar, G. (2019). Türkiye'de Dış Borçların Ekonomik Büyümeye Etkisi: 1970-2017. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*, Balıkesir.
- Yaraşır Tülümce, S. ve Yavuz, E. (2017). Türkiye’de Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 13(13), 1034-1048.
- Yazıcı, G. (1993). Dış Borç Yönetimi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*, İstanbul.

BÖLÜM 10

ŞANLIURFA YEME- İÇME RİTÜELLERİNİN GASTRONOMİ TURİZMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Dr. Hülya ERASLAN¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8421268>

¹ Orcid ID: 0000-0002-1440-6736

GİRİŞ

Ulusal kültürün bir parçası olarak gerçekleştirilen çeşitli yeme-içme ritüelleri, toplumun önemli zamanlarında ve özel etkinliklerde kendini gösterir. Bu ritüellere; doğum ve ölüm gibi yaşamın dönüm noktalarında, dini bayramlar, özel günler ve geleneksel törenler gibi çeşitli durumlarda rastlamak mümkündür (Hatipoğlu, 2010). Yeme-içme ritüelleri, toplumun önemli anlarını ve geleneklerini yansıtır.

Rook (1985), ritüelleri belirli bir sırayla gerçekleştirilen ve zaman içinde tekrarlanan çoklu davranışlar olarak tanımlamaktadır. Bu davranışlar, sembolik anlamlar taşır ve genellikle bireylerin ve toplulukların birlikte hareket etmesini ifade eder. Kocaçaban (2019)'a göre ritüeller, grup bilinci ve dayanışmasını vurgular ve geçmiş zaman, günümüz ve gelecek zaman arasında bir köprü işlevi görürler. İnsanların bir araya gelerek dayanışma ve paylaşma duygularını da pekiştiren önemli sosyal etkinlikler olarak ritüeller, destinasyonların sahip olduğu kültürel öğeleri ön plana çıkararak deneyim elde etme açısından merak uyandırır.

Yeme-içme ritüelleri, coğrafya, çevre ve toplum arasında farklılık gösterir ve bu farklılıkların mutfak kültürü üzerinde olumlu katkıları bulunur. Farklı coğrafyalarda ve toplumlarda yetişen bitkiler, hayvanlar ve deniz ürünleri, yöresel yemeklerin çeşitliliğini artırır. Her bölgenin kendine özgü ritüelleri kapsamında tarımsal ürünleri ve geleneksel yemekleri vardır. Destinasyonlarda farklı ürünlerin ve yöresel mutfak tekniklerinin kullanılması, ritüellerinde farklı lezzetlerin ortaya çıkmasına neden olur (Erol ve Alaşan, 2020). Farklı lezzetlere sahip ve kültürel izleri taşıyan ritüelleri deneyimlemek açısından insanlar, ritüellerin gerçekleştiği ve önemli özellikleri ile ön plana çıkan bu tür destinasyonları ziyaret edebilmektedir. Bu sebeple, ritüeller hem destinasyonda yaşayan yerel halk açısından hem de farklı kültürlerin merakı ve deneyimleme arzusu açısından bütünleştirici önemli bir role sahiptir. İnsanların bir araya gelmelerini, bağ kurmalarını ve ortak değerleri paylaşmalarını sağlarlar. Ayrıca belirli amaçları veya hedefleri gerçekleştirmek açısından sembolik anlamlar taşıyan önemli aktivitelerdir.

Çalışmanın amacı, Şanlıurfa yeme- içme ritüellerinin gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesi ve incelenmesidir. Şanlıurfa'da ritüel olarak bilinen gastronomik değerlerin ziyaretçiler açısından önemi ve gastro seyahatlere etki sağlaması incelenmektedir. Bu sebeple, araştırma kapsamında

elde edilen kaynaklar, araştırma web siteleri ve bu sitelerdeki ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Toplumsal davranış, değerler, normlar, toplumsal yapı ve işleyiş gibi kültürel öğelerin analizi ile kültür analizi gerçekleştirilmektedir (Yıldırım ve Şimsek, 2018). Şanlıurfa’da yer alan yeme-içme ritüellerinin araştırıldığı bu çalışmanın araştırma deseni, kültür analizi olarak belirlenmiştir. Kaynakların incelenmesinde nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi yazılı belge ve verilerin içeriğinin detaylı ve sistemli bir şekilde ele alınarak incelendiği bilimsel araştırma yöntemidir (Wach ve Ward, 2013). Bu yöntem, elde edilen dokümanların ilgili kültürün yapısına göre dikkatli bir şekilde değerlendirilmesini gerektirir (Sönmez ve Alacapınar, 2019). Bu nedenle, bu çalışma sırasında literatür taramasına başvurulmuş ve konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalar titizlikle incelenmiştir. Doküman analizi için uygun olan dokümanların seçimi, literatür taraması sonucunda yapılmıştır. Daha önceki araştırmaların bulguları ve yöntemleri, çalışmanın temelini oluşturmuş ve analiz aşamasında kullanılmıştır.

1. RİTÜEL KAVRAMI

Ritüel kelimesinin kökeni Latince “ritus” kelimesine dayanır ve bu kelime toplumsal alışkanlıkları, âdetleri ve belirli bir değişmezliği ifade eden tekrarlanan hareketleri ifade etmektedir. Bu köken, ritüel kavramının temel anlamını yansıtır ve toplumsal ve kültürel bağlamlarda tekrarlanan sembolik davranışları tanımlamak için kullanılmaktadır (Akarpınar, 2006). Ritüel kavramının 19. yüzyılda ortaya çıkışı ve sonrasında din, toplum ve kültür çalışmalarının temel bir parçası haline gelmesi, bu terimin önemini ve çok yönlülüğünü yansıtmaktadır. Ritüeller, insan davranışlarını ve toplumsal yapıları anlama ve inceleme amacıyla kilit bir kavram haline gelmiştir. Farklı kültürlerde ve dinlerdeki ritüellerin araştırılması, insanların inançları, değerleri ve toplumsal ilişkileri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle ritüel, sosyal bilimlerde ve kültürel çalışmalarda öne çıkan bir konu olmuştur ve günümüzde hala büyük bir öneme sahiptir (Curkan, Kasaroğlu ve Avcı, 2022). Ritüeller, dinî amaçlar için kullanıldıkları gibi, toplumsal, kültürel ve kişisel amaçlar için de kullanılabilirler. Her ritüel belirli bir amacı veya işlevi yerine getirir ve toplumun belirli bir yönünü ifade eder. Bu nedenle ritüeller, toplumsal ve kültürel bağlamların önemli bir parçasıdır ve insanların kimliklerini ifade

etmelerine, topluluklarına bağlılıklarını güçlendirmelerine ve önemli olayları kutlamalarına yardımcı olurlar (Marshall, 1999; Karaman, 2010; Murtezaoğlu, 2012; Akyel Ilgın, 2020).

Ritüel kavramı geniş çaplı bir analiz terimi olduğu için farklı şekillerde ve kategorilerde anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Marshall (1999) ritüeli “*uygun zamanlarda yerine getirilen ve sembollerin de kullanılabilirdiği, sık sık tekrarlanan bir davranış modeli*” şeklinde tanımlamıştır. Ritüellerin temel özelliklerini vurgulamakta ve ritüellerin sosyal ve kültürel bağlamlarda nasıl işlediğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ritüeller, toplumların kimliklerini ve değerlerini ifade etmek, sosyal normları pekiştirmek ve belirli olayları veya geçiş dönemlerini anlamlandırmak için kullanılan önemli araçlardır. Marshall'ın tanımı, bu karmaşık ve çeşitli uygulamaların ortak özelliklerini öne çıkarırken ritüellerin çeşitliliğine de yer açmaktadır.

Olgun (2016) ritüeli “*inanınların üzerinde uzlaşarak simgesel anlam yükledikleri geleneksel uygulamalar*” olarak tanımlar. Bu tanım, ritüellerin derin bir şekilde toplumun inançlarına ve sembollerine dayandığını vurgulamaktadır. Aynı zamanda ritüellerin geleneksel uygulamalar olduğunu ve bu uygulamaların toplumsal bir anlam taşıdığını göstermektedir.

Akyel Ilgın (2020)'a göre ritüel kavramı, geniş bir analiz terimi olup farklı zamanlarda ve bağlamlarda değişen anlamlar ve işlevler kazanmıştır. Bu kavram, farklı disiplinler ve kültürler tarafından farklı şekillerde ele alınabilir ve çeşitli amaçlar için kullanılabilir. Bu nedenle, ritüel kavramının anlaşılması ve incelenmesi karmaşık ve çok yönlü bir süreç gerektirmektedir.

Köse (2021)'in ritüeli “*tekrara dayalı olarak üretilen davranışlar*” olarak tanımlaması, ritüellerin tekrarlanan ve belirli bir düzeni olan davranışlar olduğunu vurgulamaktadır. Bu tanım, ritüellerin genellikle geleneksel veya kültürel bir modeli takip ettiğini ve bu davranışların toplumlar tarafından belirli bir amaç veya anlamla yüklendiğini göstermektedir. Ayrıca, ritüellerin toplumların kimliği ve kültürü için önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Farklı dinlerde mutfak ile dini ritüeller arasında sıkça gözlemlenen bir etkileşim bulunmaktadır (Şengel, 2020). Örneğin, Yahudilik inancında “pesah” olarak bilinen bayramda mayasız ekmek tüketimi yaygındır ve bu bayramın bir parçası olarak kabul edilir (Şengel, 2020). Hristiyanlık inancında ise "Kutsal Komünyon" veya "Ekmek ve Şarap" ayini önemlidir ve bu ayinde ekmek ve şaraba dini bir anlam yüklenir (Ünal ve Özışık Yapıcı, 2017). İslam dininde de

mutfak ile dini ritüeller arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır, özellikle dini bayramlar, kandiller ve cenazelerde bu ilişki açıkça görülür (Kalaycı, 2021). Kandillerde genellikle lokma dökülüp dağıtılması, bu dini ritüel ile gastronomi arasındaki ilişkiyi örnekler (Güldemir, 2019). Bu ritüel, topluluklar arasında dayanışmayı ve paylaşmayı simgeler. Mutfak ile din arasındaki bu ilişki, inançların günlük yaşamın bir parçası haline geldiğini ve yemeklerin sadece fiziksel bir ihtiyaç değil, aynı zamanda manevi bir anlam taşıdığını göstermektedir. Bu tür ritüeller, inançları ve gelenekleri nesilden nesile aktarmada önemli bir rol oynar ve toplulukları bir araya getirir.

2. ŞANLIURFA YEME- İÇME RİTÜELLERİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, zengin bir kültürel mirasa ve yemek kültürü açısından özel bir yere sahip olan bir coğrafyadır. Bu bölgede yemekler ve içecekler, sadece günlük bir ihtiyaç olarak değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, geleneklerin ve paylaşımın bir parçası olarak da önemli rol oynamaktadır. Günümüzde değişen yaşam koşulları nedeniyle, geleneksel yemek hazırlama ve sunma yöntemleri zamanla değişmiş olabilir. Ancak aileler arası ve toplumsal ilişkileri güçlendirmek amacıyla toplu olarak yemek yeme geleneği hala devam etmektedir. Özellikle büyük ailelerin veya komşuluk ilişkilerinin sıkı olduğu bölgelerde bu geleneğin devam ettiği görülmektedir (Halıcı, 2009).

Bölgedeki bayram yemekleri bir şölen havasında geçmektedir. Bayramlarda birçok yörede nişanlı olanlar için, oğlan evi tarafından kız evine kurbanlık koç gönderilmesi ritüeli hâlâ devam etmektedir. Bunun yanında eskiden koçun boynuzuna altın bağlama ritüeli ise günümüzde neredeyse kalmamıştır. Ramazan aylarında ise iftar sofraları diğer zamanlara göre daha zengindir. İftara yeni yoğrulmuş çiğ köfte ile başlanır. Daha sonra mevsimine göre çorba çeşitleri ve tencere yemekleri servis edilir. Meyan şerbeti ise ramazanın olmazsa olmazıdır. Baklava, nişe helvası ve kurabiye başlıca tatlılar arasındadır (Öztan, 2014; Aksoy ve Sezgi, 2015, Fidan ve Özcan, 2019). Bu ritüeller, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin zengin yemek kültürünü ve toplumsal ilişkilerini yansıtan önemli örneklerdir. Yiyecek ve içecekler, bölgenin sosyal dokusunun bir parçasıdır ve toplumsal bağları güçlendiren, gelenekleri kutlayan ve insanları bir araya getiren araçlar olarak hizmet ederler.

Şanlıurfa, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan önemli bir şehir ve aynı zamanda zengin yemek kültürüne sahip bir bölgedir. Şanlıurfa'da yemekler toplumsal bağların kurulduğu ve paylaşıldığı özel ritüellerin bir parçası halindedir. Şanlıurfa'nın yemek ritüelleri, bölgenin zengin kültürel mirasının bir yansımasıdır. Bu ritüeller, Şanlıurfa'nın eşsiz yemek kültürünün bir parçasıdır (Çelik ve Aksoy, 2017).

Şanlıurfa, mutfağının zenginliği ve çeşitliliği, tarihsel olarak birçok farklı kültür ve milletten etkilenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu etkileşimler, Şanlıurfa mutfağının benzersiz bir karakter kazanmasına ve çok çeşitli lezzetlerin bir araya gelmesine yol açmıştır. Şanlıurfa'nın tarih boyunca farklı kültürlerin ve inançların merkezi olması, mutfak kültürünün sahip olduğu bu çeşitliliğini açıklar niteliktedir. Özellikle et yemekleri, kebaplar, çığ köfte gibi geleneksel Şanlıurfa yemekleri, bu çeşitliliği yansıtan lezzetlerdir. Şanlıurfa mutfağı aynı zamanda baharatlarla zenginleştirilen yemekleriyle de ünlüdür. Sumak, pul biber, nar ekşisi gibi baharatlar, yemeklere karakteristik tatlar katmaktadır (Akalin, 2011). Ayrıca, Şanlıurfa'nın tarihi ve kültürel geçmişi, yemek ritüellerini ve sunumunu da etkilemiştir. Yemekler özenle hazırlanır ve servis edilir, bu da yemeğin bir paylaşım ve toplumsal etkileşim aracı olduğunu göstermektedir. Şanlıurfa mutfağı, sadece lezzetleriyle değil, aynı zamanda kültürel mirasın bir yansıması olarak da büyük bir değere sahiptir. Bu nedenle, Şanlıurfa mutfağının çeşitliliği ve geleneksel değerleri, hem yerel hem de ulusal düzeyde büyük ilgi çekmektedir (Algın, 2006).

Şanlıurfa yemeklerinin ortak özelliği malzemesi bol yemekler olduğu için hazırlaması oldukça zahmetli yemekler olmasıdır. Çömlekle yapılan ve pişirilmesi uzun süren yemekler taş fırınlara gönderilir. Kahvaltı sofraları için isot, patlıcan ve domatesler közlenir, tırnaklı ekmekler, ciğer kebapları yapılır (Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 25.08.2023). Şanlıurfa'da özel günlerde yapılan yöresel yemekler ritüeller sayesinde sosyal dayanışmayı sağlamaktadır. Destinasyonun sahip olduğu kültürü ön plana çıkaran ritüeller, gastronomik deneyim açısından da önem kazanmaktadır.

- **Düğün Ritüelleri;**

Süpha Yemeği; Şanlıurfa'nın özel günlerine örnek olarak; düğün, nişan, sünnet gibi şenliklerde verilen yemeğe süpha yemeği denir. Çok kalabalık misafirler için hazırlanan bu yemek, düğün evi sahibi tarafından öğlen ve akşam

öğünlerinde ikram edilir (www.urfakultur.gov.tr). Genel olarak Süpha yemeği cumartesi sabahından başlayıp, pazar öğlen yemeğine kadar devam eder. Bu süre zarfında Süpha yemeği veren evin kapısı açık tutulur, artan yemeklerden komşulara “ölmüşlerimizin göz hakkı”, “ölmüşlerin sevabına olsun” denilerek dağıtılır (Çelik ve Aksoy, 2017: 141).

Aspap (Esvap) Yemeği; düğünde damada elbise giydirme esnasında davetlilere sunulan yemektir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 25.08.2023). Düğün günü, damadın yakın arkadaşları ve aile üyeleri gelini almaya gitmeden önce toplanır. Bu toplanma genellikle bir evde veya köy meydanında gerçekleşebilir. Damadın arkadaşları, damadı düğün için giyinmiş olan damatlığından çıkarırlar ve ona özel olarak hazırlanan geleneksel giysileri giydirirler. Bu giysiler genellikle bölgenin kültürel motiflerini taşır. Damat, arkadaşları tarafından oluşturulan bir çemberin ortasında yer alır. Bu sırada çiftetelli müziği çalınır ve damat, çiftetelli dansı yaparak ona bu jesti yapan arkadaşlarını eğlendirir. Çiftetelli dansının ardından, damat ve ailesi, arkadaşlarını evlerine veya düğün mekanına davet eder. Burada genellikle geleneksel Şanlıurfa yemekleri ve ikramları sunulur. Bu yemekler arasında özellikle yöresel kebablar, içli köfte, lahmacun gibi lezzetler bulunabilir (Çelik ve Aksoy, 2017: 141).

Esvap yemeği sırasında bolca eğlence, gülme, şarkı söyleme ve dans etme yer alır. Bu anlar, gelin ve damat için unutulmaz anılar oluşturur. Şanlıurfa'da esvap yemeği, düğünün coşkusu ve mutluluğunu paylaşan insanlar arasında sıcak ve samimi bir atmosfer oluşturan önemli bir gelenektir. Bu gelenek, bölgenin kültürel mirası ve toplumsal bağları güçlendirmeye yönelik bir ritüel olarak kabul edilir (Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 25.08.2023).

- **Sahaniye Ritüeli;**

Sahaniye, sıra gezmesi gibi arkadaş grupları arasında sürdürülen bir gelenektir. Sahaniye yapılacağı zaman arkadaşlar birbirlerine “Şu günün gecesinde sahaniyemiz vardır, haberin olsun” der. Herkesin getirdiği değişik yemekler ortaya konularak yenilir, sohbet edilir. Maksat, dostlukları kuvvetlendirip hoşça vakit geçirmektir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 25.08.2023). Sahaniye yemeğinde, herkes evde pişirdiği yemeği toplanılacak yere getirir. Yemek, genelde yer sofrasında yenilir. Bazı evlerin kendine özgü, meşhur yemek ve tatlıları vardır. İyi hazırlanmış yemek ve tatlı getiren önce

methedilir, iltifatlar yağdırılır, gururu okşanır ve sonunda da ödül olarak bir ziyafet yüklenir (www.urfakultur.gov.tr, 25.08.2023).

- **Taziye Yemeği Ritüeli;**

Şanlıurfa'da taziye yemeği, bir acı olay sonrası ailenin ve yakınlarının destek ve başsağlığı dileklerini iletmek amacıyla düzenlenen geleneksel bir etkinliktir. Taziye yemeği, aileye yardımcı olmak ve acılarını hafifletmek için toplumun dayanışma ve yardımlaşma kültürünün bir parçasıdır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 25.08.2023). Taziye yemeği için genellikle büyük bir yemek hazırlığı yapılır. Yemekler, aile tarafından veya yakın dostlar ve komşular tarafından pişirilir. Şanlıurfa'nın geleneksel yemekleri, bu özel yemeklerin içeriğini oluşturabilir. Bu yemekler arasında kebablar, lahmacun, içli köfte ve farklı et yemekleri ile birlikte helva ve mırza bulunabilir. Taziye yemeği sırasında dualar okunur ve ölen kişiye dua edilir. Bu dualar, ailenin ve ziyaretçilerin acılarını hafifletmek ve manevi destek sunmak amacıyla yapılır. Taziye yemeği, acıyı paylaşmak, destek olmak ve toplumsal dayanışmayı teşvik etmek için önemli bir gelenektir (Çelik ve Aksoy, 2017: 141-142).

- **Sıra Gecesi Ritüeli;**

Şanlıurfa'nın kendine has ritüelleri kapsamında sunulan ve tescilli ürünü olan "Çiğ Köfte" hemen hemen her yemek masasında ana yemek veya ara yemek olarak servis edilmektedir. Çiğköftenin yanında bol yeşillik, ayran, bostana, salatalık veya maruldan yapılmış cacık, koruk salatası, çoban salatası gibi salatalar ikram edilebilir. Sıra gecelerinde çiğköfteden sonra kadayıf, şıllık, katmer, baklava veya daş ekmeği, küncülü akıt, palıza, şire gibi mahalli tatlılardan herhangi biri ikram edilir (Algın, 2006; Yıldız, 2006; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 25.08.2023). Çiğ Köfte ile özdeşleşen Urfa İsotu ve Çiğ Köfteye hayat veren Urfa Sıra Geceleri kültürel bir ritüel halini almıştır.

- **Hac Yemeği Ritüeli;**

Hac'dan dönen kişinin kendisini ziyarete gelenlere üç gün süreyle verdiği yemektir. Bu yemekte, gelen misafirlere üzlemeli pilav, tercihe göre tirit ve zerde ikram edilir. İçecek kültürü olarak, zezem suyu verilir ve hurma dağıtılır (Çelik ve Aksoy, 2017: 141).

- **Acı Kahve (Mırra) Ritüeli;**

Sıra gecesi bitiminde misafirlere hatırlatmak maksadıyla acı kahve (mırra) ikram edilir. “Çekirdek kahve kavrulup dövüldükten sonra, kaynatılıp süzülerek hazırlanan acı kahveye mırra denir” (www.urfakultur.gov.tr). Mırra kahvesi, misafirlere özel kulpsuz küçük fincanlarla sunulur. Fincanın dibine birer yudumluk konulan kahvenin içilmesi ile kendine özgü kurallara tabidir. Fincanı sunan kişiye geri verilmelidir. Eğer masaya veya yere konulursa, bu genellikle hoş görülmez. Ancak günümüzde bu kuralların esnek bir şekilde uygulandığı ve kuralı bilmeyen ev sahiplerinin hoşgörüsü ile karşılandığı yaygın bir uygulamadır. Ayrıca, Mırra'yı servis eden garsonlara bahşiş vermek yaygın bir uygulamadır. Bu şekilde, geleneksel Mırra sunma adabı daha modern ve esnek bir yaklaşımla birleştirilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 25.08.2023).

- **Dini Bayram Ritüeli;**

Dini bayramlarda, “Külünçe” (bayatlamayan Urfa çöreği) yapılır ve gelen her misafire ikram edilir. Şanlıurfa ile özdeşleşmiş Külünçe; mahlep, çörek otu, rezene, karanfil, hindistan cevizi, tarçın gibi baharatlar kullanılarak yapılır. Ayrıca dini açıdan kutsal sayılan kandillerde ise Şanlıurfa’da diğer şehirlerden farklı olarak pişisi dağıtma geleneği halen devam etmektedir (Çelik ve Aksoy, 2017).

Şanlıurfa destinasyonuna yönelik yapılan literatür araştırması sonucunda; düğünlerde genellikle kuzu eti, üzlemeli pilav ve tatlı olarak zerde sunulurken; sünnet törenleri ve dini bayramlarda tirit tercih edilir. Cenazelerde ise kebab çeşitleri, kıymalı ekmek, Mırra, ayran ve mevlidin üçüncü gününde ölen kişinin çocukları tarafından yapılan helva ikram edilir. Bayramlarda; külünçe, üzlemeli pilav, zerde, ciğer ve et kavurma; çocuk dışı çıkardığında dış hedişi yapılır. Özellikle bayramlarda ikram edilen, yöresel bir çörek olan “Külünçe” nin sadece Şanlıurfa kültürüne ait bir gelenek olduğu bilinmektedir. Hacdan dönenlerin evinde ziyaretçilere sunmak için genellikle portakal şurubu, zenzem suyu, hurma, iç pilav ve zerde gibi özel lezzetler bulunur. Davet yemeği olarak; ağzı açık, ekşi bamya, dolmalı köfte, ağzı yumuk, semsek, borani çeşitleri, kaburga, keme, pancar, bakla, çiğköfte, frenk tavası, çeşitli salatalar ve tatlı çeşitleri sofraları zenginleştirir.

3. ŞANLIURFA YEME - İÇME RİTÜELLERİNİN GASTRONOMİ TURİZMİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Gastronomi turizmi kavramı, yiyecek ve içecek deneyimlerini vurgulayan ve özellikle bir bölgenin, ülkenin veya yerin özgün mutfak kültürünü tanımak ve tadına varmak amacıyla seyahat eden turistleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Eraslan, 2023). Bu terim, birçok farklı kültürde yiyecek ve içeceklerin yerel tatlarını ve kültürel bağlamını keşfetme isteği gibi ortak bir ilgiyi yansıtmaktadır. Gastronomi turizmi, geleneksel ve yöresel yemeklerin, içkilerin ve mutfak kültürünün bir parçası olan yemekleri deneyimlemeyi içermektedir. Bu tür turizm, turistlere yerel tatları deneme, yerel şeflerin ve restoranların yeteneklerini gözlemleme, yerel pazarları ziyaret etme ve yerel ürünlerin tadını çıkarma fırsatı sunmaktadır. Aynı zamanda bir bölgenin tarihini, geleneklerini ve toplumsal dokusunu da yansıtabilmektedir (Groves, 2001; Hall ve Mitchell, 2007).

Gastronomi turizmi, sadece yemeklerin tadına bakma deneyimi değil, aynı zamanda bu yemeklerin hazırlanma sürecini anlama ve yerel üreticilerle etkileşimde bulunma fırsatı da sunmaktadır. Bu tür turizm, bir bölgeye veya ülkeye ekonomik katkıda bulunabilirken, aynı zamanda kültürel anlayışı artırma ve yerel mutfak kültürünü koruma amacı taşıyabilir. Bu nedenle gastronomi turizmi, lezzetlerin ve kültürlerin bulunduğu bir deneyim sunmaktadır (Green ve Dougherty, 2008, Kayran ve Atçı, 2021).

Gastronomi turizmi ve gastro-turizm terimleri, temelde aynı kavramı ifade etse de, bazı küçük farklar içermektedir. Gastronomi turizmi terimi, genellikle bir bölge veya ülkenin yiyecek ve içecek deneyimlerini keşfetmek amacıyla yapılan seyahatleri tanımlar. Bu tanıma göre, gastronomi turizmi, yemeklerin ve içeceklerin tadına bakmak, yerel mutfak kültürünü öğrenmek ve yerel lezzetleri deneyimlemek için seyahat eden turistleri içerir. Ayrıca gastronomi terimi, bu tür deneyimlere ilgi duyan ve arayan turistleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Gastro-turizm terimi ise, daha spesifik bir odak noktasına sahiptir. Bu terim, sadece veya esas olarak bir bölgenin yiyecek ve şarap deneyimi için yapılan seyahatleri ifade etmektedir. Yani gastro-turizm, turistlerin yiyecek ve içecek deneyimlerini öne çıkaran seyahatlerini kapsamaktadır. Gastronomi turizmi geniş bir kavramdır ve yiyecek içecek ve mutfak kültürü ile ilgilenen her türlü seyahati içerirken, gastro-turizm daha

özgün bir odak noktasına sahiptir ve yiyecek ve şarap deneyimlerini vurgulamaktadır (Travel Industry Dictionary, 2014).

Sharples ve Hall (2004), gastronomi turizmini, farklı gastronomik deneyimlere sahip olan bölgeleri ziyaret etmeyi içeren, turistlere yerel mutfakları keşfetme, gıda üreticilerini ziyaret etme, gastronomik etkinliklere katılma, kaliteli tadımlar yapma, yerel pazarları gezme ve bölgesel eğlencelere katılma fırsatı sunan bir seyahat deneyimi olarak tanımlamaktadır. Bu tür turizm, yerel mutfak kültürünü daha derinlemesine anlamak ve yerel gıda ürünlerini denemek isteyen turistler için çekici bir seçenektir. Long (2004)'un gastronomi turizmi tanımı, yalnızca yemek yemek değil, aynı zamanda farklı kültürleri ve yaşam tarzlarını keşfetme, yeni tatlar deneme ve kültürel deneyimler yaşama amacını içermektedir. Bu, turistlerin seyahatlerini daha zengin ve anlamlı hale getiren bir yaklaşım sunmaktadır. Yerel yiyecekler ve mutfaklar, bir destinasyonun tarihini, kimliğini ve ruhunu yansıtmaktadır, bu nedenle gastronomi turizmi, yerel kültüre saygı duyan ve katkıda bulunan bir turizm türü olarak kabul edilmektedir. Turistler, sadece tatlarını değil, aynı zamanda topluluklarla bağlantı kurma ve yerel yaşam tarzlarını daha yakından anlama fırsatı bulmaktadırlar. Smith ve Xiao (2008), gastronomi turizminin sadece yemek yemekle sınırlı olmadığını ve turistlerin yerel mutfak kültürünü daha derinlemesine anlamak ve yerel gastronomi ürünlerini keşfetmek amacıyla bir seyahat deneyimi olarak görüldüğünü vurgulamaktadır. Bu, turizmin daha fazla tatmin edici ve öğretici bir deneyim haline gelmesini sağlamaktadır.

Yazarlara göre gastronomi turizmi, çok yönlü bir turizm türüdür ve farklı turistler için farklı amaçlar taşıyabilmektedir. Kimi turistler için seyahatin temel amacı yerel mutfakları keşfetmek ve yeni yemekler tatmak olabilirken, diğerleri için bu sadece seyahatin bir parçası veya yan ürünü olmaktadır. Her iki durumda da gastronomi turizmi, yerel kültürün ve mutfak mirasının önemli bir parçasını oluşturur ve bu mirası tanıtmak, korumak ve paylaşmak için bir fırsat sunar. Turistler, yemekler aracılığıyla farklı kültürleri daha derinlemesine anlama ve takdir etme fırsatı bulurlar, bu da turizmin kültürel birleşmeye katkıda bulunmasını sağlamaktadır (Van Westering, 1999; Hjalager & Corigliano, 2000).

Şanlıurfa'nın zengin mutfak kültürü ve yeme-içme ritüelleri, şehrin büyük bir gastronomik değeri olarak kabul edilmektedir. Bu değerlere yönelik tanıtımının yapılması ve sahip çıkılması gerekmektedir. Şanlıurfa'da yeme-içme ritüellerinin gastronomi turizmi açısından önemi büyüktür. Şanlıurfa mutfak kültürüne ait zenginlik ve yeme-içme ritüelleri, hem yerel halkın hem de turistlerin ilgisini çekmekte olup, gastronomi turizmini teşvik etmesi açısından da oldukça önemlidir. Bu ritüeller, şehrin zengin mutfak kültürünü ve yerel kimliğini yansıtırken, turistlere unutulmaz bir deneyim sunmaktadır. Bu da hem turistlerin hem de yerel ekonominin faydasına olacaktır. Bu değerlerin tanıtılması ve korunması büyük önem taşımaktadır. Şanlıurfa'nın gastronomik değerleri, şehrin turizm potansiyelini büyük ölçüde artırabilir. Bu değerlerin korunması, tanıtılması ve turistlere sunulması, hem kültürel zenginliği koruyacak hem de ekonomik fayda sağlayacaktır. Bu şekilde Şanlıurfa, gastronomi turizmi açısından daha çekici bir destinasyon haline gelebilir.

4. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Türk Mutfağında yiyecek- içecek ritüelleri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında çalışmaların Halkbilimi, Antropoloji, Sosyoloji, Gastronomi gibi çeşitli sosyal bilim alanlarından yapıldığı görülmektedir. Bu disiplinler, Türk yemek kültürünün kökenleri, gelenekleri, toplumsal bağları ve sembolizmi gibi farklı yönlerini incelemek için kullanılmaktadır. Yapılan bu çalışmalarda çoğunlukla belirli veya sınırlı bir yörenin özel günleri ve törenlerdeki yemek kültürü ve yeme-içme ritüellerinin ele alındığı tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışma ile benzer sonuçlara sahip olduğu görülen çalışmalardan bazıları şu şekildedir;

Adıgüzel (1997), Azerbaycan ve Erzurum gibi farklı coğrafyalarda gerçekleştirilen düğün geleneklerini incelemesiyle öne çıkmaktadır. Bu çalışmada vurgulanan ritüeller, iki kültür arasında ortak olan ve evlilik sürecinin farklı aşamalarında gerçekleşen geleneksel uygulamalardır. Özellikle kız isteme ve nişan gibi önemli evlilik aşamalarında yemekle ilgili ritüellerin yer aldığı belirtilmektedir. Bu ritüeller (kız isteme, nişan töreni ve şerbet ikramı) hem Azerbaycan hem de Erzurum kültürlerinde bulunan ortak gelenekler olarak açıklanmıştır. Bu tür ritüeller, geleneksel Türk düğünlerinin

önemli bir parçasıdır ve sosyal bağları güçlendirmek, toplumsal kabulü ifade etmek ve yeni bir ailenin oluşumunu kutlamak amacıyla gerçekleştirilmektedir.

Artun (2001), Adana'daki özel günler ve törenlerdeki yemek kültürünü ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Bu çalışmada, Adana'da gerçekleşen çeşitli yemek ritüelleri dört ana kategori altında toplanmıştır: İlk olarak “Geçiş Dönemine Ait İnançlar, Pratikler ve Bunlara Bağlı Mutfak Kültürü”: Bu kategori, doğum, evlenme ve ölüm gibi yaşamın önemli geçiş dönemlerindeki geleneksel ritüelleri ve bu ritüellere bağlı olarak yapılan yemekleri inceler. Örneğin, düğünlerde yüksük çorbası ve davul aşısı gibi özel yemeklerin hazırlanışı bu kategori altında ele alınır. “Dini Bayramlar ve Bayram Törenlerinde Mutfak Kültürü”: Bu kategori, İslam dini bayramları gibi dini kutlamaların ve bu kutlamalara özgü yemeklerin incelenmesine ayrılmıştır. Adana'da bayramlarda geleneksel olarak hangi yemeklerin pişirildiği ve nasıl tüketildiği bu bölümde araştırılmıştır. “Özel Günlere Ait Pratikler ve Mutfak Kültürü”: Bu kategori, özel günlerin ve festivallerin mutfak kültürünü ele almaktadır. Özellikle Adana'da özel günlerde tüketilen yemekler ve yiyecekler bu bölümde detaylı bir şekilde incelenir. Son olarak “Yağmur Yağdırma Törenlerine Ait Pratikler ve Bunlara Bağlı Adak Yemekleri”: Bu kategori, yağmur yağdırma törenleri ve bu törenlere özgü adak yemekleri hakkında bilgi sunar. Bu tür törenler, tarım ve su kaynaklarıyla ilgili önemli bir rol oynar ve bu nedenle bu ritüellerin yemekleri de özel bir öneme sahiptir. Artun'un çalışması, Adana'daki geleneksel yemek ritüellerini ve bu ritüellere bağlı olarak hazırlanan yemekleri ayrıntılı bir şekilde incelemekte ve bu ritüellerin kültürel önemini vurgulamaktadır.

Yalçın Çelik (2010), Bolu'nun Mengen ilçesinde özel günlerde tüketilen yemekleri incelemekte ve bu yemekleri beş farklı alt başlık altında ele almaktadır. Ayrıca, bu özel gün yemekleri arasından belirli bazı örnekler de vurgulanmıştır. Bu çalışma, bölgenin yemek kültürünü ve özel günlerdeki yemek ritüellerini anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. “Dini Bayram ve Özel Gün Yemekleri”, dini kutlamalara özgü yemekleri içerir. Özellikle Regaip Kandil'inde dağıtılan namaz ekmeği gibi örnekler bu kategoriye dahil edilmiştir. “Aşama Törenleri Yemekleri”, yaşamın önemli aşamalarında yapılan geleneksel törenlere özgü yemekleri içerir. Düğün, nişan ve ölüm gibi örnekler, bu kategoriye aittir. “Kutlama/Uğurlama/Karşılama Tören Yemekleri”, kutlama, uğurlama ve karşılama gibi özel törenlerde tüketilen

yemekleri inceler. Örneğin, asker uğurlama ve karşılama esnasında yapılan hoşmerim tatlısı bu kategoriye dahil edilmiştir. “Mevsimlik Bayram ve Özel Gün Yemekleri”, mevsimsel özel günlerde tüketilen yemekleri kapsar. Özel günlerin mevsimsel özelliklerine göre yapılan yemekler bu kategoriye aittir. “İş/Yol Yemekleri”, iş veya yolculuk sırasında tüketilen yemekleri ele alır. İş ve yolculuk yemeklerinin özel yemeklerle farklılıkları vurgulanabilmektedir.

Güler (2010), Türk Mutfağının tarihsel bir perspektifini sunmaktadır. Bu çalışma, Türk mutfağının köklü ve geniş bir coğrafyaya yayıldığını ve çok çeşitli yemeklerin bu mutfağın bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, yemek yeme alışkanlıkları ve gelenekleri hakkında bilgi verir; örneğin, besmele çekilerek yemeğe başlanması ve sofraya duası gibi geleneklerin hala devam ettiğini belirtir. Bu çalışma, Türk mutfağının zenginliğini ve geçmişten günümüze nasıl evrildiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Güldemir ve Işık (2011), Nevşehir mutfak kültürünü detaylı bir şekilde incelemekte ve bu bölgenin köklü bir mutfak geleneğine sahip olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda, bu mutfak geleneğinin klasik Türk mutfağını da yansıttığı belirtilmektedir. Çalışmalarında yörenin yemek ritüellerine de odaklanmışlar ve bu ritüelleri farklı kategorilere ayırmışlardır.

Sağır (2016), ölüm ve cenaze törenlerinde yemeğin kültürel ve toplumsal rollerini incelemekte ve bu konuyu sosyolojik bir perspektiften ele almaktadır. Çalışmada öne çıkan bazı önemli noktalar: “Ölüm ve Kültür İlişkisi, Yemeğin Toplum Hayatındaki Etkileri, Dünya Genelinden Örnekler, Türk Kültürü Örnekleri” dir. Bu tür çalışmalar, ölüm ve yemek ilişkisi gibi önemli kültürel konuları anlamamıza ve toplumsal bağları daha iyi kavramamıza yardımcı olur. Ölüm ritüelleri, toplumların değerlerini, inançlarını ve dayanışma biçimlerini yansıtan önemli birer kültürel ifadedir.

Ceyhan Sezgin ve Onur (2017), Erzincan yöresinde düğünlerde tüketilen yemekleri gastronomi turizmi açısından ele almıştır. Bu çalışma, yöresel yemeklerin turizm açısından nasıl bir değer taşıdığını ve yerel gastronomi mirasının nasıl turistik bir çekicilik haline getirilebileceğini incelemiştir. Çalışma, Erzincan düğünlerinde tüketilen yemekleri iki farklı kombinasyon şeklinde sınıflandırmıştır: Birinci kombinasyonda yer alan yemekler, düğünlerde sıkça tüketilen ve geleneksel olarak önemli sayılan yemeklerdir. Bu yemekler (yarma çorbası, Babukko, Hoşaf), yerel tatların ve geleneklerin bir yansımasıdır. İkinci kombinasyonda ise daha geniş bir yelpazedeki yemekler

bulunur. Bu yemekler (yaprak sarması, üzüm kasefesi, pilav, zerde, kuzu dolması ve sarığiburma), “ufak yemekler” olarak nitelendirilir ve düğünlerde sunulan çeşitli seçenekleri içermektedir.

Çiftçi (2019) çalışmasında, Afyonkarahisar yöresindeki çeşitli törenlerin ritüellerini ve bu törenlerde tüketilen yemekleri incelemektedir. Bu çalışma, yöresel kültürün ve geleneklerin bir yansıması olarak bu törenlerin yemeklerini vurgulamaktadır. Çalışmada belirtilen bazı önemli törenler ve bu törenlerde tüketilen yemekler: “Düğün Törenleri”; sakala çarpan çorbası, düğünlerde sıkça sunulan bir geleneksel yemektir. “Nişan Törenleri”; Badılcın böreği, nişan törenlerinde tüketilen geleneksel bir yemektir. “Diğer Törenler”; Afyonkarahisar yöresinde düğün ve nişanın yanı sıra zinardı, doğum, diş çıkarma, cenaze, gezek gibi birçok farklı tören ve ritüel bulunur. Bu törenlerde de özel yemekler ve ikramlar yapılmaktadır. “Özel Yemekler”; Afyonkarahisar yöresine özgü bazı özel yemekler de belirtilmiştir. Örneğin, Afyon Kebabı, şehrin özgün bir lezzeti olarak bilinmektedir.

Fidan ve Özcan (2019), Gaziantep yöresindeki özel gün yemeklerini ve bu özel günlerdeki yemek ritüellerini incelemişlerdir. Bu çalışma, Gaziantep'in zengin mutfak kültürünü ve özel günlerdeki geleneksel yemekleri sınıflandırmayı amaçlamaktadır. Bu sınıflandırmayı, Yalçın Çelik (2010) çalışmasından ilham alarak gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada sınıflandırılan ve vurgulanan bazı özel gün yemekleri ve yemek ritüelleri: “Düğün Gecesi Kabaklama”, “Düğünlerde Pişirilen Nebeliye Çorbası”, “Nişan ve Söz Hediyeleri Olarak Baklava”, “Bayram Günleri Yuvalama Yemeği”, “Kurban Bayramı'nda Mumbar Dolması”. Bu çalışma, Gaziantep yöresinin özel günlerinde tüketilen geleneksel yemekleri ve bu yemeklerle ilişkilendirilen ritüelleri belgelemektedir. Böyle çalışmalar, yerel mutfak kültürünün korunması ve tanıtılması açısından önemlidir. Aynı zamanda, bu geleneksel yemeklerin turizm açısından bir cazibe merkezi olarak nasıl kullanılabileceğini de göstermektedir.

Erol ve Alaşhan (2020), Nevşehir-Ürgüp yöresinde özel günlerde tüketilen yemekleri belirlemeye yönelik bir araştırma yapmıştır. Bu çalışma, geleneksel yemeklerin ve yemek ritüellerinin bu yörede nasıl yaşatıldığını ve sınıflandırıldığını ele almaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular ve sınıflandırılan kategoriler: “Kına ve Düğün İçin Hazırlanan Yiyecek ve İçecek Ürünleri”: Kına geceleri ve düğünler, Nevşehir-Ürgüp yöresinde önemli sosyal

etkinliklerdir. Bu tür özel günlerde hazırlanan yiyecekler ve içecekler, bu kategoriye dahil edilir. “Sünnet Düğünü/Mevlidi İçin Hazırlanan Yiyecekler”: Sünnet düğünleri ve mevlitler de bu bölgede önemli kutlamalardır. Bu tür etkinlikler için özel olarak hazırlanan yiyecekler, bu kategoriye aittir. “Cenaze Mevlidi/Dua/Töreni İçin Hazırlanan Yiyecekler”: Cenaze törenleri ve mevlitler, ölümle ilgili ritüellerdir. Bu tür törenlerde sunulan yiyecekler, bu kategoriye dahil edilir. “Dini Bayramlar İçin Hazırlanan Yiyecekler”: İslam dini bayramları, bu yörede de önemli dini kutlamalardır. Bu bayramlarda tüketilen özel yemekler ve tatlılar, bu kategoriye aittir. Örnek olarak verilen bazı yemekler ise geleneksel özel günlerde sıkça tüketilen yiyeceklerdir. Bulgur çorbası, yaprak sarma, etli bamya, baklava ve kıymalı pide gibi yemekler, bu tür özel günlerde hazırlanan ve tüketilen geleneksel lezzetler arasında yer almaktadır.

Üzülmez ve Onur (2021), Osmaniye mutfak kültüründeki yemek ritüellerini incelemiştir. Bu çalışma, Osmaniye bölgesinin geleneksel yemeklerini ve bu yemeklerle ilişkilendirilen ritüelleri dört farklı kategoriye ayırmıştır. İşte bu çalışmada sınıflandırılan ve vurgulanan bazı yemek ritüelleri ve kategoriler: “Geçiş Döneminde Yapılan Yemekler”: Bu kategoride, geçiş dönemlerindeki özel ritüellerle ilişkilendirilen yemekler bulunur. Bu tür dönemlerde geleneksel olarak belirli yemeklerin hazırlandığına inanılır. Örneğin, yüksük çorbası bu kategoriye dahil edilebilir. “Mevsimlik Özel Günlerde Yapılan Yemekler”: Mevsimlik özel günler, doğanın değişen koşullarına ve ürünlerin hasat zamanlarına bağlı olarak kutlanır. Bu tür günlerde yapılan özel yemekler, bu kategoriye aittir. Örneğin, patlıcan tava veya mevsimlik sebzelerle hazırlanan yemekler bu gruba dahil olabilir. “Uğurlama Günlerinde Yapılan Yemekler”: Uğurlama günleri, genellikle bir kişinin veya bir grup insanın yeni bir yolculuğa çıkmasını veya yeni bir yaşama başlamasını kutlamak için düzenlenir. Bu tür günlerde yapılan yemekler, uğurlama törenlerinin bir parçasıdır. Örneğin, sac kömbesi bu kategoriye dahil edilebilir. “Dinî Bayram ve Özel Günlerde Yapılan Yemekler”: Bu kategori, dinî bayramlar gibi özel günlerle ilişkilendirilen yemekleri içerir. Örneğin, pilav üstü et kavurma bayram sofralarının vazgeçilmezlerindedir.

Aymankuy ve Pelek (2022), semavi dinlerde yeme-içme ritüellerini inceledikleri çalışmalarında, bu ritüellerin semavi dinlerin öğretileri ve inançlarıyla nasıl ilişkilendirildiğini ele almışlardır. İslam, Hristiyanlık ve

Yahudilik gibi semavi dinlerde yeme-içme ritüelleri, dini inançların bir yansıması olarak önemli bir rol oynamaktadır.

Önçel ve Boz (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışma, Türk Mutfağı'ndaki yemek ritüellerini tespit etmeye odaklanmıştır. Bu çalışma, Türk mutfağına özgü yemeklerin hazırlanma ve tüketilme süreçlerini incelemekte ve bu süreçlerin içerisinde var olan ritüelleri ortaya koymaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne ilişkin sonuçlara göre, Bölgede yalnızca Mardin ve Şanlıurfa'da geçiş dönemi yemek ritüelleri bilgilerine ulaşılmış, ulaşılan bu veriler ise oldukça sınırlıdır. Mardin'de tüm özel günlerde Kiliçe Çöreği'nin yapılması, Şanlıurfa'da ise düğünlerde kuzu içi, üzlemeli pilav ve zerde, cenazelerde ise kıymalı ekmek, mırza ve çeşitli kebabların yapılması tespit edilen ritüellerdir. Şanlıurfa ilinde hacı adaylarına gitmeden önce ve döndükten sonra davet verilerek bu davette iç pilav ve zerde yemeklerini hazırlamak yörenin yemek ritüelidir. Şanlıurfa'da dinî günlerde tirit, bayramlarda ise külünce, zerde ve ciğer kavurması hazırlanması tespit edilen dinî gün ve bayram ritüelleridir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada gastronomi turizmi ve Şanlıurfa mutfak kültürü ile ilgili bilgiler verilmiş ve bu kültür içerisinde yer alan özel günlere özgü yapılan yeme-içme ritüelleri hakkında bir araştırma yapılmıştır. Araştırma bulgularından hareketle Şanlıurfa yeme-içme ritüellerine bakıldığında doğum, evlilik ve ölüm gibi olaylar çerçevesinde şekillenen geçiş dönemine ait veriler içermektedir ve bu durum Türk Mutfağında geçiş dönemi ritüellerinin önemli bir ortak değer olduğunu destekler niteliktedir. Araştırma verilerine göre Şanlıurfa yeme-içme ritüelleri olarak, düğün ritüelleri (Süpha yemeği ve Aspap (Esvap) yemeği), sahaniye ritüeli, sıra gecesi ritüeli, acı kahve (mırza) ritüeli, taziye yemeği ritüeli, hac yemeği ritüeli ve dini bayramlara özgü ritüellerin olduğu tespit edilmiştir.

Bu tür çalışmalar, bir bölgenin geleneksel yemeklerini ve yemek ritüellerini belgelemek ve korumak açısından önemlidir. Aynı zamanda, bu geleneksel yemeklerin topluluklar arasında nasıl paylaşıldığını ve kutlandığını anlamamıza yardımcı olur. Bir bölgenin gastronomik zenginliklerini ve geleneksel yemeklerini turizm potansiyeli olarak nasıl kullanabileceğini değerlendirir. Yerel yemekler ve yeme-içme ritüelleri, turistler için çekici bir

deneyim olabilir ve aynı zamanda yöresel kültürün korunmasına ve tanıtılmasına da katkı sağlayabilir. Bu nedenle, gastronomi turizmi, birçok bölge için önemli bir turistik çekicilik haline gelmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, Şanlıurfa gibi zengin tarihi, kültürel ve gastronomik değerlere sahip şehirlerin daha fazla ziyaretçi çekmesini sağlamak için ilgili kurumlar ve araştırmacılar için birtakım öneriler sunulmuştur:

- Şanlıurfa'nın yeme-içme ritüelleri ve mutfak kültürü, şehirlerin tanıtılması amacıyla düzenlenen fuarlar gibi etkinliklerde daha fazla vurgulanmalıdır. Fuar stantlarında Şanlıurfa ile ilgili detaylı bilgiler sunulmalı ve yöresel lezzetler teşhir edilmelidir.
- Ziyaretçilerin konaklama süresini uzatmak için, Şanlıurfa'nın kültürel zenginliklerini ve yöresel yeme-içme ritüellerini iyi tanıtmak önemlidir. Bu tanıtımlar medya aracılığıyla ve seyahat acenteleri tarafından yapılmalıdır.
- Seyahat acenteleri ve tur operatörleri, paket turlarında yeme-içme ritüellerine odaklanan etkinliklere yer vermeli ve misafirler için Şanlıurfa'yı cazip hale getirecek programlar sunmalıdır.
- Acenteler, destinasyonun gastronomi turizmi potansiyeli ve yeme-içme ritüelleri konusunda bilgi sahibi tur rehberleri ile işbirliği yapmalı ve misafirlerin bu etkinliklere katılmalarını teşvik etmelidir.
- Turistlerin ilgisini çekebilecek özgün yeme-içme ritüelleri ve lezzetler belirlenmeli ve tanıtılmalıdır. Unutulmaya yüz tutan geleneksel yiyecek ve içeceklerin gastronomi turizmi açısından önemi vurgulanmalıdır.
- Bu çalışma sadece Şanlıurfa'daki yeme-içme ritüellerini değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Gelecekte farklı destinasyonlara yönelik benzer çalışmalar, gastronomi turizmi alanındaki bilgi eksikliklerini gidermek için önemlidir.

Bu öneriler, Şanlıurfa'nın yeme – içme ritüelleri aracılığıyla turistik potansiyelini artırmak ve gastronomi turizmi alanında daha çekici hale getirmek için atılacak adımları desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, S. (1997). Erzurum ve Azerbaycan'da ortak olan bazı düğün gelenekleri. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (7), 121-126.
- Akarpınar, R.B. (2006). Mevlid törenlerinin yapısı. Türkbilig, 12, 38-63.
- Akalın, L. (2011). Tandırlıktan Gelen Lezzet (Geleneksel Urfa Yemekleri). Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, s. 6-8. Şanlıurfa.
- Aksoy, M. ve Sezgi, G. (2015). Gastronomi turizmi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi gastronomik unsurları. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 3 (3), 79-89.
- Akyel Ilgın, N. (2020). Popüler kutlama ritüelleri ve toplumsal yansımaları: Çanakkale ili örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Algın, S. (2006). Yöremizden Sofranıza Urfa Yemekleri, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, , s. 58-59. Şanlıurfa.
- Anonim. Lezzet Yöre Yemekleri Ansiklopedisi, Doğu ve Güneydoğu, İstanbul: Doğan Ofset Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş. Cilt 1.
- Artun, E. (2001). Adana'da, törenlere, adaklara, özel günlere ait inançlar, pratikler ve bunlara bağlı mutfak kültürü. Millî Folklor, 13(49), 27-37.
- Aymankuy, S. ve Pelek, B. (2022). Semavi Dinlerde Yeme-İçme Ritüelleri. *Journal Of Gastronomy, Hospitality and Travel (Online)*, 5(1), 327-337.
- Ceyhun Sezgin, A. ve Onur, M. (2017). Kültür mirası düğün yemeklerinin gastronomi turizmi açısından incelenmesi: Erzincan ili örneği. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, IV., 203-214.
- Curkan, S.C., Kasaroğlu, K. ve Avcı, N. (2022). Türkiye'deki ramazan ritüellerinin gastronomi açısından değerlendirilmesi. *Gastroia: Gastronomi Ve Seyahat Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 103-122.
- Çelik, M., ve Aksoy, M. (2017). Yerli turistlerin gastronomi turizmine yönelik tutumları: Şanlıurfa örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 5 (3), 422-434.

- Çelik, M. ve Aksoy, M. (2017). Şanlıurfa'da özel günlerde yapılan yemeklere yönelik bir araştırma. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(Special Issue 1), 136-144.
- Çiftçi, N. (2019).Tören yemeklerinin bilinirliği üzerine kuşaklar arasındaki farklılıkların belirlenmesine yönelik bir araştırma: Afyonkarahisar ili örneği. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Eraslan, O. (2023). Festivallerin gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesi: halfeti meyve yemekleri festivali örneği. Onur Ç. ve Aydın Ü. (Ed.) Turizm Ve Destinasyon Araştırmaları III içinde (ss. 35-58), Paradigma Akademi, Çanakkale.
- Ekinci, A. (2016). Urfa Mutfağı: Lezzet Sanatı. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, (3), 85-94.
- Erol, G. ve Alaşan, A. (2020). Özel günlerdeki geleneksel yemek anlayışının gastronomi açısından değerlendirilmesi: Ürgüp örneği. *Turkish Studies –Social Sciences*, 15(8), 3521-3538. <https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.47496>
- Fidan, S. ve Özcan, F. (2019). Gastronomi kenti Gaziantep'te özel gün yemekleri üzerine bir araştırma. *Journal of International Social Research*, 12(67).
- Güldemir, O. ve Işık, N. (2011). Nevşehir mutfak kültürü ve yemekleri. 1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu, 6(1), 16-19.
- Güldemir, O. (2019). Gastronomide dinsel kültürün etkileri. C. Avcıkurt ve M. Sağlam (Ed.), *Gastronomi Olgusuna Sosyolojik Bakış* (71-84). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Güler, S. (2010). Türk mutfak kültürü ve yeme içme alışkanlıkları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 24-30.
- Green, G.P. ve Dougherty, M.L. (2008). Localizing Linkages for Food and Tourism: Culinary Tourism as a Community Development Strategy. *Community Development*, 39(3), 148-158.
- Groves, A.M. (2001). Authentic british food products: A Review of Consumer Perceptions. *International Journal of Consumer Studies*, 25(3), 246-254.
- Halıcı, N. (2009). *Türk Mutfağı*, İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Hall, C.M. ve Mitchell, R. (2007). Gastronomic Tourism: Comparing Food and Wine Tourism Experiences. In *Niche Tourism* (pp. 87-102). Routledge.

- Hatipoğlu, A. (2010). İnançların gastronomi üzerine etkileri: Bodrum'daki beş yıldızlı otellerin mutfak yöneticilerinin görüşlerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Hjalager, A.M. ve Corigliano, M.A. (2000). Food for Tourists—Determinants of an Image. *International Journal of Tourism Research*, 2(4), 281-293.
- Işık, M.A. Siirt Mutfak Kültürü ve Yemekleri, www.turkish-cuisine.org/print.php?id=166&link=http://www.turkish-cuisine.org/regional-cuisine-4/easternanatolian-region-126/siirt-166.html (Erişim Tarihi:25.08.2023).
- Kalaycı, Z. B. (2021). 18. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Saray mutfağında Ramazan. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(28), 76-90.
- Karaman, K. (2010). Ritüellerin toplumsal etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 227-236.
- Kayran, M.F. ve Atçı, D. (2021). Şanlıurfa'nın coğrafi işaretli ürünleri ve gastronomi turizmi potansiyeli. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kocaçoban, Ş. (2019). İbadetler, dini ritüeller ve özel mutluluk arasındaki ilişki, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Köse, S. (2021). Ritüel Bellek. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(33), 57-70.
- Long, L.M. (Ed.) (2004). *Culinary Tourism*. University Press of Kentucky. The University Press of Kentucky; Lexington: 2004.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Murtezaoğlu, S. (2012). Kültürel belleğin ritüel yoluyla kuruluşu. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 5(9), 344-350.
- Olgun, H. (2016). İbadet, Ritüel ve Kurban. *Milel ve Nihal*, 13(2), 82-99.
- Önçel, S. ve Boz, H. (2023). Türk mutfağında yemek kültürü ve yemek ritüelleri üzerine bir araştırma: il kültür ve turizm müdürlüğü web siteleri örneği *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(2), 1043-1059.
- Öztan, T.T. (2014). *Bir Lezzet Cenneti Gurme Kent Gaziantep Mutfağı*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- Rook, D.W. (1985). The Ritual Dimension of Consumer Behavior, *Journal of Consumer Research*, 12: 251264.
- Sağır, A. (2016). Ölüm sosyolojisi bağlamında yemek, cenaze ve ölümün sofraya pratikleri üzerine. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1: 271-298.

- Sharples, L. ve Hall, C.M. (2004). The Consumption of Experiences or the Experience of Consumption? An Introduction to the Tourism of Taste. In Food Tourism Around The World (Pp. 1-24). Routledge.
- Smith, S.L. ve Xiao, H. (2008). Culinary Tourism Supply Chains: A Preliminary Examination. *Journal of Travel Research*, 46(3), 289-299.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, Füsün G. (2019). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri. (7.Baskı)*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şengel, Ü. (2020). Din-Gastronomi etkileşimi üzerine: Dinlerde mutfak ritüelleri. E. Yıldız, Y. Seçim, S. Aras ve S. Yetimoğlu (Ed.), *Aşçı Dede Ateşbaz-ı Veli (123-137)*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- ŞURKAV (2014). Özlem D. (Ed.). *Dünyanın en eski mutfağı Şanlıurfa. ŞURKAV Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı yayınları: Ankara, Başak Matbaacılık.*
- Travel Industry Dictionary, (2014). Define Gastro-Tourism.<http://www.travel-industry-dictionary.com/gastro-tourism.html>
- Turizm Bakanlığı, (2003). *Türkiye'nin Turizm Değerleri*, Ankara: Turizm Bakanlığı.
- Tokuz, G. (2002). *Gaziantep ve Kilis mutfak kültürü*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Basım Evi.
- Ünal, İ. ve Özışık Yapıcı, O. (2017). Semavi dinlerin mutfak kültürü üzerindeki etkileri. VI. Ulusal II. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri. Gaziantep.
- Üzülmez, M. ve Onur, M. (2021). Osmaniyeye mutfak kültüründe yer alan yemek ritüelleri üzerine bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 1349-1368.
- Van Westering, J. (1999). Heritage and Gastronomy: The Pursuits of the 'New Tourist'. *International Journal of Heritage Studies*, 5(2), 75-81.
- Wach, E. ve Ward, R., (2013). *Learning About Qualitative Document Analysis. IDS Practice Paper in Brief, ILT Brief.*
- Yalçın Çelik, S.D. (2010). Mengen'de özel gün yemekleri. *Millî Folklor*, 86, 127-139.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (11.Baskı)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Yıldız, S. (2006). Peygamberler Diyarı Şanlıurfa, Ankara, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 95-100.
- <http://ye-mek.net/tag/urfa-yoresel-yemek-tarifleri> (Erişim tarihi: 25.08.2023).
- <http://www.cografya.gen.tr/egitim/bolgeler/guneydogu-anadolu.htm>, (Erişim tarihi: 25.08.2023).)
- <http://www.kahve.gen.tr/news.php?id=117> (Erişim tarihi: 25.08.2023).)
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,80869/meyan-serbetibiyan-bali-ve-sanliurfa-folklorundaki-yer-.html> (Erişim tarihi: 25.08.2023).
- <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80881/kahve-ile-ilgili-urfadan-derlenen-kisa-hikayeler.html> (Erişim tarihi: 25.08.2023).
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,80845/sanliurfada-siragecesi-gelenegi.html> (Erişim tarihi: 25.08.2023).
- <http://www.urfakultur.gov.tr/Eklenti/10043,urfa-yemekleriurfada-piser-bizde-duser.pdf?0> (Erişim tarihi: 25.08.2023).
- <http://www.urfakultur.gov.tr/Eklenti/22174,sanliurfa-tarihi.pdf?0> (Erişim tarihi: 25.08.2023).
- <http://www.cografya.gen.tr/egitim/bolgeler/guneydogu-anadolu.htm>, (Erişim tarihi: 25.08.2023).
- <http://www.cografya.gen.tr/egitim/bolgeler/guneydogu-anadolu.tn>, (Erişim tarihi: 25.08.2023).
- <http://www.cografya.gen.tr/egitim/bolgeler/guneydogu-anadolu.htm>, (Erişim tarihi: 25.08.2023).).
- <http://www.mardinkulturturizm.gov.tr/TR,56499/yore-mutfagi-gastronomi.html> (Erişim tarihi: 25.08.2023).
- <http://www.urfakultur.gov.tr/Eklenti/22145,urfa-mutfagi.pdf?0> (Erişim tarihi: 29.08.2023).

Ne İşyerleri Birer Hapishane Ne De Çalışanlar Bir Köledir.

BÖLÜM 11

DİJİTALLEŞMENİN ÇALIŞANLAR ÜZERİNE MEYDAN OKUYUŞU

Dr. Öğr. Üyesi, Sevda KÖSE¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8421313>

¹ Kocaeli Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi Bölümü, Kocaeli, Türkiye,
sevdakose@gmail.com, Orcid:0000-0001-7751-3240

GİRİŞ

Günümüz dünyası, hızlı bir şekilde dijitalleşmesine yol açan gelişmelerle ile tanımlanmaktadır. Dijital teknolojinin neredeyse her işletmeye ve işyerine yayılması, çalışma yaşamını yeniden şekillendirmektedir. Dünya, tarihin herhangi bir döneminden çok daha farklı bir süreç içerisinde olduğu söylenebilir.

İnsanlık, tarih boyunca endüstri devrimleri sonucunda büyük değişimlere sahne olmuştur. Avcı-toplayıcılıkla başlayan bu süreç günümüzde artık ‘süper akıllı toplum’ olarak bambaşka bir sürece girmiştir. Süper-akıllı toplum; teknoloji ve dijitalleşme sayesinde fiziksel ve dijital çevreyi bütünleştirerek, daha kaliteli bir yaşam sunma amacındadır. İnsan-makine-robot etkileşiminin sağlanmaya çalışıldığı ve bu sayede birçok alanda hayat kolaylaştıran yenilikler ortaya koyabilme hedefiyle çıkılan yoldaki değişim ve gelişmeler bir yandan hedefine ulaşırken diğer taraftan da çok farklı yıkımlar meydana getirmektedir. Bu yıkımlar özellikle çalışanlar üzerinde kendisini göstermektedir. Dijitalleşen dünyada gerekli vasıf, yetkinlik ve beceriye sahip olmayanların karşı karşıya kaldıkları işsizliğin yanı sıra yeni bir çalışma biçimleri ortaya çıkmaktadır. İşyerleri dijitalleşirken, çalışanların da her zaman her yerde gözetim ve denetim altında oldukları, işyeri sınırlarının bulanıklaştığı hatta çalışanların çalışma saatlerinin dışında bile çalışmaya devam ettikleri “sürekli açık işletme” mantığının egemen olduğu bir çağda, çalışanlar endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin getirdiği yenilikler yüzünden büyük bir meydan okumayla karşı karşıya kalmışlardır. Akıllı fabrikalardan, yapay zekanın hâkim olduğu insansız çalışma alanlarına kadar birçok yenilik çalışanlar için bazı değişimleri zorunlu hale getirmiştir. Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin meydana getirdiği gelişmeler dolayısıyla çalışma ve çalışma dışı zamanın sınırlarının iç içe girdiği bu işyerlerinde çalışanlar adeta sınırları görülmeyen bir cam fanusun içine sıkışmış bir haldelerdir. Dijital teknoloji aygıtlarıyla sürekli izlenebilen, denetlenebilen ve gözetlenen çalışanların, erişilememe hakları da ihlal edilmektedir. Bu bağlamda dijitalleşme çalışanlar üzerinde büyük bir erozyon yaratmaktadır. Endüstri 4.0 ve dijitalleşme her biri emek üzerinde güvencesizlik, yabancılaşma, niteliksizleşme, korumadan yoksunluk gibi sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum aynı zamanda çalışmanın geleceğinin de sorgulanmasına yol açmıştır. Parçalanmış ücret yapıları, gittikçe kuralsızlaşan

emek piyasaları, artan gelir eşitsizlikleri, cinsiyet bazlı eşitsizlikler gibi birçok sonuç doğmuştur. Bu süreçte en fazla etkilenen ise çalışanlar olmuştur.

Bu çalışmada endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin getirdiği gelişmelerin çalışanlar üzerindeki etkisine dijital denetim, dijital panoptikon, dijital işyeri ve çalışanların erişilememe hakkı çerçevesinde bakılacaktır

1.Endüstri 4.0 -Dijitalleşme ve Emek

Sanayileşme sürecinin yaşandığı andan günümüze kadar toplumsal, ekonomik, kültürel birçok dönüşümden söz edilebilir. Buhar gücünün kullanılmaya başlamasıyla birinci sanayi devrimi başlamıştır. İkinci sanayi devrimini elektrik ile seri üretim gibi faktörler tanımlayıcı faktörler olarak ortaya çıkarken üçüncü sanayi devrimini ise gelişen bilişim ve iletişim teknolojilerinin üretim sistemlerini otomatikleştirmesi tetiklemiştir. Dördüncü sanayi devriminin bu üç devrimden farklı olarak yarattığı en köklü değişiklik akıllı makine kavramıdır (Özturba,2017). Sanayi devrimi Endüstri 4.0 ile teknolojik gelişimin hızı şimdiye kadar benzeri görülmemiş bir işleme gücü, depolama alanı ve bilgiye sınırsız erişimi olan mobil cihazlar aracılığıyla milyarlarca insanı birbirine bağlayan benzersiz bir yapı olarak öne çıkmaktadır (Schwab, 2016).

Endüstri 4.0 kendine özgü uygulamalara sahip ve mevcut sistemlere belirli hedeflere yönelik olarak entegre edilen teknoloji demeti olarak ifade edilmektedir. Dijital teknoloji ile ilgili gelişmeler ise endüstri 4.0 için önemli destek unsurlarıdır (Andreoni ve Anzolin,2019). Endüstri 4.0 ile esas olarak bilişim teknolojileri ile endüstriyi bir araya getirmeyi hedeflemektedir. Bir "devrim" olarak nitelendirilsin ya da nitelendirilmesin, Endüstri 4.0'ın ayırt edici özelliği her şeyden önce montaj parçalarının, taşıma araçlarının, makinelerin ve ölçüm cihazlarının birbiriyle çalışmasını teşvik eden robotik nesnelerin internetinin tanıtılması ve yaygınlaştırılmasıdır. Bünyesinde yapay zekâ, robotik nesnelerin interneti, özerk taşıtlar, 3D yazıcılar, gibi çok çeşitli gelişmeleri barındırmaktadır. Bu süreçte insan faktöründen oldukça bağımsız bir yapıdan söz edilmektedir. Bu, gerçek zamanlı bilgi alışverişine, büyük veriye ve makine öğrenimine dayalı yeni dijital süreç analizi, kontrolü ve örgütlenme biçimlerini içermesinin yanı sıra iş sürecinde duruma özgü ve gerçek zamanlı bir şekilde bilgi sağlayan sistemlerin kullanımını da mümkün kılmaktadır. (Sağbaş ve Gülseren,2019).

Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin getirdiği yenilikler emeğin konumuyla ilgili tartışma alanları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda zihinsel ve fiziksel emeğinin yerine makinelerin hatta robotların mı yer almaya başladığı, emeğin iş gücü piyasası dışına mı itileceği gibi tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Makineleşme süreciyle başlayan bu tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Makineleşme ve otomasyon eğilimleri aslında yeni gelişmeler değildir. Makineleşme, çok basit bir şekilde fiziksel emeğin yerini makine emeğinin alması anlamına gelmektedir. Birinci ve ikinci sanayi devrimi arasında başlayan bir süreçtir. Bu süre zarfında, fiziksel çabanın yerini buhar makinesi vb gelişmeler sayesinde ortaya çıkan makineler almış ve genellikle fiziksel emeğin tamamlamıştır ancak otomasyon biraz daha farklıdır. Makineleşme de fiziksel emeğin yerini makinelerin almasından söz edilirken otomasyonda ise makinenin insanın zihinsel süreçlerinin yerini aldığı daha akıllı ve sofistike bir makineleşme sürecinden söz edilmektedir. Otomasyonda, belirli sınırlar dahilinde makinenin kendi programını seçtiği ve kendini yeniden programlayabildiği bir durumdan söz edilmektedir. (Kamaruddin vd., 2013). Günümüz dünyasında robotların giderek daha fazla insanın yerine geçerek hatta bazı işlerde ve görevlerde insanları geride bıraktığını belirtilmektedir (Davison vd.2017). Bu durum, sadece birkaç yıl önce otomasyon ile gerçekleştirilemeyecek görevler ve işler için bile geçerli hale gelmeye başlamıştır. Endüstriyel robotlar yıllardır otomotiv endüstrisinde montaj hattı işçilerinin yerini alırken, son yıllarda sürücüsüz otomobiller, hastalıkların teşhisi, özelleştirilmiş parçalar ve tıbbi implantlar üretme, roman yazma alanında işlev gören robotlar, akıllı cihazlar yer almaktadır. Çalışma hayatı ve çalışanlar bu bağlamda büyük bir değişim ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Robotlar insanların yerine geçecek, işin sonu mu gelecek şeklinde tartışmalar görülmektedir (Cords ve Pretner,2019).

Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin getirdikleri dolayısıyla tüm çalışanlardan karmaşıklık, soyutlama ve problem çözme açısından önemli ölçüde daha fazla talepte bulunmaktadır. Çalışanların öznel becerileri ve potansiyelleri daha da büyük zorluklarla karşı karşıya kalacaktır (Butollo,2019). Dijitalleşme, endüstri 4.0 ın dinamik yıkıcı teknolojilerin ortaya çıkmasının bir sonucu olduğu da belirtilmektedir. İnsanlar, daha önce tecrübe etmediği karanlık fabrikalar, nesnelerin interneti, artırılmış gerçeklik gibi gelişmeleri barındıran teknolojik yeniliklerle karşı karşıya kalmıştır. Geleceğin fabrikasının artık nesnelerin

"kendi içlerinde ve dünyada olup bitenleri algıladığı, kaydettiği ve yorumladığı, kendi başlarına hareket ettiği, birbirleriyle iletişim kurduğu ve insanlarla bilgi alışverişinde bulunduğu" bir yer olması beklenmektedir (Kortuem v.d,2010). Nesnelerin internetinde sadece dijital teknolojinin ve aletlerin gelişmesini değil aynı zamanda çalışanların da sürekli yanında olan dijital ekipmanlardan söz edilmektedir (Monakha,2020). Dijital işgücünün boyutuna ilişkin mevcut istatistikler parçalı olsa da ve dijital çalışanların varlığını ve etkisini ölçmek zor olsa da ortaya çıkan tablo iç karartıcı olduğu belirtilebilir.

Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin çalışanlar üzerinde etkiler nedeniyle en büyük korku ve tehlikelerden birisi olarak teknolojik işsizlik görülmektedir. Teknolojideki gelişmeler dolayısıyla işlerin kaybı aslında yeni bir olgu değildir. Dijital çağda bu korku daha yoğun bir şekilde meydana gelmiştir. Ancak, sürücüsüz otomobiller ve kamyonlar, akıllı sanal asistanlar ve sağlık robotları gibi yenilikler üreten yapay zeka, robotik ve diğer dijital teknolojilerin birleşimi olan 'dijital otomasyon' alanındaki ilerlemeler yüzünden son yıllarda teknoloji kaynaklı işsizlik ve iş kaybı korkusu gündeme gelmektedir (EU,2022). Yapay zeka, bulut bilişim, robotik, 3D baskı, büyük veri ve nesnelerin interneti (IoT) insanların işleriyle ilgili deneyimlerinin de çoğunu dönüştürmüştür. Bu teknolojiler daha önce görülmemiş bir hızla kitlesel tüketim için yeni ürünler ve hizmetler yaratırken aynı zamanda çoğu mesleği de tehdit etmektedir (Aguilera, Gabriela ve Barrera,2016). İşlerin ve mesleklerin kaybı, işsizlik korkusu için önemli alanlardan birisidir. Bu alanda çok farklı tartışmalar yer almaktadır. Bazı tartışmalar, robotların, yapay zekanın verimliliği daha fazla arttırdığını savunmakta hatta işsizlik üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı belirtilmektedir. Diğer bazı çalışmalar ise tam aksine görüş belirterek vasıfsız çalışanların yetkinliklerini arttırmadıkça, değişime uyum sağlamadıkları sürece işgücü piyasası dışında kalacakları belirtilmektedir (Mutascu,2021). Yapay zekanın işsizlik seviyesini azalttığını ima ederek pozitif etkisinin var olduğu belirtilmektedir. Bu durumda, yapay zeka diğer yeni teknolojilere göre çok farklı olmadığı ve benzer şekilde daha yüksek üretkenlik yarattığı savunulmaktadır. Dolayısıyla, ortaya çıkan ekonomik genişleme daha fazla istihdam yaratarak işsizlik oranını azaltmaktadır. İkinci tür etki ise negatif bir etkiden söz edilmektedir. Yapay zeka, işsizliğin artmasına neden olduğu, böylece daha fazla iş yaratılması halinde, bu işin insanlar için daha fazla iş anlamına gelmeyeceği yapay zeka cihazları tarafından yapılabilecek daha fazla

işin olacağı vurgulamaktadır. Düşük vasıflı çalışanlarda inovasyon ve teknoloji seviyesi yükseldikçe işsizliğin de arttığı belirtilmektedir (Hirst,2014). Teknolojik işsizlik dijitalleşmenin en önemli ve emek üzerindeki en ciddi etkilerinden birisi olarak düşünülmektedir. Çalışanların beceri, eğitim eksikliklerini giderme, iş sağlığı güvenliği önlemlerini geliştirmektense işverenler dijitalleşmenin getirdiği yeniliklerle yapay zeka, akıllı makineleri, dijital otomasyon süreçlerini kullanarak çalışan maliyetlerini düşürmeyi ve çalışanların verimliliğini arttırmayı amaçlamaktadır. Ancak dijitalleşme sonucunda insan emeğinin azaltılmasının, işletmelerin imaj ve itibarına zarar verme ihtimalinin olduğu görüşü de vardır (Forcadell, vd., 2020). Endüstri 4.0 teknolojilerinin getirdiği yenilikler daha önce düşünülmemeyen şeylerin yapılmasını mümkün hale getirmektedir. Otomasyon, robotlaşma ve dijitalleşme, çalışanların yaptığı işlerde ve işlerin yerine getirilme şekillerinde değişiklik meydana getirmiştir (Cords ve Pretner,2019). Robotlar çalışma yaşamında birçok alana girmeye başlamıştır: depolardaki sipariş toplama robotlarından üniversite kampüslerindeki teslimat robotlarına ve asker ekipleriyle birlikte çalışan bomba imha robotlarına kadar birçok alanda görülebilmektedir (Smids, Sven ve Hannah,2020).

Yapay zeka, karanlık fabrikalar, nanoteknoloji gibi gelişmeler sosyal, ekonomik hayatta da dönüşümler meydana getirerek süper akıllı toplum kavramı tartışılmaya başlanılmıştır (Özışık, Şahin) Endüstri 4.0 ve beraberinde meydana gelen gelişmeler, iş hacmini etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda çalışmanın kavramsallaştırılma şeklini ve insanların işlerini yapma şeklini de değiştirmektedir. Yapay zekanın da tüm bu gelişmeler dahilinde işlerlik kazanmasıyla çalışanların gelecekteki işleriyle ilgili önemli kaygıları ortaya çıkmıştır. Dünya Ekonomik Forumu (WEF), 2027 yılına kadar, insanlar ve makineler arasındaki iş bölümündeki bir kayma nedeniyle 85 bin işin kaybolabileceği ve insanlar ve makineler arasındaki emeğin yeni iş bölümüne daha fazla uyum sağlayabilecek 97 bin yeni rolün yerini alacağını tahmin etmektedir. 2027 yılına kadar, çalışanlar ve makineler işteki görevler için eşit zaman harcayacakları ifade edilmektedir. Bu nedenle, birçok çalışan için dijitalleşmenin temel etkisi, dönüştürülmüş bir çalışma ortamında işin doğası ve içeriğindeki değişiklikler yoluyla hissedilecektir (World Economic Forum,2023). Tüm bu değişimlerin çalışma koşulları, istihdam koşulları ve endüstri ilişkileri gibi etkilerinin kısmen ihmal etmekte, odak noktası neredeyse

yalnızca işler, meslekler ve mesleki değişiklikler üzerinde vurgulanmaktadır. (Fernandez-Macias, 2017). Oysa bu değişimlerin çalışanlar, sendikalar ve hatta işverenler üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu çalışmada sendikalar ve işverenler üzerindeki değişime odaklanılmayacaktır, bu tartışma başka bir çalışmanın konusu olabilecek niteliktedir.

Dijitalleşme süreci ve Endüstri 4.0, mikro seviyede şirketleri etki altına alırken, makro seviyede ise yeni bir büyüme ve kalkınma konseptini açığa çıkarmıştır. İşin kavramsallaştırılma şekli ve insanların işlerini yapma biçimleri dijitalleşme ile dönüşüme uğramıştır. Geçici iş gibi geleneksel olmayan istihdam biçimleri yaygın hale de gelmiştir. Bazıları için uzaktan çalışma yeni bir çalışma haline gelmiş ve dijital girişimcilik, ekonomik kalkınmada büyük bir rol oynamaya başlamıştır (Charles, Xia, Coutts,2022). Tüm bu değişimler, çalışanlar üzerinde ciddi bir etki bıraktığı söylenebilir. Bu etki, çalışılan işyerinden, çalışma biçimlerindeki değişikliğe, çalışanın izlenmesi ve denetlenmesindeki değişikliklerden ve hatta çalışanın ulaşılmasına hakkının erozyonuna da çok geniş bir çerçevede ele alınabilir.

2. Yeni Dijital İşgücü Piyasaları

Dijitalleşme dünyayı eşi benzeri görülmemiş bir hızla yeniden tanımlamakta iş ve yaşam alanlarını dönüştürmektedir. Dijitalleşme, insanların çevrimiçi platformlar aracılığıyla hizmet sağlayabildiği yenilikçi iş düzenlemeleri için yeni bir çağ yaratmaktadır.

2.1.Dijital Emek Platformları

Dijitalleşme süreciyle birlikte çalışanlar artık daha kısa süreli ve geçici işlerde çalışmaktadır ve iş sözleşmeleri de bu çalışma biçimlerine göre şekillenmektedir. Kassi ve arkadaşlarının yapmış olduğu bir araştırmaya göre dijitalleşmenin getirdiği yeni çalışma biçimleri geleneksel çalışma biçimlerinin içindeki ağırlığı son 5 yıl içinde artmıştır (Kassi, Lehdonvirta and Stephany, 2021). Yeni çalışma biçimleri dolayısıyla ortaya çıkan yeni çalışma ilişkilerinde aslında emeği daha da korumasız bir biçime getirmektedir. Daha güvencesiz, daha korumasız, daha düşük ücretle dijitalleşmenin getirdiği ortamda çalışanlar arasında aynı zamanda işgücü devir oranları da daha yüksektir (Eskarne Arregui Pabollet vd,2021)

Kısa süreli iş sözleşmeleri giderek daha da yaygınlaşmaktadır. AB ülkelerindeki tüm bağımlı çalışanların beşte biri 2018 yılında geçici istihdamda yer almakta ve işler giderek daha kısa ömürlü hale gelmektedir. Artan iş güvencesizliğine, durgun ücretlere rağmen dijital çalışma platformları daha erişilebilir iş arama ve işleri eşleştirmeyi mümkün hale getirmiştir. Daha fazla işçinin "serbest çalışan" veya platform tabanlı çalışan olarak tanımlanmasıyla geleneksel istihdam ilişkisinin ciddi şekilde sorgulandığı ve ortak bir işverenleri olmadığı için işçilerin toplu hareket etmesinin ve örgütlenmelerinin zorlaştığı ifade edilmiştir (Charles,L. Xia S. and Coutts,2022).

Platform ekonomisi gibi yeni iş ve örgütlenme modelleri, geleneksel endüstrileri bozarak yeni dijital işgücü piyasalarını meydana getirmektedir. Tüm bunların yanı sıra dijital çalışma platformları da endüstri 4.0 ve beraberinde getirdiği dijitalleşmenin önemli dönüşümleri ve çıktıkları arasında yer almaktadır. Web tabanlı platform çalışması, çalışanların uygun herhangi bir yerden elektronik cihazlarında görevleri (veri girişi, yazma ve düzenleme, yaratıcı ve multimedya çalışmaları gibi) yerine getirmelerine olanak tanır. Konum temelli platform çalışması, müşterilerle çevrimiçi olarak eşleştirilmelerine rağmen, çalışanların belirli bir fiziksel konumda (örneğin teslimat ve nakliye hizmetleri ve temizlik) görevleri yerine getirmelerini içerir (OECD Library,2023).

Her iki tür dijital emek platformu da hizmet sağlayıcılar ve müşteriler arasında iş veya hizmet sunumuna aracılık etmektedir. Dolayısıyla, ilişkide tipik olarak üç taraf vardır: hizmet talep eden müşteri, aracı (platform) ve işçiler. (Choudary, 2018). Web tabanlı, dijital işgücü platformları arasında, çalışanların grafik tasarımcı, bilgisayar programcısı, istatistikçi, çevirmen ve diğer profesyonel hizmetler olarak hizmetlerini sundukları daha yüksek vasıflı, "makro-görev" platformlarından, genellikle hızlı bir şekilde tamamlanabilen ve daha az uzmanlık gerektiren büro görevlerini içeren "mikro-görev" platformlarına kadar bir dizi iş modeli ve hizmeti sunulmaktadır. (Berg vd.,2018). Teknolojik ilerlemelerin yanı sıra akıllı telefonların gelişmesi ve yaygınlaşması, belirli bir coğrafi alandaki işgücü talebi ve arzını eşleştirmek için bir uygulamanın kullanıldığı konum tabanlı, dijital işgücü platformlarının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Coğrafi temelli platformlar, çalışanların müşterilere yerel olarak hizmet vermesine olanak tanımakta ve ilgili çalışanların belirli bir bölgede bulunmasını gerektirir. Söz konusu hizmetlerin

(teslimat, ulaşım, kişisel bakım) tedarikinde, ilgili çalışanların belirli bir bölgede bulunmasını gerektirmektedir (ILO,2022, Decent Work on The Platform Economy).

Dijital çalışma platformlarının, önemli bir özelliği algoritmik yönetimdir. Algoritmik yönetim, insanların işlerine algoritmalar ve izlenen veriler aracılığı ile atandığı, optimize edildiği ve değerlendirildiği çalışma düzeni olarak tanımlanmaktadır. Algoritmik yönetimin bazı özellikleri vardır. Çalışanların davranışlarının sürekli izlenmektedir ve çalışanlar, sürekli performans değerlendirmesine tabi tutulmaktadır. Algoritmik yönetimde insan müdahalesi olmaksızın kararların otomatik olarak uygulanması söz konusudur. Çalışanlar için en kötü şeylerden birisi de çalışanların insanlardan ziyade bir "sistem" ile etkileşime girmesi, geri bildirim, tartışma ve amirleriyle müzakere etme fırsatlarından mahrum bırakılmasıdır. Sistem tarafından izlenen, gözetlenen çalışanlar yine sistem tarafından denetlenmektedir. Düşük şeffaflık söz konusudur. İşletmeler genellikle algoritmaların nasıl çalıştığını paylaşmak istememektedirler (Möhlmann ve Zalmalson,2017). İşin tüm yönleri şekillenmemekle kalmamakta aynı zamanda çalışanların tecrübesini de şekillendiren bir sistemdir.

Dijital çalışma platformları iki türlü çalışma ilişkisi sağlamaktadır: Dijital çalışma platformları ya çalışanlara doğrudan iş vermekte ya da işin verilmesine aracılık etmektedir. Doğrudan iş verme türünde, çalışanlar işverenleri ile istihdam ilişkisine sahip “ücretli çalışan” olarak, diğerinde serbest çalışan veya bağımsız yüklenici olarak sınıflandırılmaktadır(Lane 2020).Dijital platform tabanlı işlerde, çalışanlar iş güvencesi, yasal korumanın yoksunluğu yanı sıra uyuşmazlık çözme mekanizmalarından da faydalanılamamaktadırlar. Düşük ücretin yanı sıra platform tabanlı işlerde çalışanların sosyal koruma kapsamı oldukça düşüktür ve bu durum çalışanlar arasında bir başka önemli endişe kaynağıdır. Platform tabanlı işlerde çalışanların üçte birinin bir tür sosyal koruma kapsamında olduğunu ve kadınların sosyal korumaya erişiminin erkeklerden daha az olduğunu gösteren araştırmalar bulunmaktadır. Diğer çalışanlara kıyasla sosyal koruma programları tarafından daha az kapsama alınma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu durum büyük ölçüde, platform çalışanlarının çoğunun şimdiye kadar platformlar tarafından kendi hesabına çalışanlar olarak kategorize edilmesinden ve platform çalışanlarının genellikle sosyal koruma

sistemlerine hiç erişememesinden kaynaklanmaktadır. İşsizlik sigortası, iş kazası gibi mekanizmalardan da faydalanamadıkları belirtilmektedir (Berg, vd.2018)

İstihdam ilişkisi kapsamında çalışanlar, platformun işleyişinden sorumlu kişilerdir ve platformun işgücünün nispeten küçük bir kesimini oluşturmaktadır. Platformların aracılık ettiği işgücünün gerçek büyüklüğünü tahmin etmek gerçekten zordur çünkü platformlar bilgi vermeyi reddetmektedir (ILO 2021). Çevrimiçi platformlar aracılığıyla sunulan işlerin sayısındaki keskin artış, dikkatleri platform çalışanlarının çalışma koşulları ve haklarına çekmiştir Dijital platformlarda çalışanların genel işgücü piyasasına kıyasla daha çok gençler ve güvencesiz çalışanlardan meydana geldiği ifade edilebilir (Pabollet vd,2021).

2.2.Dijital İşyeri

Endüstri 4.0 ve beraberinde getirdiği dijitalleşme süreciyle ortaya çıkan yeniliklerin insan emeğini ikame edecek duruma geleceği ifade edilmektedir. Aslında dijitalleşme öncesinde de işyeri ve emeği dönüştürücü birçok teknolojik değişim meydana gelmiştir. Yaklaşık iki buçuk yüzyıl öncesine dayanan teknolojik gelişmeler işyerinde de birçok devrimi de beraberinde getirmiştir. Aydınlanma Çağı ile başlayan bilimsel çalışma ve dünyayı anlama alanındaki ilerlemeler yepyeni bir inovasyon çağını başlatmıştır. Kısa süre içinde yeni teknolojiler ve düşünme biçimleri toplumun doğasını da değiştirmiştir Bu değişim sürecinden ağır bir şekilde etkilenen alanlardan birisi de işyeri olmuştur (Nyagadza, et al., 2022). Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin getirdiği yeniliklerin çalışanların üzerinde olduğu gibi işyerlerini de dönüştürücü bir etkisi olduğundan söz edilebilir. Bu dönüştürücü etki sonucunda dijital işyeri kavramından söz edilebilmektedir. Dijital işyerlerine geçiş, otomasyonun ve mevcut işlerin modernize edilmesinin ötesinde, mevcut uygulamalara meydan okuyarak ve yenilerini yaratarak işi değiştirmek olduğu belirtilmektedir. Çalışanlar, karmaşık, muğlak, belirsiz bir ortamda çalışmaya başlamışlardır. Dijitalleşmenin dönüştürdüğü işyerleri dolayısıyla dijitalleşmeye uygun çalışanlar ve dijital bir işyeri olmaksızın dijital bir işletme olamayacağı belirtilmektedir. Artan esneklikle birlikte çalışanlar için yeni sorumluluklar ve gerilimlerin yanı sıra stres artışı riski de ortaya çıkmaktadır (Hult, Bystrom,2021). İşyerinde modern teknolojinin uygulanmasına ilişkin

gereksinimler giderek artmaktadır. Bu nedenle çalışanların yeteneklerine bilgisine de odaklanılması gerekmektedir, çünkü dijitalleşme sürecine uyum sağlayamayan çalışanlar, bu sürecin olumsuz etkileri ile karşı karşıya kalmak zorundadırlar (Hicks,2019). Covid 19 süreci de işyerlerinin dijitalleşmeye uyum sağlamasında önemli etkenlerden birisi olduğu da belirtilmektedir. Hatta önceden dijital, sanal işyerlerine ilişkin çekince söz konusu olsa da şimdi durum kesinlikle farklı, dijital işyerleri lehine olduğu söylenebilir. Çalışanlar arasında doğrudan veya uzaktan her türlü etkileşimi sağlayacak türdeki işin yeniden tasarlanmasının tam zamanı olduğu ifade edilmektedir Dijital işyeri, çalışanların işlerini hem tek başlarına hem de başkalarıyla birlikte etkin bir şekilde yapmalarını sağlayacak tüm araç ve hizmetleri sağlayan entegre bir teknoloji platformu olarak tanımlanabilmektedir (Williams ve Ssubert,2018). Dijital işyeri insanlar, bilgi ve süreçler arasında bağlantılar kuran ve engelleri ortadan kaldıran çözümleri kapsamaktadır. Engellerin ortadan kaldırıldığında çalışanların işlerini daha etkili bir şekilde yapacağına inanılmaktadır. Dijital işyerinin çevik, dijital teknolojiyi kullanan ve iş birliğine açık bir işyeri olduğu belirtilmektedir. Dijital işyerinin çevik olabilmesi, talepteki ve teknolojideki değişikliğe eş zamanlı olarak cevap verebilecek özellikleri bünyesinde barındırmasını kastetmektedir. Çalışanlarda yaygın öğrenme süreciyle sürekli iyileştirme sağlanmaktadır (Jorof ve Porter,2003). Çalışanlar arasındaki iş birliği, uygun teknolojik gelişmenin dikkatli bir şekilde tasarlanmasıyla sağlanmaktadır. Çalışanlar arasındaki iş birliği, teknolojik imkanların kullanılabilirliğinin artırılması, sosyal medya araçları, internet ve intranet gibi araçlarla sağlanmaktadır. Ancak dijitalleşme, çalışanların tercihleri ile işyeri gerçekliği arasında da bir uçurumu da yaratmıştır. İşe ve işyerine ulaşımın cep telefonu mesafesinde olduğu ve iş ile yaşam arasındaki çizgilerin giderek belirsizleştiği bir dünyada, iş-yaşam dengesini sağlamak zorlaşmaktadır. Dijitalleşen işyerlerinde çalışanlar, geleneksel çalışma kültürünün de ötesine geçmiştir. Artık her an her türlü bilgiye ve işleme erişilebilen işyerlerinde çalışanların 24 saat ulaşılabilirdiği, sorun çıktığında anında müdahale edilebildiği bir sürece geçilmiştir.

Bununla birlikte, fiziksel emeğin yerini teknolojik unsurların alması ile üretim sektöründe istihdam edilen kişilerin, hizmet sektöründe çalışmaya başladıkları ifade edilmektedir. Bu nedenle hizmet sektöründe istihdam oranının artabileceği söylenebilir (Afonasova, vd., 2019). İşlerin dağıtılmasının

kontrolünde, performansın denetiminde ve üretimdeki verimliliğin değerlendirilmesinde algoritmalar kullanılmaktadır. Ancak endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin meydana getirdiği gelişmeler sonucunda ortaya çıkan akıllı makineler, algoritmalar, dijital gözetim vb gelişmeler sadece dijital çalışma platformları tarafından değil, aynı zamanda lojistik, imalat, hizmet sektörü gibi geleneksel sektörlerde de giderek daha fazla kullanılmaya başlanıldığı belirtilmektedir (Phoebe Upchurch, ve Whittaker,2018).Bu gelişmeler çalışanların, zaman ve mekan kısıtlaması olmaksızın iş yapabilmelerini mümkün hale getirdiği için çalışanları iş ve iş dışı zamanları arasındaki sınırın bulanıklaştığı ifade edilebilir. Dünyanın dört bir yanındaki insanlar, şu anda sahip oldukları dijital yeteneklerden bunaldıklarını ve ne kadar teknoloji tükettiklerini veya hayatlarının büyük bir alanına sızan bu gelişmeleri sınırlamakta veya kontrol etmekte zorlandıklarını bildirmektedir. Günümüzde dijitalleşen işyerlerinde çalışanlar daha uzun saatler çalışmakta ve yaygın mobil teknolojiler sayesinde neredeyse sürekli olarak işlerine bağlı kalmak zorundadırlar(Hult, Bystrom,2021). Bu durum ise çalışanların stres, tükenmişlik, sürekli rekabetçi bir ortamda olmaları gibi sorunlarla karşı karşıya kalmalarının yanı sıra çalışma saatinin sınırlarının belirsizleşmesi, fazla çalışma sürelerinin sadece iş saati ile sınırlı görülse bile iş dışı zaman sürecinde de devam etmesi dolayısıyla önemli hak kayıpları doğurduğu da ifade edilebilir.

3. Dijitalleşmeyle Birlikte Emegın Denetimi

Dijitalleşme çalışanlar üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Bu etkilerden birisi ise çalışanları dijitalleşme ile daha derin ve daha yoğun bir denetim ve gözetim altına girmeleri olarak görülebilir. Dijitalleşmenin çalışanlar üzerindeki en korkutucu etkilerinden birisi dijital denetimin olacağı söylenebilir.

Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin yükselişi çalışanlar üzerinde daha önce benzeri görülmemiş gözetim ve denetim yöntemlerinin geliştirilmesini mümkün hale getirmiştir. Çalışanlar böylesi bir denetim sistemiyle oldukça ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır.

İş ölçmek, izlemek, analiz etmek ve gerçekleştirmek için kullanılabilen teknolojilerin ortaya çıkmasıyla birlikte, çalışanlar artık "işin giderek daha yoğun düzeylerde kontrol edebildiğini süreçlerden geçmektedirler. Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin meydana getirdiği gelişmeler dolayısıyla akıllı araçlardan,

internetin hayatın her alanında kullanımı dolayısıyla emeğin kolaylıkla gözetlenebilir ve denetlenebilir olmasına yol açmıştır. Bu durum çalışanlar açısından oldukça ciddi sorun alanlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Teknolojik araçlar ve dijitalleştirilmiş denetim sistemleri, çalışanları denetlemek için giderek daha fazla kullanılmaktadır. Emeğin gözetlenmesi ve denetimi yeni bir şey değildir, ama hiçbiri şu yüzyıldaki kadar yoğun değildir. Dijital cihazlar ve teknolojiler iş tanımına, içeriğine ve iletişimine hem uzaktan hem de işyerinde müdahale ettiği için bir işyerini neyin oluşturduğu, işyerinin sınırları giderek belirsizleşmektedir (Rosenblat, Kneese ve Boyd). Elektronik izleme doğrudan iş yerinde veya çalışanların ofis dışındaki cihazları aracılığıyla işverenlere, çalışanların ulaşılabilirliğini kolaylaştıran bir fonksiyonu olarak gerçekleşebilir. Sonuç olarak, işyeri gözetiminin sınırları, neyin kamusal neyin özel arasındaki sınır iyice bulanıklaşmıştır.

Bilişim teknolojisi ve yapay zekâ, prensipte çalışanların faaliyetlerinin geçmişte düşünülemez boyutlarda izlenmesine ve gözetlenmesine, ayrıca bu faaliyetlere ilişkin muazzam miktarda verinin toplanmasına ve işlenmesine imkan sağlamaktadır. Gözetim, "kişisel olarak tanımlanabilir olsun ya da olmasın, verileri toplanan kişileri etiketlemek ve yönetmek amacıyla bilgilerin toplanması ve işlenmesidir (Lyon 2001: 21). Bir gözetim eylemi bir şey ya da biri hakkında bilgi toplanmasını içerir. Bu bilgi daha sonra rasyonel ve sistematik olarak analiz edilir ve bu analizin sonucu daha sonra asıl gözetim hedefinin davranışını etkilemek için kullanılır. Bir olgunun gözetleme olarak nitelendirilebilmesi için iki unsurun mevcut olması gerekir: veri toplanmalı, analiz edilmeli ve ardından orijinal veri hedefi üzerinde bir etki sürecinde uygulanmalıdır. İstihdam alanında karşılaşılan gözetim örnekleri arasında, bir yöneticinin çağrı merkezi çalışanına performansını artırabilmesi için geri bildirimde bulunmak üzere çağrı istatistiklerini ve çağrı kayıtlarını kullanması; bir şirketin iş başvurusunda bulunanların sosyal medya profillerini inceleyerek listeye alıp almayacağına karar vermesi veya platform işyerinde çalışanların hakkında bilgi toplayarak onları istihdam etmesi ve ne kadar ücret almaları gerektiğine karar vermesi örnek olarak verilebilir (Ball,2021). Örneğin Amazon depolarındaki mallar görünüşte rastgele depolanmaktadır. Amazon çalışanları, teknolojik araçlarla bir sonraki ürünü alıp işlemeleri için yönlendirilmektedir; bu sistem aynı zamanda şirketin her bir çalışanın hızını ve verimliliğini otomatik olarak takip etmesini ve ölçmesini sağlamaktadır

Çalışanların elektronik profilleri aracılığıyla üretilen verilerle onlar hakkında verilecek kararlarda kullanılmaktadır. Bu duruma ise teknolojik betimleyiciliğin yaptığı toplumsal sınıflandırma adı verilmektedir. Bu durum etiketleme, ötekileştirme, bilginin gözetim altında olması, karar vermede ön yargıların oluşmasına sebep olmakta aynı zamanda ayrımcılığın kaynağı da olabilmektedir (Ünal, Zengin, 2021) Teknolojinin masum bir şekilde kullanımı olarak düşünülen böylesi denetim mekanizmalarının çalışanların çok çeşitli ayrımcılık biçimleriyle karşı karşıya kalmalarına sebep olabilir. Çalışanın sağlığıyla ilgili bilgilerin toplanması terfi, ücret artışı, ikramiye v.b konularda ayrımcılığa sebep olabileceği belirtilmektedir. Çalışanların fiziksel durumlarına ilişkin toplanan verilerin de farklı ayrımcılık biçimlerine yol açabileceği ifade edilmektedir (Hendrix ve Buck,2009). Örneğin, giderek daha fazla sayıda çalışan, hareketlerinin ve konumlarının dakika dakika kaydedilmesini sağlayan, aynı zamanda çalışma hızlarını ve molalarını da ölçen giyilebilir iş aletleri kullanılmaktadır (Monakha,2017). Bunlar da teknolojinin, dijitalleşmenin kullanılarak çalışanlar üzerinde denetimin ve gözetimin boyutlarının ne denli büyük olabileceğini göstermektedir. Giderek artan sayıda işletme çalışanlarını dijital olarak izlemeye başlıyor. Çalışanlarının performansını her zaman mercek altına alınmış olsa da akıllı saat, gözlük gibi giyilebilir teknolojinin yükselişiyle birlikte bu durum daha distopik bir hal almaya başlamıştır. İzleme daha kolay, daha müdahaleci hale gelerek ve sadece işyeriyle sınırlı değil gün boyu yapılmaktadır. Teknolojik gözetim ve denetim sayesinde, çalışanların dakikaları, işte geçirdikleri verimli zaman dilimleri, molaları ölçülmektedir. Eğer talep edilen değerlerin altında kalınması halinde bu teknolojik denetim kayıtları dolayısıyla çalışanın performansında düşüklük gerçekçisiyle çalışanın hizmet akdine son verilebilmektedir. Bunun yansırı teknolojik denetimin daha yoğun bir şekilde hizmet sektöründe görüldüğü ifade edilmektedir. Doğrudan ve aktif elektronik izleme, standartlaştırılmış iş faaliyetleri üzerinde katı bir teknolojik kontrol yaratabilir, ancak bu katılığın baskıcı bir nitelikte oluşu yeni eylem biçimlerini de ortaya çıkarabileceği ifade edilmektedir (Rosenblat, Kneese ve Boyd,2014).

Çalışanların teknolojik denetimi çerçevesinde duygu, düşünce, fizyolojik durumu da kullanılmaktadır. Çalışanın bedeni de bir gözetime tabi tutulmaktadır. İşyerindeki duygular, çalışanların stresinden, çalışanların işyerine ve çalışma arkadaşlarına yönelik duygusal tepkilerine kadar her şeyi

belirlemek işyerindeki duygular izlenmektedir. Çalışanların duygularının izlenmesi, onların duygusal dünyasını daha görünür hale getirdiği ve bu bağlamda çalışanların duygu dünyası da denetime tabi tutulmaktadır. Çalışanların duygularının izlenme girişimleri hem çalışanların stres düzeyini yükseltmekte hem de kişisel sınırın ihlali anlamına da gelmektedir (Moore,2018). Bununla birlikte dijitalleşmenin önemli gelişmelerinden birisi olarak da giyilebilir aygıtlar ile çalışanların denetlenmesidir. Aslında endüstri 4.0 ve dijitalleşme meydana getirdiği gelişmeler temelinde çalışanların 24 saat denetim altında kalmalarına sebep olmaktadır.

Dijital olarak çalışanların denetlenmesi ve izlenmeleri aslında iş devir oranlarında yüksekliğe de sebep olmaktadır. Bu durum aynı zamanda çalışanlarda stres, tükenmişliğe de yol açmakta olduğu belirtilmektedir. Çalışanların performanslarının ve verimliliklerinin dijital bir şekilde izlenmesi çalışanların aynı zamanda iş yoğunluğu arttırmakta olduğu da belirtilmektedir (Mulholland ve Steward, 2013) Hatta bazı işyerlerinde çalışanların birbirleriyle nasıl konuştukları, hangi ses tonuyla konuştukları, yemek masalarında nasıl oturdukları vb. analiz edilmesine de olanak tanıyan izleme cihazları kullanılmaktadır. Çalışanlara mikrofon, konum sensörleriyle donatılmış kimlik kartlarının verildiği işyerleri de bulunmaktadır. Tüm bu yaşananlar çalışanların dijitalleşmeyle nasıl büyük bir mücadele içine girdiklerini göstermektedir (Monakha, 2021). Aslında gözetim ve kontrol bireysel alanın ötesine geçerek toplumsal alana yayılmış olduğu söylenebilir. Bu da çalışanlar için önemli sorun alanlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Tüm bu gelişmeler sermayenin emek üzerindeki kontrolünü arttırmakta, Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin getirdiği yenilikler çalışanların özerkliğini de daha fazla kaybetmelerine yol açmaktadır. Bu süreçten vasıfsız ya da mavi yakalı çalışanların daha fazla etkilendiği söylenebilir. Sürekli bir zaman baskısı ile hareket etme, verilen çizelgeye uymaya çalışma ve hataları en aza indirme talebi, çalışanları adeta teknolojik gelişmelerin oluşturduğu bir labirentin içine girmelerine sebep olmaktadır. Günümüzde dijitalleşmenin getirdiği yenililerin kullanıldığı karanlık fabrikalar, otomotiv sektörü gibi işyerlerinde çalışanlar yaptıkları işlerindeki sapmalarının anında tespit edileceğini ve otomatik olarak yaptırım ya da onay alacaklarını bildikleri bir gözetim sistemine tabi olmayı kabul etmişlerdir. Bu durumda çalışanların, çalışma koşullarına karşı direnişleri ya da eylemleri neredeyse ortadan kalktığı ifade edilebilir. Hatta bir eylem

meydana gelecek olsa bile çalışanların sistemdeki en ufak sapmasını ya da uyuşmazlığı keşfeden akıllı cihaz sistemleri sayesinde çalışanlar daha sonra yönetim tarafından işten çıkarılma riskiyle karşı karşıya kalabilmektedirler (Bain ve Taylor,2002). 2020 yılında, çalışan izleme yazılımlarına yönelik küresel talep 2019 yılına kıyasla Nisan ayında %108, Mayıs 2020'de ise %70 oranında artmıştır. "Evden çalışanlar nasıl izlenir" sorusuna yönelik arama motoru sorguları, bir önceki yıl yapılan aramalara kıyasla Nisan ayında %1.705, Mayıs 2020'de ise %652 artış göstermiştir. Tüm bunlar kişisel sınırların nasıl ihlal edildiğine, ayrımcılık gibi toplumsal sınıflandırmanın kolaylaşacağı uygulamalar biçimine dönmüştür (Ball,2021).

3.1 Dijital Panoptikon

Dijital teknolojinin getirdiği gelişmelerden önce eskiden çalışanların izlenip denetlenmelerinde panoptikon kavramından da söz edilmekteydi. Her ne kadar 'panoptik bakış' Foucault'nun modern toplumdaki disiplinler iktidar analizinin yalnızca bir unsuru olsa da, özellikle çalışanların faaliyetlerinin izlenmesi ve gözetimi ile ilgili olarak, Foucault'nun çalışmasının bu yönü ilgi konusu olmuştur. 1990'ların başında panoptikon, işyerindeki uygulamalarında denetimin daha fazla elektronikleştiği ve tam zamanında/toplam kalite yönetimi üretim sistemlerinin temel bir bileşeni olarak yönetim tarafından alışkanlıkla kullanılan bir kontrol aygıtı haline gelmiştir (Bain ve Taylor,2002). Emegın denetiminde eskiden panopticon kavramından söz edilmekteydi. Jeremy Bentham'ın onsekizinci yüzyıl sonlarında tasarladığı ve daha sonra Foucault (1977) tarafından toplumsal gözetimin bir metaforu olarak uyarlanan hapishanede, merkezi gözlem kulesi öyle uzakta inşa edilmiştir ki, mahkumlar ne zaman gözetlendiklerinden asla emin olamamışlardır. Gözlemci, kuledeki görüş noktasından, çevre hücrelerdeki mahkumlara gözükmeden her an onları görebilmektedir. Böylece mahkumlar her an izleniyor ve denetleniyor gibi davranmaya başlarlar ve böylece gözetmenlerin disiplin ve kontrol uygulama amacını içselleştirmiş olduğu belirtilmektedir (Lyon,1993). Panoptikon bakış açısında "görünmeden gözetle" ilkesi yer almaktadır (Özdel, 2012). Geleneksel işyerleri panoptikon bir ortam olarak işlememekteydi. Panoptikon bakış açısı şu özelliklere dayanmaktadır: Denetçi tamamen görünmezdir ve her yerde hazırır. Gözetlenen nesnelere evrensel görünürlüğü vardır. Gözetlenen tarafından sürekli gözlendiği varsayımı bulunmaktadır. Geleneksel işyerlerinde

gözetim paradigması bu koşulları hiçbir zaman yerine getirememiştir. Denetleyen her zaman görünür bir durumda olduğu için denetçinin görünmezliği ilkesi işlememekteydi. Çalışanlar gözetlendiklerinin farkındalar ve izlendiklerini yalnızca denetleyen hazır olduğunda bilmekteydiler. Denetleyen gerçekten çalışanları izliyor olsa bile çalışanların tam kapasiteyle çalışmaktan kaçınma olasılığı vardı. Artık günümüzde duvarları, pencereleri, kulelerin ve muhafızları olmayan bir gözetim sisteminden söz edilmektedir (Martin, Brekhal ve Bernard,2009). Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin getirdiği yenilikler sonucunda işyerindeki çalışanların denetlenmesi konusu panoptikon ilkelerini yerine getirebilecek noktaya varmıştır. Günümüzün çalışanları dijitalleşmenin getirdiği yeniliklerle adeta dijital bir köle durumuna dönmüş oldukları ifade edilebilir. Kişisel faaliyetlerimizin farklı yönlerini tanımlayan giderek artan sayıda bilgi veri tabanlarında depolanmaktadır. Bireylerin aradıkları, sorguladıkları, paylaştıkları şeylerle ilgili çeşitli meta veriler sürekli olarak incelenmekte ve veri tabanlarında kullanılmak üzere toplanmaktadır. Bazı durumlarda bu veri tabanlarına internet üzerinden erişilebilmektedir. Aslında, kişisel verilere ilişkin veri tabanlarının çoğu çok da uzak olmayan bir gelecekte tek bir kapsamlı sisteme entegre edilebilecek ve böylece dijital teknolojisi yeni bir tür Panoptisizme yol açabilecektir (Jespersen, vd.2007).

Panoptikonun temelinde yer alan varsayımlar günümüz dijital araçlar vasıtasıyla izlenen, gözlemlenen ve denetlenen çalışanlar için geçerli bir bakış açısı olmuştur. İşverenin her yerde bulunması, üretkenlikle ilgili tüm bilgilerin dijital olarak toplanması ve depolanması ile sağlanmaktadır. Çalışanların her yerde evrensel görünürlükleri, öğle yemeği veya ihtiyaç molalarının belirlenmesi de dahil olmak üzere yaptıkları her şeyin izlenebileceği gerçeğiyle garanti altına alınır; ve sonuç olarak çalışanlar dijital çağın işyerlerinde sürekli olarak gözlemlendiklerini varsaymaktadırlar (Monokha,2021). Akıllı makine çağında dijital araçların, çalışanlar izlenmesi ve denetlenmesi çerçevesinde önemli bir rolü olduğu belirtilebilir. Günümüz örgütleri, son derece hassas bilgisayar sistemleri, işyerindeki olayların ve performansların anlık olarak izlenmesine izin vermektedir. Dijitalleşmenin ürettiği akıllı sistemlerin ortaya çıkarttığı 'gerçeklere' artan güven, yeni yönetim tarzları yaratmakta ve çalışanlar giderek her alanda her anda izlenip gözetlenmeye devam etmektedir. Panaptikon, bir metafor olduğu vurgusu tüm bu yaşananlara rağmen varlığını sürdürmektedir. Ne işyerleri bir hapishane de çalışanlar birer köledir.

Dijitalleşmenin beraberinde getirdiği gelişmeler, internetin yaygın kullanılması vb. aslında dünyanın her yerinde gözetimi daha kolay hale getirmektedir. Bu bağlamda çalışanların ulaşılama hakkı da önemli erozyonlarla karşı karşıya kalmaktadır.

4. Emeğin “Erişilememe Hakkı”nın Erozyonu

Dijitalleşme, iletişim ve bilgi teknolojisindeki ilerlemeler birçok sektör ve meslekte her an her yerde çalışmayı mümkün hale getirmiştir. Dijitalleşme temelli esnek çalışmada, çalışma zamanı ile çalışma dışı zaman arasında ayırım yapmanın daha zor olduğu yeni çalışma biçimleri meydana gelmiştir(Eurofound,2020). Dijitalleşmenin getirdiği gelişmeler, çalışanların çalışma ve çalışma dışı zamanlarının adil kullanılmasının önünde engeller oluşmasına katkı sağlamaktadır. Dijitalleşme, yeni atipik çalışma biçimleri ve aynı zamanda küreselleşme ile işgücü piyasasını aşındırmış ve yeniden şekillendirmiştir. Avrupa geneline bakıldığında yeni çalışma biçimleri çerçevesinde çalışanların oranının en yüksek olduğu sektörler bilgi ve iletişimdir (sektördeki çalışanların %57'si), bunu profesyonel ve bilimsel faaliyetler (%53), finansal hizmetler (%43), gayrimenkul faaliyetler (%43) ve kamu yönetimi (%30) takip etmektedir. Bu sektörler tipik olarak yüksek düzeyde bilgi iletişim bağımlılığına ve işyeri konusunda daha fazla esnekliğe sahip sektörlerdir. Ancak, işin artan dijitalleşmesi bu sektörlerle sınırlı değildir. Buna bir örnek, dijitalleşmenin taylorist ve tam zamanında üretimi de etkilediği imalat sektöründe, çalışanlardan tüketicilerin ihtiyaçlarına gerçek zamanlı olarak tepki vermelerinin de beklendiği de belirtilmektedir(Avarago,2018). Bu bağlamda çalışanların erişilememe hakkı önemli bir hakktır. Erişilememe hakkı kısaca, çalışanların işleriyle bağlantılarını kesme ve normal çalışma saatleri dışında işle ilgili herhangi bir e-posta, arama veya mesaj almama veya cevaplamama hakkını ifade eder. Erişilememe hakkı, özel yaşam hakkının ihlalinin engellenmesi, çalışanlara iş-yaşam dengelerini iyileştirme ve yeterli dinlenme ve aile zamanı elde etmelerini sağlama fırsatı sunmak için tasarlanmıştır. Ayrıca, çalışanların erişilemez olmalarına karşı ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçlarına karşı da korumayı amaçlamaktadır (Dima ve Högback,2020). Boş zamanlarda çalışmaya duyulan ihtiyaç, uzun çalışma saatlerini ve ağır iş yükünü normal kabul eden bir kurum kültürü tarafından kötüye kullanılabilir. Çalışanlardan, çalışma saatleri dışında iş talep edilmesi,

kişisel zamanlarının ihlal edilmesi profesyonel meslek sahibi, yüksek vasıflı yöneticiler arasında daha yaygın olarak görülmektedir(Secunda,2019).

Dijitalleşmenin getirdiği olanaklar ile çalışanlar sürelerini kendi ihtiyaçlarına göre düzenleyebilmeleri avantaj gibi gözükse de madalyonun diğer yüzü oldukça karanlıktır. Dijitalleşme, insanların her zaman ulaşılabilir olmaları işlerinden kaçamayacakları bir duruma getirmiştir. Dijital çağda çalışanların bazı hak ve özgürlüklerin sınırlarının çizilmesini gerektirmektedir. Sınırlarının çizilmesi gereken haklardan birisi de erişilememe hakkıdır.

Dijitalleşme, gelişmiş iletişim teknolojileri ve farklı mobil çalışma biçimleri daha fazla kullanılabilir olması, çalışanların her zaman ulaşılabilir olmasını sağlarken “sürekli açık şirket” gibi bir kültürün ortaya çıkmasına da sebep olmuştur(Chesalina,2021). Günümüzün ofisleri, havaalanları, tren istasyonları, restoranlar vb. gibi her yer olabilir. Sürekli gelişen bu ortamı daha iyi anlamak ve işyerinde dijital araçların kullanımını düzenlemek için, çalışanların ulaşılabilirliğine ilişkin ciddi düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Çalışma süresi ile dinlenme süresi arasında netlik giderek bulanıklaşmaktadır. Çalışma saatleri ve çalışma programları, çalışanların ailevi sorumlulukları da dahil olmak üzere çalışma yaşamıyla kişisel yaşamları arasında ne kadar iyi bir denge kurabileceklerini belirleyen kilit faktörlerdir. Erişilememe hakkı olarak bilinen yeni bir politika yaklaşımını yansıtan girişimler, az sayıda ülkede dijitalleşmenin getirdiği gelişmelerin bir sonucu olarak çalışma zamanı ile çalışma dışı zaman için ayrılan süreler arasındaki sınırların bulanıklaşmasına yanıt vermek için başlatılmıştır(International Labour Conference, 2023).

İşverenler için çalışanına her dilediği zaman diliminde ulaşabilmesi çalışanların iş yaşam dengelerinin bozulmasına, özel hayatlarının kısıtlanmasına neden olmaktadır. Maalesef ki çalışanların dijitalleşmenin getirdiği gelişmeler sayesinde ortaya çıkan dijital gözetim toplumunda uğradıkları bu meydan okuma karşısında kullandıkları dijital araçlarla iletişimlerini kesebilmelerine ilişkin herhangi bir uluslararası mevzuat bulunmamaktadır sadece Fransa, İspanya, İtalya, Belçika Almanya gibi bazı ülkelerde erişilememe hakkı yasal güvenceye kavuşturulmuştur(Urbane,2022). Belçika Şubat 2022'de, kamu çalışanlarının fazla çalışma korkusu olmadan mesai saatleri dışında gelen iş e-postalarını, mesajlarını ve telefon görüşmelerini kapatmalarına izin veren bir yasayı kabul etmiştir. Yasa,

ülkedeki 65.000 kamu sektörü çalışanını, istisnai durumlarda mesai saatleri dışında işverenin çağrılarına maruz kalmaktan korumaktadır. Bu yasanın özel sektör çalışanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesine düzenlemeler planlatılmaktadır. Çalışanların dinlenme süresi, çalışanın iş yapmadığı veya işveren tarafından belirlenen görevleri yerine getirmek için hazır bulunmadığı zamanı ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle dinlenme süresi, çalışanın hizmet sözleşmesi kapsamında yükümlü olduğu işi yapmadığı, sosyal ve kültürel-egitimsel ihtiyaçlarını karşılamak için çalışma sürecinde harcanan fiziksel ve entelektüel enerjiyi geri kazanmak için gereken süre olarak tanımlamıştır (Vernea,2023). Ancak dijitalleşme ve getirdiği yenilikler çalışanların dinlenme sürelerini de aşındırmaktadır. Çalışanların dinlenme süreleri, işverenlerin dijital teknolojinin sağladığı olanakları kullanarak çalışanın erişilememe hakkını ihlal ederek aşındırılmaktadır. Dinlenme hakkının kullanılmasına ilişkin önemli bir konu dinlenme süresinin, uzaktan iletişim araçlarını kullanarak olağan çalışma saatlerinden sonra çalışmaya devam etme olasılığı son zamanlarda giderek daha da artmaktadır. Çalışanın, işverenin taleplerini yerine getirmek için çalışma saati dışında ulaşılabilir olması ve işle ilgili faaliyetleri yerine getirmeye devam etmesi bu zaman diliminin çalışma süresinden sayılması gerektiği belirtilmektedir. Çalışanın erişilememe hakkı, işçinin kendisiyle irtibata geçilmemesini istemesi ya da işverenin buna bağlı olarak işçiyle irtibata geçmeye çalışmaması değil, işçinin cevap vermeyi reddetme ya da mesleki faaliyetiyle ilgili faaliyetlere ya da iletişimlere dahil olmayı reddetme ayrıcalığına sahip olmasıdır. Dijitalleşen dünyada çalışanın her türlü ulaşılama hakkını kullanmak istemesi halinde uğrayacağı kötü muameleden, ayrımcılığa ilişkin muameleden koruyucu mekanizmaların var olması gerekmektedir (Top,2023). Erişilememe hakkını 2016 yılında Fransa'da yasal bir hak olarak düzenlemiştir ve hızla İspanya, İtalya'da da uygulanmaya başlanılmıştır (European Parleментар Research Service,2022). Çalışanın erişilememe hakkı hem fiziksel hem psikolojik sağlığı için oldukça önemlidir. Sanal ortamda herhangi bir kişinin bağlantıyı kesme hakkı aslında özel hayatın korunmasına da olanak sağlamaktadır. Çevrimiçi ortamdaki zoom, facebook gibi aktörlerin verileri depolama, kullanma ve satmasından kaynaklanan önemli sorunları gündeme gelebilmektedir. Dijitalleşme ile birlikte her an izlenen, denetlenen çalışanların aynı zamanda erişilememe hakkı da temel insan hakları arasında yer almalıdır. Öznesi çalışan

olan erişilememe hakkı, pozitif bireysel bir hak olarak değerlendirilmektedir. Ancak işini kaybetme korkusu ve iş güvencesizliği dolayısıyla çalışanların erişilememe haklarının ihlal edilmesi, iş ve aile dengesinin bozulmasına, özel yaşamlarına müdahale edilmesine ses çıkaramamaktadırlar. Bu noktada işveren de yaşamın olağan akışına uygun bir şekilde mesai saati kavramını düzenlemelidir. İrlanda da bununla ilgili olarak görülen bir davada çalışan 40 saatlik çalışma süresine rağmen haftalık 60 saat çalıştığı ve çalışma saatleri dışında işiyle çalışmaya devam ettiği ve raporları mail olarak attığı belirtmiştir. İşverenin işçinin fazla çalışmasını teknolojik aletlerle takip edebildiği ama herhangi bir fazla çalışma ücreti ödenmediği belirtilmiştir (O'Hara v Kepak Convenience Food, Labour Court WTC/18/18, determination no.dwt 1820). Bu bağlamda işveren çalışanın erişilememe hakkını ihlal ettiği de belirtilmektedir. Hatta işverenin dijital teknolojinin getirdiği yenilikler dolayısıyla çalışanın çalışma saatleri dışında istenilen her talep zorla çalıştırma kapsamında girmektedir. Erişilememe hakkının sınırlarını aşılması zorla çalıştırma yasağının da ihlali kapsamında değerlendirilebilir. Erişilememe hakkının hem ulusal hem de uluslararası mevzuatta koruma altına alınmaması çalışanların, dinlenme, özel yaşamın korunması, iş sağlığı gibi haklarını risk altına almaktadır (Maoura, Costa ve Christina,2022). Erişilememe hakkı tüm çalışanlar ve tüm sektörler için geçerli olmalıdır. Aynı zamanda bu hak, "dijital çağdaki yeni çalışma modellerinin ayrılmaz bir parçası olan temel bir hak" olarak değerlendirilmelidir. Çalışanların çalışma ilişkilerinde daha zayıf taraf olması nedeniyle, mevzuatın çalışanların haklarının korunmasını sağlayacak etkili araçlar sunması gerekmektedir.

Sonuç Yerine...

Endüstri 4.0, dijitalleşme gibi gelişmeler ekonomik paradigmalardan, üretim süreçlerine, emek piyasasından, çalışma koşullarına kadar birçok alanda değişiklikler meydana getirmiştir. Bu çerçevede, bu dijitalleşmenin getirdiği yeniliklerin sınırlarını tanımlamak zordur ve bu durum özellikle ülkelerin, sektörlerin ve firmaların teknolojilerin benimsenme düzeyindeki farklılıktan ve teknolojilerin ülkelerdeki yayılmasında yüksek derecede heterojenlik göstermesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Anzolin,2021). Bu bağlamda ülkelerin teknolojiye erişim gücü çerçevesinde teknolojinin avantajlarından faydalanma ve dezavantajlarına maruz kalmalarının da

farklılaştığı ifade edilebilir Dijitalleşme, çalışma hayatının dinamikleri üzerine önemli meydan okumalarda bulunmaktadır. İşin örgütlenmesi, işin gerekleri, çalışma biçimlerindeki değişiklikler, yeni çalışma biçimleri çalışanları sendikaları ve işverenleri de önemli ölçüde etkilemiştir.

Bu değişim ve dönüşümler çerçevesine çalışan cephesinden bakıldığında çalışma biçimlerinin geleneksel çalışma biçimlerinden uzaklaştığı söylenebilir. Dijital teknolojin her alanda etkisi olduğu gibi çalışma hayatında çalışanlar üzerindeki etkisi de oldukça fazladır. Ancak bu etkilerin çalışanlar için zorlayıcı özelliklerinin daha fazla olduğu ifade edilebilir. İşyerleri dijitalleşirken çalışanların çalışma zamanı ve çalışma dışı zamanları da sorgulanmaya hatta ihlal edilmeye başlanmıştır. Çalışanların, boş zamanları aleyhine gelişmeler hiç azımsanmayacak düzeylere gelmiştir. Hatta örneğin Japonya’da bir çalışan fazla çalışma yükü dolayısıyla ölmüştür. Bu bağlamda çalışanların çalışma dışı zamanları, çalışma zamanı aleyhine daralmaktadır. Bu durum ise dinlenme zamanının, boş zamanın ihlal edilmesi anlamına gelmektedir. Dijitalleşme, teknolojik gelişim hangi düzeye gelirse gelsin çalışanların temel haklarındaki erozyonun engellenmesi için önemli ulusal ve uluslararası düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışanların erişilememe haklarına yönelik ihlaller çerçevesinde Fransa, İtalya, İspanya, Belçika’da bazı yasal düzenlemeler ile bu hak koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Bu hakkın koruma altına alınmaması zorla çalıştırma yasağının da sınırlarının ihlal edilmesi anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra çalışanların dijital çağda adeta Foucault’un sözünü ettiği gibi gözetlendiği ve denetlendiği bir dijital gözetim sürecinden söz edilmektedir. Çalışanlar her yerde her an izlenip gözetlenebilmektedirler. Dijital denetim öylesine bir noktaya gelmiştir ki kişisel sınırların ortadan kaldırılıp, toplumsal etiketlenmenin kolaylaştığı, böylece çalışanlar arasında daha kolay ayrımcılığın yapılacağı bir süreç içine girildiği ifade edilebilir.

Dijital çağda makinelerin, robotların etkin olduğu sermayenin çalışanlar üzerinde daha etkili olduğu bir süreçte çalışanların özerkliğinin daha da azaldığı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Afonasova M.A., Panfilova E.E., Galichkina M.A ve Ślusarczyk B. Digitalization In Economy And Innovation: The Effect On Social And Economic Processes, *Polish Journal Of Management Studies*, DOI:10.17512/pjms.2019.19.2.02
- Aleksynska, M. 'Digital Work in Eastern Europe: Overview of Trends, Outcomes and Policy Responses, ILO Working Paper 32. ISBN: 9789220336847 (web-pdf)
- Andrés A., Gabriel M. Barrera R.(2016) *Technological Unemployment: An Approximation To The Latin American Case*, AD-minister ,29 2016 pp. 59 - 78 DOI:10.17230/ad-minister.29.3 ISSN 1692-0279 · eISSN 2256-4322
- Anzolin G.(2021) Automation and its Employment Effects A Literature Review of Automotive and Garment Sectors JRC Working Papers Series on Labour, Education and Technology 2021/16
- Anzolin, G. ve Andreoni, A. (2019). A Revolution İn The Making? Challenges And Opportunities Of Digital Production Technologies For Developing Countries. Vienna: UNIDO Inclusive and Sustainable Industrial Development Working Paper Series. <https://eprints.soas.ac.uk/id/eprint/38582>
- Attaran, M., Attaran, S., & Kirkland, D. (2019). The need for digital workplace. *International Journal of Enterprise Information Systems*, 15(1), 1–23. Doi: <https://doi.org/10.4018/IJEIS.2019010101>
- Avogaro, M. (2018), 'Right to disconnect: French and Italian proposals for a global issue', *Revista Direito Das Relações Sociais e Trabalhistas*, 4(3),110-129.
- Bain P., Taylor P. (2002). Entrapped by the 'electronic panopticon'? Worker resistance in the call centre, *New Technology, Work and Employment* 15(1),1-18.
- Ball, K., Electronic Monitoring and Surveillance in the Workplace, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2021, ISBN 978-92-76-43340-8, doi:10.2760/5137, JRC125716.
- Berg J., Cherry C.M., Rani, U. (2019) Digital Labour Platforms: A Need For International Regulation? *Revista de Economía Laboral* 16(2) (2019), 104-128

- Berg, J., M. Furrer, E. Harmon, U. Rani and M.S. Silberman (2018) Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world, ILO, Geneva.
- Berg, J., M. Furrer, E. Harmon, U. Rani and M.S. Silberman (2018) Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world, ILO, Geneva.
- Butollo, F. Jürgens, U ve Krzywdzinski, M. From lean production to Industrie 4.0. More autonomy for employees? WZB Discussion Paper, No. SP III 2018-303 Provided in Cooperation with: WZB Berlin Social Science Center
- Cătălina Apostoiu (2022), The right to disconnect: European countries follow France's initiative to allow employees to disconnect digitally from the workplace, business-international <https://www.zf.ro> ›
- Cezarino, L. O., Liboni, L. B., Stefanelli, N. O., Oliveira, B. G., & Stocco, L. C. (2019). Diving into emerging economies bottleneck: Industry 4.0 and implications for circular economy. *Management Decision*. DOI:10.1108/MD-10-2018-1084
- Charles, L. Xia S. and Coutts A.P. (2022) Digitalization and Employment, ILO, ISBN 978-92-2-037252-4 (web .pdf)
- Chesalina, O. (2021) The Legal Nature and the Place of the Right to Disconnect in European and in Russian Labour Law, *Russian Law Journal* ,9(3)36–59
- Choudary, S.P. 2018. “The architecture of digital labour platforms: Policy recommendations on platform design for worker well-being,” ILO Future of Work Working Paper Series.
- Cords, D. Prettner, K. (2019) Technological Unemployment Revisited: Automation in a Search and Matching Framework GLO Discussion Paper, No. 308,1-34. <http://hdl.handle.net/10419/191611>
- Davidson, T. Warmsley, D. Macy, M. Ve Weber, I. (2017). Automated Hate Speech Detection and the Problem of Offensive Language. Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media. 11. 10.1609/icwsm.v11i1.14955.
- Dima L. Högback A. (2020). Legislating Right to Disconnect, Friedrich-Ebert-Stiftung. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/17025.pdf>
- Eskarne Arregui Pabollet et al (2021) ‘The Changing Nature of Work and Skills in the Digital Age’, Publications Office of the European Union. DOI:10.2760/373892 ISBN: 9789276092070

- European Commission(2020).Shaping Europe’s Digital Future. ISBN 978-92-76-16363-3 doi:10.2759/091014
- European Employment Lawyer Assosiation (2018) O’Hara v Kepak Convenience Food, Labour Court WTC/18/18, determination no.dwt 1820. <https://eela.eelc-updates.com/summary/eelc-2018-306128.pdf>
- European Parleментар Research Service (2022). The right to disconnect. Chrome extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/642847/EPRS_BRI\(2020\)642847_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/642847/EPRS_BRI(2020)642847_EN.pdf)
- European Parliament (2023). Digital platform workers: EU rules one step closer. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA\(2023\)749794](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA(2023)749794)
- Fernández-Macías, E. (2018). Automation, digitalisation and platforms: Implications for work and employment.Eurofound Working Paper. https://www.researchgate.net/publication/324152837_Automation_digitisation_and_platforms_implications_for_work_and_employment/citation/download
- Forcadell, F. Aracil, E. ve Mellina F. (2020). The Impact of Corporate Sustainability and Digitalization on International Banks’ Performance. *Global Policy*. 11. 18-27. 10.1111/1758-5899.12761.
- Hendrix, Ann, and Josh Buck. 2009. Employer-Sponsored Wellness Programs: Should Your Employer Be the Boss of More Than Your Work? *Southwestern Law Review* 38 (3): 465–478.
- Hicks, M. (2019). Why the urgency of digital transformation is hurting the digital workplace. *Strategic HR Review*, 18(1), 34–35. Doi: <https://doi.org/10.1108/SHR-02->
- Hirst, T. (2014), Does technological innovation increase unemployment? The World Economic Forum Blog Agenda, <https://agenda.weforum.org/2014/11>. <https://doi.org/10.1080/23322039.2021.2014654>
- Hult H. V ve Byström K. (2021): Challenges to learning and leading the digital workplace, *Studies in Continuing Education*, DOI: 10.1080/0158037X.2021.1879038

- ILO,(2021) Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm Çalışma Yaşamının Dönüşümünde Dijital Çalışma Platformlarının Rolü. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774395.pdf
- International Labour Conference (2023). Leaving No One Behind: Building Inclusive Labour Protection in An Evolving World of Work.111th Session. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_875127.pdf
- Jespersen, J. Albrechtslund, A., Øhrstrøm, P., Hasle, P.ve Albretsen, J. (2007). Surveillance, Persuasion, and Panopticon. *LNCS*. 4744. 109-120. 10.1007/978-3-540-77006-0_15.
- Joroff, M., Porter, W., Feinberg, B. ve Kukla (2003). The agile workplace. *Journal of Corporate Real Estate*. 5. 293-311. 10.1108/14630010310812145.
- Kamaruddin, S., Mohammad, M., Mahbub, R. & Ahmad, K. (2013). Mechanisation and Automation of the IBS Construction Approach: A Malaysian Experience. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 105, 106–114. DOI:10.1016/j.sbspro.2013.11.012
- Kässi O, Lehdonvirta V, and Stephany F. (2021). How many online workers are there in the world? A data-driven assessment. *Open Research Europe 2021*, 1:53. <https://doi.org/10.12688/openreseurope.13639.3>
- Kortuem, G. ,Kawsar, F. Fitton, D. Ve Sundramoorthy, V. (2010). Smart Objects as Building Blocks for the Internet of Things. *Internet Computing*, IEEE. 14. 44 - 51. 10.1109/MIC.2009.143.
- Lane, M. (2020), "Regulating platform work in the digital age", *Going Digital Toolkit Policy Note*, No. 1, <https://goingdigital.oecd.org/toolkitnotes/regulating-platform-work-in-the-digital-age.pdf>.
- Lyon, D (2001) *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life* Cambridge: McGraw Hill.

- Lyon, D. (1993). An Electronic Panopticon? A Sociological Critique of Surveillance Theory. *The Sociological Review*, 41(4), 653–678. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1993.tb00896.x>
- Manokha, I. (2020). The Implications of Digital Employee Monitoring and People Analytics for Power Relations in the Workplace. *Surveillance & Society* 18(4): 540-554. ISSN: 1477-7487
- Maouru P., Costa R. ve Cristina A.(2022) Going Beyond the Right to Disconnect in a Flexible World: Light and Shadows in the Portuguese Reform, *Industrial Law Journal*,51(4), pp. 967-984. edshol.hein.journals.indlj51.49
- Moore, PV (2018) Tracking Affective Labour for Agility in the Quantified Workplace *Body & Society* 24(3) pp. 39–67.
- Möhlmann, M. ve Zalmanson, L. (2017): Hands on the wheel: Navigating algorithmic management and Uber drivers' autonomy, proceedings of the International Conference on Information Systems (ICIS 2017), December 10-13, Seoul, South Korea. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.researchgate.net/profile/Mareike-Moehlmann/publication/319965259_Hands_on_the_wheel_Navigating_algorithmic_management_and_Uber_drivers'_autonomy/links/59c3eaf845851590b13c8ec2/Hands-on-the-wheel-Navigating-algorithmic-management-and-Uber-drivers-autonomy.pdf
- Mulholland, Kate, and Stewart. (2013). Workers in Food Distribution: Global Commodity Chains and Lean Logistics. *New Political Economy* 19 (4): 534–558.
- Mutascu M.(2021) Artificialintelligenceandunemployment:Newinsights.EconomicAnalysis and Policy, 69. 653-667 doi. 10.1016/j.eap.2021.01.012 hal-03528263.
- Mutascu,M, 2021. Artificial intelligence and unemployment: New insights, *Economic Analysis and Policy*, Elsevier, 69(C), 653-667.
- Nyagadza, P. R., Chare, A., Mazuruse, G., & Hove, P. K. (2022). Digital technologies, fourth industrial revolution (4IR) & global value chains (GVCs) nexus with emerging economies' future industrial innovation dynamics. *Cogent Economics & Finance*, 10(1).
- O'Hara v Kepak Convenience Food, Labour Court WTC/18/18, determination no.dwt 1820.

- OECD Library(2023). Digital labour platforms: Opportunities and challenges for formal employment<https://www.oecd-ilibrary.org/sites/a5d18123-en/index.html?itemId=/content/component/a5d18123-en#chapter-d1e14388-c76ecb9e9f>
- Özdel G. (2012) Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği Ve “Panoptikon” İle “İktidarın Gözü” Göstergeleri, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication* –2(1),22-29.
- Özişik,T.,Şahin Erdil B.(2022) Endüstri 4.0 teknolojilerinin iş gücü ve işin geleceğine etkileri, 9(2) 2022, 81-96 DOI: <https://doi.org/10.15637/jlecon.9.2.03>.
- Öztuna, B. (2017). Endüstri 4.0 (Dördüncü Sanayi Devrimi) İle Çalışma Yaşamının Geleceği, Ankara,Gece Kitaplığı
- Phoebe V. M. Upchurch, M. and Whittaker,X (2018) ‘Humans and Machines at Work: Monitoring, Surveillance and Automation in Contemporary Capitalism’, in *Humans and Machines at Work: Monitoring, Surveillance and Automation in Contemporary Capitalism*, ed. Phoebe V. Moore, Martin Upchurch, and Xanthe Whittaker, Dynamics of Virtual Work, 1–16.
- Rosenblat, A. Kneese, T. ve Boyd, D.. (2014). Workplace Surveillance. *SSRN Electronic Journal*. 10.2139/ssrn.2536605.
- Sagbas, Aysun & Gülseren, Ayçin. (2019). Endüstri 4.0 Perspektifinde Sanayide Dijital Dönüşüm ve Dijital Olgunluk Seviyesinin Değerlendirilmesi, *European Journal of Engineering and Applied Sciences* 2 (2),1-6. ISSN: 2651-3412 (Print) & 2667-8454.
- Scwab,K.(2016).The Fourth Industrial Revolution,World Economic Forum, ISBN-13: 978-1-944835-01-9.
- Secunda, P. M. (2019) "The Employee Right to Disconnect,"*Notre Dame Journal of International & Comparative*,9(1).
- Smids, J., Sven N ve B, Hannah. B (2020). Robots in the Workplace: a Threat to—or Opportunity for—Meaningful Work?. *Philosophy & Technology*. 33. 10.1007/s13347-019-00377-4.
- Top,D. The Right To Disconnect Of The Employee Who Works Remotely. DOI 10.53373/ REDS.2023.60.3.0120
- Urbane, M. (2022). The Future of the Employee’s Right to Disconnect in the European Union and Latvia. 10.54941/ahfe1002285.

- Ünal S.,Sezgin A.A.(2021).Büyük Veri (Big Data)'nin Yapay Zekâ Uygulamalarında Toplumsal Sınıflandırmaya Yönelik Kaygılar, AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi 2021
- Vernea S.A. (2023). Rest Time And Dıgıtization. The Right To Disconnect, European Journal of Social Law.73-82.
- Williams, S. ve Schubert, P. (2018). Designs for the Digital Workplace. Procedia Computer Science. 138. 478-485. 10.1016/j.procs.2018.10.066.
- World Economic Forum(2023).The Future of Jobs Report, ISBN-13: 978-2-940631-96-4, <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs>

BÖLÜM 12

EBÜ'L-MUÎN NESEFÎ'NİN ŞEFAAT ANLAYIŞI

Prof. Dr. Ahmet AK¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8421406>

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kahramanmaraş/Türkiye (aak @ ksu.edu.tr). orcid.org/0000-0002-1788-5429.

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında hilafet seçimi ve büyük günah işleyen müminlerin durumu gibi hususlarda farklı görüşler zuhur etmiş ve birçok itikadî mezhep ortaya çıkmıştır.² Bu dönemde en çok tartışılan konulardan birisi büyük günah işleyenlerin durumu olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak büyük günahları olanlar için şefaatin olup olmayacağı da tartışılmıştır. Nitekim o dönemde ortaya çıkan Hâricîler, büyük günah işleyen kimse- nin kâfir olduğunu iddia ederek, onun, şefaatten mahrum kalacağını savunur- ken; Mürcie ise büyük günahın mümine hiçbir zarar vermeyeceğini ileri sürmüş ve büyük günah işleyenlerin şefaate nail olacaklarını söylemişlerdir. Mu'tezile ise büyük günah işleyen müminin tövbe etmeden ölmesi durumunda kâfir ola- cağını ve şefaatten mahrum kalacağını ileri sürmüştür.³

Öte taraftan şefaatin inancının Kur'ân'ın temel ilkeleriyle bağdaşmadığını; onun, İslâm'a başka kültür ve inançların tesiriyle girdiğini iddia edenler de ol- muştur. Ayrıca bazı kimseler, şefaatin inancının, Müslümanları tembelliğe ve gü- naha teşvik edeceğini öne sürerek, şefaatin kapsamını sınırlandırmışlardır. Bu durum ise şefaatin konusu hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmayan Müslü- manların inancında şüphe ve tereddütlere yol açmıştır.⁴ Bunun üzerine İmam Mâtürîdî ve Ebü'l-Muîn Nesefî⁵ gibi Ehl-i Sünnet âlimleri, şefaatin hak oldu- ğunu aklî ve naklî delillerle ortaya koymuşlardır.⁶ Fakat bu konudaki tartışma- lar günümüze kadar sürmüş ve hala da tartışılmaktadır. Bütün bunlar, şefaatin kavramının ve inancının yeterince araştırılıp, iyi anlaşılmadığını göstermekte- dir.

² Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil b. İshâk el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Musallîn*, thk. Hellmut Ritter (Wiasbaden: 1980), 2-5, 458, 459; Ethem Ruhi, Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2004), 21-45.

³ Ebü'l-Hasan Kâdî Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, nşr. Ahmed Ebü Hâşim- Abdülkerim Osmân (Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1409/1988), 689; Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, thk. Emir Ali Mehnâ-Ali Hasan Fâhur (Beyrut: Dâru'l-marife, 1414/1993), 1: 57, 58.

⁴ Hasan Kurt, *İlmihal Kitaplarında İman Esasları*, (İstanbul: Rağbet Yay., 2005), 115.

⁵ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, 438/1046 yılında Nesef'te doğmuş ve *Tabsiratü'l-Edille ve Bahru'l-Kelâm* gibi Mâtürîdîliğin temel kaynaklarına ait kıymetli eserler yazmıştır. Bkz. Muhyiddin Ebü Muhammed Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: 1414/1993), 3: 527, 1: 422 vd; Yusuf Şevki Yavuz, "Nesefî, Ebü'l-Muîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2006), 32: 568-570.

⁶ Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed Nesefî, *Bahru'l-Kelâm fî Akâid-i Ehli'l-İslâm* (Konya: Matbaatü Meşriki'l-İrfân, 1327-1329/1909-1911), 24 vd.

Şefaata hakkında ülkemizde bazı makaleler yazılmış,⁷ birkaç Yüksek Lisans tezi⁸ ve biri Doktora tezi⁹ olmak üzere çeşitli çalışmalar yapılmıştır.¹⁰ Ancak bu konuda Mâtürîdîliğin ikinci kurucusu kabul edilen Ebü'l-Muîn Nesefî'nin şefaata meselesini nasıl ele aldığı konusunda henüz müstakil bir araştırma yapılmamıştır. Bu sebeple, bu çalışmada Ebü'l-Muîn Nesefî'nin şefaata görüşü ilk defa müstakil olarak ele alınıp tarafsız şekilde ortaya konulacak ve değerlendirilecektir.

Ebü'l-Muîn Nesefî'nin şefaata görüşüne geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması maksadıyla şefaatin sözlük ve terim anlamları üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Bu sebeple, ilk önce Arapça temel lügatlere ve temel İslam bilimlerinin ana kaynaklarına dayanarak şefaatin sözlük ve terim anlamını ele alalım.

1. Şefaatin Sözlük ve Terim Anlamı

1.1.Şefaatin Sözlük Anlamı

Şefaata kelimesi Arapça, *şefa* kökünden türeyen, *Semâhat* vezninde bir isim olup sözlükte, birinin suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için hayır dua ve aracılık ederek birine yardımcı olmak demektir.¹¹ Şefaata ayrıca, makam ve mevki bakımından üstün olan bir kimsenin, muhtaç olan birisine yardımcı olması ve destek çıkmasıdır; kişinin yüksek bir konuma sahip birisinin makamından, başka birisinin bağışlanması için ricada bulunmasıdır.¹²

⁷ Emrullah Yüksel, "İslâm'da Şefaata Yetkisi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Haziran 2002): 17-31; M. Fatih Kesler, "Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Şefaata İnanç", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi* 13 (Aralık 2004): 119-153.

⁸ Ahmet Ak, *Hanefî-Mâtürîdî Âlimlerine Göre Şefaata Kitabı*, (İstanbul: Ensar Neşriyat 2017), 15.

⁹ Akif Akay, "İslâm İnançında Şefaata" (Doktora tezi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi, 2012).

¹⁰ Bazıları için bkz. Ak, *Hanefî-Mâtürîdî Âlimlerine Göre Şefaata Kitabı*, 1-143; Mehmet Durmuş, *Kur'an'a Göre Şefaata* (Ankara, Anlam Yay., 2010), 1-356.

¹¹ Cevherî, Ebü Nasr İsmail b. Hammâd (400/1009), *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa* (nşr. Şehabeddin Ebü Amr), Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1998, II/958; İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrût 1970, VIII/184; İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekerriyya (395/1004), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*; (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Beyrût 1991, III/201; Râgıb el-İsfahânî (502/1108), *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1997, s. 457, 458; Firûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrût 2003, Müessesetü'r-Risâle, s. 734; Âsım Efendi, Mütercim (1235/1819), *Kâmûs Tercümesi*, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1305, III/307.

¹² Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 458; İbn Manzûr *Lisânü'l-Arab*, VIII/184.

Yine, “Birinden başkası adına ricada bulunma, aracı olmak, kusurlarının bağışlanmasını dilemek; İyi bir işe aracılık etmek, kötü işlerden ise sakındırmak”¹³ ve “Birinin önüne düşüp işini görmek; birinin bağışlanması için af dilemek”¹⁴ şeklinde de tanımlanmıştır. Ayrıca şefaatin kavramının, Kur’ân-ı Kerim ve Sünnet’te hem dünya hem de âhirete yönelik olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁵

Konu ile ilgili temel kaynaklar incelendiğinde, şefaatin bir kimsenin kendisine faydalı olacak bir şeye erişmesi, zor bir durumdan kurtulması veya bir ihtiyacın karşılanması için istendiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak en sade haliyle **şefaatin sözlükte, aracı/vesile olmak suretiyle muhtaç olan birisine yardım etmek/yardımcı olmak demektir.**

1.2. Şefaatin Terim Anlamı

Şefaatin terim olarak ise âhirette Allah’ın kendilerine izin vereceği peygamberlerin ve diğer sâlih kimselerin, mahşer ehlinin hesaplarının bir an önce başlaması, bazı günahkâr müminlerin cehenneme girmekten kurtulması, cehenneme girenlerin oradan çıkarılıp bir an önce cennete konulması ve cennetkilerin derecelerinin yükseltilmesi için Allah’a yalvarıp, yakarmalarıdır, şeklinde tanımlanabilir.¹⁶ Şefaatin bundan başka, “günahkâr müminin affedilmesi, günahı olmayanların ise derecelerinin yükseltilmesi için izin verilen kimselerin Allah nezdinde aracılık yapması”¹⁷ ve “âhirette peygamberlerin ve kendilerine izin verilen kimselerin müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunmalarıdır”¹⁸ şeklinde de tanımlanmıştır. O halde söz konusu bütün tanımların özeti olarak şunu söylemek mümkündür: **Şefaatin, Hz. Muhammed (s.a.v.) başta olmak üzere iyi kimselerin, âhirette günahkâr müminlerin bağışlanması için Cenâb-ı Allah’a yalvarıp, yakararak, dua etmesidir.**

¹³ Komisyon, *Dini Terimler Sözlüğü*, (Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü), Ankara 2009, s. 338.

¹⁴ Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 287.

¹⁵ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, İstanbul 1990, s. 384; Daha geniş bilgi için bkz., Akay, *İslâm İncancında Şefaatin*, s. 23-25.

¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 587, 590; Yavuz, Yusuf Şevki, “Şefaatin”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII/413; Akay, *İslâm İncancında Şefaatin*, s. 26.

¹⁷ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 287.

¹⁸ Alıcı, Mustafa, “Şefaatin”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII/411.

2. Ebü'l-Muîn Neseffî'ye Göre Şefaât

Ebu'l-Muîn Neseffî'nin eserlerinde şefaât kavramıyla ilgili herhangi bir tanıma rastlayamadık. Bununla birlikte, onun İmam Mâtürîdînin eserlerini ve görüşlerini çok iyi bildiği ve onun görüşlerini geliştirip sistemleştirdiği bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan Ebü'l-Muîn Neseffî'nin şefaatin tanımı, çeşitleri ile hak ve sabit olduğuna dair görüşlerinin İmam Mâtürîdî'nin görüşleri doğrultusunda olduğunu düşünmekteyiz. Diğer bir ifadeyle Mâtürîdînin eserlerini çok iyi bilip bütün görüşlerini benimseyerek okuttuğundan kendi eserlerinde yazmaya gerek duymadığı ya da üzerinde herhangi bir tartışma olmadığı için şefaatin tanımı ve çeşitlerine gerek duymamış olabilir. Bu itibarla Ebu'l-Muîn Neseffî'nin şefaât görüşünün İmam Mâtürîdî'nin şefaât görüşünün hemen hemen aynı olduğu kanaatindeyiz. Bundan dolayı burada önce İmam Mâtürîdînin şefaât ile ilgili görüşlerini özet olarak vermek istiyoruz.

İmam Mâtürîdî'ye göre şefaât, herhangi bir kimseye Allah'ın mağfîret ve rahmetine nail olması için hayır dua etmek; herkese iyiliği emretmek ve iyilik yapmak; Müslüman kardeşinin ihtiyacını, sıkıntısını gidermek gibi anlamlara gelir.¹⁹ Ona göre Cenabı Allah, Hz. Peygamber (s.a.v.) başta olmak üzere İbrahim ve Nuh (a.s.)'a hem kendileri için hem de ümmetleri için istiğfar etmelerini emretmiştir. Nitekim Mâtürîdî'ye göre “Rabbimiz Rasüllerine vaat ettiğin şeyi bize ver kıyamet günü bizi mahzun eyleme. Sen vaadinden dönmezsin”²⁰ ayetinde geçen “Rasüllerine vaat ettiğin şeyi bize ver” demek, onların istiğfar etmesiyle yani o peygamberlerin şefaati vesilesiyle bizi bağışla demektir.²¹ Mâtürîdî, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve diğer peygamberlerin müminler için istiğfar etmesi durumunda, Hz. Allah'ın onların tövbelerini kabul edeceğini belirtmektedir.²² Ayrıca o, Allah dilerse, razı olduğu iyi kimselerin şefaât etmeleri sebebiyle de (yalvarıp, yakarmalarıyla) müminlerin bazı kusur ve günahlarını bağışlanacağını ifade etmektedir.²³

Aslında Mâtürîdî'ye göre şüphesiz ki, Allahu Teâlâ, kullarına, dilerse adaletiyle muamele eder, dilerse rahmetiyle muamele eder. Eğer büyük günah

¹⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Boynukalın, Edit. Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, III, 359.

²⁰ Âl-i İmrân 3/194.

²¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, Edit. Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, II, 517; III, 311.

²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, III, 311.

²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, III, 360.

işleyenler, günahları ölçüsünde azaba uğratılırlarsa, bu, Allah'ın adaletinin gereğidir. Şefaata istemek ise Allah'ın rahmetiyle muamele edip, günahkâr müminlerin günahlarının bağışlanmasını talep etmek demektir. Ona göre şefaata, cennete girişin bir an önce gerçekleşmesini istemek için olur.²⁴

Mâtürîdî'ye göre nitelik bakımından şefaata, iyi şefaata (şefaata-i hasene) ve kötü şefaata (şefaata-i seyyie) olmak üzere iki çeşittir. Ona göre iyi şefaata, daha önce belirtildiği üzere herhangi bir kimseye Allah'ın mağfiret ve rahmetine nail olması için hayır dua etmek; herkese iyiliği emretmek ve iyilik yapmak; Müslüman kardeşinin ihtiyacını, sıkıntısını gidermek gibi anlamlara gelir. Kötü şefaata ise bir kimsenin kötülüğü için beddua etmek; insanlara kötülük yapmak veya onları kötülüğe teşvik etmek demektir.²⁵

Mâtürîdî, bu hususu "Hayra delalet eden, o hayrı işlemiş gibidir" sözüne benzetmektedir. Yani insanları iyiliğe teşvik eden kişi, o iyiliği yapan kimsele-
rin sevabı gibi sevap alır; insanların kötülüğüne sebep olan da, onların yaptığı kötülüklerin günahı gibi günaha girer. Mâtürîdî, şefaatin çeşitleriyle ilgili görüşünü şu ayet ve hadislere dayandırmaktadır:²⁶

"Kim güzel bir (işte) aracılık ederse, ona o işin sevabından bir pay vardır. Kim de kötü bir (işte) aracılık ederse, ona da o kötülükten bir pay vardır. Allah'ın her şeye gücü yeter."²⁷

"Her iyilik, sadakadır"²⁸

"Hayra öncülük eden, onu yapan gibidir"²⁹

"Allah, sıkıntıya düşene yardım edilmesini sever"³⁰

"Dilin sadakasından daha üstün bir sadaka yoktur". Dilin sadakası nedir Ey Allah'ın Rasulü diye sorulunca, şöyle cevap vermiştir: "Şefaattir! Sen

²⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, trc. Bekir Topaloğlu İSAM Yayınları, Ankara 2002, s. 590-591.

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, III, 359.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, III, 359-360; Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi 3*, Çev. Yunus Vehbi Yavuz, Edit. Yusuf Şevki Yavuz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, III, 314-315.

²⁷ Nisâ 4/85.

²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu Buhârî*, "Edeb", 33, İstanbul 1992; Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, İstanbul 1992, "Zekât" 52.

²⁹ Müslim, "İmâre", 133; Tirmizî, "İlim", 14.

³⁰ Heysemî, Nureddin Ali b. Bekir b Süleyman, *Mecma'u'z-zevâid*, thk. Abdullah ed-Derviş, Beyrut 1994/1404, III, 153.

onunla iyilik ve ihsanı kardeşine ulaştırırsın, hoş olmayan şeylerin ağırlığını ondan uzaklaştırırsın, onun (dilin) aracılığıyla kanın akmasını durdurursun”.³¹

Bu kayıtlardan hareketle Mâtürîdî’ye göre iyi şefaât, herhangi bir kimse-nin meşru işinde, onu teşvik ve ona delalet ederek ya da destek çıkıp aracı ola-rak veya hayır dua ederek muhtaç olanlara dünyada veya ahirette yardımcı ol-mak demektir, diyebiliriz. Kötü şefaât ise bunun aksidir.

Yukarıdaki ifadelerden hareketle Mâtürîdî’nin şefaati, nitelik bakımın-dan iyi şefaât ve kötü şefaât şeklinde iki kısma ayırdığı gibi gerçekleşeceği mekân bakımından da dünyada şefaât ve ahirette şefaât olarak ayrı bir tasnife tabi tuttuğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle onun, şefaât kavramını hem dün-yaya hem de ahirete yönelik kullandığı görülmektedir. Bununla birlikte eserleri incelendiğinde onun şefaât inancıyla ilgili görüşlerinin ağırlıklı olarak ahirete yönelik olduğu anlaşılır. Ayrıca onun şefaât anlayışında kesinlikle başkasının hakkını hile veya zorla almak yani birinin işini torpille halletmek yoktur. Kısaca Mâtürîdî, şefaât kavramıyla kötü şefaati değil, iyi şefaati kastetmekte ve onu bu anlamda kullanmaktadır. Sonuç olarak Mâtürîdî, Ebû Hanife’nin eserlerinde geçen şefaât kelimesini, tanımını yaparak ve kısımlara ayırarak başarılı bir şe-kilde kavramsallaştırmıştır, diyebiliriz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, şefaatin hak ve gerçek olduğunu aklî ve naklî delillerle geniş bir şekilde ortaya koymuştur.³²

Gerçekten de aşağıda görüleceği üzere Ebû’l-Muîn Nesefî’nin, İmam Mâtürîdî’nin şefaatin hak ve sabit olduğuna dair görüşünü aklî ve naklî delil-lerle destekleyip benimsediği ve onları sade bir şekilde açıklayarak savunduğu görülecektir.

2.1. Şefaatin Hak Olduğuna Dair Naklî Deliller

Ebû’l-Muîn Nesefî, Ehl-i Sünnet’e göre şefaatin hak olduğunu ve bu ko-nuda birçok âyet-i kerime ve hadis-i şerifin buna delalet ettiğini belirtir. Bu-nunla birlikte, şefaatin ancak Allah’ın izniyle gerçekleşeceğini Allah’tan başka hiç kimsenin şefaate izin verme yetkisinin olmadığını da açıkça ifade eder. Ger-çekten de o, her konuda olduğu gibi şefaât konusunda da İmam Mâtürîdî’nin

³¹ Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid*, VIII, 194.

³² Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd Tercümesi*, 475-484; geniş bilgi için bkz. Ahmet Ak, Hanefî-Mâtürîdî Âlimlerine Göre Şefaât Kitabı, İstanbul: Ensar Neşriyat 2017, s. 57-95.

görüŖlerini benimsemekle kalmamıŖ aynı zamanda onun görüŖlerini aklı ve naklî delillerle açıklayıp savunmuŖtur.³³

Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye göre “*Ancak, Allah'ın izin verdiği kimseler Ŗefaati olacaktır*”³⁴ âyeti, Ŗefaatin Allah'ın izniyle gerçekteŖeđini açıkça göstermektedir. Ona göre peygamberler Allah'ın izniyle Ŗefaati edince, ümmetlerinden bazıları cehenneme hiç girmeyecek, bazıları ise cehenneme girecek, fakat orada hiçbir ceza görmeden hemen çıkacak, bazıları ise cehenneme girecek ve cezasının bir kısmını çektikten sonra çıkacak, bazı ümmetlerin ise Ŗefaati olunmasına izin verilmeyecek ve onlar günahları nispetinde cehennemde azap göreceklerdir.³⁵ Yine ona göre Ŗefaati, Mutezile'nin iddia ettiği gibi büyük günahı olmayan müminler için değil; büyük günahı olan müminler içindir. Zira ona göre Ŗefaati, genel olarak bir kimsenin cezalardan ve sıkıntılardan kurtulmasını talep etmek manasına gelir.³⁶

AraŖtırmamız esnasında Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin İmam Mâtürîdi gibi Ŗefaati konusunda en çok Mutezile'nin görüŖlerini eleŖtirdiđini gördük. Nitekim Nesefî, Mutezile'nin Ŗefaati ile ilgili ayet ve hadisleri doğru anlamadıklarını ifade eder ve onları eleŖtirir. Ona göre Ŗefaati, bizzat Cenab-ı Allah'ın rahmeti ve lütfu ile gerçekteŖecektir. Allahu Teâlâ, kendi katında Ŗerefli ve kıymetli olduklarını bildirmek için peygamberlerin ve evliyanın müminlere Ŗefaati etmelerine izin vermiŖtir. Nitekim Peygamber Efendimiz de bu hususta günahkâr müminlere Ŗefaati edeceğini haber vermektedir.³⁷

Ŗimdi sırasıyla Mutezile'nin konuyla ilgili iddialarını ve Ebu'l-Muîn Nesefî'nin onlara verdiği cevapları ele alalım.

Nesefî, Mutezile'nin “*Melekler, ancak Allah'ın razı olduğu kimseler için Ŗefaati ederler.*”³⁸ âyetinin yorumunda günah iŖleyen müminden Allah'ın razı olmadığını ve bu sebeple, ona Ŗefaati edilmeyeceği görüŖünde olduğunu belirtiyor. Nesefî'ye göre de bu ayet, Ŗefaatin, ancak Allah'ın razı olduğu kimseler için olduğuna delalet etmektedir. Ancak bu ayete dayanarak, Mutezile'nin, büyük günah iŖleyen müminin Ŗafaate nail olamayacağını iddia etmesi yanlıŖtır.

³³ Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 41; Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, thk. Claude Selame (Ŗam: 1993), 2: 792-797.

³⁴ el-Bakara 2/255.

³⁵ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 2: 797.

³⁶ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 2: 795.

³⁷ Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 41; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 2: 792-797.

³⁸ el-Enbiya 21/28.

Çünkü her mümin, - günahı olsa da - kalbindeki imanı, Allah'ın razı olduğu bir takım ibadetleri ve bazı iyilikleri yerine getirir ki, bu da o mümini Allah'ın razı olduğu kimse konumunda olduğunu gösterir. Bu kadar iyiliği ve sevabı olan müminin, bir günahından dolayı Allah'ın rızasından mahrum kalması uzak bir ihtimaldir. Kaldı ki Allahu Teâlâ, affetmeyi seven yüce bir zattır.³⁹

Nesefî'ye göre Mutezile, büyük günah işleyenlere şefaatin fayda veremeyeceğine dair “Zâlimler için hiçbir şefaatchi ve yardımcı yoktur”⁴⁰ ayetini delil getirmişlerdir.⁴¹ Oysa bu âyet, Nesefî'ye göre müminlerin değil; kâfirlerin durumunu haber vermektedir ve Mutezile tarafından yanlış yorumlanmıştır. Zira mutlak zâlim lafzı, kâfir için kullanılmaktadır. Mümin ise ne kadar günahı olursa olsun, imanı ve salih amelleri sebebiyle mutlak zâlim yani kâfir diye isimlendirilmez. Bu sebeple, Nesefî'ye göre Mutezile'nin bu delili temelsiz ve geçersizdir.⁴² Ayrıca bu ayette, zâlim ile müşriklerin ve kâfirlerin kastedildiğinin bir diğer delili de, Allah'ın hiç kimsenin, onlara şefaatchi olamayacağını haber vermesidir. Bir diğer delil de, bu ayette, Allah'ın, şirki, zulüm olarak isimlendirmiş olmasıdır.⁴³ Diğer taraftan bazı rivayetlerde, şefaate, birçok kimsenin cehennemden çıkarılacakları, başka bir rivayette ise cehennemden çıkarılıp, hayat nehrine atılacakları ve orada ekinin topraktan çıktığı gibi çıkacaklarını; diğer bir rivayette ise cehennemden en son çıkacak kimsenin “Yâ Hannân Yâ Mennân” diyeceği belirtilmektedir.⁴⁴

Nesefî, Mutezile'nin “Şefaate edicilerin şefaati onlara hiç fayda vermez”⁴⁵ âyetini de yanlış anladığını belirtir⁴⁶ ve bu ayeti şu şekilde açıklar:⁴⁷ Bu ayette, Cenâb-ı Allah, şefaatin, müminlere değil, kâfirlere fayda vermeyeceğini haber vermektedir. Şayet kâfirlerden başkaları için de şefaate fayda vermeyecek olsaydı, Hz. Allah'ın, bu ayeti, kötü bir akıbete düşürülecek kâfirlere tahsis etmesinin bir manası olmazdı. Ayrıca Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den muhtelif lafızlarla birçok kimseden rivayet edilen meşhur, hatta tevatür derecesine

³⁹ Nesefî, *Tebssiratü'l-Edille*, 2: 794.

⁴⁰ el-Mümin 40/18.

⁴¹ Nesefî, *Tebssiratü'l-Edille*, 2: 792.

⁴² Nesefî, *Tebssiratü'l-Edille*, 2: 794.

⁴³ Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 41.

⁴⁴ Nesefî, *Tebssiratü'l-Edille*, 2: 794.

⁴⁵ el-Müddessir 74/48.

⁴⁶ Nesefî, *Tebssiratü'l-Edille*, 2: 792.

⁴⁷ Nesefî, *Tebssiratü'l-Edille*, 2: 793.

ulaşan şu hadis-i şerifler de mürtekeb-i kebîre için şefaatin hak olduğuna delalet etmektedir:⁴⁸

“Benim şefaetim, ümmetinden büyük günahı olanlar içindir”⁴⁹

H. Peygamber (s.a.v.), “Lâ ilahe illallah diyen kişi cennete girecektir” deyince, orada bulunan Ebü'd-Derdâ (r.a.): “Yâ rasulallah! Zina etse, hırsızlık yapsa da mı? diye üç defa sorar. Bunun üzerine, H. Peygamber (s.a.v.): “Evet, Ebü'd-Derdâ'nın hoşuna gitmese de, öyle olacak” buyurmuştur.

Bununla beraber Nesefî'ye göre peygamberler, dilediklerine şefaate edemeyecekler, sadece Allah'ın izin verdiği kimselere şefaate edeceklerdir. Allah'ın onların şefaate etmelerine izin vermesi, O'nun rahmet ve faziletindedir. Bu da Allah'ın, peygamberlerinin ve diğer sâlih kullarının, kendi katındaki değerlerini insanlara göstermek için onlara ikramıdır.⁵⁰

Nesefî, Mutezile'nin, *Allah va'îdinden dönmez* şeklindeki iddiasının da isabetli olmadığı görüşündedir. Zira ona göre, Allah'ın bir günahı bağışlaması, cezalandırma sözünden dönmesi olarak değerlendirilemez, aksine bu, O'nun bir ikramı ve lütfu olarak görülmelidir. Allah'ın şanına uygun olmayan, sevap verecek iken bundan vazgeçmesidir. Çünkü vaadedilen sevap, kulun hakkıdır. Allah'ın, kuluna vaad ettiği sevabı vermesi ise O'nun şanının gereğidir.⁵¹ Ayrıca Allah'ın, kullarını bir ceza ile tehdit ettiğinde onları cezalandırmayıp affetmesi ve günahlarını bağışlaması mümkündür. Çünkü Nesefî'ye göre Allah'ın va'îd olarak zikrettiği her şey, “*Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, bundan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan büsbütün sapmıştır.*”⁵² âyetiyle belirlenmiştir. Buna göre Allah, şirk dışındaki günahlardan dilediğini bağışlar ve bu durum, O'nun adaletine aykırı değildir.⁵³ Görüldüğü üzere Ebü'l-Muîn Nesefî, şefaatin hak ve sabit olduğuna yukarıda geçen 5 âyet-i kerime ile 3 hadis-i şerifi delil getirmektedir.

⁴⁸ Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 41; Nesefî, *Tebziratü'l-Edille*, 2: 793.

⁴⁹ Tirmizî, Ebü'îsâ Muhammed b. îsâ b. Sevre es-Sülemî, *Sünenü't-Tirmizî*, (Çağrı Yayınları, İstanbul 1992), “Sıfatü'l-Kıyâme”, 11; İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed, *es-Sünen*, (Çağrı Yayınları, İstanbul 1992), “Zühhd”, 37.

⁵⁰ Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 41.

⁵¹ Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 40.

⁵² el-Nisâ 4/116.

⁵³ Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 39-40.

2.2. Şefaatin Hak Olduğuna Dair Akf Deliller

Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye göre Cenâb-ı Allah'ın büyük günahı olan müminlerden dilediklerini, herhangi bir kimsenin şefaati olmadan da affetmesi caizdir. Allah Teâlâ'nın büyük günah işleyen mümini, rahmeti ve lütfuyla bağışlaması câiz olduğuna göre -ki Allah'ın bağışlamasında birçok hikmetler vardır- onu, peygamberlerin, anne-babaların, evlatların, akrabaların, hocaların, talebelerin ve diğer iyi kimselerin şefaathleriyle bağışlaması evleviyetle câizdir. Mu'tezile ise şefaath söz konusu olmadan da, büyük günah işleyenin affedilmesini, kâfirin affedilmesi gibi imkânsız görmektedirler. Bu sebeple, Mu'tezile şefaatin sadece iyi kimseler için olacağını, büyük günah işleyenler için ise şefaatin olmayacağını iddia etmektedirler. Nesefî'ye göre Mu'tezile, günah işleyen kişilerin, Allah'ın ve evliyasının düşmanı olduğunu ve onların cehennemi hak ettiklerini ileri sürmekte ve onların cehenneme gideceklerine inanmaktadır. Bundan dolayı Mu'tezile iyi kimselerin, günahı olan kimseler için cennetlik olsun diye dua etmelerini ve şefaathçi olmalarını caiz görmez. Çünkü onlara göre bu durum, *Allah'ın hükmünü değiştirin ve Allah'ın emrini yerine getirmeyin!* demektir ki, bu caiz değildir. Üstelik Hz. Allah, düşmanlarının iyiliğini istemediği gibi Hz. Peygamber'in, Allah'ın buğz ettiği kimseleri sevmesi ve düşmanlarına yardım etmesi de caiz değildir.⁵⁴

Nesefî'ye göre Mu'tezile'nin bu görüşü de yanlıştır. Zira ona göre "Tövbe edenler ve senin yoluna tabi olanlar için Allah'tan af dile!"⁵⁵ âyetinde geçen "*Senin yoluna tabi olanlar*" ifadesi, "Küfürden dönüp, iman ettiği halde birçok büyük, küçük günahı olan kişiler için af dile!" manasına gelir ki, bu da Mu'tezile'nin görüşünü çürütmektedir. Ayrıca bu âyet, günah işleyen müminin, Allah'ın ve Peygamber'in düşmanı değil, sahip çıkılması, himaye edilmesi gereken kişi olduğunu da açıkça göstermektedir. Keza Allah'a inanıp, ömrünü taat ve salih amellerle geçirmeye çalışan bir müminin, işlediği bazı günahlarından dolayı Allah'ın düşmanı ve buğzettiği kişilerden sayılması doğru olmaz. Günahı olsa da, mümin, Allah'ın düşmanı değildir.⁵⁶

⁵⁴ Nesefî, *Tebssiratü'l-Edille*, 2: 792.

⁵⁵ el-Mümin 40/18.

⁵⁶ Nesefî, *Tebssiratü'l-Edille*, 2: 794, 795.

Mu‘tezile’nin, birçok salih Müslüman şefaate inanmasına rağmen, günah işlemekten sakınmaktadırlar. Eğer günahkârlar için şefaate olsaydı, onlar, günahattan sakınmazlardı iddiasını⁵⁷ ise Nesefî şöyle cevaplandırır:

Nesefî’ye göre salih Müslümanlar, öncelikle küçük günahların büyük günahlara dönüşmesinden sakınırlar ve Allah’tan bağışlanmalarını isterler. Ondan sonra peygamberlerin ve Allah dostlarının şefaatine nail olmayı da arzu ederler. Nasıl olsa şefaate olacak diye günah işlemeyiz. Bu da yukarıda belirtildiği üzere birçok âyet ve hadislerle sabit olan bir şeydir. Dolayısıyla bütün bu deliller, Mu‘tezile’nin görüşünü tamamen çürütmektedir.⁵⁸

Nesefî’ye göre Mu‘tezile’nin, büyük günah sahiplerinin şefaate bağışlanması, Müslümanları günah işlemeye teşvik eder iddiası da temelsiz bir iddiadır. Zira bazı günahların Allah tarafından bağışlanacak olması, Müslümanları günah işlemeye teşvik ettiği anlamına gelmez. Nitekim mümin, günahlarından dolayı pişman olup, tövbe edip Allah’a sığınır ve bir daha günah işlememeye çalışır. Tıpkı bunun gibi müminlerin şefaate nail olmak istemeleri, onları günah işlemeye teşvik etmez, aksine şefaate mazhar olabilmek için günahlardan uzak durup Allah’ın razı olduğu kulların arasına girmeye daha çok çalışmasına vesile olur. O halde Allah’ın, tövbeleri kabul edeceği inancı, insanları günaha teşvik etmediği gibi peygamberlerin ve iyi kimselerin günahkâr müminlere şefaate edeceği inancı da günaha teşvik etmez. Aksine şefaate inancı, günahkâr mümini, Allah’ın rahmetinden ümidini keserek ve ümitsizliğe kapılarak küfre düşmekten korur.⁵⁹ Sonuç olarak Ebü’l-Muîn en-Nesefî’ye göre de şefaate haklı ve mutlaka gerçekleşecektir.

2.3. Şefaate Edecek Kimseler

Ebü’l-Muîn Nesefî’ye göre Cenâb-ı Allah’ın büyük günahı olan müminlerden dilediği kimseleri, bir kimsenin şefaati olmadan affetmesi mümkündür. Allahu Teâlâ’nın büyük günah işleyen mümini, rahmeti ve lütfuyla bağışlaması câiz olduğuna göre -ki Allah’ın bağışlamasında birçok hikmetler vardır- onu, peygamberlerin, anne-babaların, evlatların, akrabaların, hocaların, talebelerin ve diğer iyi kimselerin şefaatiyle bağışlaması evleviyetle câizdir. O halde

⁵⁷ Nesefî, *Tebziratü’l-Edille*, 2: 792.

⁵⁸ Nesefî, *Tebziratü’l-Edille*, 2: 795.

⁵⁹ Nesefî, *Tebziratü’l-Edille*, 2: 795-797.

sonuç olarak Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye göre şefaata edebilecekler şu altı sınıf insan olup onlar da şunlardır:⁶⁰

- Bütün peygamberler
- Hayırlı anne-babalar
- Hayırlı evlatlar ve akrabalar
- Hayırlı hocalar
- Hayırlı öğrenciler
- Hayırlı diğer varlıklar (melekler,⁶¹ diğer hayırlı kimseler / salih ameller

vb.)

2.4. Şefaatin Kapsamı

Ebü'l-Muîn Nesefî'ye göre şefaata, büyük günahı olan bütün müminleri kapsamaktadır. Ancak büyük günahı olan müminlerin bütün günahlarının bağışlanması diye bir garantiyoktur. Diğer bir ifadeyle şefaatacilerin şefaati ile ancak, Allahü Teâla, dilediği kimselerin günahlarını ve dilediği kadarını bağışlayacaktır. Bununla birlikte, Hz. Allah kâfirlere, münafıklara ve müşriklere kesinlikle şefaata etme ve şefaata edilme izni vermeyecektir.⁶²

Sonuç ve Değerlendirme

Şefaata inancı, öteden beri insanların zihnini en çok meşgul eden konulardan birisi olmuştur. Nitekim şefaatin manası, faydası, kimlerin şefaata edebileceği ve kimlere şefaata edileceği hususları geçmişte olduğu gibi günümüzde de tartışılmaktadır. Aslında bunun kavram kargaşasından, Kur'an-ı Kerim'e parçacı yaklaşımdan ve bilgi eksikliğinden ileri geldiğini söylemek mümkündür.

Bu araştırmada, Ebü'l-Muîn Nesefî'nin şefaata görüşü tarafsız bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ona göre Hz. Peygamber (s.a.v.), mahşerde sıkıntılıların giderilmesi için Allah'a yalvaracak, onun şefaatiyle bekleme sona erip insanların hesabı biran önce görülmeye başlanacaktır. Bu şefaata, *şefaata-i uzma* olup sadece Hz. Muhammed (s.a.v.)'e mahsustur. Bundan sonra başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere bütün peygamberler vekendilerine şefaata yetkisi verilen diğer hayırlı kimseler müminlere şefaata edeceklerdir.

⁶⁰ Nesefî, *Tebseratü'l-Edille*, 2: 792.

⁶¹ "Melekler, ancak Allah'ın razı olduğu kimseler için şefaata ederler." el-Enbiyâ 21/28.

⁶² Nesefî, *Tebseratü'l-Edille*, 2: 792.

Ebü'l-Muîn Neseî'ye göre Kur'an-ı Kerîm'deki birçok âyette Cenâb-ı Allah, peygamberlere ve meleklerle müminler için istiğfarda bulunmalarını emretmiştir. Ona göre peygamberlerin ve meleklerin günahkâr müminlerin bağışlanması için Allah'a dua ve istiğfarda bulunmaları, onların şefaata etmesi anlamına gelmektedir.

Araştırmamızda Ebü'l-Muîn Neseî'nin şefaata konusunu İmam Mâtürîdî gibi geniş ve sistematik bir şekilde ele aldığını tespit ettik. Yine bu araştırmada onun, en çok Mu'tezile'nin, ondan sonra da Hâricîlerin şefaata görüşlerini aklî ve naklî delillerle eleştirdiği görülmüştür. Bununla birlikte, onun eserlerinde Mu'tezile ve Hâricîleri şefaata görüşlerinden dolayı tekfir ettiklerine rastlamadık. Ayrıca Ebü'l-Muîn Neseî'nin, İmam Mâtürîdî'nin diğer görüşleri gibi şefaata görüşünü de derli toplu ve aklî-naklî delillerle açıkladığı görülmüştür. Bu da Ebü'l-Muîn Neseî'nin Mâtürîdîliğin ikinci kurucusu kabul edilmesinin ne kadar haklı olduğunu bir kere daha göstermiş oldu.

Ebü'l-Muîn Neseî, İmam Mâtürîdî gibi Mu'tezile'nin büyük günah işleyen müminin şefaatale affedilmesine inanmak, müslümanı günah işlemeye teşvik eder şeklindeki gerekçesini yersiz bulmaktadır. Zira ona göre şefaata, müminin günahından dolayı değil, iman ve itaatından dolayı elde edilir. Diğer bir ifadeyle her mümin layık olduğu kadar şefaata mazhar olur. Ona göre nasıl olsa tövbe eder, günahımız bağışlanır düşüncesi ne kadar yanlışsa, nasıl olsa peygamberimiz şefaata eder, günahımız bağışlanır demek o kadar yanlıştır.

Bize göre bu meseleyi şu şekilde de anlamak mümkündür: Şefaatale affedileceğini düşünerek günah işlemeyi önemsemeyen mümin, şefaati suistimal etmiş olur ki, elbette bu tasvip edilen bir şey değildir. Ancak bir konuda suistimal varsa, esas çözüm, o konuyu inkâr edip, ortadan kaldırmak değil, suistimalleri önlemek olmalıdır. Yani çözüm, kanaatimizce şefaati inkâr etmek değil, şefaatin yanlış anlaşılmasını önlemekten geçmektedir.

Ülkemizde ezân-ı Muhammedî okunurken, *Aziz Allah, şefaata ya Rasullallah* diye dua edilmesi, Mâtürîdîliğin şefaata inancının Türkiye'deki Müslümanlar üzerindeki bir yansıması olarak düşünülebilir. Ayrıca peygamberlerden başkasının ismet sıfatının olmadığı da bilinmektedir. Türkçe'de *Hatasız dost arayan, dostsuz kalır* ve *Hatasız kul olmaz* deyişleri de bu durumu ifade etmektedir. Bu bakımdan Mâtürîdî âlimlere göre, ahirette herkes şefaata muhtaç ola-

caktır. Diğer bir ifadeyle Peygamber Efendimiz, ahirette her mümine, hatta bütün ins-ü cinne şefaat edecektir, ancak, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in şefaati, herkesin layık olduğu konuma göre olacaktır.

Bu araştırma neticesinde, Ebü'l-Muîn Nesefî'nin İmam Mâtürîdî'nin şefaat görüşünü benimsemekle kalmayıp, onu, aklî ve naklî delillerle açıklayarak savunduğu ve bu konuda gelen haksız eleştirilere tatmin edici ve tutarlı cevaplar verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- Ak, Ahmet. *Hanefî-Mâtürîdî Âlimlerine Göre Şefaât Kitabı*. İstanbul: Ensar Neşriyat 2017.
- Akay, Akif. “İslâm İnancında Şefaât”. Doktora Tezi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi, 2012.
- Alıcı, Mustafa, “Şefaât”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII/411.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu Buharî*, 3 cilt. İstanbul 1992.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa*, nşr. Şehabeddin Ebû Amr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1418/1998.
- Durmuş, Mehmet. *Kur'an'a Göre Şefaât*. Ankara: Anlam Yayınları, 2010.
- Ebû Nüaym Ahmed b. Abdullah b. İshak er-Râgıb el-İsfahânî. *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*. nşr. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1992.
- Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl b. İshâk el-Eş'arî. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Musallîn*, thk. Hellmut Ritter. Wiasbaden: 1980.
- Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2004.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrût 2003, Müessesetü'r-Risâle, s. 734;
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisaburî. *el-Müstedrek*, thk. Mustafâ Abdulkadir Atâ. 4 cilt. Beyrut: 1411/1990.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Bekir b Süleyman. *Mecma'u'z-zevâid*, thk. Abdullah ed-Derviş, Beyrut 1994/1404, III, 153.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyya (395/1004), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*; (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Beyrut 1991, III/201;
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları,1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabiyye, 1390/1970.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasan b. Ahmed. *Şerhu'l Usûli'l-Hamse*, nşr. Ahmed Ebû Hâşim-Abdülkerîm Osmân. Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1409/1988.
- Kesler, M. Fatih. “Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Şefaât İnancı”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi* 13 (Aralık 2004): 119-153.
- Komasyon, *Dini Terimler Sözlüğü*, (Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü), Ankara 2009, s. 338.

- Kureşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkadir b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*. nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 4 cilt. Kahire: 1414/1993.
- Kurt, Hasan. *İlmihal Kitaplarında İman Esasları*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, thk. Bekir Topaloğlu ve Ahmet Vanlıoğlu. 17 cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *Sahihu Müslim*, “Fedâilü's-Sahâbe”, 25, 3 cilt. İstanbul 1992.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmus Tercümesi*. 4 cilt. İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1305/1887.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed. *Bahrü'l-Kelâm fî Akâid-i Ehli'l-İslâm*. Konya: Matbaatü Meşriki'l-İrfân, 1327-1329/1909-1911.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tabsiratü'l-Edille fî usûli'd-dîn*, thk. Claude Selame. 2 cilt. Şam: 1993.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*, thk. Emir Ali Mehnâ - Ali Hasan Fâhur. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-marife, 1414/1993.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî. *Sünenü't-Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 287
- Uçma, İsmet. “Kur'ân ve Sünnet'te Şefâat Kavramı”. Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1986.
- Uludağ, Ahmet. “Âyet ve Hadislere Göre Şefaat”. Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Şefaat”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII/413;
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Nesefî, Ebü'l-Muîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32: 568-570, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yılmaz, Mehmet. “Kur'ân'da Şefaat Kavramı ve Yaygın Şefaat Anlayışıyla Karşılaştırılması”. Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Yiğit, Bekir. “İslâm Mezheplerinde Şefâat”. Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1986.
- Yüksel, Emrullah. “İslâm'da Şefaat Yetkisi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, (Haziran 2002): 17-31.

BÖLÜM 13

VERGİ DENETİMİ VE MUHASEBE

Betül ŞENGÜL¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8421423>

¹ Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye, betul.sengul25@gmail.com, orcid: 0000-0002-8405-7578

GİRİŞ

Muhasebe, işletmelerin para ile ifade edilebilen faaliyetlerini kaydeder, sınıflar, özetler, analiz eder ve yorumlar. Bu faaliyetler işletmelerin durumu hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlere kullanışlı bilgiler sunmanın yanında kamu kesimi gelirleri içerisinde en büyük paya sahip olan verginin hesaplanması açısından da önemlidir. Muhasebe işlemleri sürecinde düzenlenen finansal tablolarda yer alan bilgilerin karar vericiler tarafından en iyi şekilde kullanılabilmesi için bu tablolar anlaşılır olmalıdır. Bunun yanında bu tablolar zamanında hazırlanmalı, ihtiyaca uygun ve güvenilir olmalıdır (Karaca, 2014, s. 22).

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, gelir eşitsizliğinin azaltılması ve ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için kamu kesimi yeterli ve düzenli gelir kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Bu kaynakların en başında vergiler gelmektedir. Kamu hizmetlerinin karşılanabilmesi amacıyla vergiler, günümüzde muhasebe sisteminin finansal bilgi üretim sürecinde ortaya çıkardığı matrahtan kamu kesimince alınan pay olarak tanımlanabilir (Daştan, 2011, s. 182). Vergilerin kamu hizmetlerini karşılama noktasında beklenen performansı gösterebilmesi vergi denetim mekanizmasının işlerliğine bağlıdır. Modern vergi sistemleri beyan usulüne dayalı bir vergileme gerçekleştirmektedir. Bu beyan usulünde mükelleflerin beyanlarının gerçekleri yansıtması etkin vergi denetimi ve bunun yanı sıra kaliteli bir muhasebe hizmet sunumu gerektirmektedir (Daştan, 2011, s. 181). Vergi denetiminden istenen sonuçların alınabilmesi için mali tabloların yukarıda sayılan nitelikleri taşıması gerekmektedir.

Gayri Safi Milli Hasla, fiyatlar genel seviyesi ve istihdam oranları gibi temel göstergelerin kayıtdışı dolayısıyla doğru bir şekilde saptanamaması, ekonomik sorunlara karşı etkin ve doğru politikalar ile gerekli önlemlerin alınmasını ve uygulanmasını kolaylaştırır (Aslanoğlu, 2008, s. 205).

Vergi idaresinin, alacağını zamanında alabilmesi için yapması gereken en önemli görevlerinden biri denetimdir. Günümüzde oldukça önemli hale gelen vergi denetiminde amaç; mükelleflerin/ vergi sorumlularının beyan ve bildirimlerinin doğruluğunu ortaya çıkararak vergi alacağının hazineye intikalini sağlamaktır.

Bir işletmeye ait bilgi, belge ve kayıtlar oluşum sırasında ve oluşumlarından sonra gözden geçirilmelidir. Oluşum sırasındaki kontrol yönetim ve muhasebe servisi tarafından yapılmaktadır. Oluşum sonrası yapılan kontrol ise bir işletmenin faaliyetleri ve işlemlerinin, defter kayıtlarının ve bunların dayanağını oluşturan belgelerin denetçiler tarafından gözden geçirilerek, işlem ve kayıtların doğruluk ve samimiyetlerinin sağlanması ve işletmenin mali ve iktisadi yönden durumunun araştırılmasıdır (Kepekçi, 1974, s. 117-118).

Vergi kayıp ve kaçığının azaltılabilmesi ve buna bağlı olarak vergi potansiyelinden azami ölçüde yararlanılabilmesi için etkin bir vergi denetimi oldukça önemlidir. Kayıt dışı ekonominin boyutlarının artması buna karşılık vergi incelemesinin çok düşük oranlarda kalması vergi denetimi konusuna değinilmesini gerekli kılmıştır.

Denetim, yönetim tarafından alınan kararlara ne ölçüde uyulduğunu gösteren iç denetim ve vergi mükelleflerinin kanunlara ne kadar uyduklarını gösteren dış denetimi kapsamaktadır. Denetim istenilen bir şeyi, belirlenen amaca ve istenilen biçime uygun olarak gerçekleştirmeye yardımcı olur. Bu sebeple denetimin yönetim birimlerinin başarılı olabilmeleri için vazgeçilmez bir unsur olduğu söylenebilir (Savaş, 2000, s. 1). Yönetimin başarısı kadar kayıt dışı ekonominin önlenmesi ve mükelleflerin vergiye gönüllü uyumu açısından da oldukça önemlidir.

Muhasebe sistemi birçok paydaşa bilgi sunar. Bunlardan birisi de vergi alacaklısı olan devlettir. Denetimin birçok işletmenin muhasebesinden çıkarılan sonuç ve cirolar üzerinden yapılması esaslı, işletmelerin devlete doğru ve objektif bilgiler sunmasını gerekli kılar. Bilgilerin doğruluğunun araştırılması amacıyla karşılaştırma, tutar aktarmalarının incelenmesi, aritmetik inceleme ve belge incelemesi gibi işlemler yürütülür. Bu çalışma kapsamında sadece defter ve belgelerin incelenmesini kapsayan belge incelemesi üzerinde duracağız.

1. Vergi İdaresinin Denetim ve Bilgi Edinme Yolları

Denetim olgusu, yaşamın çok çeşitli alanlarında karşımıza çıkabilir. Denetim, olması gereken ile fiili durum arasındaki karşılaştırma anlamında kullanılan murakabe; defter ve belgelerin yeniden incelenmesi anlamına gelen revizyon; yapılan işlemlerin yasalara, emir ve yönergelere uygun yapıp

yapılmadığını tespit etmeye yarayan tespit; uygulama ve amaçların karşılaştırılması anlamında kullanılan kontrol gibi kavramları içine üst bir kavramdır (Doğan ve Hilal, 2019, s. 10). Vergi denetimi ise kamu otoritelerinin mevzuata uygun bir şekilde alacağını eksiksiz olarak alabilmesi için yapması gereken ve önemi giderek artan bir görevdir. Bu noktadan hareketle vergi denetiminin arayıcı bulucu ve önleyici fonksiyonlara sahip olduğu söylenebilir (Savaş, 2000, s. 6). Denetimin caydırma, vergi bilincinin yerleşmesi, vergilemede adalet ve eşitliğin gerçekleştirilmesi gibi amaçları vardır. İdarenin denetim konusunda etkin olmaması kayıtdışı ekonominin ortaya çıkışı ve boyutlarının artmasının en önemli nedenlerinden biridir. Etkili bir denetim mekanizması sayesinde yıl içinde servetteki net artış gözlemlenebilir ve gelirin kaçırılmasının önüne geçilebilir (Aslanoğlu, 2008, s. 206).

Türk Ticaret Kanun ile uluslararası muhasebe standartlarına uygun olarak finansla tablolar oluşturulması zorunluluğu getirerek kayıtdışılığın azaltılabilmesi noktasında önlen almıştır (Aslanoğlu, 2008, s. 207). Bu standartlara uyulması, tekdüzelik sağladığı gibi vergi denetim elemanlarının işini kolaylaştırmaktadır.

Günümüzde gelişmiş vergi sistemlerinde ve ülkemizde vergilerin büyük bir kısmı mükellefin beyanına dayanılarak tahsil edilmektedir. Toplam kamu gelirleri içerisinde büyük bir paya sahip olan Katma Değer Vergisi ve Özel Tüketim Vergisi, Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi gibi vergiler beyan esasına dayanmaktadır. Kamu gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturan bu vergilerin beyannamelerinin kontrol edilmesi gereklidir. Çünkü mükellef için zorunlu bir ödeme olan vergi, yükümlü kişiler üzerinde olumsuz bir baskı oluşturmaktadır. Mükellef farklı yöntemler ile matrahın azaltılması uygulamalarına yönelebilmektedir (Yücelen, 2009, s. 3). Mükellefin beyan ödevini hiç yerine getirmemesine karşılık, eksik yerine getirmiş de olabilir. Bu noktada beyan ödevini yerine getirmeyen veya gereği gibi yerine getirmeyen mükellefe ait saklı kalan bilgiler, gerçek matraha ulaşılabilmesi için, idare tarafından ortaya çıkarılmalıdır. Başta vergiyi doğuran olay ve vergilendirme ile ilgili diğer hususların ortaya çıkarılması ve vergiye esas oluşturacak matrahın doğruluğunun tespit için denetim başlığı altında, yoklama, vergi incelemesi, arama ve bilgi toplama gibi hukuki müesseseler getirilmiştir. Yoklama ile vergi

incelemesi doğrudan denetim yolu, arama ve bilgi toplama ise esasında bilgi edinme yollarıdır (Şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2017, s. 155).

Tüm bu sayılanlara ilaveten 10.07.2011 tarihinde yayımlanan 646 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Maliye Teftiş Kurulu, Hesap Uzmanları Kurulu, Gelir İdaresi Kontrolörler Başkanlığı ve Vergi Denetmenleri Büro Başkanlıkları gibi denetim birimleri kaldırılmıştır. Farklı denetim birimlerini aynı çatı altında toplanarak denetimde oluşan çok başlılığın önlenmesi ve uzmanlaşmanın sağlanmasının amaçlanmaktadır (Canbolat, 2019, s. 76). 2011 yılında Hazine ve Maliye Bakanlığı bünyesinde kurulan Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı asli görevi olan etkin ve verimli vergi denetimi yanında kayıtdışı ekonomi ile mücadele, yolsuzlukla mücadele ve teftişlerde etkinliğin sağlanması amaçlarıyla hareket etmektedir.

1.1. Yoklama

Yoklamanın amacı Vergi Usul Kanunu'nun 127. maddesinde *“mükellefleri ve mükellefiyetle ilgili maddi olayları, kayıtları ve mevzuları araştırmak ve tespit etmektir.”* şeklinde açıklanmaktadır (VUK, md. 127). Buradan yoklamanın vergi idaresine yapılan bildirimler dışındaki vergi ile ilgili şekli olayları ortaya çıkarmaya çalışan bir denetim mekanizması olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

Yoklama ile yoklamaya yetkili memurlar vergi kanunlarını uygulamak yanında (VUK, md. 127):

- Günlük hasılat tespiti,
- Ödeme kaydedici cihazların kullanılıp kullanılmadığı, günü gününe kayıt yapılan defterlerin iş yerinde bulundurulup bulundurulmadığı, tasdikli olup olmadığını tespit etmek,
- Levha bulundurma zorunluluğuna uyulup uyulmadığı kontrol etmek,
- Malların faturalı olup olmadığını kontrol etmek,
- Nakil vasıtalarının kontrol edilmesi ve yol denetimi yapmak,
- Taşıma ve sevk irsaliyesi ile faturanın taşıtta bulunup bulunmadığı, belge bulundurmayan nakil vasıtalarını trafikten alıkoymak, el konulan malı bekletmek veya muhafaza etmek

Yetkilerine sahiptirler.

Yapılan yoklama faaliyeti neticesinde, iktisadi bir faaliyetin vergi dairesinin bilgisi dâhilinde olup olmadığı, mükellefin bildirim ile belge ve kayıt düzenine ilişkin şekli ödevlerini yerine getirip getirmediği tespit edilemeye çalışılmaktadır (Şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2017, s. 155). Vergi idaresinin bilgisi dışında meydana gelen olguların tespiti hem vergi adaletinin sağlanmasına hizmet etmekte hem de hazineye ek gelir kaynağı sağlamaktadır.

Vergi Usul Kanunu'nun 128. maddesi yoklama yapmaya yetkili olanları şu şekilde belirtmiştir: “*Yoklama:*

- *Vergi dairesi müdürleri,*
- *Yoklama memurları,*
- *Yetkili makamlar tarafından yoklama işi ile görevlendirilenler,*
- *Vergi incelemesine yetkili olanlar,*
- *Gelir uzmanları*

Tarafından yapılır.” (VUK, md. 128).

Yoklamanın yapılmasında herhangi bir zaman sınırlaması bulunmamaktadır. Mükellefe önceden haber verilmeksizin herhangi bir vakit yoklama yapılabilir.

Yoklama yapmakla yetkili kılınan memurlar, yoklama ile görevli olduklarını belirten belgeyi, nezdinde yoklama yapılan kişiye göstermek zorundadırlar. Fotoğraflı bu hüviyet kendilerine sorulmasa dahi kişiye göstermek mecburiyetindedirler.

Yoklama işleminin sonuçları yoklama fişi denilen tutanağa geçirilir. İki nüsha olarak düzenlenen tutanaklardan birisi yoklamanın muhatabına verilir veya temsilcisine imzalatılarak bırakılır. Yoklaması yapılan şahıs veya temsilci bulunmaması durumunda tutanak 7 gün içerisinde bunların bilinen adreslerine posta ile gönderilir. Diğerleri ise vergi dairesine verilir.

E-yoklama, yoklama işlemi ile yapılması amaçlanan tüm işlemlerin elektronik ortamda yapılması, sonuçların elektronik ortamda kaydedilmesi ve mükellefe elektronik ortamda bildirilmesini sağlayan faaliyetlerden oluşan bir süreçtir (Yıldız ve Duru, 2020, s. 76). Yapılacak yoklamanın niteliğine uygun yoklama şablonları farklı yoklama türlerinin hızlı bir şekilde ve ayrıntıları gösterecek bir düzende yapılmasına olanak tanır.

1.2. Vergi İncelemesi

Mükelleflerin beyannamelerinin ve bunların dayanağını olan bilgi, belge ve kayıtların daha ayrıntılı incelenmesi gereken durumlarda ayrıntılı bir araştırmaya ihtiyaç duyulabilir. Bu nedenle yapılan incelemenin maksadı VUK'ta “*ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak, tespit etmek ve sağlamaktır.*” şeklinde belirtilmiştir (VUK, , md. 134). Bunun yanında; mükellefin vergiye ilişkin yükümlüklerini daha iyi anlaması, vergilemede eşitlik ve adaletin sağlanması, incelemenin etkinliğinin artırılması ve mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu arttırmak gibi amaçları da vardır (VDK, 2022, s. 14). Mükellefin şahsında vergiyi doğuran olaya ilişkin meydana gelen işlemlerin tümü en ince ayrıntısına kadar incelenmektedir. İnceleme esas olarak mükellefin tutmakla yükümlü olduğu defterler üzerinden yapıldığı için inceleme “vergi yönünden muhasebe denetimi” olarak da isimlendirilir. Hatta mükellefin önceden yapılan işlemlerinin üzerinden belli bir süre geçtikten sonra değerlendirilmesi nedeniyle bir revizyon olarak da nitelendirilebilir.

Vergi incelemesinde vergi kayıp ve kaçığının tespiti yanında esas olan, vergi matrahını oluşturan unsurların gerçeği yansıtıp yansımadığıdır (Şenyüz, Gerçek ve Yüce, 2017, s. 157). Beyan esasına dayanan vergi sistemimizde matrahi en doğru şekilde mükellefin tespit edeceği varsayılmaktadır. Ancak mükellefiyet ile ilgili kayıt düzenine ilişkin kuralların, uyulması gereken ödevlerin ve yapmakla yükümlü olunan işlem ve kuralların çokluğu veya vergiden kaçma ve kaçınma gibi olaylar vergi incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Modern teknikler kullanılan risk analiz sistemi, ihbar ve şikâyet, teftiş ve soruşturma, diğer kamu ve kuruluşlardan intikal eden raporlar ve müfettişlerce yazılan öneri raporları vergi incelemesine alınacak mükellefin belirlenmesinde esas alınır (VDK, erişim 23.09.2023).

VUK'ta vergi incelemesine tabi olanlar, “*bu kanuna ve diğer kanunlara göre defter ve hesap tutmak, evrak ve vesikaları muhafaza etmek ve ibraz etmek mecburiyetinde olan gerçek ve tüzel kişiler vergi incelemesine tabidirler.*” şeklinde açıklanmıştır (VUK, md. 137). Vergilerin kamu gelirleri içerisindeki ağırlığı düşünüldüğünde, ticari, zirai ve meslek kazançları dolayısıyla beyanname veren gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri incelemeye tabi en geniş vergi yükümlüsü grubudur (Bozdoğan, Buyrukoğlu ve Bozdoğan. 2013).

Yoklamada olduğu gibi vergi incelemesi yapanlar da yanlarında resimli ve memuriyetlerini ve yetkilerini gösteren belgeyi buldurmak ve sorulmasa bile nezdinde inceleme yapılana göstermek zorundadırlar.

Vergi incelemesi kural olarak mesai saatleri içinde yapılmakla birlikte ne zaman yapılacağı mükellefe önceden haber verilmez. Henüz bitmemiş hesap dönemi de dahil, vergi borcunun vadesinin rastladığı yılı takip eden yılın başından başlamak üzere beş yıl içinde yapılabilir. Aynı dönem içinde mükellef birden fazla inceleme ile karşı karşıya kalabilir.

İnceleme esas itibarıyla vergi dairesinde yapılır (VUK, md. 139). Buna ilaveten inceleme işyerinde ve belli durumların gerçekleşmesi halinde işyeri dışında da yapılabilir. Bunlar; ölüm, işin terk edilmesi ve vergi sorumlusunun istemesidir (Şenyüz, Gerçek ve Yüce, 2017, s. 158). İncelemeye tabi olan mükellef, yazılı olarak kendisinden istenen lüzumlu defter ve vesikaları belli bir süre içinde vergi dairesine götürür. Mazeretsiz olarak istenen belge ve vesikaları daireye götürmeyenler için uygun bir süre verilebilir.

“Vergi incelemesi; vergi müfettişleri, vergi müfettiş yardımcıları, ilin en büyük mal memuru ve vergi dairesi müdürleri tarafından yapılır.” Gelir İdaresi Başkanlığının müdür olarak görev yapanlar da inceleme vergi incelemesi yapabilirler (VUK, md. 135).

Tam inceleme, mükellefin ödemekle yükümlü olduğu vergiye ilişkin, vergilendirme dönemi içindeki tüm faaliyetlerin mevzuata uygunluğunun araştırılması, matrahın incelenerek ödenmesi gereken verginin saptanmasıdır (Yücelen, 2009, s. 26). Tam inceleme, incelemeye başlanılan tarihten itibaren en fazla bir yıl içinde sonuçlandırılmalıdır. Bu süre içerisinde incelemenin tamamlanamaması haline altı ayı geçmemek üzere, inceleme elemanının bağlı bulunduğu birim tarafından ek süre verilebilir. Vergi matrahını oluşturan bir veya birkaç unsurun inceleme kapsamına alınması ise sınırlı incelemeyi ifade etmektedir. İncelemeye başlanan tarihten itibaren altı ay içerisinde tamamlanması gerekir. İncelemenin bu süre içerisinde tamamlanamaması haline inceleme elemanının bağlı bulunduğu birimden altı aylık bir ek süre talep edilebilir (VUK, md. 140).

İncelemeye başlanıldığında, mükellefe bir yazı ile bildirilmelidir ve bir nüshası da bağlı bulunulan vergi dairesine gönderilir. İnceleme bittikten sonra bunun yapıldığını gösteren belge inceleme muhatabına verilir.

İnceleme esnasında lüzum görülürse, vergilendirmeye ilişkin olay ve hesap durumları inceleme yapılanın itiraz ve düşünceleri varsa bunlar tutanağa geçirilir (Yücelen, 2009, s. 62). İki nüsha olarak düzenlenen tutanaklardan birisi inceleme yapılan mükellefe verilirken diğeri vergi idaresine verilir. Tutanağı imzalamadan çekinilmesi halinde, incelemeye tabi olaylan ve hesap durumlarını gösteren defter ve belgeler, nezdinde inceleme yapılan mükellefin rızası olmaksızın alınır. İncelemeye ilişkin ceza kesinleşinceye kadar geri verilmez. Tutanaklar imzalanarak defter ve belgeler geri alınabilir (VUK, md. 141). Vergi incelemesine ilişkin raporların, rapor değerlendirme komisyonuna gönderilmek üzere inceleme yapan birime teslim edildiği tarih inceleme işleminin tamamlandığı tarih olarak kabul edilmektedir (Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDK), erişim 23.09.2023). Ayrıca incelemenin bittiğini ifade eden vesikanın da nezdinde inceleme yapılana verilmesi gerekmektedir.

1.3. Arama

Arama başlı başına bir denetim müessesesi değildir. İhbar veya yapılan inceleme sırasına mükellefin vergi kaçırdığına ilişkin bulgular arama yapılmasını gerekli kılar. Mükellefin vergilendirmeye ilişkin bilgi ve belgeleri gizleyip yetkililere vermiyorsa, mükellefin rızası aranmaksızın idare kendiliğinden harekete geçer ve arama yapabilir. Bunun yanında VUK 142 de arama yapılabilmesi için gerekli şartlar sıralanmıştır. “Arama yapılabilmesi için:

- Vergi incelemesi yapmaya yetkili olanların buna lüzum göstermesi ve gerekçeli bir yazı ile arama kararı vermeye yetkili sulh yargıcından bunu istemesi,
- Sulh yargıcının istenilen yerlerde arama yapılmasına izin vermesi gerekir.”

Aramada bulunan ve incelenmesine karar verilen defter ve vesikalar vergi dairesine nakledilir. Güvenli bir şekilde saklanan defter, belge veya bilgisayar donanımları belirlenen tarihte mükellef huzurunda açılır. Defter ve belgelerin idare tarafından alınmış olması, süresi gelen vergisel yükümlülüklerin yerine getirilmesi yükümlülüğünü kaldırmaz. Bu sebeple yapılamayan kayıtlar, idare ve mükellef arasında belirlenecek makul bir süre içerisinde tamamlanmalıdır. Bu süre bir aydan az olmamalıdır (VUK, md. 146).

Arama sonucunda el konulan defter ve belgeler üzerindeki inceleme en geç üç ay içerisinde tamamlanmalıdır. İncelemelerin üç ay içerisinde bitirilememesi halinde sulh yargıcından bir aydan az olmamak üzere makul bir süre istenebilir. Defter ve vesikaların incelenmesi sırasında kanuna aykırı durumlar tutanakla tespit olunur. Cezalandırma işlemi bitmeden cezaya konu olan defter ve vesikalar mükellefe verilmez. Herhangi bir ceza unsuru bulunmaması durumunda mükellef tutanakları imzalamak sureti ile defter ve belgelerini istediği zaman geri alabilir (VUK, md. 145).

1.4. Bilgi Toplama

Mükellefiyetle ilgili olayların gerçek mahiyetinin ortaya çıkarılmasında başvurulabilecek bir diğer denetim türü bilgi toplama"dır. "*Kamu idare ve müesseseleri, mükellefler ve mükelleflerle muamelede bulunan gerçek ve tüzel kişiler, Hazine ve Maliye Bakanlığının veya vergi incelemesi yapmaya yetkili olanların isteyecekleri bilgileri vermeye mecburdurlar*" (VUK, md. 148). Aslında bilgi toplama doğrudan denetleme araçları olarak değerlendirebileceğimiz yoklama ve incelemeye yardımcı bir denetim yolu olarak değerlendirilebilir. Vergi denetiminin etkinliğini artırılmasına yardımcı olur (Yücelen 2009, s. 28).

Bilgi toplamının amacı, tüm denetim yollarının ortak amacı sayılabilecek, mükellef tarafından beyan edilen matrahın doğruluğunu saptamaktır.

Bilgiler yazılı veya sözlü olarak istenilebilir. Sözle bilgi istenildiğinde istenen bilgilerin verilmemesi durumunda, cevap verilmesi için yazı ile münasip bir süre verilir. Bilgi toplama işlemi süresince cevap alınmaması durumunda ceza/idari yaptırım uygulanabilir.

Vergi Usul Kanunu 149. ve 150. maddeler göz önüne alındığında bilgi toplamının talep üzerine ve devamlı olarak gerçekleştiği söylenebilir. Talep üzerine bilgi toplanması durumunda, mükellefler veya mükellef ile doğrudan veya dolaylı ilişkili kişi ve kurumlardan her türlü bilgi istenilebilir ve bu kişiler istenilen bilgileri vermeye mecburdurlar. Ancak diplomatik statüsü bulunan yabancı devlet memurları bu mecburiyette değildirler. Bunun yanında (Şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2017, s. 163 ve VUK, md. 151);

- Posta, Telgraf ve Telefon idaresinin haberleşmeler hakkında tutmak zorunda olduğu gizlilik,

- Hekimler, diş hekimleri, dişçiler, ebeler ve sağlık memurları hastaları hastalıklarına ilişkin bilgileri,
- Avukatlar ve dava vekilleri müvekkilleri ile ilgili kişisel ve davaya ilişkin bilgileri,
- Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu gereği teslimi uygun olmayan evrakın içeriği hakkındaki bilgiler de istenemez.

Kamu idareleri ile verginin mükellefi konumundaki kişiler vergilendirmeye ilişkin bilgileri ilgililerin istemesi halinde, belli aralıklarla veya devamlı olarak bilgi vermek mecburiyetindedirler. Aynı şekilde servetin el değiştirmesini kontrol etmek amacıyla ölüm olayları ve intikaller de sürekli bilgi verilmesi kapsamında, ölüm olayı ve intikali izleyen ayın 15. Günü akşamına kadar yazı ile bildirilmek zorundadır (şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2017, s. 163).

SONUÇ

Kayıtdışı ekonomi vergi toplama gücünü azaltarak, verginin etkinliğini azaltıp kamu finansman dengesini bozmaktadır. Kamu finansman açıklarının boyutu kayıtdışı ekonomi ile mücadele edilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Türk Vergi Sisteminde bulunan boşluklar kayıtdışı ekonomiye yönelimi arttırmaktadır. Beyan usulüne dayanan bir vergi sisteminde, kayıtdışı ekonominin önüne geçilebilmesinde kullanılan en önemli araç vergi denetimidir. Etkin bir vergi denetimin gerçekleştirilebilmesi, denetime yardımcı olacak finansal tablolarda yer alan bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğine bağlıdır.

Kamu finansman dengesi sağlanarak enflasyonun kontrol altına alınması kayıtdışı ekonomi ile mücadele ile sağlanabilir. Vergi idaresinin yeniden yapılanması, iş ve işlemlerin bilgisayar destekli sistemler aracılığıyla yürütülmesi denetim ve takip fonksiyonlarının güçlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu noktada Vergi Dairesi Tam Otomasyon Projesi (VEDOP) uygulanmaya başlamıştır. Ayrıca Veri Ambarı Projesi ile de tüm verilerin bilgisayar ortamında tutulmasına imkan sağlayan bir ortam gelişmiştir. Böylece vergi inceleme elamanlarının işi daha da kolaylaşmıştır.

Oluşturulan denetim mekanizmaları, vergi idarelerinde yaşanan bilgisayar destekli sistemler ve belge düzenine ilişkin bir tekdüzeliğin oluşması inceleme elemanları açısından bir kolaylık sağlamaktadır.

Vergi denetim mekanizmaları ile işletmelerin mali tabloları, defter ve belgelerine dayanılarak matrahın gerçek miktarının ortaya çıkarılmaya çalışılır. İhbar ve şikâyet, teftiş veya soruşturma, diğer kamu kuruluşlarından intikal eden raporlar ve müfettişler tarafından sunulan raporlar vergi denetiminin yapılabilmesine dayanak oluşturur. Denetim süreçleri sonunda defter, kayıt ve belgelerinde hata veya noksan bulunan mükellefe yönelik ceza uygulanır.

Cezaya muhatap olacak mükellefler, vergi aslı ve cezalarını belirtilen süreler içinde ödemelidirler. Denetim süreçleri ve denetim sonunda uygulanacak olan cezalar mükellef üzerinde caydırıcılık gücüne sahiptir. Ceza uygulamasının caydırıcılık yanında eğitim, vergi bilincinin yerleşmesi, vergilemede eşitlik ve adaletin sağlanması, düzenli ve yeterli bir kamu geliri sağlanması ve kayıtdışılığın önlenmesi gibi amaçları da vardır.

KAYNAKÇA

- Aslanoğlu, S. (2008). Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı ekonomiyi azaltmaya yönelik çözüm önerileri. *MUFAS*, (39), 199-211.
- Bozdoğan, K., Buyrukoğlu, S. ve Bozdoğan, D. (2013). Yeni mevzuata göre vergi incelemesi ve mükellef hakları. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4).
- Canbolat, İ. (2019). *Türk vergi idaresinde e-dönüşüm* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Daştan, A. (2011). Muhasebe meslek mensuplarının vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesindeki rolü: Doğu Karadeniz Bölgesine yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 181-206.
- Doğan, B. ve Hilal, E. (2019). *Türkiye’de muhasebe denetimi*. Ankara: İKSAD Yayınevi.
- Karaca, S. S. (2014). *Finansal tablolar analizi*. Tokat: Fakülte Yayınevi.
- Kepekçi, C. (1974). Vergi yönünden muhasebe denetimi. *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 10(1), 117-138.
- Savaş, H. H. (2000). Vergi gelirlerinin denetimi ve denetimde etkenlik kavramı. *Mevzuat Dergisi*, (36), 1-17.
- Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2017). *Vergi hukuku*. Ekin Yayınevi: Bursa.
- Vergi Usul Kanunu (VUK), Resmi Gazete 10703 (10.01. 1961), Kanun No. 213.
- Yücelen, İ. H. (2000). *Türkiye’deki vergi denetim teknikleri ve bilgisayar destekli vergi denetimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Bursa.
- Yıldız, F. ve Duru, E. (2020). Türkiye’de vergi denetiminde elektronik yoklama ve yaygın ve yoğun vergi denetimi. *Vergi raporu*, (245), 72-94.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (2022). *Faaliyet raporu*. Erişim adresi <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/04/VDK-2021-Birim-Faaliyet-Raporu.pdf>.

BÖLÜM 14

ORTAOKUL GÖRSEL SANATLAR DERSİNE YÖNELİK DİJİTAL UYGULAMALAR: CANVA ÖRNEĞİ

Gülcan ERDEN KOCAARSLAN¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8421452>

¹ Ankara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, MEB Bartın Güzel Sanatlar Lisesi'nde Görsel Sanatlar Öğretmeni, gulcanerdenn@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8697-6386

Giriş

Günümüzde dünyamız sürekli bir değişim ve dönüşüme sahne olmaktadır. Bilim ve teknolojideki gelişmeler ise bu değişim ve dönüşümün temelini oluşturmaktadır. İçinde bulunduğumuz çağda bilim ve teknolojinin ortaya koyduğu yenilikler insan yaşamını doğrudan etkilediği gibi sanat eğitimini de etkisi altına almaktadır. Bulut'un (2014) ifade ettiği gibi hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olan teknolojik gelişmeler, sanat eğitiminde farklı teknik, malzeme ve araç- gereç kullanımı olarak kendini göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu gelişmeler bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmanın yanı sıra öğrenme-öğretme yaklaşımı olarak bireye materyal, ifade açısından farklı ve etkin kullanım olanakları da sunmaktadır. Bu bağlamdan hareketle, ilerleyen bölümde sanat eğitimi ve teknoloji, ortaokul görsel sanatlar öğretim programı ve dijital beceriler, görsel sanatlar eğitiminde Web 2.0 araçları ve özellikle de ortaokul düzeyinde Canva programı ile geliştirilen örnek etkinliklere yer verilmiştir.

Sanat Eğitimi ve Teknoloji

Tarihsel bağlam göz önüne alındığında sanatsal faaliyetlerin üç safhada gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bunlar sırasıyla “geleneksel yöntem”, “mekanik yeniden üretim” ve “dijital yöntem” olarak adlandırılmaktadır. Sanatçının özgün ve biricik dokunuşlarıyla uzun uğraşları gerektiren geleneksel sanat eserleri sanayi devrimi ve mekanizasyon ile yerini yeniden/ seri üretime bırakmıştır. 19. yüzyılın başlarından itibaren fotoğrafın keşfedilmesiyle yeniden-üretim ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte geleneksel yollarla üretilen sanat eserleri geniş kitlelere ulaşmıştır. Dijital yöntemin kullanıldığı günümüzde ise bilgisayar ve internet teknolojileri aracılığıyla imge ve sanal eserler üretme nicelik yönünden hız kazanmıştır (Türkmenoğlu, 2014).

Yukarıda sözü edilen sanatsal üretim sürecindeki değişimler sanat eğitimini ve uygulamalarını doğrudan etkilemiştir. Günümüzde sanat eğitimi giderek daha fazla teknolojik araç ve uygulamaları kapsamakta ve dönüşüme sahne olmaktadır. Hem Türkiye hem de dünyada sanat eğitiminde dijital ortamlar ve teknolojik yenilikleri daha sık kullanılmaktadır. Dijital yerliler olarak nitelendirilen günümüz öğrencileri, dijital araç ve uygulamaları daha hızlı ve etkin kullanmakta dolayısıyla sanat eğitimindeki bu değişim ve

dönüşüm bir ölçüde gerekli olmaktadır. Bu süreçte elbette öğretim yöntemleri, sanat yapma biçimleri, kullanılan araç-gereçler ve sanatsal eserlerin paylaşım yolları da hızla çeşitlenmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin eğitim ortamına adapte edilmesiyle birlikte eğitim- öğretimde kullanılan araç ve gereçler de çeşitlilik göstermektedir. Buna göre eğitim- öğretim ortamında sıklıkla kullanılan teknolojik araç- gereçler şu şekilde sıralanabilir; akıllı tahta, bilgisayar, akıllı telefon ve tablet, kamera, çeşitli ses araçları, e-kitap ve e-dergiler, animasyonlar, sanal müzeler şeklinde sıralanabilir (Pehlivan, 2006). Bununla birlikte özellikle görsel sanatlar dersinde grafik ve interaktif tasarımlar, modelleme (3-D, 4-D), sanal müze/, galeri turları, intermedya, multimedya kaynakları, öğrencilere dijital uygulamalar yapmalarına yardımcı olmaktadır (Patton ve Buffington, 2016).

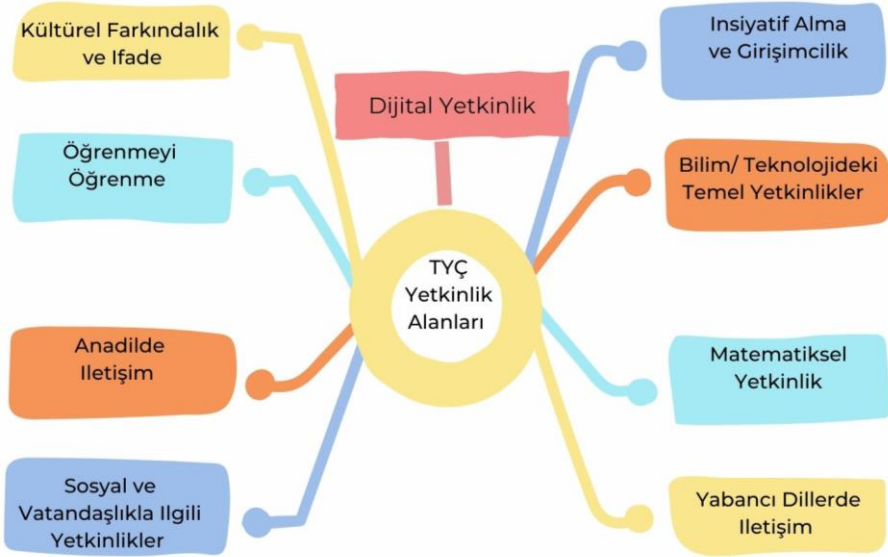
Eğitim ortamında kullanılan teknolojik araç ve gereçlerin sanat eğitimi alanına taşınması öğrencilerin sanat eğitimi alanındaki gelişimine olumlu katkı sunmaktadır (Özsoy ve Alakuş, 2017). Eğitim-öğretimde kullanılan materyaller öğrencide etkili öğrenmenin gerçekleşmesine katkı sağladığı gibi eğitim potansiyelinin oluşmasını da desteklemektedir (Seferoğlu, 2019). Buna ek olarak, teknolojinin sanatla eğitimiyle birlikte verilmesinin görsel sanatlar dersini daha ilgi çekici, zevkli kıldığı ve bu süreçteki öğrenmeyi etkin ve kalıcı hale getirdiği ifade edilmektedir (Buyurgan ve Buyurgan, 2007; Özsoy ve Alakuş, 2017; Yılmaz ve Bilici, 2016). Bunun yanında sanat eğitimcilerinin görsel sanatlar dersindeki uygulamalarında teknolojik uygulamaları kullanırken çocuğa görelilik ilkesi dikkate alınarak çocuğun ilgi ve becerisi yönünde rehberlik etmesi de son derece önem arz etmektedir (Noyat, Karahan ve Alakuş, 2018).

Ortaokul Görsel Sanatlar Dersi Öğretim Programı ve Dijital Beceriler

21. yüzyılda çağdaş ve yaratıcı bireyler yetiştirmede kuşkusuz sanat eğitiminin önemi yadsınamaz. Sanat eğitiminin okullarda uygulama alanı olan görsel sanatlar dersi de bunun ana parçasıdır (San, 2010). Bu bağlamda görsel sanatlar dersinin teknoloji ve dijital uygulamalarla entegrasyonun sağlanması bir taraftan farklı, dinamik tasarım ve ifade tarzlarının oluşturulmasını

sağlarken diğer taraftan da özgün düşünce tarzlarının yaratılmasına imkân sunduğu ifade edilmektedir.

Görsel sanatlar dersinin çağın gerekliliklerine uygun şekilde yürütülmesi ancak nitelikli ve yenilikçi müfredatların geliştirilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu noktadan hareketle MEB 2018 yılında Görsel Sanatlar Dersi Öğretim Programını bilim ve teknolojiye uygun olarak revize etmiştir. Bu programda Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde (TYÇ) ise bireylerin gerek ulusal gerekse de uluslararası anlamda bazı yetkinliklere sahip olması amaçlanmıştır. Bu yetkinlikler; anadilde iletişim, yabancı dillerde iletişim, matematiksel yetkinlik ve bilim/teknolojide temel yetkinlikler, dijital yetkinlik, öğrenmeyi öğrenme, sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler, inisiyatif alma ve girişimcilik, kültürel farkındalık ve ifade olarak sıralanmaktadır (MEB, 2018). Görsel Sanatlar Dersi Öğretim Programı bu yeterlilikler çerçevesinde hazırlandığı görülmektedir. Aşağıdaki şekil 1’de TYÇ’ye uygun yetkinlik alanları bir kavram haritasıyla sunulmuştur.

Şekil.1. TYÇ’ye uygun yetkinlik alanları bir kavram haritası

Yukarıda sözü edilen bu yetkinlik alanlarından biri olan dijital yetkinlik ise, iş, günlük hayat ve iletişim için bilgi iletişim teknolojilerinin güvenli ve eleştirel şekilde kullanılmasını kapsar. Söz konusu yetkinlik, bilgiye erişim ve

bilginin değerlendirilmesi, saklanması, üretimi, sunulması ve alışverişi için bilgisayarların kullanılması ayrıca internet aracılığıyla ortak ağlara katılım sağlanması ve iletişim kurulması gibi temel beceriler yoluyla desteklenmektedir (MEB, 2018, s.4). Genel olarak dijital yetkinlik ile yapılan tanımlara bakıldığında çağın gereğine uygun bilginin teknolojiyle yeniden inşası ve kullanılmasına ek dijital ortamlarda etkin olma durumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özetle dijital yetkinlik günümüz teknolojisinin getirdiği dijitalleşmenin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Genel olarak incelendiğinde, Görsel Sanatlar Dersi Öğretim Programının üç ana öğrenme alanı olan “görsel iletişim ve biçimlendirme”, “kültürel miras”, “sanat eleştirisi ve estetik” üzerine yapılandırıldığı görülmektedir. Söz konusu öğrenme alanlarındaki kazanımlar sınıf düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Aşağıdaki Tablo 1’de Görsel Sanatlar Dersi Öğretim Programındaki dijital yetkinlikleri doğrudan veya dolaylı olarak gerektiren kazanımlara yer verilmiştir. Söz konusu bu kazanımlara yakından bakıldığında ortaokulda düzeyinde öğrencilerden dijital uygulamalar kullanılarak çeşitli sanatsal çalışmalar yapmalarının beklendiği söylenebilir.

Tablo 1. Öğrenme Alanlarına İlişkin Kazanımlar ve İlgili Açıklamalar

	Öğrenme Alanlarına İlişkin Kazanımlar ve İlgili Açıklamalar	Sınıf			
		5	6	7	8
	Görsel İletişim ve Biçimlendirme				
1	G.5.1.5. Görsel sanat çalışmasında dijital teknolojiyi kullanır. <i>Okulun imkânlarına göre video, bilgisayar, fotoğraf makinesi, tablet vb. tercih edilebilir. Çağın getirdiği dijital teknolojilerin, ileride çok daha fazla bir şekilde hayatımızın bir parçası olacağı düşüncesinden hareketle, sanat/tasarım alanında nasıl ve nerelerde kullanıldığı, ileride de nasıl ve nerelerde kullanılabileceği üzerinde durulur. Mevcut imkânlarla göre, bu teknolojilerden biri veya birkaçından yararlanarak çalışma yapmaları sağlanabilir.</i>	+			
	G.6.1.2. Görsel sanat çalışmasını oluştururken farklı materyalleri ve teknikleri kullanır.		+		
	G.6.1.4. Seçilen tema ve konu doğrultusunda fikirlerini görsel sanat çalışmasına yansıtır.		+		
	G.7.1.4. Görsel sanat çalışmasında geleneksel ve güncel sanat malzemeleri ile teknikleri kullanır.			+	
	G.8.1.3. Görsel sanat çalışmasını oluşturmak için güncel sanattan yararlanır. <i>Çağın getirdiği teknolojik yeniliklerle oluşturulmuş sanat eserleri ve tasarımlardan örnekler gösterilerek öğrencinin kendi yapmak istediği çalışmada bunlardan nasıl yararlanılabileceği üzerinde durulur.</i>				+
	G.8.1.4. Yazı ve görsel kullanarak görsel sanat çalışması oluşturur. <i>Güncel ve sosyal sorumluluk gerektiren konularla ilgili afiş veya karikatür çalışmasının özellikleri ve oluşturulma süreci üzerinde durulabilir.</i>				+
	G.8.1.5. Güncel olayları görsel sanat çalışmasına yansıtır. <i>Ekonomi, doğal afetler, çevre duyarlılığı, iş sağlığı güvenliği, bilimsel gelişmeler, teknolojik gelişmeler vb. konulardan yararlanılabilir.</i>				+

Kültürel Miras					
G.5.2.4. Müzeler ile Görsel Sanatları ilişkilendirir. <i>Müze, müze türleri ve müzelerin kültürel mirasa katkıları üzerinde durulur. (Örneğin, sanal müze ziyaretleri)</i>		+			
G.6.2.2. Etnografya müzelerindeki ürünler aracılığıyla geleneksel sanat örneklerini inceler. <i>Etnografya müzesinin bulunmadığı yerlerde tıpkıbasımlardan, belgesellerden, sanal müzelerden vb. yararlanılır.</i>			+		
G.6.2.4. Anadolu uygarlıklarına ait eserleri müzeler aracılığıyla inceler. <i>Anadolu uygarlıklarına (Urartular, Hattiler, Frigler, Selçuklular vb.) ait eserlerin araştırılması, yaratıcı drama (örneğin donuk imge) veya müze sepeti oyunu vb. yöntemlerden yararlanması sağlanır. Kazanımlar'la ilgili değerler üzerinde durulmalıdır.</i>			+		
G.8.2.2. Sanatçıların toplumda üstlendiği rolleri yorumlar. <i>Özel gereksinimli bireyler konusunda farkındalık oluşturmak için hazırlanmış kamu spotları izletilebilir.</i>					+

Sanat Eleştirisi ve Estetik					
G.5.3.4. Bir sanat eserini yapıldığı dönem ve şartlara göre analiz eder. <i>Eseri incelenen sanatçının içinde bulunduğu çevre ve şartlar, sanat eserinin işlevi, sanatçıyı etkileyen dinsel, düşünsel, kültürel özellikler araştırılır. (Örneğin, bir sanat eserine uygun Powerpoint sunum veya Canva ile video hazırlayabilme)</i>		+			
G.7.3.7. Çağdaş medyadaki imaj, yazı ve sembol gibi unsurların yönlendirici etkisini açıklar.				+	
G.8.3.6. Çağdaş medyadaki imaj, yazı ve sembol gibi unsurların etkisini analiz eder. <i>Markaların, şirketlerin vb. kurumların kullandıkları logo, slogan, yazı karakteri, renk, koku vb. imaj oluşturan kurumsal kimlik tasarımlarının hem ekonomik hem de tanıtım anlamında önemli etkisi olduğu irdelenir. Burada finansal okuryazarlık, sosyal-finansal girişimcilik, enerji tasarrufu ve vergi bilinci konuları üzerinde durulabilir.</i>					+
G.8.3.7. Popüler kültürün günümüz görsel sanatlarına etkisini açıklar. <i>Türk ressamlardan Erol Akyavaş'ın ve Avrupa sokak sanatçısı Banksy'in eserlerinden örnekler gösterilir.</i>					+

Görsel Sanatlar Eğitiminde Kullanılabilecek Dijital Araç ve Uygulamalar

21. yüzyılda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı dönüşümler görsel sanatlar eğitimini mevcut olan sınıf modellerinin ötesine taşımaktadır. Özellikle günümüzde nicelik açısından imgelerin yapılandırılması ve işlenmesi önemli bir değişim olarak kendini göstermektedir (Marshall, 2014).

Uygulamalı ve teorik bilginin birlikte sunulduğu görsel sanatlar dersinde malzeme, araç-gereç ve öğretim yönteminin sanat eğitime katkısı oldukça

önemlidir. Burada öğrenciye kazandırılacak bilginin çağın gereğine uygun bir şekilde aktarılabilmesi için çağdaş eğitim ortamlarında dijital araç- gereçlerin kullanımı kaçınılmaz bir ihtiyaçtır.

Görsel sanatlar dersinin teknoloji ve dijital araç- gereçlerle eğitim ortamına entegrasyonu hem zamandan tasarruf sağlamakta hem de öğrenenler için doğal öğrenme içgüdüsünü desteklemektedir. Bunun yanında öğrencilerin dijital ortamda çalışması bireysel hız ve ilgisi doğrultusunda çalışmasına, çoklu duylara hitap eden üç boyutlu sanal ortam etkileşimine ve akranlarıyla iletişim ve işbirliği içinde olmasına imkan sağlamaktadır.

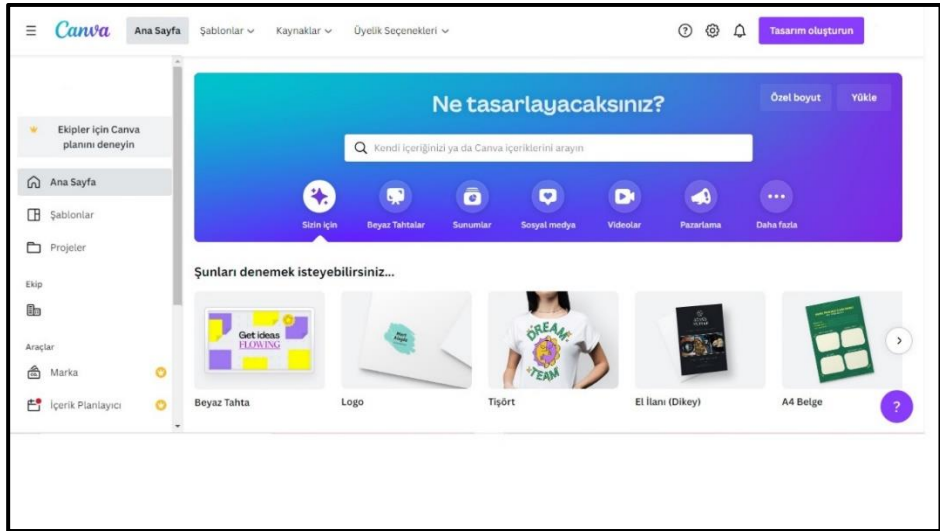
İnternet üzerinden gerçekleştirilen sanatsal faaliyetleri izleme, farklı eğitim kademelerinde verilen sanat eğitiminde teknolojik araç-gereçleri kullanma, bilgisayar teknolojilerini kullanarak çeşitli sanatsal tasarımlar ve projeler oluşturma ve sanat eğitimi derslerinde sanal ortamda yer alan imkanlardan yararlanma, öğrencilerin sanatsal bakış açılarını zenginleştirmekte ve genel olarak sanat eğitiminin niteliğinin artırılmasında katkıda bulunmaktadır (Dolunay, 2016).

Dünyamızı saran Covid-19 salgını sebebiyle eğitim- öğretimin uzaktan yürütülmesi öğretmen ve öğrencilerin dijital yetkinliklere sahip olmasının önemini bir kez daha gün yüzüne çıkarmıştır (Çelebi ve Satırlı, 2021; Çelik, 2021). Bu sebeple eğitim ortamlarında dijital eğitim uygulamalarından olan Web 2.0 araçlarının eğitime entegrasi önem arz etmektedir.

Genel olarak incelendiğinde, Görsel Sanatlar dersinin günümüz teknolojileri ile daha etkin bir şekilde yürütülebilmesi için birçok dijital araç ve uygulamalar bulunmaktadır. Görsel sanat dersi için kullanılabilecek olan dijital uygulamalardan bir kısmı; weWord Art, Canva, Make Beliefs Comix, Toondoo, Sketch toy, Face Your Manga, Thinklink, GIMP, Mowi maker, Photostory, Safeshare, OpenShot, Filmora, Nimbb, Jing, SmartDraw, Vocaro, Davinci 15 Beta, AppInventor vb. şeklinde sıralanabilir (Çelik, 2021; Horzum, 2010). Bu bölümde, sözü edilen Web 2.0 araçlarından yalnızca Canva programına yer verilmiş ve aşağıda detaylı bilgiler sunulmuştur.

Canva Web 2.0 Aracı

Görsel sanatlar dersi kapsamında kullanılan Canva resim, şablon, efekt ve kişisel görsel dokümanlar eklenerek çeşitli görsel tasarımların (afiş, logo, poster, kolaj, video, sunum, davetiye, araç, sosyal medyaya yönelik görsellerin hazırlanması vb.) yapılmasına olanak sunan bir uygulamadır. Uygulama gerek masaüstü gerekse de mobil versiyon şeklinde kullanılabilir. Buna ek olarak, bu program tasarımın düzenlemesi için kullanıcılar arasında e-posta ile paylaşılabilir. Ayrıca ücretli ve ücretsiz seçenekleriyle her ana başlık altında ilgili şablonlar yer almaktadır. Bu uygulamanın ders içi ve ders dışı öğrenme çıktılarına uygun olarak öğrencilerin hem görsel hem de işitsel uyarılar sağlamanın yanında yaratıcılıklarını geliştirmeye de yardımcı olduğu söylenebilir (Aras, 2016; Artut, 2004; Canva, 2022; Gül, 2022; Yalçın, 2020; Yıldız ve Ateşli, 2021). Aşağıda Şekil 2’de Canva uygulamasının ana ekran görüntüsüne yer verilmiştir.

Şekil.2. Canva uygulamasının ana ekran görüntüsü (https://www.canva.com/tr_tr/)

Canva Web 2.0 Aracı ile Örnek Etkinlikler

Bu bölümde ortaokul görsel sanatlar dersinin belirlenen kazanımları göz önüne alınarak yapılabilecek dijital uygulama örneklerine yer verilmiştir. Bu dijital uygulama örneklerinde Web 2 araçlarında Canva kullanılmıştır.

Etkinlik 1

ÇILGIN PORTRELER (Kolaj-Picasso)	
Sınıf: 5. Sınıf	Süre: 2 Ders Saati (40+ +40 dk)
Kullanılan Araç-Gereç	Canva, akıllı telefon ve bilgisayar
Etkinliğin Amacı:	Canva yardımıyla Kübizim sanat akımından esinlenerek kendi portre çalışmasını oluşturabilme.
Etkinliğin İlişkili Olduğu Disiplinler:	Türkçe, Bilişim Teknolojileri
Etkinliğin Yapılışı:	Dersin giriş bölümünde kübizim sanat akımı hakkında sunum yapılarak odak noktasına alınan sanatçı (Picasso) tanıtılır. Öğrencilere konu bu hakkında görseller ve videolar gösterilir. Bu aşamadan sonra kolajın ne olduğu ve yapılırken nelere dikkat edilmesi gerektiği öğrencilere anlatılır. Son aşamada ise Canva'da yer alan örnek şablonlardan yararlanarak öğrencilerden kendi portresini oluşturması istenir. Hazırlanan çalışmalar sınıf ortamında paylaşılır.
Değerlendirme:	Öz değerlendirme ve akran değerlendirme
	

Etkinlik 2

KİTAP AYRACIM	
Sınıf: 6. Sınıf	Süre: 2 Ders Saati (40+ +40 dk)
Kullanılan Araç-Gereç	Canva, akıllı telefon ve bilgisayar
Etkinliğin Amacı:	Canva yardımıyla kitap ayracı tasarımı yapabilmek.
Etkinliğin İlişkili Olduğu Disiplinler:	Türkçe, Bilişim Teknolojileri
Etkinliğin Yapılışı:	Öğretmen kitap ayracına neden ihtiyaç duyarız? şeklinde bir soru yöneltir. Öğrenciler bu konu hakkında görüşlerini paylaşırlar. Daha sonra Canva'da yer alan şablonlar yardımıyla bir kitap ayracının nasıl tasarlanacağı kısaca gösterilir. Bu aşamadan sonra belirlenen bir konu (örn., ressamlar veya eserleri) doğrultusunda tasarımını estetik bakış açısıyla oluşturması istenilir. Bu doğrultuda öğrencilerinden beğendikleri bir sanatçı veya eserini tanıtan bir kitap ayracı tasarlama istenilir. Öğrenciler çalışmalarını bireysel veya grup olarak gerçekleştirebilirler. Sürecin sonunda gerçekleştirilen çalışmalar sınıfta paylaşılır.
Değerlendirme:	Öz değerlendirme ve akran değerlendirme
 <p>The image shows three vertical book tabs. The first tab is for Pablo Picasso, featuring a stylized portrait of him with a blue beret and a green shirt, with the text 'Pablo Picasso' and a quote: 'Her çocuk bir sanatçdır, sorun büyüdüğümüzde nasıl sanatçı kalabileceğimizdir.' The second tab is for Pop Art, featuring a yellow background with a 'WOW!' speech bubble, the text 'POP ART', and a girl holding a megaphone. The third tab is for Frida Kahlo, featuring a portrait of her with red flowers in her hair, the text 'Frida Kahlo', and the text 'Ölmesinler diye çiçeklerin resimlerini yapıyorum'.</p>	

Etkinlik 3

BENİM TİŞÖRTÜM	
Sınıf: 7. Sınıf	Süre: 2 Ders Saati (40+ +40 dk)
Kullanılan Araç-Gereç	Canva, akıllı telefon ve bilgisayar
Etkinliğin Amacı:	Afiş tasarlama, Canva, akıllı telefon ve bilgisayar
Etkinliğin İlişkili Olduğu Disiplinler:	Türkçe, Teknoloji ve Tasarım
Etkinliğin Yapılışı:	Öğretmen derse baskısı olmayan düz bir tişört göstererek giriş yapar. Ardından öğrencilere ne yapacakları konusunda sorular yöneltilir. Alınan cevaplar doğrultusunda tişört tasarımında nelere dikkat edilmesi, kullanılan renklerin insan psikolojisi üzerindeki etkilerinden söz edilir. Daha sonra seçilen konu (Örn.,2 Nisan Otizm Farkındalık Günü) doğrultusunda öğrencilere giyecekleri tişörtü Canva ile tasarımını yapmaları istenir. Sürecin sonunda tasarımı yapılan tişörtler basılıp giyilir. Böylece okul genelinde konu kapsamında farkındalık da sağlanmış olur.
Değerlendirme:	Öz değerlendirme ve akran değerlendirme
	

Etkinlik 4

HAYALİMDEKİ MÜZE	
Sınıf: 8. Sınıf	Süre: 2 Ders Saati (40+ +40 dk)
Kullanılan Araç-Gereç	Canva, akıllı telefon ve bilgisayar
Etkinliğin Amacı:	Canva'yı kullanarak estetik bakış açısında uygun hayalindeki müzenin afişini tasarlayabilme.
Etkinliğin İlişkili Olduğu Disiplinler:	Türkçe, Sosyal Bilgiler, Teknoloji ve Tasarım
Etkinliği Yapılışı:	Dersin girişinde daha önceden öğrencilere hangi müzelere gittikleri sorulur. Bu doğrultuda müzenin ne olduğu, hangi amaçla kurulduğu ve müze çeşitlerinin neler olduğu kısaca anlatılır. Daha sonra çeşitli görseller, videolar ve sanal müzeler online olarak gösterilir. Bu aşamadan sonra ise afişin ne olduğu, özellikleri ve tasarımında nelere dikkat edilmesi gerektiği hakkında bilgi verilir. Öğrencilere, bir müze kuracak olsalar ne tarz bir müze olurdu? Sorusu yöneltilir. Buna bağlı olarak hayal ettikleri müzenin tanıtım afişini Canva ile tasarlama istenir. Yapacakları bu çalışmayı bireysel veya grup halinde yapmalarına olanak sağlanır. Sürecin sonunda yapılan çalışmalar sınıfta paylaşılır.
Değerlendirme:	Öz değerlendirme ve akran değerlendirme

Sonuç

Teknolojinin hayatımızda daha fazla yer alması ve uzaktan eğitim faaliyetlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte okullarda verilen sanat eğitimi derslerinde teknolojik araç-gereçler ve dijital uygulamalar daha sık kullanılmaya başlanmıştır (Türker ve Sabahat, 2011). Teknolojiyle adeta bütünleşen modern dünyamızda, sanat öğretmenlerinin görevi yalnızca çocuklara nasıl resim çizilmesi gerektiği öğretmekten ziyade, onlara kendilerini özgün bir şekilde ifade edecek yollar sunmak ve bu süreçte rehberlik etmektir. Tam da bu noktada teknolojik araçlar ve dijital uygulamalar, öğrencilerin özgün sanatsal tasarımlar yoluyla kendi duygu ve düşüncelerini sanatsal bir dille ifade etmelerine fırsat sunmaktadır.

Bilgisayarların okullardaki eğitim programlarında kullanılmasıyla öğrenciler sanatsal çalışmalarının üzerinde farklı şekillerde tasarımlar, düzenlemeler ve üç boyutlu biçimlendirmeler yapabilmektedir. Ayrıca onlar internet aracılığıyla sanat konusunda her türlü bilgiye kolayca ulaşabilmekte, sanal müze ve galerileri rahatlıkla keşfedebilmektedir (Tepecik ve Tuna, 2001). Günümüz öğrenci profilinin kolaylıkla uyum sağladığı teknoloji kullanarak oluşturulan dijital çalışmalar, onların görsel ve düşsel evrenini daha çok zenginleştirmektedir. Bununla birlikte öğrencilerin sanatsal çalışmalara yönelik tutum ve motivasyonlarını arttırarak görsel sanatlar dersine etkin bir şekilde katılım göstermelerine ve daha yaratıcı ürünler ortaya çıkarmalarına katkı sağlamaktadır.

Teknolojideki gelişmeler, geçmişten bu yana yaratıcı ve sanatsal süreçleri hem düşünsel hem de araç- gereç kullanımı açısından etkilemiştir. Bilindiği üzere sanatın okullardaki kolu olan görsel sanatlar eğitiminde de araç-gereç kullanımı da önemlidir. Burada malzemeyi manipüle ederek sanatsal süreç içinde yer almak sanatı anlamlandırabilmek ve tanımak esastır (Eisner, 2002; Robyler ve Doering, 2010). Bu bağlamda teknolojik gelişmeler göz önüne alarak dijital araç gereçler görsel sanatlar dersinde kullanılması çağın gereği olarak karşımıza çıkmaktadır.

2018 Görsel Sanatlar Dersi Öğretim Programı, yukarıda sözü edilen gerekçelerden dolayı teknolojinin ve dijital uygulamaların kullanılmasını teşvik eden kazanım ve açıklamaları içermektedir. Sınıf düzeyine göre ortaokul görsel sanatlar dersine yönelik kazanımlar incelendiğinde doğrudan ve dolaylı olarak öğrencilerin dijital uygulamalar yardımıyla özgün sanatsal tasarımlar ve ürünler

ortaya çıkarmaları hedeflenmektedir. Elbette bu noktada öğrenci ve öğretmenlerin teknolojik okuryazarlık düzeyi önem arz etmektedir. Dijital uygulamaların kullanımına yönelik yetkinlik düzeyi öğretmen ve öğrencilerin görsel sanatlar dersinde etkinliğini arttıracak ve hedeflenen kazanımlara ulaşmalarını kolaylaştıracaktır.

Web 2.00 araçları arasında görsel sanatlar dersinde kullanımı en pratik olan dijital uygulamalardan biri de Canva programıdır. İnternet kullanılarak hazır şablon ve yeni tasarımlar oluşturmasına imkân tanıyan bu program, ergonomik arayüzü ve esnek menüleriyle ortaokul öğrencilerinin kolaylıkla kullanabileceği bir yapıdadır. Bununla birlikte oluşturulan çalışmaların diğer kullanıcılar ile paylaşılmasına izin veren bir özelliğe sahip olması Canva'yı kullanan öğrenciler arasındaki sosyo-kültürel etkileşimi arttırmaktadır. Bu yönüyle güncel bir öğrenme yaklaşımı olan yapılandırmacılığa da uygun olduğu söylenebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Görsel Sanatlar Dersi Öğretim Programında yer alan kazanımlara uygun olarak ortaokul düzeyinde öğrenciler Canva ile afiş, logo, amblem, kolaj, broşür, kitap ayraç, video, sunumlar, davetiye vb. çalışmalar yapabilmektedir. Bu çalışmalar bireysel olarak gerçekleştirildiği gibi grup çalışmaları şeklinde de yürütülmektedir. Bu Web 2.00 aracında yer alan hazır şablonlar aracılığıyla programı ilk kez kullanacak olan öğrenciler hızlıca uyum sağlayabilmektedir. Bunun yanı sıra öğrencilerin özgün tasarımlar gerçekleştirebilecekleri ve böylece yaratıcı ürünler ortaya koyabilecekleri ara yüzler de yer almaktadır. Bu bağlamda Canva'nın hem görsel sanatlar öğretmenlerinin hem de öğrencilerin rahatlıkla kullanabilecekleri bir dijital uygulama olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Aras, İ. (2016, Nisan 21- 22). *Yabancı dil olarak Almanca öğretiminde yeni web-araçlarının kullanımı*. IMUCO Uluslararası Multidisipliner konferansında sunulan bildiri, Antalya, Türkiye.
- Artut, K. (2004). Okul öncesi resim eğitiminde çocukların çizgisel gelişim düzeylerine ilişkin bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 223- 234. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50164>
- Bulut, I. (2014). 21. yüzyılda yeni teknolojilerin yarattığı sanat anlayışları ve görsel sanatlar öğretmeni yetiştiren kurumların eğitim programlarındaki yeri. *Journal of Educational Sciences Research*, 4(1), 117-132. Doi Number: <http://dx.doi.org/10.12973/jesr.2014.4os7a>
- Buyurgan, S., & Buyurgan, U. (2007). *Sanat eğitimi ve öğretimi*. (2. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Çelebi, C. & Satırlı, H. (2021). Web 2.0 araçlarının ilkökul seviyesinde kullanım alanları. *Instructional Technology and Lifelong Learning*, 2(1), 75-110. Doi 10.52911/itall.938122.
- Çelik, T. (2021). Web 2.0 araçları kullanımı yetkinliği ölçeği geliştirme çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51, 449-478. Doi:10.9779.pauefd.700181.
- Dolunay, A. (2016). Teknolojinin görsel sanatlar ve sanat eğitimine katkısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42), 1208-1213. Doi:10.17719/jisr.20164216230.
- Eisner, E. W. (2002). *What can education learn from the arts about the practice of education?* The encyclopedia of informal education. Retrieved from www.infed.org/biblio/eisner_arts_and_the_practice_of_education.htm.
- Gül, R. (2022). *Güneş, Dünya ve Ay ünitesinde Web 2.0 araçlarıyla desteklenen çevrimiçi eğitimin ortaokul 5.sınıf öğrencilerinin kavramsal başarılarına, fen bilimleri dersine ilişkin tutum ve öz düzenleme algılarına etkisi* (Doküman No: 722173) [Yüksek lisans tezi] Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Horzum, M.B. (2010). Öğretmenlerin Web 2.0 araçlarından haberdarlığı, kullanım sıklıkları ve amaçlarının çeşitli değişkenler açısından

- incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 603- 634.
<https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423936655.pdf>
- Marshall, M. A. (2014). *Emerging technologies in art education* (Unpublished master's theses). Western Michigan University.
https://scholarworks.wmich.edu/masters_theses/529.
- MEB (2018). *Görsel sanatlar dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara.
- Noyat, Ş., Karahan, Ç. İ & Alakuş, A. O. (2018). Okul öncesi Montessori eğitimi yaklaşımında sanat eğitimi ve yaratıcılık. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 48- 59.
Doi:10.14582/DUZGEF.1902.
- Özsoy, V. ve Alakuş, A.O. (2017). *Görsel sanatlar eğitiminde özel öğretim yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Patton, R. M., & Buffington, M. L. (2016). Keeping up with our students: The evolution of technology and standards in art education. *Arts Education Policy Review*, 117(3), 1-9, Doi: 10.1080/10632913.2014.944961.
- Pehlivan, H. (2006). İlköğretim sınıf öğretmenleri adaylarının sanat eğitiminde internet sitesi oluşturmaları ve görüşleri. *İlköğretim Online*, 5(2), 35 – 47. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/91043>
- Robyler, M. D., & Doering, A. H. (2010.) *Integrating educational technology into teaching* (5th ed.). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- San, İ.(2010). *Sanat eğitimi ve kuramları* (3. Baskı). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Seferoğlu, S. S. (2019). *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı* (10. Baskı) Ankara: Pegem Akademi.
- Tepecik, A. ve Tuna, S. (2001). Plastik sanatlar eğitiminde bir araç olarak bilgisayar kullanımı. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 277, 8-12.
- Türker, İ. H. & Sabahat, N. S. (2011). İmgeden sayısala, sayısaldan gerçeğe, heykel. *Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 1 (7), 141 – 157. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192567>
- Türkmenoğlu, H. (2014). Teknoloji ile sanat ilişkisi ve bir dijital sanat örneği olarak instagram. *Ulakbilge*, 2 (4), 87-100. Doi: 10.7816/ulakbilge-02-04-07.

- Yalçın, C. (2020). Yabancı dil olarak Almanca öğretiminde web2.0 araçlarının kullanımı. *International Journal of Language Academy*, 8 (3), 344- 357. Doi.org/10.29228/ijla.43170.
- Yıldız, D. & Ateşli, A. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Web 2.0 araçlarıyla bloom taksonomisine uygun etkinlik örnekleri. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 5(1), 4-25. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2143333>
- Yılmaz, E., & Bilici, S. (2016). Görsel sanatlar alanına yönelik öğretim teknolojileri ve materyali durumu. *Muğla Sıtkı Koçman, Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 64-74. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/184044>
- Yararlanılan internet sitesi: https://www.canva.com/tr_tr/

BÖLÜM 15

TOPLUMSAL CİNSİYET VE KALIP YARGILAR

Dr. Öğr. Üyesi İnanç ALİKILIÇ¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10054023>

¹ Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, inanç.alikilic@ozal.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9079-8420>

Giriş

Kişilerin biyolojik var olmaları ile ilgili olan cins ve cinsiyet kavramı ile ona bağlı olarak ama farklı bir bakış açısı ile şekillenen toplumsal cinsiyet kavramı tartışılmaya devam etmektedir. Toplumsal deneyim ve kendi yarattığımız yönlendirmeler ile oluşan toplumsal cinsiyet kavramı ve yine buna bağlı olarak cinsler arası farklılık tartışmaları on sekizinci yüzyılın başlarında ortaya çıkan feminist düşünceyle başlasa da, cinsler arasındaki eşitsizlik tarihin ilk dönemlerine kadar uzanan geniş bir süreci oluşturur (Kaçar, 2007, s. 20).

Bu derlemede sırası ile önce cinsiyet kavramına değinilecek, sonrasında toplumsal cinsiyet kavramı açıklanacaktır. Toplumsal cinsiyet kavramı açıklandıktan sonra bu kavrama ışık tutan cinsiyet kalıp yargıları ile ilgili tespitler sunulacak sonrasında ise bu kavramlar ile şekillenen toplumsal cinsiyet kuramları açıklanacaktır.

Cinsiyet

Birçok kaynakta insanın doğuştan gelen biyolojik özelliklerine gönderme yapılırken *sex* kavramı kullanılmaktadır. Bunun yanında insanların sahip olduğu sosyal ve kültürel rolleri tanımlanırken *genler* kavramı kullanılmaktadır (Ersoy, 2009, s.210 dan aktaran Tekeli, 2011, s. 12).

Cinsiyet, bir kişinin biyolojik özellikleri aracılığıyla kadın veya erkek olarak sınıflandırılan bir temel kavramdır. (Akın ve Demirel, 2003; Tekeli, 2011, s. 12). Cinsiyet, cinsleri birbirinden farklı kılmak için kullanılan bir terimdir. Dökmen'e göre ise cinsiyet, kadın ve erkek olmanın biyolojik yönünü ifade etmektedir. Cinsiyet bireyin bu özelliğine gönderme yapan demografik bir sınıflandırmadır. Cinsiyet doğuştan gelen bir özelliktir, biyolojiktir ve değişmez (Dökmen, 2004, ss. 4–9). Güvenç'e göre cinsiyet, kişileri farklılaştıran ve gruplara ayıran en büyük ölçütlerden birisidir. Cinsiyet kavramı dünyayı sayıca göreceli olarak eşit iki gruba ayırır. Gruplardan birisine erkek diğerine ise kadın adı verilir (Güvenç, 2002, s. 224).

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğünde cinsiyet, “bireye ayrı bir rol veren, erkek ile dişiye ayırt eden yaradılış özelliği, şey” ve “erkek ve dişi olma durumu” olarak tanımlanmaktadır (Tekeli, 2011, s. 12).

Sonuç olarak cinsiyetin birçok tanımı olmak ile birlikte kısaca cinsiyet, doğuştan gelen, biyolojik olarak kadın ve erkek olarak doğma özelliğidir.

Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet genel bir tanımla biyolojik varoluşu temsil ederken, *toplumsal cinsiyet* ise, toplumun oluşturduğu kadınlık ve erkeklik rolleridir (Tekeli, 2011, s.12). Toplumsal cinsiyet; psikolojik, kültürel ve sosyal anlam içerir. Sadece bireyin kadın-erkek olma durumunu ortaya koymaz. Erkeklik ve kadınlık arasında, toplumsal eşitsizliğe de gönderme yapar. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal düzlemde yapılanmasını değerlendirir.

Biyolojik farklılığı ortaya koyan cinsiyet kavramı toplumsal bağların kurulmasında ve değerlendirilmesinde yeterli gelmemektedir. Toplumların kadın ve erkeği birbirinden ayırt etme biçimleri, onlara verdiği toplumsal roller değerlendirildiğinde kadın ve erkeğin sosyo – kültürel anlamada yeniden tanımlanması gerekmektedir (Bhasin, 2003, s. 2).

Toplumsal cinsiyet, zamanla, içinde bulunulan sosyal çevre ile kültüre ve aileye göre değişmektedir. Kadın ve erkek olmaya biçilen roller toplumlar tarafından belirlenmekte ve şekillenmektedir. Scott'a göre toplumsal cinsiyet, cinsler arasındaki toplumsal ilişkiyi düzenler. Ona göre toplumsal cinsiyet kavramı kadın ve erkek için toplum tarafından üretilen rollerin kültürel birikimidir. Bedene zorla kabul ettirilen toplumsal rollerden oluşan bir kategoridir (Scott, 2007, ss. 9–11). Selçuk'a göre toplumsal cinsiyet ise bireyin kadın veya erkek olmak konusundaki algısını ve başkalarının cinsiyeti nasıl tanıyıp değerlendirdiği ile ilgili bir kavramdır (Selçuk, 1996).

Toplumsal cinsiyet kavramını anlamlandırmak için bu konuda yapılan ilk etnografik çalışmalardan birisi olan Margaret Mead'in çalışmasından yararlanılabilir. Bu çalışmadan önce cinsiyet; doğa ve biyolojiye indirgenmişti. Mead'in *Üç İlkel Toplumda Cinsiyet ve Mizaç* adlı kitabı aynı ada üzerine yer alan üç toplulukta kadın ve erkek davranışlarının incelenmesi üzerine yapılandırılmıştı. Üç ilkel toplum üzerine yapılan araştırmada, üç toplumda da erkek ve kadın rollerinin farklı olduğu tespit edilmiştir. Bir toplumda kadın ve erkekler beklenen davranış biçimlerini sergiledikleri, diğer toplumda erkek ve kadınların daha saldırgan tavır içinde oldukları, diğer toplumda ise erkeklerin kadınlardan beklenen geleneksel davranışı sergiledikleri, yumuşak karakterde oldukları ve süslenerek alışveriş yaptıkları tespit edilmiştir. Bu toplumdaki kadınların ise erkeklerin aksine enerjik ve yönetici oldukları ayrıca süslenmeye

erkeklerden daha az önem verdikleri tespit edilmiştir (Kottak, 2002, s.443 aktaran Şimşek, 2011, s. 1).

Bu örnekte olduğu gibi kadın ve erkek davranışlarının şekillenmesinde, yaşanan toplumun kültürü, cinsiyetin nasıl algıladıkları ve değerlendirdikleri farklılık göstermektedir.

Kalıp Yargılar:

Kalıp yargılar (Stereotip, İngilizce kullanımı: Sterotypes), bir grupta ilgili yapılan genelleme veya bir grupta ilgili ortaya konulan inançlar bütünü olarak tanımlanmaktadır. O grupta ilgili kafamızdaki resimler, sonradan yaratılan şablonlar ve şemalardır. "İrk, cinsiyet, yöre, ulus ve meslek grupları gibi çeşitli gruplardan olan insanların kategorileştirilerek, hepsinin aynı özellikleri gösterdiğinin düşünülmesi eğilimidir" (Dökmen, 2004, s. 97).

Tanıma göre, toplum içinde kadınlar ve erkekler hakkında yaygın olarak kabul gören önyargılar bulunmaktadır. Bu önyargılara "Cinsiyet Rollerine İlişkin Kalıp Yargılar" adı verilmektedir. Bu kalıp yargılar, cinsiyete özgü rolleri ve toplumsal davranışları şekillendiren psikolojik özellikleri belirlemeye yöneliktir. Cinsiyet rollerine ilişkin kalıp yargılar, toplum tarafından kadınlar ve erkekler için atanmış birçok rol ve etkinlik hakkında yaygın inançları ifade eder.

Ayrıca, "Cinsiyet Özelliklerine İlişkin Kalıp Yargılar" da bulunmaktadır. Bu yargılar, bir cinsiyetin diğerine göre daha fazla veya daha az sahip olduğu düşünülen psikolojik veya davranışsal özellikleri içerir. (Bem, 1981). Bu kalıp yargılar, bireylerin cinsiyetlerine göre hangi yeteneklere, kişilik özelliklerine, davranışlara ve benlik kavramlarına sahip olduğuna dair inançları yansıtır. Bu bağlamda, "cinsiyetlerin ayrıştırılma süreci" olarak adlandırılan bir gelişim süreci vardır ve bu süreci açıklayan gelişim kuramları mevcuttur (Şirvanlı ve Bayraktar, 1994).

Bu kuramlar, bireylerin cinsiyet rollerini ve özelliklerini nasıl öğrendiklerini ve benimsediklerini anlamaya yöneliktir. Genel olarak cinsiyet ile ilgili kalıp yargılar toplumdaki bilim, din, genel kanı, efsane ve geleneklerin bir sonucudur. Bu tarz yargılar toplum tarafından geliştirilir, öğrenilir ve kuşaktan kuşağa aktararak kendini yeniden yaratmasına hizmet edilir. Toplumsal gelişmeler ışığında kendini yenilerken kendini şartlara göre de değiştirebilir. Toplumsallaşma sürecinin bir parçasıdır. Cinsiyet ile ilgili

kalıplaşmış genellemelerin gerçekler ile örtüşmesi gerekmez, lakin insanlar bu tarz genellemeleri sanki gerçekmiş gibi sorgusuz kabul ederler. Yani toplumda kabul gören algılama kalıpları; kadınları ve erkekleri belirli kalıplar içinde algılamaya yol açmaktadır. Bu önyargılar, toplumun içinde bulunan kadın ve erkek imajlarına ve farklı ilişki biçimlerine yansımaktadır. Hatta sıkça bilinen kalıplar bu önyargıları daha da güçlendirebilir (Yürümez, 2010, s. 6). Erkeklerin daha agresif ve sinirli olmalarına gönderme yapılması ve kadınların daha duygusal olarak değerlendirilmelerinin arkasında bu kalıp yargılar yatmaktadır. Kadınların çok kolay ağlaması, aşırı duygusal olmaları, erkeklere nazaran daha kolay incinmeleri gibi dişil özellikler kadınlara atanmıştır (Lupton, 2002, s. 161 aktaran Yürümez, 2010, s. 6).

Toplumsal Cinsiyet Kuramları

“Cinsiyetlere uygun yeteneklerin, kişilik özelliklerinin, davranışların ve kendilik kavramlarının kazanılması, *cinsiyetleri ayırıştırma süreci* olarak tanımlanmakta ve cinsiyetleri ayırıştırma sürecini açıklayan gelişim kuramları bulunmaktadır” (Şirvanlı, Özen ve Bayraktar, 1994 aktaran Kahraman ve Başal, 2011, s. 1336).

Toplumsal cinsiyet kuramlarını genel olarak incelediğimizde, her bir kuramın toplumsal cinsiyetin oluşumu ve rollerin kazanılma sürecini açıklarken farklı yönleri ele aldığını görmekteyiz. Toplumsal cinsiyetin biyolojik bir süreç olduğunu savunan akademisyenler olduğu kadar, sosyal öğrenme ile ilgili olduğunu savunan akademisyenlerde bulunmaktadır. Böylelikle sürecin birçok yönüne dikkat çeken kuramlar ortaya çıkmıştır. Aşağıda değinilecek olan psikanalitik ve sosyobiyolojik kuramlar toplumsal cinsiyetin biyolojik yönüne katkı sağlamıştır. Sosyal öğrenme ve sosyal rol kuramları ise sürecin toplumsal ve sosyal yönüne açıklık getirmiştir. Toplumsal cinsiyet şeması ve bilişsel gelişim kuramları ise toplumsal cinsiyeti bilişsel bir yönü ile ele almışlardır. Bunların yanında her iki faktörden de etkilenen karma modellerde mevcuttur. “Kadınsı ya da erkeksi olmanın birbirinden tamamen zıt boyutlarda algılandığı kuramlardan, zaman içerisinde bu boyutların birbirine yaklaştığı, hatta psikolojik açıdan sağlıklı olmak için bunun gerekli de olduğu görüşünü vurgulayan daha esnek kuramlara geçiş de gözlenmektedir” (Zembat ve Keleş, 2012, s. 338; Bacanlı, 2007). Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet kavramının tüm

kuramların perspektifinden ele alındığında daha kapsamlı ve derin bir anlayışa ulaşılabileceği söylenebilir.

Psikanalitik Kuram:

Freud (1932) Psikanalitik kuramın yaratıcısıdır. Freud' a göre; çocukların kişilikleri Oral, Anal, Gizil ve Genital olmak üzere dört psiko-seksüel dönemden geçerek şekillenmekte ve cinsel gelişim bu sürecin temelini oluşturmaktadır (Kahraman ve Başal, 2011, s. 1336). Kız çocukları ilk aşk nesnesi olarak babalarını, erkek çocuklar ise annelerini görürler. Elektra döneminde kız çocukları erkek çocukları gibi özelliklere sahip olmadığı için anneyi suçlamakta ve babaya âşık olmaktadır. Sürecin ilerleyen aşamasında ise kız çocukları anneleri ile bağ kurarak onu taklit ederek bu karmaşayı yenmeye çalışırlar. Oedipus karmaşası yaşayan erkek çocuk ise anneye ulaşmanın ve onun sevgisini kazanmanın yolunu babaya benzeyerek aşmaya çalışırlar. Bu dönemde erkek çocuklar babayı taklit ederler. Böylece babası ile özdeşleşen erkek çocuk cinsiyet kimliğini erkek olarak elde etmektedir (Kahraman ve Başal, 2011, s. 1336). Kısaca psikanalitik kuram, toplumsal cinsiyetin oluşumunu elektra ve oedipus karmaşası ile açıklamaya çalışır.

Sosyobiolojik Yaklaşım (Evrin Psikolojisi):

Darwin'in ortaya koyduğu doğal ayıklanma prensibi ve buna bağlı olarak yüzbinlerce yıllık oluşan evrimsel süreç ve genetik değişimler sosyobiolojik yaklaşımın temelini oluşturur. Sosyal davranışlarında biyolojik süreçlerden ve genetik faktörlerden etkilendiği, diğer türlerde olduğu gibi insan türünün de kendi genlerini yeni nesillere aktarma isteği toplumsal cinsiyet rollerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Sadece kadınların doğum yapabilmesi sosyobiolojik açıdan onların korunmasını zorunlu kılmıştır. Bebeklerin bakımını ve doğal olarak anne sütü ile beslenmesi kadınların ilgi ve bakım yönelimli özelliklerini ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde erkeklerde yaşamak için ve ailesini korumak için daha güçlü, savaşçı ve saldırgan, ailesine bakmak içinde avcı rolü üstlenmiştir (Dökmen, 2004).

Yukarıda açıklanan avcı – toplayıcı model üzerindeki roller ile kadınlar çocuk bakımını üstlenen, duygulara duyarlı bireyler olarak gelişmişlerdir. Erkekler ise avcılık rolü ile birlikte, duygularını saklayan, sakin ve avlanmada üstünlük sağlayacak kadar da acıya karşı dayanıklı bireyler olmuşlardır (Arıcı,

2011, ss. 19–20). Bu genetik adaptasyon, toplumsal cinsiyet içinde rollerin oluşumunu belirlemiş ve her iki cinse de biçilen görevleri belirlemiştir.

Sosyal Öğrenme Kuramı (Operant Koşullandırma Teorisi):

Bandura'ya göre toplumsal öğrenme taklit, ödül ve ceza üzerine inşa edilmiştir. Çocuklarda öğrenme ve yeni davranış elde etme gözlemlenebilirlik sonrası taklit ile olur. Taklit yoluyla öğrenme sürecinde, bireyler, gözlemledikleri figürleri (örneğin, anne, baba, öğretmen, arkadaş veya kendilerine ilham veren diğer kişiler) model alarak, bu figürlerin davranışlarını uygun zamanlarda tekrarlamayı öğrenirler. Bu süreç genellikle cinsiyet rolleri ile ilişkilendirilir. Örneğin, genellikle kız çocukları, annelerini ve diğer kadın figürleri takip edip onların davranışlarını kopyalama eğilimindedirler. Benzer şekilde, erkek çocukları da babalarını ve erkek figürlerini örnek alarak onların davranışlarını taklit etme eğilimindedirler (Dökmen, 2004).

Gözlemlenebilirlik sonrası taklit edilen davranış cezalandırılıyor ise çocuk bu davranıştan kaçınmakta, tam aksine davranışı sonrası ödüllendiriliyor ise bu davranış pekiştirilir. Çocuk ödüllendirilen davranış tarzını taklit etmeye devam eder. Bu cinsiyet içinde geçerlidir. Bu nedenle erkek çocuk babasını izleyerek erkek gibi olmayı, kız çocukları ise annelerini izleyerek kadın gibi olmayı öğrenirler. Anne ve babaların şekillendirmesi ile çocuklar kendi cinsine uygun olan davranışları yani cinsiyet rollerini ve toplumsal kuralları da öğrenirler (Arıcı, 2011, s. 22).

Bilişsel Gelişim Kuramı:

Küçük çocukların düşünce biçimleri ve sistemleri, kendinden yaşça daha büyük çocukların düşünce biçimlerinden niteliksel olarak daha farklı olduğu ve çocukların bilişsel gelişiminin birbirini izleyen bir süreç içinde hiyerarşik bir sistem izlediği görüşü Piaget'in kuramının temelini oluşturur. Çocuklar, toplumsal bir birey olma yolculuklarında belirli süreçlerden geçerler. Bu süreçlere aktif bir şekilde katılan çocuklar, kendi cinsiyet rollerini oluşturma ve bu rolleri benimseme konusunda önemli bir rol üstlenirler. Bu aktif katılım ve kendi cinsiyet kimliklerini şekillendirme sürecine "kendi kendini sosyalleştirme" denir. Bu kavram, çocukların toplumsal cinsiyet rollerini anlama, benimseme ve uygulama süreçlerini ifade eder (Franzoi, 2006, Arıcı, 2011, s. 23). Çocuğun cinsel kimliği bu sosyalleşmede gelişir. Bir kez gelişen cinsel kimlik, çocuğun davranışlarını da bu kimlik çerçevesinde şekillendirir.

Çocuklar daha sonra bu kimlik çerçevesinde kendisine uygun rol modeller bularak onlar ile özdeşleşirler. Bu özelliği ile bilişsel gelişim kuramı diğer sosyal öğrenme kuramlarından ayrılmaktadır

Çocuğun kendi toplumsal kimliğini inşa ettiği bu aşamada, cinsel kimlik bir kez form kazandıktan sonra çocuğun davranışları bu kimliğe yönelmektedir ve çocuk, kendi benzeri modelleri arayarak bu modellerle özdeşleşmektedir. Çocuklar, çevrelerinden bilgi toplamak suretiyle toplumsal cinsiyet rollerini anlamlandırma süreçlerine aktif bir şekilde katkı sağlarlar ve özellikle cinsel kimliklerinin oluşturulmasının ardından kendilerine uygun modelleri arama eğilimindedirler. Bu bağlamda, bilişsel gelişim kuramı, öğrenmeyi cinsel kimlik oluşturma sürecinden önce ve sonra modelleri takip ederek gerçekleştirme vurgusu yaparak, sosyal öğrenme kuramından ayrılmaktadır.

Piaget'e göre çocuklar dört dönemden geçerler. Duyu hareket dönemi (0 – 18 ay), işlem öncesi dönem (18 ay -6 yaş), somut işlem dönemi (6 yaş -12 yaş) ve soyut işlemler dönemi (12 yaş ve sonrası). İşlem öncesi dönemde, çocukların cinsel rollerin geliştirdikleri dönemdir. Bu dönemde mantıksal düşünme daha oluşmamıştır. Çocuklar edindikleri sınırlı deneyimler ile rolleri hakkında kalıp yargılar geliştirmekte ve bu yargılardan vazgeçmemektedirler. Bu dönemde çocuklar daha önce yaşadıkları tecrübeleri ile uyumlu olan kavramları içselleştirmekte, uyuşmayan kavramları ise görmezden gelip dışlamaktadırlar. Bu dönemde çocuğun kişilik gelişimi üzerinde taklit ve oyunun etkisi büyüktür. (Kahraman ve Başal, 2011, s.1337).

Bilişsel Gelişim kuramına katkı sağlayan araştırmacılardan birisi de Lawrence Kohlberg'dir (Bem, 1989; Szkrybalo, 1998 aktaran Zembat ve Keleş, 2012, s.338). Kohlberg'de bilişsel gelişimin evrensel ilkeleri olduğunu ve bu gelişimin üç aşamada gerçekleştiğini savunur. Temel Cinsellik Kişiliği aşamasında çocuk kız ya da erkek olduğuna ait fiziksel farklılığını anlar. Cinsel Denge Aşamasında ise çocukların cinsiyetlerinin her zaman aynı kalacağını ve kız-erkek olarak büyüyeceklerinin farkına varırlar. Cinsiyetlerinin her zaman sabit olduğunu ve değişmeyeceğini kavrarlar. Kız veya erkek olarak büyüyeceklerinin farkına varırlar. Cinsel Korunum-Cinsel Sabitlik aşamasında ise insanların yüzeysel birtakım farklılıkları olsa bile cinsiyet değişikliğinin olmayacağı düşüncesinin geliştiği aşamadır.

Bilişsel Gelişim kuramına bir katkı da Lisi ve Wehen'den gelmiştir. Çocuklarda bilişsel gelişim ve cinsel kimlik oluşumu bir süreç içersin de ve birbirini takip eden aşamalar ile oluşur. Kendini etiketleme, istikrarlılık, motivasyon ve tutarlılık adlı aşamalar birbirini takip eder. Birinci aşamada çocuk önce kendisini, daha sonra ise diğer cinsin kimliğini fark eder ve bunu kategorileştirir. Bu aşamada çocuk kendi keşfettiği cinsel kimliğini tanımaya başlar. İkinci aşamada çocuk cinsel kimliğinin istikrarlı ve değişmez olduğunu anlar. Üçüncü aşamada, çocuk sahip olduğu cinsiyet rolüne uyum sağlar. Çocuk artık bu rolün değişmeyeceğini iyice kavrar. Son aşamada ise çocuk aynı cinsiyetten olanlar ile ortak birçok yönü olduğunu ama bazı yönlerden de diğer cinsiyetten farklı olduğunu anlamlandırır (Arıcı, 2011, s. 23).

Cinsiyet Şema Kuramı:

Toplumsal cinsiyet kavramını açıklamak için geliştirilen bir diğer kuram, Sandra Bem tarafından öne sürülen "Cinsiyet Şema Kuramı"dır. Bu kuram, "şema" olarak adlandırılan bir tür bireysel algı yapısının toplumsal cinsiyet anlayışını nasıl şekillendirdiğini inceler. Şema, bir bireyin bilgiyi işleme ve algılamayı düzenleyen bir tür bilişsel çerçevedir. Bem'in kuramı, cinsiyet şemalarının bireylerin toplumsal cinsiyet rollerini anlamlandırma ve kendilerini cinsiyet kimlikleri bağlamında nasıl konumlandığını vurgular. Bu kuram, toplumsal cinsiyetin bireysel algı ve kimlik oluşumunda önemli bir rol oynadığını ileri sürer. Bilişsel bir yapıdır (Bem, 1983). İnsanlar, şemalar sayesinde dışarıdan gelen çok sayıda uyarıcıya anlam yüklerler. Şemalar aracılığı ile insanlar gelen bilgileri kodlar, kategorilere ayırır ve örgütlerler. Bireylerin bilgileri şemalar göre kodlaması şematik bilgi işlem sürecidir. Çocuğun cinsiyetine ilişkin davranış biçimleri geliştirmesi için gerekli davranış planları şema yolu ile olur. Böylece çocuklarda hem erkek hem de kız cinsiyetine göre şemalar oluşmaktadır. Sonrasında birey kendi şemasına uygun örnekler ile karşılaşarak bu konuda yoğunlaşmakta ve sonrasında çeşitli sorular ile de bu ilgisini şemasına uygun pekiştirmektedir. "Pekişen şemaya uygun davranışlar ile birey kendi cinsine uygun olan kadın ya da erkek rolünü benimsemeye çalışmaktadır" (Başal, 2004). Bem'e göre cinsiyet tiplememize ve günlük davranışlarımızın organize edebilmemiz için şemalara ihtiyaç duyarız. Toplumsal cinsiyet rollerine dayanan şemalar ise çocukların bilgiyi

sınıflamasında ve organize etmesinde ve sonucunda kendi cinsine ait rolleri ile ilgili bilgileri kazanmasına yardımcı olur (Bem, 1983).

Toplumsal cinsiyet şemaları ile çocuklar yaptıkları aktivitelerin ve davranışların veya objelerin kıza özgü mü yoksa erkek cinsiyetine özgü mü olduğuna karar vermektedir (Kail, 2004). Cinsiyet ayrımının vurgulandığı bir toplumda büyüyen çocuklar, cinsiyet rollerini kadınsı ve erkeksi kategorilere ayırmaktadır. Bu çocukların iyi şekillendirilmiş cinsiyet şeması olduğu söylenebilir. Kadınlar için “duygusal”, “hassas”, “sadık” gibi kavramlar kullanılırken, erkekler içinde “erkeksi”, “sert”, “atılgan” gibi kavramlar da erkeksi kategorisine işlenir. Çocuklar bu kategoriler ile birlikte cinsiyet rollerini şekillendirir. “Yemek yapmak kadın işidir”, “Erkek evine bakar” gibi söylemlerde bu şekilde oluşur (Bem, 1983; Berk, 2003)

Bem’e göre kadınsı ve erkeksi toplumsal cinsiyet rolleri ile bireylere dayatılan roller kalıp yargılar ile ilgilidir. Tarihsel süreç içerisinde erkekler verilen rollerin üstünlüğü vardır. Ancak, Bem, her iki cinsiyete özgü rollerin bireylerde bir arada bulunabileceğini, hatta bulunması da gerektiğinin altını çizer. Bem savunduğu fikirlerini destekleyici bir de ölçek geliştirmiştir. Bem Cinsiyet Rolü Envanteri denilen bu ölçek ile bireylerin kadınsı ve erkeksi özelliklere sahip olmaları bakımından bireyler gruplara ayırmıştır (Arıcı, 2011, ss. 25–27). Toplumsal cinsiyet rollerinin bir arada bulunabileceğini çalışmasında yunanca *androjen* kavramı ile açıklar. Daha esnek ve çeşitli durum ve sorunlara daha kolay uyum sağlayabilen bireyler olarak tanımladığı androjenlerin, göreceli olarak diğer bireyler ile daha iyi uyum sağladığını, sosyal olarak daha girişken ve psikolojik olarak daha sağlam olduklarını tespit etmiştir (Arıcı, 2011, ss. 25–27).

Sosyal Rol kuramı:

Biyolojik kuramlar ile açıklanmaya çalışılan toplumsal cinsiyet, kavramın tamamını açıklamada yetersiz kalmıştır. Tam bu çerçevede ortaya çıkan *Sosyal Rol Kuramı* biyolojik kuramların aksine, davranışın bireyin ait olduğu kültür veya toplumun ona dikte ettirdiği sosyal roller ve kalıp yargılar ile şekilleneceğini ileri sürmektedir.

Sosyal rol, toplum tarafından tanımlanmış, bir sosyal kategorideki bireylerin hepsinden beklenen, öğrenilmiş tepkilerdir (Dökmen, 2004). Kuramın sahibi olan Eagly’e göre kadın ve erkeğe toplum içinde farklı roller

ve konumlar verilmiştir. Toplumsal denge ve hiyerarşik yapı çerçevesinde erkekler daha yüksek konumlu rollere sahiptir. Erkeğin sahip olduğu daha yüksek konumlu roller iki cinsiyetinde bekledikleri davranış ve özellikleri de etkilemektedir. Erkeklerle sunulan baskın roller neticesinde kadına verilen roller değişmekte ve arasında farklar oluşmaktadır. Örneğin, çoğu kültürde çocuk bakımının sorumluluğu ve çocuğun beslenme ihtiyacının karşılanması sorumluluğu, erkeklere değil kadınlara ait olarak görülmektedir.

Sosyal rol kuramının bir diğer vurgu yaptığı cinsiyetlerin sahip oldukları yeteneklerdir. Bireyin tekrarladığı etkinlikler gözlemlendiğinde, o bireyin o etkinlik için yeterli ve gereken yeteneklere sahip olduğuna inanılmaktadır. Kadınların her zaman çocuk bakımı ile ilgilenmeleri, kadınların bu bakım için gerekli olan özellikleri taşıdığı anlamına gelmektedir. Kadınların sıcak, şefkatli, verici gibi özelliklere sahip oldukları düşünülmektedir. Tam aksine çocuk bakımı ile gözlemlenmeyen erkeklerin, bu konuda ilgisiz oldukları, bu konuda gerekli özelliklere sahip olmadıkları düşünülmektedir.

“Buna göre, toplumsal cinsiyet rollerine bağlı davranış farklılıklarının, bireylerin sosyal baskılarla cinsiyetlerine göre farklı sosyal rolleri üstlendiklerinde ortaya çıktığı görülmektedir” (Dökmen, 2004).

Kısacası, kişinin değer, tutum, ahlak ve inançlarının biçimlenmesinde bireyin içinde bulunduğu sosyal çevrenin ve toplumun belirleyiciliği vardır (Gök, 2013, s. 29). Ayrıca bu belirleyicilik değişen sosyoekonomik koşullar altında cinsiyet farklılıklarının da zaman ile değişebileceğini göstermektedir (Dökmen, 2004).

Çok Faktörlü Toplumsal Cinsiyet Kimliği Kuramı:

Birçok toplumsal cinsiyet kuramı toplumsal cinsiyet özelliklerini bir ya da iki faktör ile açıklamaya çalışmıştır. Bu yaklaşımın toplumsal cinsiyetin tüm özelliklerini açıklamada yetersiz kaldığını düşünen Spence (1993), *Çok Faktörlü Toplumsal Cinsiyet Kuramını* ileri sürmüştür.

Spence göre toplumsal cinsiyet kimliği birbiri ile ilişkili dört faktörden oluşmaktadır (Arıcı, 2011, s. 28) : Toplumsal cinsiyet kimliği ya da benlik kavramı; bireyin temel kadınsılık ve erkeklik hissi olarak tanımlanmakta ve ilk faktörü oluşturmaktadır. Araçsal ve ifade edici kişilik özellikleri ise ikinci faktör olarak karşımıza çıkmakta ve cinslere atanan kalıp yargılardan oluşmaktadır. Spence üçüncü faktör olarak cinsiyete ilişkin ilgilerin, rollerin ve

tutumların toplumsal cinsiyetin gelişimde etkili olduğunu belirtmiştir. Son olarak cinsel yönelim de toplumsal cinsiyet kimliğinin oluşmasına etken faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Spence göre, bireylerin biyolojik cinsiyetine uygun kadınsı ve erkeksi yanları vardır. Birey kendisini bu özelliklerine göre kadınsı ya da erkeksi olarak tanımlamakta, bireyin benlik kavramı buna göre şekillenmektedir. Bu bireylerin bütüncül benlik kavramını oluşturmaktadır. Bu bütüncül benlik çoğu zaman biyolojik cinsiyet ile uyumlu ve paralel yöndedir.

Lakin bireylerin cinsiyetine uymayan karşıt rol yönelimleri de olabilmektedir. Bireyin özellikleri, toplumsal cinsiyet kimliğini oluşturan dört faktörün bazılarında ağırlık olarak kadınsı ya da erkeksi bir biçimde ortaya çıkabilir ve biyolojik cinsiyetine ters düşebilir (Arıcı, 2011, s. 28).

Sonuç

Toplumsal cinsiyet kavramını açıklamaya çalışan birçok kuram geliştirilmiştir. Psikanalitik kuram Freud tarafından ortaya atılmış ve kavram bireylerin psikolojik gelişimi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Sosyobiyojik yaklaşım da ise, toplumsal cinsiyet kavramı ve rollerin gelişiminin evrimsel bir ihtiyaçtan kaynaklandığı vurgulanmıştır. Kazanılan rollerin genetik bir özellik olarak çocuklarımıza aktarıldığı sosyobiyojik kuramın temelini oluşturur. Sosyal öğrenme kuramı ise toplumsal cinsiyetin gözlem, ödül ve ceza ile öğrenildiği ve taklit yolu ile de pekiştirildiğini savunmaktadır.

Bilişsel gelişim kuramı ise çocukların gelişimini birbirini takip eden süreçlere bağlar. Bu süreçlerin sayısı değişmek ile birlikte, çocukların toplumsal cinsiyet rollerini öğrenmesi bilişsel aklın gelişimi ile açıklanmaktadır. Cinsiyet şema kuramı ise toplumsal cinsiyetin yaratılan şemalar ile şekillendiğinden ve şemaların – kalıpların kavramları sınıflandırdığını, kategorilere ayırdığını ve bireylerin deneyimleri ile öğrendiklerini bu sınıflar içine dâhil ettiklerini savunur. Sosyal rol kuramı ise toplumsal cinsiyetin ve rollerin içinde yaşanan toplum tarafından üretildiğini ve bireylerin davranışlarında etkin rol oynadıklarını belirtir. Çok faktörlü Cinsiyet kimliği kuramı ise kavramı benlik, kişilik özellikleri ve kalıp yargılar, tutumlar ve cinsel yönelim ile açıklar.

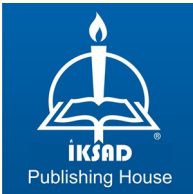
Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak cinsiyetin doğuştan geldiği, toplumsal cinsiyetin ise birtakım faktörler ile şekillendiği söylenebilir. Bu faktörler ise kuramlar ile anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akın, A., ve Demirel, S. (2003). Toplumsal Cinsiyet Kavramı Ve Sağlığa Etkileri. *C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 73–82.
- Arıcı, F. (2011). *Üniversite Öğrencilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Algılar ve Psikolojik İyi Oluş (Yüksek Lisans Tezi)*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başal, H. A. (2004). *Nasıl Mutlu Bir Çocuk Yetiştirebilirim? (2. Basım)*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Bem, S. L. (1981). Gender Schema Theory: A Cognitive Account of Sex Typing. *Psychological Review*, 88, 354–364.
- Bem, S. L. (1983). Gender schema theory and its implications for child development: raising gender-aschematic children in a gender-schematic society. *Signs. Journal of Women in Culture and Society*, 8(4), 598–616.
- Berk, L. E. (2003). *Child Development*. (A. and Bacon, Ed.) (Sixth Edit).
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*. (Ç. K. Ay, Ed.). İstanbul: Kadımlarla Dayanışma Vakfı.
- Dökmen, Z. (2004). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Gök, F. A. (2013). *Evli Kadın ve Erkeklerin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlgili Algılarının Aile İşlevlerine Yansımaları (Yüksek Lisans Tezi)*. T.C.Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güvenç, B. (2002). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kaçar, Ö. (2007). *Toplumsal Cinsiyet ve Kadını Konumu, Türkiye’de Yakın Zamanlardaki Değişimi Anlamak (Yüksek Lisans Tezi)*. Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Kahraman, P. B., ve Başal, H. A. (2011). Anne Eğitim Düzeyine Göre Çocukların Cinsiyet Kalıpyargıları ile Oyun ve Oyuncak Tercihleri. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 6(1), 1335–1357. <http://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>
- Kail, R. V. (2004). *Children and Their Development (3. Edition)*. Purdue University.
- Scott, J. . (2007). *Toplumsal Cinsiyet Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*. (Ç. A. T. Kılıç, Ed.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Selçuk, Z. (1996). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem Özel Eğitim Hizmetleri.

- Şimşek, A. (2011). *Toplumsal Cinsiyetin Sanal Ortamda Yeniden İnşası: İtiraf.com (Doktora Tezi)*. T.C. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şirvanlı, Ö. D., ve Bayraktar, R. (1994). Annenin Çalışma Durumunun Çocuğun Cinsiyet Özelliklerine İlişkin Kalıpyargılarının Gelişimi Üzerindeki Rolü. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi I. Eğitim Bilimleri Kongresi Dergisi*, 3, 67–74.
- Tekeli, E. S. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Kadın Mağduriyeti (Yüksek Lisans Tezi)*. T.C.Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü.
- Yürümez, S. (2010). *Toplumsal Cinsiyet Kalıplarının Reha Erdem Sinemasında Kadın ve Erkek Karakterlere Yansımaları: Korkuyorum Anne ve Hayat Var Filimlerinin Analizi (Yüksek Lisans Tezi)*. T.C. Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zembat, R., ve Keleş, S. (2012). Erken Çocuklukta Toplumsal Cinsiyet Değişmezliği Ölçeği'nin Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 336–359.

SON BAŞVURU TARİHİ: 25.09.2023
YAYINLANMA TARİHİ: 20.10.2023

ISBN: 978-625-367-320-8